

Leo Trotskij

Stalin

Del 1

Boken publicerad av *Förlaget Rättvisböcker* 2000

Översättning

För översättningen från engelska svarar Per Olov Eklund (introduktion och kapitel 8-12), Per O Johansson (kapitel 5-6), Robert Lundqvist (kapitel 7) och Arne Müller (kapitel 1-4). Redigering, textkontroll och research har utförts av Laurence Coates, Johan Sand och Per-Åke Westerlund.

Del 1 innehåller kapitel 1-7 i den amerikanska utgåvan från 1946.

Person- och ordförklaringar

Ordförklaringar och Personer längst bak i boken har ersatt den amerikanska upplagens noter.

Avsnitt inom [hård parentes] är skrivna av den amerikanske översättaren Charles Malamuth.

Datum och almanacka i Ryssland

Den julianska kalendern Ryssland användes fram till 1918, då man gick över till den gregorianska kalendern, som används i Väst. Skillnaden mellan kalendrarna är användningen av skottår.

För *Stalin* har det främst betydelse för datumen under 1917. Boken följer den julianska kalendern, som förlägger februarirevolutionen till den 23 februari, och inte som i Sverige och Västeuropa till den internationella kvinnodagen, den 8 mars. Oktoberrevolutionen ägde rum den 25 oktober enligt den julianska kalendern, men 7 november enligt den gregorianska. Då och då återfinns det gregorianska datumet inom parentes.

Innehåll

Förord	1
Författarens introduktion	11
1. Familj och skola	14
2. ”Yrkesrevolutionären”	29
3. Den första revolutionen	51
4. Reaktionens period	71
5. Återuppvaknandet	100
6. Krig och förvisning	126
7. Året 1917	142
Ordförklaringar.....	181
Personer	184

Förord

Trotskijs sista verk, hans skoningslösa biografi *Stalin*, slutfördes aldrig. Författaren mördades av Stalins agent Ramón Mercader den 20 augusti 1940. Bara sju kapitel av boken var då helt färdiga. *Stalin* ges nu ut på svenska för första gången på 60-årsdagen av Trotskijs död. Ingen som läser den kan förbli opåverkad av det faktum att dess idéer kostade författaren livet.

Josef Stalin var under närmare tre årtionden Sovjetunionens diktator och en av världens mäktigaste män. Han hade inga problem att vid olika tillfällen samarbeta med Hitler, Roosevelt och Churchill. Men Trotskij, den revolutionära marxisten och tillsammans med Lenin ledare för den ryska revolutionen, var Stalin-regimens ”fiende nummer ett” som måste tystas till varje pris. När Sovjetarkiven blev offentliga på 90-talet avslöjades att den hemliga polisen GPU (senare KGB) spenderat fem miljoner dollar på operationen att eliminera Trotskij i Mexiko 1940.

Detta var utan tvekan förra århundradets mest betydelsefulla politiska mord. Trotskij dog under en kamp som avgjorde århundradets politiska kurs. Det är omöjligt att förstå 1900-talet utan kunskap om det som följde den ryska revolutionen 1917 – sovjetregimens byråkratiska urartning, Stalindiktaturens uppgång, spridningen av denna byråkratiskt vanställda modell av ”socialism” till Östeuropa och Kina efter segern över Nazityskland och Japan 1945 och slutligen stalinismens kollaps efter massrörelserna 1989-91.

Stalinismens sammanbrott förde med sig en grundläggande förändring i världsrelationerna. För att förstå denna process och skaffa sig ett perspektiv för framtiden är det nödvändigt att se vad som ägde rum i Ryssland, vilka omständigheter som skapade det stalinistiska fenomenets uppgång. Trotskij själv ansåg att hans arbete på 30-talet, i att erbjuda en teoretisk förståelse av stalinismen och ett program för att störta denna, var hans största enskilda bidrag, av större betydelse än hans roll under oktoberrevolutionen, i skapandet av den Röda armén eller hans nyckelroll under den Kommunistiska internationals första år.

Kampen om Sovjetunionens framtida väg personifierades i konflikten mellan Stalin och Trotskij. Men detta var ingen ”personlig duell” om makten, som borgerliga observatörer alltid hävdade. Trotskij förklarade på 30-talet:

”Inte så få ytliga och konspiratoriskt lagda människor förklarar kampen mellan trotskister och stalinister med personlig ärelystnad. Det är en absurd ståndpunkt. Endast enskilda politiker kan drivas av personlig ärelystnad; men i Sovjetunionen har tusentals och åter tusentals människor som kallats ’trotskister’ blivit avrättade och avrättas fortfarande. Offrar dessa människor sin ställning, sin frihet, sina liv och ofta sina familjers liv bara på grund av en enda individs ärelystnad, nämligen Trotskijs?”

Hans analys var att byråkratin representerade den ryska revolutionens termidor. Det hänvisade till de radikala jakobinernas nederlag under den franska revolutionen, i juli (månaden termidor) 1794. Revolutionens högerfalang triumferade utan att de gamla feodala ekonomiska förhållandena återinfördes. På motsvarande sätt betydde stalinismen en *politisk* kontrarevolution som krossade arbetarnas styre, men inte en *social* (ekonomisk) kontrarevolution. Först efter decennier av byråkratiskt vanstyre ledde en djup samhällskris till kapitalismens återupprättande. Trotskij beskrev termidor som en speciell form av kontrarevolution, genomförd som en ’avbetalningsplan’, där den nya makten utnyttjar delar av den tidigare regimen. Stalin var som gjorde för rollen som ledare i denna process.

Trotskij berättade för Deweykommissionen, som 1937 undersökte och tillbakavisade Moskvarättegångarnas fantasifulla anklagelser mot honom:

”Varken Stalin eller jag befinner oss i våra nuvarande positioner av en slump. Men vi skapade inte dessa positioner. Vi har båda blivit indragna i detta drama som representanter för bestämda idéer och principer. Dessa idéer och principer i sin tur har inte fallit från skyarna, utan har grundläggande sociala rötter. Det är orsaken till att man måste behandla Stalins konkreta historiska personliga roll som sovjetbyråkratins ledare, inte psykologiska abstraktioner av Stalin som ‘människa’. Man kan bara förstå Stalins handlingar genom att utgå från det nya privilegierade skiktets existensvillkor, begäret efter materiell komfort, oron för sina positioner, rädslan för massorna och det dödliga hatet mot all opposition.”

Medan han fördömde och avslöjade byråkratins fruktansvärda brott, förklarade Trotskij också Sovjetunionens motsägelsefulla karaktär. Trots sina metoder vilade den styrande byråkratin på och försvarade det statliga ägandet och planeringen av ekonomin. I denna mening spelade den en historiskt progressiv roll. Sovjetunionens ekonomiska framsteg, trots byråkratins broms, kan inte ifrågasättas. 1980 stod Sovjetunionen för 20 procent av världproduktionen (Ryssland idag har en ekonomi av Belgiens storlek).

Trotskijs slutsats var att det krävdes en ny, politisk revolution, där arbetarna skulle ta makten över den statliga ekonomin och införa en verkligt demokratisk planering efter behov. De stora arbetarupproren i Ungern 1956 och Polen 1980 bekräftade detta perspektiv, men utan att sopa undan diktaturen. Vid murens fall 1989, när den stalinistiska apparaten själv gick över till kapitalismen, var arbetarklassens medvetenhet emellertid inte på samma nivå som 20-30 år tidigare. Stalinismen hade inte bara lidit total bankrutt, utan också misskrediterat själva idén om socialism. Mycket har hänt sedan dess. Rövarkapitalismen och marknadens fiasko i Öst under 90-talet har öppnat för de socialistiska idéernas återkomst, inte minst idéerna i denna bok.

Ingen annan fick betala ett lika högt pris som Trotskij under Stalinregimen, som sände miljontals in i döden. Han inte bara jagades över hela planeten efter sin förvisning från Sovjet 1929; båda hans söner, tre brorsöner, hans syster och hans bror avrättades. Hans första hustru dog i Gulag och bara två av hans fem barnbarn överlevde. Visst hade Pjatakov sagt till Trotskij 1926 om Stalin: ”Han kommer aldrig att förlåta dig för detta, varken du, dina barn eller dina barnbarn.”

Den svenska utgåvan av *Stalin* kommer särskilt lägligt, när de flesta svenska politiker ropar efter mer upplysning om ”kommunismens brott”. Nästan två års debatt i borgerliga media om Lenin, ryska revolutionen och kommunismen, har helt utelämnat Trotskijs kamp mot Stalin och hur de styrande i Väst i denna konflikt utan undantag stödde den senare. Detta är en censur värdig Stalins underhuggare. Staffan Skott nämner i sitt bidrag i debatten, *Aldrig mer*, bara Trotskij en enda gång, och då indirekt, när han påpekar att det i Stalins straffläger var ”särskilt farligt” att stämpas som ”trotskist”. Han förklarar inte varför och det knappast av en slump.

Åtta miljoner sattes i fängelser och straffläger i Sovjetunionen 1937-38 vid utrensningarnas kulmen. Två miljoner av dessa dog och ytterligare en miljon avrättades. Bland dessa var tusentals trotskister, vilka blev ryggraden i den heroiska organiserade kampen i lägren. De ledde åtskilliga hungerstrejker med krav på bättre villkor, rätt att få sina fall behandlade i rättegångar och rätten att få ta emot besök. Med sitt trots, sin disciplin och politiska övertygelse inspirerade de andra att protestera.

Trotskijs yngre son, Sergej, var en av dem. Han stannade i Sovjetunionen när resten av familjen utvisades. Ointresserad av politik arbetade han som forskare. Han blev ändå arresterad och uppmanad att fördöma sin far som terrorist. När han vägrade skickades han till det ökända koncentrationslägret i Vorkuta. Där deltog han med trotskisterna i en tre månader

lång hungerstrejk som nästan tog hans liv. Som tusentals andra deltagare i denna hungerstrejk sköts han ett par månader senare.

Trotskisternas kamp nedtecknades av den legendariske Leopold Trepper, chefen för Stalins nätverk av spioner i Nazityskland. Långt ifrån själv trotskist, fastslog han:

”Men vem protesterade under den perioden? Vem reste sig för att skrika ut sin vämjelse? Trotskisterna kan göra anspråk på den äran. Liksom sin ledare, som fick betala för sin ihärdighet med hugg från en ishacka, bekämpade de helhjärtat stalinismen, men de var de enda. Under de stora utrensningarna kunde de bara skrika ut sina protester över de enorma isbelagda vidderna, dit man släpat dem för att lättare kunna utrota dem. I lägren uppförde de sig värdigt, ja, rent av exemplariskt. Men deras röster ekade förgäves ut över tundran.

Trotskisterna har idag rätt att anklaga dem som ropade med vargarna igår. Men de får likväl inte glömma att de i motsats till oss hade den enorma fördelen av ett sammanhängande politiskt system som skulle kunna ersätta stalinismen, vilket de kunde klamra sig fast vid i sin djupa förtvivlan över att revolutionens tanke blivit förrådd. De ’erkände’ inte eftersom de visste att detta varken skulle gagna partiet eller socialismen.”

Denna kamp mot stalinismen tystas idag ner på samma sätt som på Trotskijs tid. Därför är utgivningen av *Stalin* så viktig. Medlemmarna i Rättvisepartiet Socialisterna och vår internationella organisation Committee for a Workers’ International (CWI) angrips ofta för vår ”trotskism”. Det är ett namn vi bär med stolthet. Medan andra grupper internationellt överger trotskismen som ”omodern” håller vi fast vid att Trotskijs analyser och politiska metod är oumbärliga. Det är ingen slump att CWI ensamt inom den revolutionära vänstern under 90-talet etablerats i f d Sovjetunionen – med verksamhet i 19 städer.

Flera av den marxistiska litteraturens största verk är skrivna i exil: Marx skrev *Kapitalet* i England, medan Lenin inledde *Staten och Revolutionen* i Schweiz som politisk flyktning undan tsaren och avslutade boken i Finland, när bolsjevikerna i juli-augusti 1917 jagades av den ”demokratiska” Kerenskijregeringen. *Stalin*, skriven under Trotskijs exil i Mexiko med GPU ständigt i närheten, hör liksom en rad andra verk av Trotskij till denna tradition.

Författaren skrev första halvåret 1938 ett avtal om en Stalinbiografi med Harper & Brothers förlag i New York, men arbetet avbröts ständigt. De sju kapitel som utgör del 1 i den svenska utgåvan hann bli färdigskrivna. Resten, som utgör del 2, sammanfogades efter hans död från många olika fragment och anteckningar. Bokens historia var tätt sammanvuxen med författarens. Få litterära verk har skapats under sådan förföljelse.

En kort tid efter Trotskijs ankomst till Mexiko 1937 inledde det mexikanska kommunistpartiet en kampanj för att han skulle utvisas. Carlos Petroni, aktiv i CWI i San Francisco, berättar:

”I början av september 1938 anlände representanter för den Stalin-kontrollerade Komintern till Mexiko. Efter ett offentligt möte mot Trotskij den 26 september beordrades partiledaren Hernan Laborde till ett hemligt möte med Kominternrepresentanterna. På detta möte beordrades Laborde att organisera vad som krävdes för att mörda Trotskij.”

När partiledningen vägrade anklagade Stalin den för ”mjukhet” gentemot trotskismen och bytte ut den. I maj 1940 genomfördes ett mordattentat mot Trotskij. 25-30 medlemmar i det mexikanska kommunistpartiet, under ledning av konstnären David Alfaro Siqueiros, bröt sig förklädda till poliser in i Trotskijs hus och sköt 300 skott mot hans sovrum. Trotskijs sonson skadades, men Trotskij och hans hustru Natalja klarade sig som genom ett mirakel. Delar av den borgerliga pressen påstod att Trotskij själv låg bakom attacken för att kunna skylla på Stalin. Först på 1970-talet erkände flera av ledarna i Mexikos kommunistparti sin roll i konspirationen mot Trotskij.

Utöver det överhängande hotet mot hans liv avbröts arbetet med *Stalin* av många andra viktiga händelser. Trotskij var den politiske ledaren för Fjärde internationalen som grundades 1938. Hans börda blev mångdubbelt tyngre när GPU mördade hans äldste son och närmaste medarbetare Leon Sedov i februari samma år. När hela världen höll andan inför andra världskrigets utbrott skrev han ett stort antal analyser av världsläget. När kriget bröt ut skakades det amerikanska trotskistpartiet SWP av en splittring. Trotskijs avgörande bidrag i denna debatt är samlade i *Till marxismens försvar*.

Stalinisternas och borgarnas kampanj mot Trotskijs idéer fortsatte även efter hans död. Trots att boken trycktes i USA 1941, drogs den plötsligt tillbaka av förlaget, som på order av utrikesdepartementet t o m återkallade recensionsexemplaren. Förklaringen till denna nya censur var bombningen av Pearl Harbor ett par dagar tidigare, vilken drog in USA i kriget på samma sida som Stalins Sovjetunionen. Bokens budskap ansågs så farligt att Roosevelt-administrationen blockerade utgivningen i mer än fem år.

Inte förrän 1946 och inledningen av det kalla kriget, när kritik av Stalin åter var modernt, nådde denna biografi äntligen bokhandelsdiskarna. Isaac Deutscher, känd för sin, ojämn, Trotskijbiografi, bedömde *Stalin* som Trotskijs ”minst lyckade bok”, med argumentet att den saknar ”den mognad och balans som utmärker hans övriga verk”. Deutscher menar att ”Trotskijs *Stalin* är överkligt nog i stort sätt samma person 1936-38 som han var 1924 och t o m 1904”. Detta vantolkar Trotskijs metod som statisk och odialektisk. Tvärtom. Utgångspunkten i *Stalin* är att ”det krävdes speciella historiska omständigheter för att dessa sekundära drag skulle få första rangens betydelse”.

Milstolparna i Stalins karriär inträffade under reaktionsperioderna, när massrörelsen tröttades ut. Trotskij visar hur Stalins personlighet ger sig till känna i två mycket olika objektiva situationer. Som en ”kommittéman” men inte en talare eller offentlig ledare fann han det svårt att göra intryck och än mer att orientera sig i perioder av revolutionärt uppsving. Men med sin förmåga att agera i kulisserna, utan att plågas av hänsyn till principer, var han utomordentligt kvalificerad att leda den nya eliten. En elit som försökte dölja sina privilegier och t o m förnekade sin egen existens. Om den tyska revolutionen 1923 segrat, brutit Sovjetunionens isolering och varslat om slutet för kapitalismen i Europa, skulle världen aldrig lärt känna Stalin, eller Hitler heller för den delen. Vid den tiden var den ryska arbetarklassen totalt utmattad efter tio år av uppoffringar. Nederlaget i Tyskland bara månader innan Lenins död gav byråkratismen i Sovjetunionen en rejäl knuff framåt.

Stalins teori om ”socialism i ett land” var ett uttryck för den nya byråkratins kortsynthet och ointresse för världen utanför Kreml. Denna ”teori” var typisk för ”praktikern” Stalin och blev den definitiva inledningen på sovjetregimens urartning. Trotskij benämnde 1924 som den stora vändningens år. I början av samma år repeterade Stalin fortfarande Lenins gamla formulering om omöjligheten i att bygga socialism i ett land.

Trotskijs svar har bekräftats av historien. 1933, när stalinismen verkade vara allsmäktig, skrev han: ”Om proletarietets diktatur inte blir alleuropeisk och internationell måste det gå mot sin undergång. Detta är helt obestridligt i ett vidare historiskt perspektiv.” Det föregående århundradet var ett gigantiskt historiskt experiment som bevisade omöjligheten i stalinismens ”nationella väg”. Teorin om socialism i ett land ledde också till en nationalistisk urartning av den Tredje (Kommunistiska) internationalen – en process motsvarande den som ledde till Andra internationalens skeppsbrott 1914. Stalin upplöste internationalen 1943, som en gest till sina allierade under andra världskriget. Idag är nationalismen det enda som återstår av stalinismens grunder hos f d stalinistiska regimer som Milosevics i Serbien och Jiang Zemins i Kina. Upptäckningen av tsarens nationella förtryck under stalinismen förklarar de explosiva nationella rörelser som spelade en nyckelroll vid Sovjetunionens kollaps. En avgrund skilde

Lenin och Stalin i den nationella frågan, vilket Trotskij förklarar i boken. Finland, Estland och andra delar av det gamla tsaristiska imperiet fick sin självständighet under Lenins regering. Det är ingen tillfällighet att den framväxande byråkratins behandling av nationaliteterna, i synnerhet georgierna, blev utgångspunkt för den sjuke och döende Lenins sista strid – mot Stalin.

Boken ger en levande bild av Stalins personliga egenskaper: energi, vilja och beslutsamhet i förening med empirism, kortsynthet och en organisk opportunist. Dessa drag kunde präglade ett världsomfattande system endast som ett resultat av oemotsvarade historiska vändningar. *Stalin* är därför inte enbart av biografiskt intresse. Den ger en fascinerande inblick i bolsjevismens sanna historia – Lenin ”var långt ifrån diktator i sitt parti”. Dessutom presenteras marxismens syn på krig, nationell befrielsekamp, imperialism och ytterligare en rad ännu idag aktuella och avgörande frågor. Läsaren möter bolsjevikpartiet under dess framväxt, dess aktivister och ledare – alla de som utrensades, försvann och avrättades under stalinismen.

Bokens svaghet är att den inte kunde fullbordas. Perioden för Stalins värsta brott, 30-talet, som inleddes med tvångskollektiviseringarna och avslutades med pakten med Hitler, skulle krävt många fler band av *Stalin*. Alla dessa frågor behandlades av Trotskij i otaliga artiklar, pamfletter och böcker. Efter Trotskijs död gav Harper & Brothers uppdraget att ”redigera” de oavslutade kapitlen till översättaren Charles Malamuth. Trotskij hade dock inte särskilt stor tilltro till Malamuth. Resultatet blev en litterär hybrid. I den oavslutade delen finns tolkningar gjorda av Malamuth, som Trotskij aldrig skulle accepterat. Det värsta med dessa tillägg är Malamuths försök att presentera stalinismen som en logisk följd av bolsjevikisk centralism. Det säger sig självt att Trotskijs motiv med denna biografi var att bevisa motsatsen.

Vi har trots detta beslutat att ta med dessa kapitel i sin helhet, för att de innehåller intressant material. Malamuths tillägg finns inom [hård parentes] för att avskilja dem från resten av texten. Medan vi tagit med dessa tillägg tar vi inget som helst ansvar för dem, varken politiskt eller faktamässigt. Även som översättare försökte Malamuth ”förbättra” Trotskij, som talade och skrev tyska och franska, men var sämre på engelska. Text i kapitel 8 (del 2) finner vi en hänvisning till ”oktoberkuppen”. Det är överflödigt att påpeka att Trotskij aldrig skulle använt denna term. Det ryska ordet var pereborot som enligt den ryska ordboken betyder ”en djup och snabb förändring i statens liv”. Läsaren har härmed förvarnats.

Trotskij kom i konflikt med Malamuth även under arbetet med *Stalin* och började allvarligt tvivla på hans förmåga. I mars 1939 skrev han till Joseph Hansen: ”Malamuth verkar ha åtminstone tre kvalitéer: han kan inte ryska, han kan inte engelska och han är oerhört pretentiös. Jag ifrågasätter om han är den bästa översättaren.”

På grund av betydligt allvarligare problem blev han inte av med Malamuth, och det blev inte heller.

Vid Lenins död var byråkratins framväxt redan ett faktum. Lenin hade varit medveten om detta och förberedde in i det sista en ”bomb” mot Stalin och hans klick. Trotskij argumenterar att:

”Det vore fel att tro att han (Stalin) från början hade en färdig plan för personlig upphöjelse. Extrema historiska omständigheter försåg hans strävande med en kraft som t o m överraskade honom själv”. Det var precis hans brist på historisk föreställningsförmåga och hans förkärlek för ”minsta motståndets lag” som gjorde att hans politiska instinkter på varje nytt stadium sammanföll med byråkratins behov.

Stalin är särskilt imponerande när vi tar med problemen i exil och de uppenbara gränser detta sätter för Trotskijs research i beräkningen. John G Wright, ledande trotskist i det amerikanska SWP, påpekade i sin recension av boken 1946 att ”av detta skäl måste han förlita sig på sitt

minne som ögonvittne och deltagare. Detta ska inte tolkas som att *Stalin* helt eller delvis bygger på minnen. Tvärtom, få nutida biografier kan mäta sig med dess noggrannhet, variation och rikedom i dokumentationen. Låt oss i förbifarten notera att i detta fall, liksom i alla andra, har ingen antitrotskyistisk recensent kunnat vederlägga en enda källhänvisning eller peka ut ett enda fall där Trotskij missbrukat källorna”.

Det är också värt att citera Dagens Nyheters dödsruna över Trotskij (22 augusti 1940): ”Hur omstridd Trotskij's politiska roll än är, så har dock eftervärlden honom att tacka för litterära insatser av värde vid studiet av den ryska revolutionshistorien.”

Stalin är skriven med all den noggranna detaljkontroll som är utmärkande för Trotskij's verk. Dagens läsare kanske t o m tycker att metoden går för långt. Idag försvarar väl ingen Stalin (förutom ett eller två krympande och åldrande ”kommunistpartier”). Det system han representerade är borta. Bilder på Stalin ses bara ibland i en demonstration i Moskva, buren av det ryska s k kommunistpartiets ”stålfarfar”. Få skulle idag ifrågasätta Trotskij's ord att Stalin skulle ”lämna scenen som en av historiens smutsigaste figurer”. Hur annorlunda var inte världen när *Stalin* skrevs. Med början i mitten av 20-talet inleddes den gigantiska förfalskningen av hela Sovjets historia. Trotskij's roll suddades ut, en postum ”brytning” mellan Trotskij och Lenin fabricerades och en ”ledande roll” uppfanns för Stalin. Trotskij visade att

”i varje ny upplaga av Lenins samlade verk revideras noterna drastiskt: plus ersattes av minus, minus av plus. I encyklopedier och andra uppslagsböcker skrevs biografierna om varje år eller så och händelser beskrevs på ett nytt sätt för att upphöja vissa och degradera andra. Tusentals skribenter, historiker och ekonomer i Sovjetunionen skriver på order sådant de inte tror på. Universitetsprofessorer och skollärare tvingas brådska ändra i läroböcker för att anpassa sig till den officiella lögnens senaste stadium. Den inkvisitionsanda som genomsyrar landets atmosfär hämtar sin näring, som vi redan sagt, ur djupa samhällsliga källor. För att rättfärdiggöra sina privilegier perverterar den härskande kasten den teori som har som sitt mål att avskaffa alla privilegier. Lögnen tjänar därför som byråkratins fundamentala kitt.”

Byråkratins lögnfabrik ändrade verkligen allt. För att besvara detta och bevara de verkliga traditionerna från Lenin och den ryska revolutionen måste Trotskij vända på varje sten. I *Stalin* visar han hur t o m en ”eremitgrotta” förvandlas till ett ”laboratorium”. Stalin var själv metodens pionjär. På revolutionens ettårsdag 1918 skrev han i Pravda:

”Allt arbete med att praktiskt organisera upproret genomfördes under direkt ledarskap av ordföranden i Petrogradsovjeten, kamrat Trotskij. Man kan med säkerhet säga, att partiet framförallt och i huvudsak har kamrat Trotskij att tacka för att garnisonen så snabbt gick över på sovjetens sida och för att militärrevolutionära kommittén gjorde ett så skickligt arbete.”

Några år senare skrev Stalin i *Trotskyism eller leninism*: ”Kamrat Trotskij spelade ingen särskild roll i partiet eller upproret i oktober, och kunde inte så göra, som relativt ny i partiet under oktoberperioden.”

Detta var bara toppen på ett isberg. Det är välkänt att fotografier retuscherades och Trotskij togs bort. På 30-talet var historien oigenkännbar. Anklagelsen var inte längre att ”Trotskij spelade ingen särskild roll” utan att han var en fascist, i allians med Hitler och hjärnan bakom terrorisdåd. En grotesk Stalinkult hade skapats. Isaac Deutscher visar i sin Stalinbiografi att ”till slut hyllade litteraturkritikerna, historikerna och filosoferna ‘den älskade ledaren’ som den största litteraturkritikern, historikern och vetenskapsmannen under sin samtid och genom tiderna.” Mot denna bakgrund är det lätt att förstå den uppmärksamhet Trotskij fäste vid Stalins brist på litterära kvaliteter, dåliga skolning och begränsade intellektuella intresse.

Kommunistpartierna världen över kopierade hyllningarna till ”geniernas geni” och ”solarnas sol”. På Stalins 70-årsdag 1949 skrev det svenska kommunistpartiet:

”De kommunistiska partiernas mål är att vara sin läromästare värdiga. Vi läser Stalin, vi studerar Stalin och vi lär genom Stalin. Sådant är kommunisternas förtroende till Stalin över hela världen. Stalin, det är Sovjetunionen. Stalin, det är partiet. Stalin, det är den proletära internationalismen. Stalin, det är freden.”

Till och med de ledande borgarna, dödsfiender till Sovjetunionens planekonomi, kunde som en tidning i USA uttryckte det, stödja ”den moderate statsmannen” Stalin mot ”bråkmakaren” Trotskij. Winston Churchill skrev en gång en essä om Trotskij med titeln *Europas odjur*. Han förlät aldrig att Trotskij ledde Röda armén till seger mot ”de 14 nationernas korståg” 1918-21. Samma Churchill beskrev Stalin på 50-talet som ”den store statsmannen”.

Stalins verkliga roll i bolsjevismens historia understryks av att hans samlade verk saknar bidrag från februari 1913 till mars 1917. Intervallet täcker första världskriget, Andra internationalens sammanbrott och februarirevolutionens inledning. Socialisters största utmaning – krig och revolutioner – besvarades av Stalin med tystnad. För Lenin utmärktes samma tid av extrem djärvhet i teoretiska frågor. Han utvecklade marxismens syn i avgörande frågor som imperialismen, socialisters syn på kriget och behovet av en ny international. Stalin, liksom de flesta ledare i den ryska och internationella arbetarrörelsen, vacklade medan andra gick helt över till borgerligheten. Den tidigare ledaren för de tyska ”marxisterna”, Karl Kautsky, sa 1914 till Alexandra Kollontaj att ”Vi ska visa att även socialister kan dö för fosterlandet!” Men trots all Lenins polemik under kriget mot ’socialpatrioterna’, var Stalin i början av 1917 beredd att stödja den borgerliga regeringens krig. Lenin kallade i mars 1917 den av Stalin och Kamenev kontrollerade bolsjevidningens Pravda för ”kautskyistisk”.

Precis som Stalin själv saknade byråkratin i Sovjet varje originellt drag, den levde på andras idéer. På det ekonomiska fältet kunde stalinismen bara kopiera Västs tunga industri, utan förmåga att utveckla tekniken, med några få undantag. Statsapparaten var också en vidareförädlings av tsarens, men Stalin tog förtrycket till en aldrig tidigare skådad nivå. I kampen mot Trotskij och vänsteroppositionen på 20-talet var Stalin beroende av Zinovjews politiska argument och Bucharins ekonomiska idéer. Under revolutionerna i Kina 1925-27 och Spanien 1934-39 hänföll han till mensjevikernas stadieteori, som stalinisterna försvarade med fanatiskt våld. Denna paradox sammanfattas i Trotskijs briljanta beskrivning av Stalin som en ”opportunist med en bomb”.

Dessa frågor är högst aktuella idag. Stalinismens kollaps har inte avskaffat de illusioner som uppstår i masskala under revolutioner. Den gamla mensjevikiska-stalinistiska idén om folkfront, dyker fortfarande upp. Det har på senare tid varit tydligt inte minst i Indonesien och Sydafrika. I Sydafrika är kommunistpartiet, som sitter med i regeringen, de mest konsekventa försvararna av president Mbekis nyliberala politik och behovet av att stödja ”den patriotiska svarta borgarklassen”. Till och med Stalins strävan efter sammanslagning med Tseretelis mensjeviker 1917 vinner idag genklang i vissa vänsterkretsar.

När Hitler tagit makten skrev Trotskij att denne var den ende politiker i världsskala som Stalin skulle efterapa. Mordet 1934 på Kirov, den stalinistiske ledaren för byråkratin i Leningrad, som med största sannolikhet inspirerades av riksdagshusbranden i Berlin, blev startskottet för massutrensningarna. 200 personer avrättades efter mordet, som organiserats av Stalin. De gamla bolsjevikiska ledarna Zinovjev och Kamenev anklagades för inblandning i mordet och dömdes till 15 år i fängelse. I den första Moskvarättegången i augusti 1936 var de återigen anklagade, nu för terrorism och för att på order av Trotskij förbereda att mörda Stalin. ”Sovjetpressen har ännu så länge inte publicerat någonting om hur de (Zinovjev och Kamenev) från fängelset, i vilket de suttit sedan januari 1935, fortfarande kan leda oppositionsgrupperna eller hur de kan upprätthålla band med främmande makts agenter och spioner”, skrev Dagens Nyheter den 20 augusti 1936. Under själva rättegången presenterades inte heller några som

helst ”bevis”. När arkiven i Moskva öppnades efter stalinismens kollaps bevisades att alla anklagelser om terrorism var lögner.

Stalin saknade även i detta fall varje form av originalitet. Anklagelserna i Moskvaprocesserna hämtade näring från borgerlighetens och mensjevnikernas anklagelser 1917 att bolsjeviker var ”tyska agenter”. Detta samtidigt som Stalin själv redan inlett hemliga förhandlingar för en allians med Hitler. Det var inte konstigt att de vita tsaranhängarna i exil nu började hylla Stalin som en stor patriot.

Under den första rättegången befann sig Trotskij i exil i Norge. Den norska socialdemokratiska regeringen förhindrade honom att försvara sig, genom att sätta honom i husarrest under fyra månader. Trotskij erkände senare: ”Det kändes som om jag befann mig i ett dårhus.” Den norska regeringens underkastelse gentemot Moskva gick så långt att de utvisade honom. Sverige hade redan vägrat ge Trotskij asyl, efter påtryckningar från den sovjetiska ambassadören Kollontaj. Den andra Moskvarättegången mot Pjatakov, Radek och Sokolnikov i januari 1937 hade förutspåtts av Trotskij – Stalin skulle tvingas konstruera en ”nordisk” koppling. Pjatakov skulle ”erkänna” att han i december 1935 flugit till Norge för ett hemligt möte med Trotskij. Fakta från det norska luftfartsverket kunde dock visa att historien var påhittad. Trotskij kommenterade att ”även förtal borde vara rimligt”.

Under hans husarrest föll huvudansvaret att besvara de otroliga anklagelserna på sonen, Leon Sedov, som vistades i Frankrike. Den avhoppade sovjetspionen Walter Krivitskij berättar i sina memoarer: ”När jag träffade Sedov, sa jag ärligt att jag inte kom för att ansluta mig till trotskisterna, utan för råd och kamratskap. Jag lärde mig att beundra denne Trotskijs son som en självständig person... Han var ännu mycket ung, men utomordentligt talangfull – charmig, välinformerad, effektiv. I förräderirättegångarna i Moskva sades det att han mottagit stora pengabelopp från Hitler och den japanske kejsaren. Jag såg att han levde en revolutionärs liv, hela dagen slet han för oppositionens sak, i stort behov av bättre mat och kläder.” Krivitskij mördades några månader efter mordet på Trotskij.

Borgerlighetens inställning visas av Churchills kommentar att utrensningarna var berättigade som ett försvar mot en ”femte kolonn” i det storkrig som var på väg. I själva verket inledde Hitler en massiv upprustning av sin krigsmakt bara dagar efter att den första rättegången inletts. Utrensningarna 1936-38 bokstavligen tömde Röda armén på blod. Av 449 höga befäl försvann 436, de flesta avrättades. Totalt sköts 50 000 officerare under 30-talet. ”Det sovjetiska försvarets intressen har offrats till förmån för den härskande klickens intresse av att bevara sig själv”, skrev Trotskij, som nu anlant till Mexiko.

Den ryska historikern Vadim Rogovin avslöjar i sin bok 1937 en omskakande teori om orsaken till de stora utrensningarna inom militären – att höga officerare hittat bevis på att Stalin före 1917 var polisspion! De säkerhetspoliserna som av Stalin fått i uppdrag att leta reda på dokument i de tsaristiska arkiven för att kompromettera de åtalade ”hittade oväntat dokumenterade bevis för Stalins verksamhet som agent för tsarens hemliga polis”. Dessa uppgifter presenterades först av avhopparen Orlov i en artikel i tidningen *Life* på 40-talet. Det är känt att officerarna förberedde något slags kupp mot Stalin, den enda del av anklagelserna som inte var en ren lögn. Dessa båda omständigheter förklarar varför arméledningen med Tuchtjevskij i spetsen avrättades utan rättegång. Vissa anhängare av teorin att Stalin var spion ser denna – hans vilja att till varje pris förhindra avslöjandet – som huvudförklaring till massutrensningarna och terrorn. I verkligheten handlade det om ett ensidigt inbördeskrig för att försvara byråkratin mot varje tänkbart hot. Stalin likviderade hela den generation av gammalbolsjeviker som var en länk till Lenin och oktoberrevolutionens traditioner. På varje arbetsplats och i varje bostadsområde greps och försvann misstänkta oppositionella. Till och med i centralkommittén sköts 110 av 139 medlemmar.

Trotsky var huvudmåltaflan i denna massterror, vilket visar byråkratins skräck för bolsjevismens verkliga idéer. Den vita kontrarevolutionens och tsarens antisemitism, som omedelbart förbjöds efter oktoberrevolutionen, återuppstod under stalinismen. Samtidigt som Trotsky anklagades för att vara allierad med Hitler spelade byråkratin i sina angrepp på hans judiska ursprung. När Sergej Sedov greps uppgav Sovjet-media att hans "riktiga namn" var Bronstein. Om de bara var ute efter att angripa trotskismen skulle de kallat honom "Trotsky". Namnet Bronstein var helt okänt, men tydligt judiskt. I artikeln *Termidor och antisemitism* visade Trotsky hur dessa metoder användes mot vänsteroppositionen på 20-talet:

"Inte bara ute i landet utan också på fabrikerna i Moskva antog kampen mot oppositionen ofta en tydligt antisemitisk karaktär. Många agitatorer sade rakt ut att 'judarna gör upplopp'. Jag mottog hundratals brev som fördömde de antisemitiska metoderna i kampen mot oppositionen."

Den enskilt mest kontroversiella frågan i *Stalin* är Trotskijs påstående att Stalin kan ha mördat Lenin, genom förgiftning. Medan Trotsky av uppenbara skäl inte kunde framlägga några bevis, förtjänar hans argument att övervägas (De presenteras i kapitel 12, del 2). Trotsky hade länge känt farhågor. Men det var inte förrän vid den tredje Moskvarättegången mot Bucharin m fl, där Stalins tidigare polischef Jagoda och två läkare från Kreml fanns bland de anklagade, som Trotsky på allvar övervägde möjligheten att Lenin mördats.

En artikel om detta, som byggde på materialet i *Stalin*, skrevs för tidningen *Life*, vars redaktörer besökt Trotsky i Mexiko. *Life* vägrade dock att trycka artikeln, efter en storm av protester från amerikanska "liberaler" positiva till Stalin. Åtskilliga andra tidskrifter refuserade också artikeln innan den slutligen trycktes i *Liberty* bara tio dagar innan Trotskijs död. *Liberty* ägdes av den reaktionäre mediamogulen Randolph Hearst, ett faktum som stalinisterna utnyttjade för att misskreditera Trotskijs argument. I *Den förvisade profeten* avfärdar Isaac Deutscher denna idé som bara "en projicering av utrensningarnas erfarenheter på åren 1923-24".

Kontroversen dök upp igen i Stefan Lindgrens *Lenin* som kom ut 1999. I ett kapitel med titeln *Ge mig gift*, avfärdar han teorin att Lenin mördats som "ett fantasifoster". Lindgren citerar obduktionsprotokollet från 1924: "ateroskleros i vänstra halspulsådern med markanta skador på hjärnans artärer, och som ett kulminerande moment, en blodutgjutning nära livsviktiga hjärncentra".

Inget av detta bemöter Trotskijs argument om beslutet, som togs medan han inte var i Moskva, att balsamera Lenins kropp, mot önskan från bland andra Lenins hustru Krupskaja. Därmed kunde kroppen inte obduceras en andra gång. Stalinisterna har alltid försökt porträttera Trotskijs påståenden som en galnings gormande. Mark Goloviznin, medlem i CWI i Ryssland, som var sekreterare till Vadim Rogovin, ger följande svar:

"Den viktigaste boken om Lenins död är skriven av kirurgiprofessor Jurij Loputjin, *Lenins sjukdom, död och balsamering*. Författaren var från 1951 anställd på det laboratorium som hade haft ansvaret att balsamera Lenin och hade därför tillgång till alla dokument. Hans analys av dokumentationen och obduktionen bekräftar det officiella obduktionsprotokollet från 1924, skrivet av A I Abrikosov.

Jag betvivlar inte att Lenin led av ateroskleros i den vänstra halspulsådern. Det finns ett fotografi av Lenins hjärna i denna bok. Fotografiet bekräftar allvarliga skador på hjärnans vänstra sida orsakade av flera slaganfall.

Loputjin ger också en egen tolkning av det ovanliga sjukdomsförloppet, och särskilt den vid en sådan sjukdom ovanliga omständigheten att endast en av huvudartärerna var allvarligt skadad. (Det var detta ovanliga symptom som fick en grupp tyska läkare att hävda att han led av syfilis).

Loputjins tes är att huvudorsaken till Lenins sjukdom var kulan från mordförsöket 1918. Kulan passerade mycket nära den vänstra artären och kunde inte ha undgått att skada den. Denna skada ledde senare till att aterosklerosprocessen gick snabbare. Denna tes får en viss bekräftelse av att

Lenin, eftersom den högra hjärnhalvan inte var skadad, relativt snabbt kunde återhämta sig och återvända till arbetet, vilket skedde 1922.

Inget av det ovanstående utesluter givetvis möjligheten att Trotskij hade rätt när han i sin artikel *Super-Bordiga i Kreml* föreslog möjligheten att Stalin förgiftade Lenin. Varken Loputjins version eller andra författares kan förklara den hastiga försämringen av Lenins hälsotillstånd den 20 januari 1924, vilken ledde till hans död. Vad som är känt är att Lenins hälsa sakta men säkert förbättrades under de åtta föregående månaderna och att alla hans läkare var optimistiska om hans möjligheter att återvända till politisk aktivitet.

Historikern Vadim Rogovin, författare till en historik i sju band om den interna kampen inom det ryska kommunistpartiet, har analyserat den roll Stalin kan ha spelat i denna affär. För det första anser han att Stalin kan ha varit inblandad i 'psykologiskt mord' genom att se till att Lenin fick tillgång till rapporterna från den trettonde partikongressen där Trotskij och hans anhängare utsattes för skoningslösa attacker. Det är väl bekant att Lenin innan sin död läste kongresshandlingarna. För det andra tror han att Stalin kan ha varit inblandad i 'medicinskt mord' i vilket Stalin i januari 1924 'hjälpste sjukdomens naturliga förlopp'. Rogovin refererar här till Trotskijs artikel. Här ska sägas att Pavel Sudoplatov, välkänd i många kretsar, bekräftar förekomsten av ett hemligt giftlaboratorium hos den hemliga polisen NKVD. Trots nya material och dokument behåller Trotskijs teori om Lenins död än idag sin giltighet."

Detta är långt ifrån den enda kontroversiella frågan i *Stalin*. Den ryska revolutionens historia och det byråkratstyre som följde är än idag, inte minst i Sverige, en av de mest omdebatterade frågorna. Leo Trotskijs kamp för att återupprusta arbetarklassen politiskt innehåller lärdomar av högsta vikt för en ny generation kämpar. *Stalin* är ett viktigt bidrag till denna återupprustning.

Stockholm 12 juli 2000

Laurence Coates

Författarens introduktion

Läsaren kommer att lägga märke till att jag uppehållit mig vid Stalins utveckling under förberedelsestadiet avsevärt mer i detalj än jag gjort vad gäller hans senare politiska aktiviteter. Varje läskunnig person känner till senare tids fakta. Min kritik av Stalins politiska agerande sedan 1923 kan dessutom hittas i diverse arbeten. Syftet med denna politiska biografi är att visa hur denna personlighetstyp grundlades och hur den kom till makten genom att tillskansa sig rätten till en så exceptionell roll. I beskrivningen av Stalins liv och utveckling under den period då inget – eller nästan inget – var känt om honom, har författaren därför uppehållit sig vid en noggrann analys av isolerade fakta och detaljer, och vittnesutsagor; medan han i värderingen av den senare perioden begränsat sig till att presentera slutsatser och förutsatt att fakta – åtminstone de principiella – är tillräckligt kända för läsaren.

Kritiker i Kremles tjänst kommer denna gång att deklarerat, precis som de deklarerade apropå min *Ryska revolutionens historia*, att frånvaron av källhänvisningar omöjliggör en verifiering av författarens påståenden. Men källhänvisningar till hundratals och tusentals ryska tidningar, tidskrifter, memoarer, antologier o s v skulle i själva verket ge den kritiske utländske läsaren mycket lite och enbart belasta texten. Vad gäller ryska kritiker har de tillgång till vad de sovjetiska arkiven och biblioteken erbjuder. Hade det funnits faktafel, felcitater, eller vilket annat felaktigt användande av material i något av mina arbeten som helst, hade detta påpekats för länge sedan. Faktum är att jag inte känner till någon antitrotskistisk bok, skrift eller artikel som innehåller en enda hänvisning till att jag skulle använt källmaterial felaktigt. Jag dristar mig att tro att detta faktum i sig är äkthetsgaranti nog för den utländska läsaren.

När jag skrev min *historik* undvek jag egna minnen och litade i huvudsak till information som redan publicerats och därigenom verifierats. Jag använde mig bara av egna vittnesmål i den utsträckning de tidigare publicerats och inte bestridits av någon i det förflutna. I denna biografi försökte jag mig på ett avsteg från denna alltför strikta metod. Även här utgörs skildringens röda tråd av dokument, memoarer och andra objektiva källor. Men i de fall där ingenting kan ersätta vittnesmålen ur författarens eget minne, ansåg jag mig ha rätt att inflika en och annan episod ur mina egna hågkomster, varav många hittills opublicerade, och varje gång tydligt visa att jag i det fallet uppträder inte enbart som författaren utan också som vittne. I övrigt har jag här använt samma metod som i min *Ryska revolutionens historia*.

Ett stort antal av mina motståndare har erkänt att den sistnämnda består av vetenskapligt uppställda fakta. Det är sant att en recensent i New York Times avfärdade boken som partisk. Varje rad i hans essä visade dock att han var uppbragt över den ryska revolutionen och överförde sin indignation på dess historiker. Detta är den vanliga förvirringen hos alla slags liberala subjektivisterna, som i evighet grälar på klasskampens gång. Förbittrade över resultatet av en historisk process låter de sitt dåliga humör gå ut över den vetenskapliga analys som blottar det oundvikliga i detta resultat. I slutändan är bedömningen av författarens metod långt mer relevant än huruvida alla eller endast en del av författarens slutsatser kommer att erkännas vara objektiva. Och i det fallet räds denne författare ingen kritik. Detta arbete bygger på fakta och är fast förankrat i dokument. Det är självklart att delvisa och mindre felaktigheter eller obetydliga försyndelser i betoning och misstolkningar kanske kan hittas här och där. Men vad ingen kommer att hitta är en slarvig inställning till fakta, medvetet åsidosättande av dokumentära bevis eller godtyckliga slutsatser som enbart bygger på personliga förutfattade meningar. Författaren förbisåg inte några fakta, ett enda dokument eller vittnesmål som skulle vara till fördel för huvudpersonen i denna bok. Om en noggrann, grundlig och samvetsgrann insamling av fakta, till och med från mindre episoder, verifieringen av vittnesberättelser med hjälp av historie- och biografikritiska metoder och slutligen inkluderande av fakta från privat-

livet i förhållande till vår huvudpersons roll i den historiska processen – om allt detta inte är objektivitet, då frågar jag: Vad är objektivitet?

Åter har nya tider fört med sig en ny politisk moral. Och egendomligt nog i många avseenden fört oss tillbaka till renässansens epok och t o m överträffat dess grymheter och bestialiteter i omfattning och djup. Åter har vi politiska legosoldater, åter har kampen för makt antagit en grandios karaktär. Dess uppgift: att uppnå mesta möjliga för stunden genom att säkra makt över staten åt en person, en makt som är obegränsat skoningslös. Det fanns en tid då Machiavellis omsorgsfullt formulerade lagar om politikens mekanismer ansågs vara höjden av cynism. För Machiavelli var maktkampen ett schackproblem. Moraliska frågor existerade inte för honom, precis som de inte existerar för en schackspelare eller för en kamrer. Hans uppgift bestod i att fastställa den mest användbara politiken i en given situation och förklara hur den politiken kan drivas igenom på ett naket hänsynslöst sätt, på grundval av erfarenheter från två kontinenters svåra politiska prövningar. Denna inställning förklaras inte bara av själva uppgiften utan även av karaktären på den epok under vilken uppgiften ställdes. Den härstammade i grunden från det feodala utvecklingsstadiet och utvecklades i samklang med den avgörande kampen om makten mellan två epokers herrar – den döende feodalismens och det nyfödda borgerliga samhällets.

Men under hela 1800-talet, som var parlamentarismens, liberalismens och samhällsreformernas tidsålder (om man blundar för några internationella krig och inbördeskrig), ansågs Machiavelli otroligt gammalmodig. Politisk äregirighet höll sig inom de parlamentariska ramarna och av den anledningen tyglades dess överdrivet äventyrliga trender. Det handlade inte längre om ett rent maktövertagande av en person och hans kumpaner utan om att lägga beslag på mandat i så många valkretsar som möjligt. Under epoken av kamp för ministerportföljer tycktes Machiavelli vara ett dunkelt avlägset förflutets pittoreske ideolog. Ankomsten av nya tider hade fört med sig en ny och högre politisk moral. Men otroligt nog har 1900-talet – den utlovade drömmen om en ny tidsålder som 1800-talet så hoppfullt strävat mot – i många avseenden skickat oss tillbaka till renässansens sätt och metoder!

Denna återgång till den grymmaste machiavellism verkar ofattbar för den som fram till igår levde i den trygga förvisningen att mänsklighetens historia rör sig längs en stigande kurva över materiella och kulturella framsteg....orsak, jag tror att vi alla idag kan konstatera att ingen tidigare historisk epok har varit så grym, så hänsynslös och så cynisk som vår epok. Politiskt har moralen inte förbättrats alls jämfört med nivån under renässansen eller under andra, t o m avlägsnare epoker. Renässanssepoken var en epok av kamp mellan två världar. Sociala motsättningar nådde extrem intensitet. Därav den politiska kampens intensitet.

Under 1800-talets andra halva hade politisk moral trängt undan materialism (åtminstone i vissa politikernas fantasi) enbart därför att de sociala motsättningarna för en tid mjukats upp och den politiska kampen blivit obetydlig. Grunden till detta låg i en allmän tillväxt i nationens välbefinnande och vissa förbättringar i situationen för arbetarklassens övre skikt. Men vår period, vår epok, liknar renässanssepoken i den meningen att vi lever i gränslandet mellan två världar: den borgerligt-kapitalistiska, som genomlider sin dödskamp, och den nya värld som kommer att ersätta den. Sociala motsättningar har återigen nått en exceptionell skärpa.

Politisk makt, liksom moral, utvecklas på intet sätt oavbrutet i riktning mot fulländning, som det ansågs i slutet på förra århundradet och under det nuvarande århundradets första årtionde. Politik och moral går igenom och måste passera ett mycket komplicerat och paradoxalt kretslopp. Politik, liksom moral, är direkt beroende av klasskampen. I allmänhet kan det sägas att ju skarpare och intensivare klasskampen är desto djupare blir den sociala krisen, och ju intensivare karaktär politiken erhåller desto mer koncentrerad och hänsynslösare blir statens makt och desto öppnare...

En del av mina vänner har anmärkt att för stort utrymme i denna bok upptas av hänvisningar till källor och min kritik av dessa källor. Jag förstår fullt ut det besvärliga med en sådan framställningsmetod. Men jag har inget val. Ingen är förpliktigad att tro på påståenden från en författare så nära berörd och så direkt inblandad som jag varit i kampen mot den person vars biografi han tvingats skriva. Vår epok är framför allt en lögnernas epok. Jag avser därmed inte att antyda att andra epoker utmärktes av större sanningsenlighet. Lögnen är resultatet av motsägelser, av kamp, av klasstrider, av personlighetens undertryckande och av samhällsordningen. I den meningen är den ett kännetecken för all mänsklig historia. Det finns perioder när de sociala motsättningarna blir ovanligt skarpa, när lögnen höjer sig över genomsnittet, när lögnen blir ett tecken på just det akuta i de sociala motsättningarna. Sådan är vår epok. Jag tror inte att det i människans hela historia går att spåra något som ens avlägset påminner om den gigantiska lögnfabrik som organiserades av Kreml under Stalins ledning. Och ett av de huvudsakliga syftena med denna fabrik är att fabricera en ny biografi över Stalin... En del av dessa källor fabricerades av Stalin själv... Utan att kritisera detaljerna i gradvis tilltagande förfalskningar, skulle det vara omöjligt att förbereda läsaren för ett sådant fenomen som till exempel Moskvarättegångarna...

Hitler insisterar särskilt på att endast en bländande talarförmåga kännetecknar en ledare. Det skrivna kan aldrig, enligt honom, påverka massorna som ett tal. Det kan i alla fall inte skapa det fasta och levande bandet mellan ledaren och hans miljoner anhängare. Hitlers omdöme härstammar utan tvekan till stor del från det faktum att han inte kan skriva. Marx och Engels skaffade sig miljoner anhängare trots att de aldrig använde sig av talekonsten. Det är sant att det tog dem många år att uppnå inflytande. Skrivkonsten väger i slutänden tyngre, för den gör det möjligt att förena djup med höjd och form. Politiska ledare som inte är något annat än talare är utan undantag ytliga. En talare frambringar inga skribenter. Men en stor författare kan inspirera tusentals talare. Ändå är det sant att för direktkontakt med massorna är talet outhärligt. Lenin blev ledare för ett starkt och inflytelserikt parti innan han hade tillfälle att vända sig till massorna med det levande ordet. 1905 var hans offentliga tal få och passerade obemärkta. Som masstalare blev Lenin inte synlig på scenen förrän 1917, och då endast för en kort period, under loppet av april, maj och juni. Han kom inte till makten som talare, utan framför allt som skribent, som en instruktör för propagandisterna som tränat hans kadrer, inklusive kadreerna av talare.

I detta avseende representerar Stalin ett extremt undantagsfenomen. Han är varken tänkare, skribent eller talare. Han tog makten innan massorna hade lärt sig att urskilja hans figur från andras under de triumfartade processionerna över Röda torget. Stalin grep inte makten tack vare personliga kvaliteter, utan med hjälp av en operativ apparat. Och det var inte han som skapade apparaten, utan apparaten som skapade honom. Denna apparat, med sin kraft och sin auktoritet, var produkten av bolsjevikpartiets utdragna och heroiska strid, ett parti som självt växte fram ut ur idéer. Apparaten var bärare av idén innan den blev ett självändamål. Stalin ledde apparaten från den stund han klippte av navelsträngen som förband den till idén och den blev ett eget väsen. Lenin skapade apparaten i ständig förbindelse med massorna, om inte genom talade ord, så med det tryckta ordet, om inte direkt, så genom sina lärjungar. Stalin skapade inte apparaten men tog den i besittning. Till detta fordrades exceptionella och speciella kvaliteter. Men de var inte kvaliteterna hos den historiske initiativtagaren, tänkaren, skribenten eller talaren. Apparaten hade växt fram ur idéer. Stalins främsta kvalifikation var en föraktfull attityd gentemot idéer. Idén hade...

(Den 20 augusti 1940 högg Stalins lejde mördare Ramón Mercader Trotskij i huvudet med en ishacka. Trotskij slogs som ett lejon med mördaren och lyckades förhindra ytterligare hugg eller skott från den pistol Mercader hade. Men ishackans träff var för svår. Ett dygn senare

avled han. Det trettonde mordförsöket hade lyckats. Därför är introduktionen och en del andra avsnitt i boken ofullbordade. Rb.)

1. Familj och skola

Leonid Krasin, gammal revolutionär, utmärkt ingenjör, glänsande sovjetdiplomat och, framför allt, en intelligent människa, var den förste, om jag inte tar miste, som kallade Stalin för ”asiat”. När han sade detta tänkte han inte på någon sorts raskännetecken, utan snarare på den blandning av uthållighet, förslagenhet, listighet och grymhet som har ansetts utmärka statsmän i Asien. Bucharin förenklade senare denna karaktäristik genom att kalla Stalin för ”Djingis Khan”, uppenbarligen för att fästa uppmärksamheten vid hans grymhet, som utvecklats till brutalitet. Stalin betecknade sig själv i ett samtal med en japansk journalist som ”asiat”, i den nya snarare än den gamla betydelsen av ordet. Med denna personliga anspelning ville han påskina att Sovjetunionen och Japan skulle ha gemensamma intressen gentemot Västimperialismen. Om vi närmar oss begreppet ”asiatisk” från en vetenskaplig utgångspunkt måste vi medge att det i det här aktuella fallet bara är delvis korrekt. Geografiskt är Kaukasus, och särskilt Transkaukasien, otvivelaktigt en förlängning av Asien. Men georgierna tillhör den så kallade europeiska medelhavsrasen, till skillnad från de mongoliska azerierna. Följaktligen var Stalin inte helt exakt när han betecknade sig som asiat. Men geografi, etnologi och antropologi är inte allt som räknas; de överskuggas av historien.

Av den mänskliga flod som under århundraden flutit från Asien in i Europa har Kaukasus berg och dalar fångat upp några vågor. Utspridda stammar och grupper förefaller att ha stannat i sin utveckling, vilket har gjort Kaukasus till ett jättelikt etnografiskt museum. Genom många århundraden har dessa folks öden varit nära förbundet med Persiens och Turkiets. Därmed hölls de kvar inom den gamla asiatiska kultursfären, som förstod att bevara sin orörlighet trots återkommande omvälvningar i form av krig och uppror.

I vilken annan mindre isolerad region som helst skulle den lilla georgiska grenen av mänskligheten – för närvarande 2,5 miljoner människor – utan tvekan ha upplösts i historiens smältdegel och inte efterlämnat några spår. Skyddade av den kaukasiska bergskedjan har georgierna förhållandevis väl bevarat sin etniska fysionomi och sitt språk, som språkvetarerna fortfarande har svårt att placera på sin rätta plats. Skriftspråket kom samtidigt med kristendomens intåg, så tidigt som på 300-talet, sex-hundra år tidigare än i Kiev-Ryssland. Tiden från 900- till och med 1200-talet anses som en epok när Georgiens militära styrka, liksom dess konst och litteratur, blomstrade. Sedan följde århundraden av stagnation och förfall. Djingis Khans och Timur Lenks återkommande blodiga raider in i Kaukasus satte sina spår i Georgiens nationalepos och, om man får tro den olycklige Bucharin, även i Stalins karaktär.

I början av 1700-talet erkände den georgiske tsaren Moskvas överhöghet, för att söka skydd mot arvfienderna Turkiet och Persien. Han uppnådde sitt omedelbara mål i och med att hans liv blev tryggare. Den tsaristiska regimen byggde de nödvändiga strategiska vägarna, rustade delvis upp städerna och skapade ett glest nät av skolor, huvudsakligen för att förryska de främmande undersåtarna. Byråkratin i Petersburg förmådde naturligtvis inte att på två århundraden ersätta det asiatiska barbariet med en europeisk kultur, något som det egna landet fortfarande var i sorgligt behov av.

Trots sina naturtillgångar och sitt gynnsamma klimat förblev Georgien ett fattigt och efterblivet land. Dess halvfeodala samhällsstruktur vilade på en låg ekonomisk utvecklingsnivå. Därför kännetecknades landet av asiatiskt patriarkat, inte utan asiatisk grymhet. Industri saknades så gott som fullständigt. Jordbruk och byggande bedrevs praktiskt taget på samma sätt som 2 000 år tidigare. Druvorna trampades med fötterna och vinet

lagrades i stora lerkrukor. Kaukasus städer, där mindre än en sjättedel av befolkningen bodde, förblev som alla Asiens städer dominerade av byråkrati, militär och handel, och bara i liten utsträckning industrialiserade. Över de breda bondemassorna reste sig adeln. Den var till största delen varken rik eller kultiverad och skilde sig från de mer välbärgade bönderna bara genom sina pompösa titlar och anspråk. Inte alls missvisande har Georgien – med sitt förflutna som liten ”makt”, sin nuvarande ekonomiska stagnation, sin välgörande sol, sina vinberg, sin sorglöshet, sina otaliga lokala hidalgos utan något på fickan – kallats för Kaukasus Spanien.

Den unga generationen inom adeln bankade på portarna till de ryska universiteten. De bröt med sin kasts utslitna traditioner, som inte togs på så stort allvar i centrala Ryssland, och anslöt sig till diverse radikala grupper bland de ryska studenterna. Efter adeln följde de rikare bönderna och stadsborgarna som äregirigt önskade göra sina söner till regeringstjänstemän, officerare, advokater eller präster. Detta ledde till att Georgien efterhand kunde visa upp en stor mängd intellektuella som i olika delar av Ryssland spelade en framträdande roll i alla progressiva politiska rörelser och i de tre revolutionerna.

Den tyske författaren Bodenstedt, som var rektor på en lärarhögskola i Tiflis 1844, kom till slutsatsen att georgierna inte bara var ovårdade och oföretagsamma, utan också mindre intelligenta än övriga kaukasier; som studenter kunde de inte mäta sig med armenier och tatarer när det gällde vetenskap, språkstudier och förmåga att uttrycka sig. Elisée Reclus citerar denna alltför ytliga uppfattning, men antar med rätta att skillnaden inte förklaras av nationella utan snarare av sociala skillnader. De georgiska studenterna kom från efterblivna byar medan armenierna var barn till städernas borgerlighet. Samhällsutvecklingen utplånade snabbt denna eftersläpning inom utbildningen. 1892, när Josef Dzugasjvili gick i andra klass i kyrkskolan, stod georgierna för nästan en femtedel av alla studenter samtidigt som deras andel av befolkningen i Kaukasus bara var en åttondel (ryssarna utgjorde över hälften, armenierna omkring 14 procent, tatarerna mindre än tre procent...). Det verkar emellertid som om det georgiska språkets särdrag, ett av kulturens äldsta redskap, gör det särskilt svårt att lära sig främmande språk och lämnar tydliga spår i uttalet. Men detta leder inte till slutsatsen att georgierna saknar talets gåva. Som andra nationaliteter dömdes de till tystnad av tsarimperiet. Men i takt med att Ryssland ”europeiserades” framträdde ett flertal georgiska intellektuella som om inte förstklassiga så i vart fall framstående talare i domstolarna och senare i parlamentets talarstol. Georgiern Iraklij Tsereteli var kanske den skickligaste talaren bland februarirevolutionens ledare. Därför vore det orättvist att skylla Stalins brist på talartalang på hans nationella härkomst. Stalin utgör inte heller kroppsligen ett lyckat exempel på sitt folk, som räknas som det vackraste i Kaukasus.

Georgierna beskrivs allmänt som tillitsfulla, öppna för intryck och temperamentsfulla, samtidigt som de också beskrivs som inte särskilt energiska och företagsamma. Reclus betonar framför allt deras glädje, sällskaplighet och rättframhet. Stalins karaktär har få av dessa drag, som faktiskt är de som framträder tydligast när man träffar georgier. Georgiska emigranter i Paris försäkrade för Souvarine, författaren till en fransk biografi över Stalin, att Dzugasjvilis mor inte var georgiska utan ossetiska och att det alltså flöt en del mongoliskt blod i hans ådror. En viss Iremašvili, som vi kommer att möta igen längre fram, hävdar att Dzugasjvilis mor var georgiska men att hans far däremot var osset, ”en rå och obildad person som alla osseter från de höga kaukasiska bergen.” Det är svårt, om inte omöjligt, att bekräfta dessa påståenden. Hur som helst är de knappast nödvändiga för en beskrivning av Stalins moraliska karaktär. I Medelhavsområdet, på Balkan, i Italien och Spanien träffar man på den typiske sydlänningen, som karaktäriseras av en kombination av lättjefull håglöshet och driftighet. Samtidigt finns det här också kalla karaktärer som kombinerar flegmatism med envishet och bakslughet. Den förstnämnda typen dominerar, den andra är ett undantag. Det

verkar som om varje nationell grupp fått en viss tilldelning av olika karaktärsdrag, men att dessa är mindre lyckligt fördelade på sydligare nejder än i norr. Men låt oss inte våga oss alltför långt ut på den föga givande nationella metafysikens område.

Staden Gori är pittoreskt belägen vid floden Kuras stränder, sjuttiosex kilometer från Tiflis längs den transkaukasiska järnvägen. Som en av Georgiens äldsta städer har Gori en mycket dramatisk historia. Enligt den muntliga traditionen grundades den på 1100-talet av armenier som flytt undan turkarna. Den plundrades flera gånger, för redan vid denna tid var armenierna en klass av stadsbor och handelsmän som utmärkte sig för så stor rikedom att de utgjorde ett eftertraktat byte. Som alla asiatiska städer växte Gori långsamt, bara efterhand kom invånare från georgiska och tatariska byar att bosätta sig innanför dess murar. Vid den tid när skomakaren Vissarion Dzugasjvili flyttade dit från sin hemby Didi-Lilo, så hade den lilla staden en blandad befolkning på ungefär 6 000 personer, flera kyrkor, många affärer och flera härbärgen för bönderna från den omkringliggande landsbygden, ett lärarseminarium med en tatarisk avdelning, en gymnasieskola och en flickskola.

Livegenskapen i guvernementet Tiflis avskaffades så sent som 14 år innan Josef, den blivande generalsekreteraren, föddes. Livegenskapen avspeglades fortfarande i vanor och sociala förhållanden. Det är tveksamt om hans föräldrar kunde läsa och skriva. Det är sant att det gavs ut fem dagstidningar på georgiska i Transkaukasien men deras samlade upplaga var mindre än 4 000. Böndernas liv utspelade sig fortfarande vid sidan av historien.

De formlösa gatorna, utspridda husen och fruktträdgårdarna gav Gori karaktären av en större by. De fattiga stadsbornas hus skilde sig knappt från böndernas boningar. Dzugasjvilis bodde i en gammal hydda av lertegel, vars hörn stöttades av murstenar. Det av sandsten täckta taket släppte utan vidare igenom regn och blåst. D Gogochija, en gammal skolkamrat till Josef, beskrev familjens boning: ”Vardagsrummet var inte större än tio kvadratmeter och låg bredvid köket. Från gården kom man rakt in i rummet utan att passera en tröskel. Golvet var täckt av tegel. Det lilla fönstret släppte knappt in något ljus. Möblemanget bestod av ett litet bord, en pall och ett slags bäddsoffa täckt med en *tjilopja* – en halmmatta.” Moderns gamla och högljudda symaskin tillkom senare.

Inga originaldokument om familjen Dzugasjvilis och Josefs barndom har ännu publicerats. De kan inte heller vara talrika. Den kulturella miljö de levde i var så primitiv att livet inte dokumenterades i skriftliga urkunder utan passerade nästan spårlöst förbi. Först när Stalin var över 50 började olika nedteckningar av familjens historia dyka upp. De byggde för det mesta på andrahandsuppgifter och var antingen skrivna av förbittrade och inte alltid samvetsgranna fiender eller av framtvängade ”vänner”, på initiativ – eller man skulle kunna säga på order – av officiella kommissioner för partiets historia. Därför är de i huvudsak uppsatser med ett anvisat tema. Det skulle förstås vara för enkelt att söka sanningen längs diagonalen mellan dessa två förvrängningar. Det går dock att komma sanningen närmare genom att ställa de båda versionerna mot varandra. Den enes tystnad kan vägas mot den andres överdrifter och en kritisk granskning av den röda tråden i berättelserna kan göras i ljuset av den fortsatta händelseutvecklingen. Jag vill inte försöka ge en konstgjort fullständig bild, men i det följande eftersträvar jag att visa läsaren de delar av källmaterialet som jag stöder mina slutsatser och hypoteser på.

Mest detaljrik är den beskrivning som ges av den tidigare nämnde Josef Iremašvili som utgavs på tyska 1932 under titeln *Stalin und die Tragödie Georgiens* (Stalin och den georgiska tragedin). Författaren är en före detta mensjevik som så småningom blev något av en nationalsocialist – en politisk meritlista som inte inger något stort förtroende. Hur som helst är det omöjligt att förbigå hans essä. Många av dess sidor är så övertygande att de inte lämnar något utrymme för tvivel. Även händelser som vid första anblicken förefaller

tveksamma bekräftas direkt eller indirekt av officiella minnesbilder som publicerats flera år senare. Jag vill tillägga att en del av de gissningar som jag gjort utifrån den medvetna tystnaden eller undanliggande formuleringar i sovjetiska publikationer bekräftades genom Iremasjvilis bok, som jag fick tillfälle att läsa först i sista minuten. Det skulle vara ett misstag att dra slutsatsen att Iremasjvili som lever i exil och är en politisk fiende till Stalin därför skulle förringa denne eller måla en alltigenom svart bild. Tvärtom beskriver han närmast triumferande och med uppenbara överdrifter Stalins talanger. Han erkänner Stalins beredskap att göra uppoffringar för sina ideal. Vid upprepade tillfällen betonar han Stalins bindning till modern och beskriver Stalins första äktenskap på ett närmast rörande sätt. En närmare granskning av denne före detta gymnasielärares hågkomster visar att det är ett dokument som består av flera skikt. Grunden utgörs utan tvekan av minnesbilder från en avlägsen barndom. Men detta ursprungliga skikt har utan tvekan påverkats av retroaktiv bearbetning utifrån Stalins senare öde och av författarens egen politiska uppfattning. Till detta måste läggas förekomsten av tveksamma om än underordnade detaljer i bilden. Dessa kan bara förklaras av den tendens som vissa memoarförfattare har att försöka ge sin beskrivning en mer fullständig och ”konstnärlig” karaktär. Med dessa reservationer anser jag att det i det följande är befogat att luta sig mot Iremasjvilis hågkomster.

De tidiga biografiska hänvisningarna talar alltid om Stalin som son till en bonde från byn Didi-Lilo. Först 1926 betecknade Stalin sig själv för första gången som son till en arbetare. Det är inte svårt att lösa denna skenbara motsättning: som de flesta av Rysslands arbetare hade fadern Dzjugasjvili kvar beteckningen bonde i sitt pass. Men detta undanröjer inte komplikationen. Fadern beskrivs alltid som ”arbetare i skofabriken Alichanov i Tiflis”. Detta trots att familjen bodde i Gori och inte i Kaukasus huvudstad. Betyder detta att fadern bodde skild från familjen? Ett sådant antagande skulle ha varit rimligt om familjen bott kvar i byn. Men det är ytterst osannolikt att familjen och familjeförsörjaren skulle bo i olika städer. För övrigt påstår både Gogochija, Josefs kamrat vid prästseminariet som bodde på samma gård som han, och Iremasjvili, som ofta besökte honom, att Vissarion arbetade i närheten, på Sobornajagatan, i en halmhydda med läckande tak. Vi kan därför anta att faderns anställning i Tiflis var tillfällig, troligen medan familjen fortfarande bodde i byn. Emellertid arbetade Vissarion Dzjugasjvili inte längre i en skofabrik i Gori – det fanns inte någon fabrik i regionen – utan försörjde sig som självständig hantverkare. Den avsiktliga vagheten på denna punkt styrs utan tvekan av en önskan att inte försvaga bilden av Stalins ”proletära” ursprung.

Som de flesta georgiska kvinnor blev Jekaterina Dzjugasjvili mor redan vid ganska unga år. De tre första barnen dog vid späda ålder. Den 21 december 1879, när hennes fjärde barn föddes, var hon knappt 20 år gammal. Josef var sju när han fick smittkoppor. Spåren av sjukdomen fanns kvar under resten av hans liv som vittnesbörd om hans plebejiska ursprung och omgivning. Souvarines biografi om Stalin, beskriver förutom koppärren också en missbildning av vänster arm och två sammanväxta tår, som enligt hans inhämtade kunskap skulle tyda på ärftlig alkoholism hos fadern. Överhuvudtaget var skomakare i centrala Ryssland så ökända för sitt fylleri att ”full som en skomakare” blev till ett talesätt. Det är svårt att säga hur mycket sanning det ligger i dessa spekulationer som förts vidare till Souvarine av ”olika personer”, troligen mensjevikiska emigranter. I det signalement som den tsaristiska polisen utfärdade för Josef Dzjugasjvili nämns aldrig en missbildad arm bland de ”karakteristiska kännetecknen”. Däremot nämns de hopväxta tårna av överste Sjabelskij 1903. Det är inte omöjligt att censorernas granskning av polisdokumentet i detta fall inte varit tillräckligt noggrann. Det går inte att förbise det faktum att Stalin på senare år brukade bära en varm handske på vänster hand, till och med under politbyråns möten. Reumatism var den allmänt accepterade förklaringen till detta. Men hur som helst är dessa sekundära fysiska kännetecken,

inbillade eller inte, av ringa intresse. Mycket viktigare är det att försöka bilda sig en sanningsenlig uppfattning om föräldrarna och atmosfären i familjen.

Det första som slår en är att de officiella levnadsskildringarna knappt nämner Vissarion, utan förbigår honom med nästan total tystnad. Däremot uppehåller de sig i sympatiska ordalag vid Jekaterinas hårda vardag och slit. ”Josefs mor tjänade små summor”, berättar Gogochija ”genom att arbeta som tvätterska eller genom brödbak hos välbeställda familjer i Gori”. ”Hon betalade en och en halv rubel i månaden i hyra. Men hon kunde inte alltid spara en och en halv rubel i månaden”. Av detta lär vi oss att ansvaret för att betala hyran vilade på modern och inte fadern. Vidare ”satte fattigdomen och moderns hårda liv prägel på Josefs karaktär... ” – som om fadern inte var en del av familjen. Först senare, i förbigående, inflikar författaren denna mening: ”Josefs far, Vissarion, tillbringade hela dagarna med sitt arbete – att sy och reparera skodon”. Men faderns arbete nämns inte i anslutning till familjens liv eller problemen med att klara försörjningen. Detta ger intrycket av att fadern bara nämns för att fylla ut ett tomrum.

Glurdzjidze, en annan av klasskamraterna vid prästseminariet, förbigår fadern helt när han skriver att Josefs mor ”tjänade sitt uppehälle genom att sy och tvätta underkläder”. Denna tystlåtenhet är inte en slump och förtjänar än mer uppmärksamhet eftersom lokalbefolkningens sed inte var att ge kvinnan någon ledande ställning i familjen. Enligt gammal georgisk tradition, som envist överlevt bland de konservativa bergsborna, så reducerades tvärtom kvinnans roll till en hushållsslavinna. Hon fick nått och jämt vistas tillsammans med sin herre och mästare, hon hade inget att säga till om i familjens angelägenheter och skulle aldrig våga att ens bestraffa sin egen son. Till och med i kyrkan placerades mödrar, fruar och systrar bakom fäder, makar och bröder. Det faktum att biografiförfattarna placerar modern på den plats som normalt sett skulle tillkomma fadern kan inte tolkas på annat sätt än som en vilja att helt slippa beskriva Vissarion Dzjugasjvili. Den gamla ryska encyklopedin kommenterar georgiernas extrema avhållsamhet när det gäller mat, men tillägger: ”Det finns knappast ett folk i världen som dricker så mycket vin som georgierna”. Förvisso kunde Vissarion knappast ha behållit en egen vingård efter flytten till Gori. Men samtidigt uppvägdes det av att det i staden fanns *dukhans* i varje hörn, där vodkan framgångsrikt tävlade med vinet.

På denna punkt är Iremašjvilis beskrivning särskilt övertygande. Precis som de andra författarna, men fem år tidigare, tecknar han en varmt sympatisk bild av Jekaterina, hennes kärlek gentemot sin ende son och hennes vänlighet mot dennes lek- och skolkamrater. Som en äkta georgiska var Keke, som hon kallades, djupt religiös. Att tjäna gud, sin make och sin son var det som fyllde hennes strävsamma liv. Hennes syn försämrades av att ständigt sy i den dåligt upplysta bostaden och hon började därför tidigt använda glasögon. Men så betraktades också alla georgiska matronor som passerat 30 år som gamla. Hennes svåra liv gjorde att hon behandlades sympatiskt av grannarna. Enligt Iremašjvili var Bezo (Vissarion) en hård man och dessutom en hjärtlös alkoholist. Han söp upp merparten av sina magra inkomster. Därför blev hyran och familjens försörjning en dubbel börda för modern. I hjälplös sorg såg Keke hur Bezo genom att misshandla sin son ”drev honom bort från kärleken till gud och folket och fyllde honom med avsky mot sin far.” ”Oförtjänta och hemska kok stryk gjorde pojken lika grym och hjärtlös som sin fader.” Fylld av bitterhet började Josef grubbla över livets eviga mysterier. Han sörjde inte faderns för tidiga död; den gjorde bara att han kände sig friare. Iremašjvili drar av detta slutsatsen att barnet på ett tidigt stadium riktade sitt glödande hat och sitt hämndbegär gentemot fadern mot alla som hade makt över honom eller skulle komma att ha det. ”Sedan ungdomen underordnades alla andra strävanden under hans hämndbegär.” Även om man tar hänsyn till att denna anmärkning gjordes i efterhand behåller den dock sin betydelse.

1930, när hon var 71 år gammal bodde Jekaterina i de enkla rum som tillhört en tjänare i det som varit ståthållarens palats i Tiflis. Tillfrågad av en journalist, vars frågor översattes av en tolk, svarade hon: ”Soso (Josef) var alltid en bra pojke... Jag hade aldrig någon anledning att straffa honom. Han studerade flitigt, läste alltid eller diskuterade och försökte förstå allting... Soso var min ende son. Naturligtvis var han mig kär... Hans far Vissarion ville göra Soso till en duktig skomakare. Men hans far dog när Soso var elva år gammal... Jag ville inte att han skulle bli skomakare. Jag ville bara en sak – att han skulle bli präst.” Souvarine samlade förvisso på sig helt andra upplysningar bland georgier i Paris: ”De kände en redan hård och känslökall Soso som behandlade sin mor respektlöst och det är ‘kittlande detaljer’ som de stödjer dessa minnesbilder på.” Biografins författare konstaterar dock att hans upplysningar hämtades in bland Stalins politiska fiender. Även i dessa kretsar cirkulerar åtskilliga legender, fast omvända. Iremasjvili talar tvärtom om Sosos varma tillgivenhet gentemot sin mor. Pojken kunde knappast haft andra känslor med tanke på att modern försörjde familjen och skyddade honom mot fadern.

Den tyske författaren Emil Ludwig, vår tids hovporträtt-målare, fann i Kreml ytterligare ett tillfälle att tillämpa sin metod att ställa ledande frågor som bygger på en kombination av måttlig psykologisk insikt och politisk varsamhet. Tycker ni om naturen, signore Mussolini? Vad anser ni om Schopenhauer, doktor Masaryk? Tror ni på en bättre framtid, mister Roosevelt? Utsatt för en verbal inkquisition av detta slag och osäker i den berömda utlänningens sällskap ritade Stalin ihärdigt små blommor och båtar med en färgpenna. Detta berättar i alla fall Ludwig. Denne författare hade konstruerat en hel psykoanalytisk biografi om den förre kejsaren Wilhelm av Hohenzollern med utgångspunkt i dennes förtvinade arm. Något som väckte en ironisk förbryllan hos gamle Freud. Ludwig lade inte märke till Stalins förtvinade arm och naturligtvis än mindre de sammanvuxna tårna. Däremot försöker han härleda den revolutionära karriären hos Kremls härskare ur det prygel han fick av sin far under barndomen. Efter att ha bekantat sig med Iremasjvilis memoarer är det inte svårt att se var Ludwig har hämtat sin inspiration. ”Vad gjorde er till rebell? Var det kanske för att era föräldrar behandlade er illa?” – Nej mina föräldrar var enkla människor men de behandlade mig verkligen inte illa...”. Det vore oklokt att tillmäta dessa ord något dokumentärt värde. Inte bara eftersom bekräftelser och förnekande, som vi ofta kommer att se, med lätthet byter plats hos Stalin. I en liknande situation kunde vem som helst kanske svarat på detta sätt. Man kan inte klandra Stalin för att han inte offentligt ville beklaga sig över sin sedan länge döde far. Snarare kan man förvånas över bristen på finkänslighet hos denne annars så underdånige författare.

Prövningarna i hemmet var dock inte det enda som formade pojkens hårda, egensinniga och hämndlystna karaktär. Det mycket bredare inflytandet från det omgivande samhället verkade i samma riktning. En författare till en biografi över Stalin berättar hur den ‘högvälborne’ prins Amilachviri från tid till annan kunde rida upp framför skomakarens fattiga hem på sin eldiga häst för att få sina stövlar som just skadats under en jakt reparerade. Skomakarens son stod och blängde under sin tjocka lugg och genomborrade greven med hatfyllda blickar, samtidigt som han knöt sina barnanävar. I sig själv hör denna scen enligt vår mening hemma i fantasins värld. Men kontrasten mellan den fattigdom som omgav honom och den relativa lyxen de sista georgiska feodalherrarna omgav sig med måste ha efterlämnat skarpa och bestående intryck i pojkens medvetande.

Stadsbefolkningens situation var inte stort bättre. Högt över de lägre klasserna höjde sig de lokala myndighetspersonerna, som styrde staden i namn av tsaren och dennes kaukasiske vicekung, prins Golitsyn, en allmänt och med all rätt hatad ondskefull satrap. Jordägarna och de armeniska handelsmännen var i förbund med de lokala myndigheterna. Den plebejiska massan av befolkningen var trots sin låga levnadsnivå, eller delvis på grund av denna,

uppdelad av kastbarriärer. Var och en som lyckades höja sig en smula över sin omgivning vaktade envetet sin position. Den misstro som bonden från Didi-Lilo kände mot staden förbyttes till den fattige hantverkarens fientliga attityd mot de mer välmående familjerna, åt vilka Keke tvingades sy och tvätta. Lika grovt visade sig den sociala skiktningen i skolan. Gång på gång lät prästernas, lågadelns och tjänstemännens barn Josef erfara att han stod under dem socialt. Av Gogochijas berättelser står det klart att skomakarens son tidigt i livet kände den sociala ojämlikhetens förödmjukelser och var känslig för dessa. ”Han tyckte inte om att besöka personer som levde i välstånd. Trots att jag besökte honom flera gånger dagligen kom han väldigt sällan till mig, eftersom min farbror förde ett välmående liv, enligt den tidens normer”. Sådana var de första källorna till en, från början instinktiv, social protest. Under intryck av den politiska jäsningen i landet kom studenten vid prästseminariet att utvecklas till en revolutionär.

För småborgerlighetens lägsta skikt finns bara två karriärvägar för deras begåvade eller enda söner: tjänsteman eller präst. Hitlers mor drömde om att hennes son skulle bli präst. Tio år tidigare bar Jekaterina Dzjugasjvili på samma hopp i en än mer blygsam miljö. Denna dröm – att se sonen i prästskrud – visar för övrigt i sig själv hur lite skomakare Bezos familj genomsyrades av en ”proletär anda”. Hoppet om en bättre framtid låg inte i klasskamp utan i att bryta med sin klass.

Det ortodoxa prästerskapet hörde, trots sin låga sociala rang och kulturella nivå, till de privilegierades hierarki genom att de var befriade från militärtjänst, personbeskattning och... piskan. Först i och med livegenskapens avskaffande fick bönderna rätt att bli präster. Men ett polisiärt villkor var knutet till detta privilegium: för att få en anställning i kyrkans tjänst måste bondsonen få ett speciellt tillstånd av guvernören.

De blivande prästerna undervisades i rader av prästseminarier. De förbereddes för denna utbildning i kyrkskolor. I undervisningssystemet var prästseminarierna jämförbara med mellanskolorna, med en skillnad, de världsliga ämnena var bara en liten bisak vid sidan av teologin! I det gamla Ryssland var boorsil (kyrkskolorna) ökända för sina råa sedvänjor, sin medeltida pedagogik och nävrätt, för att inte nämna smutsen, kylan och hungern. Alla laster som fördöms av den heliga skrift frodades i dessa fromhetens drivhus. Författaren Pomjalovskij skapade sig en bestående plats i den ryska litteraturen genom sin hänsynslöst uppriktiga skildring Skisser av en kyrkskola. Man kan inte låta bli att citera en biografi över Pomjalovskij: ”denna period av hans skoltid utvecklade misstro, förmåga att förstå sig, fientlighet och hat mot omgivningen hos honom.” Förvisso ledde Alexander II:s reformer till vissa förbättringar även i det kyrkliga utbildningsväsendets unknaste skrymslen. Men ändå förblev kyrkskolorna de mörkaste fläckarna på Rysslands ”kulturella” karta så sent som under förra århundradets sista decennium. Detta gällde särskilt det avlägsna Transkaukasien.

Den tsaristiska regeringen hade för länge sedan och inte utan blodspillan, brutit den georgiska kyrkans oberoende och underordnat den under synoden i Petersburg. Men i det georgiska prästerskapets lägre skikt fortsatte fientligheten mot russifieringen att pyra. Undertryckandet av deras kyrka skakade georgiernas traditionella religiositet och beredde marken för socialdemokratien, inte bara i städerna utan också i byarna. Kyrkskolornas förlegade atmosfär blev än mer unken, eftersom de inte bara syftade till att förryska sina adepters utan också att förbereda dem för rollen som kyrkans själsliga polis. Mellan lärare och elever härskade en anda av djup fientlighet. Undervisningen bedrevs på ryska; georgiska undervisades bara två gånger i veckan och behandlades inte sällan med ringaktning, som en mindervärdig ras språk.

1890, uppenbarligen kort tid efter faderns död, trädde den elvaårige Soso in i kyrkskolan med en skolväska av kalikå. Enligt hans skolkamrater var pojken iver att lära sig katekesen och bönerna stor. Gogochija påpekar att, tack vare ”hans utomordentliga minne” kunde Soso

memorera lärarens ord på lektionerna och behövde inte läsa på. Faktum är att Stalins minne – åtminstone hans minne för teorier – är ganska medelmåttigt. Hur som helst krävdes stor uppmärksamhet för att minnas det som sades i klassrummet. Vid denna tidpunkt var det utan tvekan möjligheten att en gång tillhöra prästorden som drev Soso. Beslutsamhet sporrade både hans talang och minne. En annan skolkamrat, Kapanadze, vittnar att han under sina 13 skolår och därefter under 35 år som lärare aldrig fick tillfälle ”att träffa en så talangfull och duglig elev” som Josef Dzjugasjvili. Även Iremasjvili, som inte skrev sin bok i Tiflis utan i Berlin, hävdar att Soso var den bästa eleven i den kyrkskolan. I andra vittnesmål finns det dock betydelsefulla nyanser. ”Under de första åren i de förberedande årskurserna gick Josefs studier utmärkt”, berättar Glurdzjidze, ”och med tiden, i takt med att han utvecklade allt mer briljanta färdigheter blev han en av de bästa eleverna”. I denna artikel som bär alla det uppifrån beordrade lovtalens kännetecken, så betyder den försiktiga beskrivningen ”en av de bästa” helt uppenbart att Josef inte var den bästa, inte överlägsen alla andra elever eller en utomordentlig elev. Identiska minnen har en annan av skolkamraterna, Jelisabedasjvili. Han berättar att Josef ”var en av de fattigaste och en av de mest begåvade”. Med andra ord var han inte den mest begåvade. Vi kan alltså anta att hans prestationer växlade mellan olika årskurser eller att en del av memoarförfattarna, som kanske själva tillhörde kunskapsinhämtandets eftertrupp, hade svårt att peka ut de duktigaste eleverna.

Utän att exakt ange hans plats i klassens rangordning säger Gogochija att han i sin utveckling och kunskap rankades ”högt över sina skolkamrater”. Soso läste allt som fanns att tillgå i skolbiblioteket, inklusive ryska och georgiska klassiker, vilka förstas var noggrant utvalda av myndigheterna. Efter sin avslutande examen fick Josef ett glänsande betyg, ”vilket på den tiden var en ovanlig prestation, eftersom hans far inte tillhört prästerskapet utan hade varit skomakare”. Vilken bedrift!

På det hela taget är de memoarer som skrivits i Tiflis om ”Ledarens ungdomsår” ganska bleka. ”Soso uppmuntrade oss till körsång; med sin klangfulla, angenäma röst brukade han leda sången av våra älskade folksånger”. När det gällde bollspel ”visste Josef hur man väljer de bästa spelarna och därför vann alltid vårt lag”. ”Josef lärde sig att teckna mycket bra.” Men inte en enda av dessa egenskaper utvecklade sig till en talang: Josef blev varken sångare, idrottsman eller konstnär. Ännu mindre övertygande är rapporter som dessa: ”Josef Dzjugasjvili utmärkte sig genom sin stora blygsamhet och han var en god och känslös kamrat.” – ”Han lät aldrig någon känna hans överlägsenhet” och mer i samma stil. Om allt detta vore sant, skulle man tvingas dra slutsatsen att Josef med åren förvandlades till sin motsats.

Iremasjvilis hågkomster är betydligt mer levande och närmare sanningen. Han beskriver sin namne som en gänglig, senig, fräknig, extremt envis, sluten och viljestark person som alltid kunde nå det mål han hade satt upp. Vare sig det gällde att styra lekar, kasta sten eller klättra på klippor. Även om Soso avgjort älskade naturen passionerat så kände han aldrig någon sympati för dess levande varelser. Medkänsla för människor eller djur var främmande för honom. ”Jag såg honom aldrig gråta” – ”Soso hade bara sarkastiska leenden till övers för sina kamraters glädjeämnen och bekymmer.” Allt detta kan ha slipats något av minnet, på samma sätt som en sten i en bäck, men påhittade är de inte.

Iremasjvili gör dock utan tvivel ett misstag när han tillskriver Josef ett rebelliskt beteende redan i skolan i Gori. Soso ska ha straffats nästan dagligen som ledare för skolpojknarnas protester; särskilt burop mot ”den hatade skolinspektorn Butyrskij”. De officiella memoarförfattarna skriver dock den här gången oavsiktligt att Josef under dessa år var en mönsterelev också när det gällde uppförande. ”För det mesta var han allvarlig och outtröttlig” skriver Gogochija, och han ”tyckte inte om bus och upptåg. Efter skoldagen skyndade han sig hem och man såg honom alltid sitta lutad över en bok.” Enligt samme Gogochija så betalade

skolan ut ett månatligt stipendium till Josef, något som skulle ha varit helt otänkbart om han visat bristande respekt mot sina överordnade och alldeles särskilt den ”hatade skolinspektorn Butyrskij.” Alla de andra memoarförfattarna anger början för Josefs rebelliska inställning till tiden för hans vistelse vid seminariet i Tiflis. Men inte ens då är det någon som påstår att han skulle ha deltagit i stormiga protester. Förklaringen till Iremasjvilis och även andras sviktande minnesbilder ligger säkert i det faktum att alla deltagare såg seminariet i Tiflis som en direkt fortsättning på kyrkskolan. Det är svårare att förstå att Iremasjvili är den ende som nämner buanden under Josefs ledning. Rör det sig om en enkel minnesförvrängning? Eller spelade Josef i hemlighet en roll i vissa protester som var okänd för de flesta? Det skulle i så fall smälta in väl i bilden av den blivande konspiratören.

Det förblir oklart vid vilken tidpunkt Josef bröt med sina förfäders tro. Enligt Iremasjvili sjöng Soso tillsammans med två andra skolpojkar gladeligen i bykyrkan under sommarloven, även om religionen då –d v si de högre årskurserna – var något han vuxit ifrån. Glurdzjidze kommer i sin tur ihåg att den 13-åriga Josef en gång sade till honom: ”Du vet att de lurar oss. Det finns ingen gud...” Som svar på sin samtalspartners förbluffade utrop rekommenderade Josef honom att läsa en bok av vilken det klart framgick att ”talet om gud är inget annat än tomt prat”. Vilken bok var det? ”Darwin. Du måste läsa den”. Nämnandet av Darwin ger historien ett drag av osannolikhet. En 13-årig pojke i en efterbliven landsortsstad kan knappast ha läst Darwin och dragit ateistiska slutsatser av detta. Själv säger Stalin att han slog in på de revolutionära idéernas väg vid 15 års ålder, alltså när han redan befann sig i Tiflis. Det är sant att han kan ha brutit med religionen redan tidigare. Men lika troligt är att Glurdzjidze, som också gick från kyrkskolan till prästseminariet, tog miste på tidpunkten med ett par år. Att avsvära sig tron på den gud i vars namn alla grymheter mot skolpojkar utövades var utan tvekan inte svårt. Hur som helst, den inre styrka som krävdes för detta steg förstärktes när lärarnas och myndigheternas auktoritet i allmänhet underminerades. Från och med denna tidpunkt kunde de inte tillgripa våld bara för att de var starkare. Sosos uttrycksfulla formulering: ”De lurar oss” kastar ett klart ljus på hans tankegångar, oberoende av om samtalet ägde rum i Gori eller två år senare i Tiflis.

Officiella publikationer uppger tre olika årtal för när Josef skrevs in vid seminariet: 1892, 1893 och 1894. Hur länge gick han på seminariet? Sex år, svarar ”Den kommunistiska almanackan”. Fem, hävdar Stalins sekreterare i sin biografiska skiss. Fyra år, påstår hans före detta skolkamrat Gogochija. Minnestavlan på den före detta seminariebyggnaden, som går att dechiffra på fotografier, säger att den ”Store Stalin” studerade innanför dessa väggar från den 1 september 1894 till den 21 juli 1899; följaktligen fem år. Är det möjligt att den officiella biografien undviker det sistnämnda datumet, eftersom detta framställer seminaristen Dzugasjvili som något överårig? Hur som helst väljer vi att lita på minnestavlan, eftersom dess datum antagligen är hämtade från seminariets egna dokument.

Med sitt glänsande betyg från Gori i väskan kom den 15-åriga Josef hösten 1894 för första gången till en stor stad som måste ha förundrat honom –Tiflis, de georgiska kungarnas gamla huvudstad. Det är ingen överdrift att säga att den till hälften asiatiska, till hälften europeiska staden gjorde ett intryck för livet på den unge Josef. Under dess nästan 1 500-åriga historia föll Tiflis många gånger i fiendehänder. Staden förstördes 15 gånger, i flera fall ända ned till grunden. Araberna, turkarna och perserna, vilka slog sig in i staden, lämnade tydliga avtryck i arkitekturen och i människors vanor. Spåren av detta inflytande har bevarats in i våra dagar. Europeiska delar utvecklades efter den ryska erövringen av Georgien, när den tidigare huvudstaden blev provinshuvudstad och administrativt centrum i Transkaukasien. Tiflis hade över 150 000 invånare det år som Josef började vid seminariet. Ryssarna, som var en fjärdedel av detta antal utgjordes av tjänstemän, militärer och anhängare av olika religiösa sekter, av vilka många fördrevs till Transkaukasien. Handel och industri låg sedan lång tid tillbaka i

händerna främst på armenierna, som var den största (38 procent) och mest välbeställda folkgruppen. Georgierna, som hade nära band till byarna, utgjorde liksom ryssarna ungefär en fjärdedel av befolkningen. De bildade det lägre skiktet hantverkare, drev handel i liten skala eller arbetade som tjänstemän eller officerare i lägre rang. En beskrivning av staden från 1901 ger följande bild: ”Vid sidan av gator av modern europeisk karaktär finns en labyrint av trånga, vindlande och smutsiga gränder av rent asiatisk karaktär, små torg med basarer omgivna av öppna stånd av orientalisk typ, affärer, caféhus och frisörsalonger. De var fyllda av skrikande bärare, vattenhämtare, springpojkar, ryttare, rader av packåsnor och mulor, kamelkaravaner och liknande”. Avsaknaden av avloppssystem, vattenbrist i den glödande sommarhettan, det irriterande och överallt inträngande dammet, petroleumbelysning i stadskärnan och ingen belysning alls i stadens utkanter – sådan var bilden av Transkaukasiens administrativa centrum vid sekelskiftet.

”Vi kom till ett fyravåningshus” berättar Gogochija, som anlände tillsammans med Josef, ”in i de jättelika rummen som var våra sovsalar, där mellan 20 och 30 personer bodde. Denna byggnad var Tiflis teologiska seminarium”. Tack vare sina goda betyg från kyrkskolan i Gori fick Josef Dzugasjvili sina studier vid seminariet betalda inklusive kläder, skor och böcker. Det måste upprepas att detta hade varit helt omöjligt om han hade avslöjat sig som en rebell. Vem vet, kanske trodde myndigheterna att han skulle bli en prydnad för den georgiska kyrkan? Som på den förberedande skolan skedde undervisningen på ryska. De flesta lärare var ryssar till sitt ursprung och ”russifierare” av plikt. Georgier antogs bara som lärare om de visade extra stor ambition. Rektorn var en ryss, munken Hermogenes; inspektorn, den georgiske munken Abasjidze, var seminariets lömskaste och mest hatade person. Iremasjvili, som inte bara givit den första utan också den mest utförliga skildringen av seminariet berättar följande:

”Livet i skolan var dystert och enformigt. Inlåsta dag och natt innanför kasernens väggar kände vi oss som fångar, tvingade att tillbringa årtal där utan att vara skyldiga till något. Vi var alla bedrövade och förgrämda. Rummen och korridorerna som stängde oss ute från yttervärlden förkvävde nästan allt av ungdomlig glädje. När det ungdomliga temperamentet trots allt bröt igenom från tid till annan trycktes detta omedelbart ned av munkarna och tillsynsmännen. Den tsaristiska skolinspektionen förbjöd oss att läsa georgiska böcker och tidningar ... De fruktade att vi skulle inspireras av idéer om vårt lands frihet och oberoende, och att våra unga sinnen skulle smittas av de nya socialistiska lärorna. Även de fåtaliga verk som de världsliga myndigheterna tillät oss att läsa förbjöds av de kyrkliga myndigheterna eftersom vi var blivande präster. Tolstojs, Dostojevskijs och Turgenjevs verk och andra klassiker förblev oåtkomliga för oss.”

Dagarna i seminariet förflöt som i ett fängelse eller en militärkasern. Livet i skolan började klockan sju på morgonen. Böner, te, lektioner. Återigen böner. Undervisning med pauser fram till klockan två. Böner. Middag. Undermålig och otillräcklig mat. Det var bara tillåtet att gå utanför seminariets fängelsemurar mellan klockan tre och fem på eftermiddagen. Därefter låstes portarna. Upprop. Te klockan åtta. Förberedelse för kommande lektioner. Klockan tio – efter fler böner – gick alla till sängs. ”Vi kände oss som fångade i en fängelsehåla av sten”, bekräftar Gogochija. Under söndags- och helgdagsgudstjänsterna fick studenterna stå tre, fyra timmar i sträck, hela tiden på samma stenplatta på kyrkgolvet. De försköt tyngdpunkten från en domnad fot till den andra, hela tiden under uppsikt av munkarna. ”Även de frommaste skulle tappat lusten att bedja genom de ändlösa gudstjänsterna. Bakom våra underdåniga miner dolde vi våra verkliga tankar för munkarna”.

Som regel gick fromheten hand i hand med polisiär förtryckarmentalitet. Inspektor Abasjidze, fientlig och misstänksam, vakade noggrant över eleverna, deras tankar och hur de tillbringade sin tid. Mer än en gång upptäckte eleverna när de kom till sina rum efter middag färskt spår av en raid som utförts under deras frånvaro. Inte sällan kroppsvisiterades seminarieeleverna

av munkarna. De straff som utmättes var grymma; den mörka cellen, som sällan var tom; dåliga betyg som omintetgjorde alla förhoppningar; slutligen utestängning från det allra heligaste. De kroppsligt svaga lämnade seminariet för kyrkogården. Hård och törnebeströdd var vägen till frälsning!

Pedagogiken vid seminariet innehöll allt det som jesuiterna uppfunnit för att tämja unga själar, bara i en mer primitiv och rå form, vilket gjorde den mindre effektiv. Men avgörande var att läget i landet knappast uppmuntrade till undergivenhet. Nästan i samtliga av Rysslands 60 prästseminarier fanns det studenter som, ofta under inflytande av universitetsstudenter, förkastade sin prästkappa innan de fått tillfälle att ta på sig den. De var fyllda av förakt för den teologiska skolastiken, de läste upplysningsromaner, radikal rysk journalistik och populärversioner av Darwin och Marx. Vid seminariet i Tiflis hade den revolutionära jäsningen, närd av nationalistiska och allmänpolitiska källor, redan fått en viss tradition. Den tog sig uttryck i skarpa motsättningar mellan elever och lärare, där vreden uttryckts öppet och en rek48tor till och med dödats. Tio år innan Stalin skrevs in vid seminariet hade Sylvester Dzjibladze slagit till en lärare som yttrat sig nedsättande om det georgiska språket. Dzjibladze blev så småningom en av grundarna av den socialdemokratiska rörelsen i Kaukasus och en av Josef Dzjugasjvilis lärare.

1885 bildades de första socialistiska cirklarna i Tiflis, där före detta seminarister genast intog den ledande positionen. Vid sidan av Sylvester Dzjibladze möter vi här Noa Jordania, den blivande ledaren för de georgiska mensjevikerna, Nikolai Tjcheidze, den blivande dumaledamoten och ordföranden för Petrogradsovjeten månaden efter februarirevolutionen 1917, och ett antal andra som kom att spela en betydande roll i den politiska rörelsen i Kaukasus och på riksnivå. Marxismen i Ryssland befann sig fortfarande i sitt intelligentiastadium. I Kaukasus blev seminariet i Tiflis den viktigaste härden för den marxistiska smittan av det enkla skälet att det inte fanns något universitet där. I efterblivna, icke-industrialiserade områden som Georgien fick marxismen en särskilt abstrakt, för att inte säga skolastisk, form. Seminaristerna hade åtminstone en viss träning i logisk slutledning. Men grunden för marxismens växande attraktionskraft låg i det djupa sociala och nationella missnöjet, vilket drev de unga bohemerna in på den revolutionära vägen.

Josef hade alltså inga möjligheter att bryta ny mark i Tiflis, vilket den sovjetiska plutokratin vill få oss att tro. Dzjibladzes slag ekade fortfarande i seminariets väggar. De före detta seminaristerna stod redan i spetsen för vänsterflygeln inom den allmänna opinionen. Kontakten med sin styvmor, seminariet, tappade de inte. Ett tillfälligt sammanträffande, en liten knuff, var tillräckligt för att den missnöjde, förbittrade och stolte unge mannen – som bara behövde en formel för att hitta sig själv – på ett naturligt sätt skulle växla in på det revolutionära spåret. Det första steget i denna riktning var att bryta med religionen. Om pojken möjligen hade tagit med sig vissa rester av tro från Gori så skingrades dessa definitivt vid seminariet. Hädanefter hade Josef fullständigt förlorat smaken för teologi.

”Han var så ambitiös att hans prestationer alltid låg över våra”, skriver Iremasjvili. Om detta var sant kan det bara ha gällt för en kort period. Glurdzjidze påpekar att av läroplanens ämnen ”tyckte Josef om historia och logik”, medan han inte ägnade sig mer åt övriga ämnen än vad som krävdes för att klara examensproven. Han vände sig bort från den heliga skrift och istället till den världsliga litteraturen, naturvetenskaperna och samhällsproblem. Han fick hjälp av elever ur de högre årskurserna. ”När de upptäckt den duktige och vetgirige Josef Dzjugasjvili började de diskutera med honom och förse honom med tidskrifter och böcker”, berättar Gogochija. ”Boken var Josefs oskiljaktlige vän och han skildes inte ens från den när han åt” vittnar Glurdzjidze. Låshunger var det allmänna draget för dessa år. När munkarna hade gjort sin sista kontrollrunda och släckt lamporna tog de unga sammansvurna fram sina gömda ljus och i deras flackande sken försjönk de i sina böcker. Josef som ägnat många sömnlösa nätter

åt att hänga över sina böcker började se sjuklig och utvakad ut. ”När han började hosta så fick jag mer än en gång ta ifrån honom böckerna och släcka ljuset”, berättar Iremasjvili. Glurdzjidze påminner sig hur eleverna i hemlighet slukade Tolstoj, Dostojevskij, Shakespeare, Shelley, Lipperts ”Kulturens historia”, den ryske radikale publicisten Pisarev... ”Ibland gömde vi oss i kyrkbänkarna och läste i kyrkan, under gudstjänsterna”.

Vid denna tid gjorde den georgiska nationallitteraturen det starkaste intrycket på Soso. Iremasjvili beskriver de första utbrotten av ett revolutionärt temperament, varvid en frisk ungdomlig idealism blandades med plötsligt uppvaknande äregirighet. ”Soso och jag talade ofta om Georgiens tragiska öde. Vi var hänfödda av poeten Sjota Rustavelis verk... ”, påminner sig Iremasjvili. Sosos förebild blev Koba, hjälten i den romantiska berättelsen ”Nunu” av denne georgiske författare som skrivit ”Kazbek”. I sin kamp mot de tsaristiska myndigheterna förråds och besegras de förtryckta bergsborna och förlorar det som återstår av deras frihet. Ledaren för upproret offerar allt, till och med sitt liv, för sitt land och sin hustru, Nunu. Från detta ögonblick blev Koba ”gudomlig för Soso... Han ville också bli en Koba, en kämpe och en hjälte, och lika berömd som denne... ”. Josef började använda samma namn som ledaren för bergsborna och ville inte kallas något annat. ”Hans ansikte lyste av stolthet och glädje varje gång vi kallade honom för Koba. Soso bevarade detta namn under många år och det blev också hans första pseudonym när han började skriva och propagera för partiet... Än idag kallar alla i Georgien honom för Koba eller Koba-Stalin”. När det gäller unge Josefs entusiasm för Georgiens nationella fråga säger författarna av de officiella biografierna ingenting. I deras redogörelser framstår han omedelbart som en fullfjädrad marxist. Det är naturligtvis inte svårt att förstå att den naiva ”marxismen” under denna första period bestod av dimmiga socialistiska idéer som levde i samförstånd med ”Kobas” romantiska nationalism.

Enligt Gogochija utvecklades och mognade Josef under det första året till den grad att han under sitt andra år redan var ledare för en grupp kamrater vid seminariet. Om man ska tro Berija, den mest officiella av alla historiker, ”ledde Stalin 1896-1897 två marxistiska cirklar vid Tiflis teologiska seminarium”. Stalin själv leddes aldrig av någon. Mycket mer sannolik är Iremasjvilis berättelse. Enligt honom organiserade tio seminarister, av vilka Soso Dzjugasjvili var en, en hemlig socialistisk cirkel. ”Den äldste av dem, Devdarijani, valdes till ledare och skötte sin uppgift med stort allvar”. Han utarbetade, eller snarare mottog från sina inspiratörer utanför seminariemurarna, ett program för självstudier som på sex år skulle utbilda alla deltagare till fullfjädrade socialdemokratiska ledare. Programmet började med kosmogoni och avslutades med det kommunistiska samhället. Vid cirkelns hemliga möten lästes skrifter, vilket följdes av heta meningsutbyten. Enligt Gogochija begränsades cirkelns verksamhet inte till muntlig propaganda. Josef ”grundade och redigerade” en handskreven tidning på georgiska som utkom två gånger i månaden och spreds från hand till hand. Den vaksamme inspektorn Abasjidze hittade en gång ”en anteckningsbok med en artikel för vår tidning” hos Josef. Denna typ av tidningar var oavsett deras innehåll strikt förbjudna, inte bara i kyrkskolor, utan inom hela utbildningsväsendet. Eftersom följden av Abasjidzes upptäckt bara var en ”varning” och ett dåligt betyg i uppförande kan vi dra slutsatsen att det måste ha handlat om en ganska oskyldig tidskrift. Det är värt att notera att den mycket noggranne Iremasjvili inte nämner tidskriften överhuvudtaget.

Vid seminariet måste Josef ha upplevt sin fattigdom än tydligare än i den förberedande skolan. ”... Han hade inga pengar, medan vi andra fick fickpengar och paket hemifrån”, säger Gogochija om detta. Under de två timmar som eleverna fick vistas utanför skolans väggar kunde Josef inte kosta på sig de saker som fanns inom räckhåll för söner till bättre bemedlade familjer. Desto mer vidlyftiga var hans drömmar och planer för framtiden och desto tydligare framstod hans instinkter gentemot skolkamraterna.

Som pojke och ung man blev han god vän med alla som underkastade sig hans dominerande vilja”, menar Iremasjvili. Men bara med dessa. Ju mer han måste behärska sig gentemot skolpersonalen, desto öppnare visades hans despotiska karaktär gentemot kamraterna. Den hemliga cirkeln, avskild från den övriga världen, blev den naturliga arenan där Josef kunde pröva sin styrka och andras motståndskraft. ”Han såg det som något onaturligt att någon av de andra studenterna skulle vara ledare och organisatör inom gruppen ...eftersom han svarade för läsningen av den större delen av skrifterna”. Vem som än försökte säga emot honom eller ens förklara något för honom väckte omedelbart hans ”hänsynslösa fiendskap”. Josef visste hur man hämnas och hur man förföljer en motståndare. Han visste hur man slår mot svaga punkter. Under sådana förhållanden kunde den ursprungliga solidariteten i cirkeln inte vara i längden. ”Med sin dryga och giftiga cynism införde” Koba i sin kamp för en ledarposition ”personliga stridigheter bland sina vänner”. Dessa klagomål över hans ”giftiga cynism”, hans grovhet och hans hämndbegär återkommer många gånger under Kobas liv.

I den tämligen fantasifulla biografien av Jessad-Bej hävdas att den unge Josef, förmodligen innan han började vid seminariet, levde ett vagabondliv i Tiflis. Detta i sällskap med ”kintos” – ett slags gatans hjältar, slängda i käftan, sångare och huliganer. Hos dem skulle han anammat sin grovhet och sin virtuosa förmåga att svära. Allt detta är helt uppenbart påhittat. Från kyrkskolan gick Josef direkt till seminariet, så det fanns inget utrymme för vagabondliv. Men poängen är att smeknamnet ”kinto” har en speciell klang i det georgiska språket. Det betecknar en skicklig intrigmakare, cyniker och person som är kapabel till den lägsta sortens konspirationer. Hösten 1923 hörde jag för första gången denna beteckning användas om Stalin. Det var den gamle georgiske bolsjeviken Filip Macharadze som fällde yttrandet. Är det inte möjligt att Stalin redan vid unga år fått detta smeknamn och att detta gav upphov till legenden om hans period av liv på gatan?

Samme biografiförfattare talar om den ”tunga näve” som Josef Dzjugasjvili ska ha använt för att vinna vid de tillfällen när mer fredliga medel inte räckte. Även detta är svårt att tro på. Att ge sig in på riskabla ”direkta aktioner” låg inte i linje med Stalins karaktär, av allt att döma inte ens under dessa avlägsna år. Han föredrog att skicka fram andra i striden och visste hur detta skulle göras. Själv höll han sig i skuggorna om inte till och med bakom ridån. ”Det som skaffade honom anhängare”, skriver Iremasjvili, ”var rädslan för hans vredesutbrott och hans grymma hån. Hans följeslagare underordnade sig honom för att de kände sig skyddade av hans makt... Bara själsligt fattiga men kamplystna personer kunde bli hans vänner...”. Detta fick oundvikliga följder. En del medlemmar lämnade cirkeln, andra deltog allt mindre i diskussionerna. ”Två grupper, för eller emot Koba, utvecklades under loppet av några år; kampen för ett gemensamt mål utvecklades till ett motbjudande personligt bråk...”. Detta var det första stora ”bråket” under Josefs levnadsbana, men det var inte den sista. Många skulle följa.

Här tränger sig en minnesbild på som enligt kronologin hör hemma i ett senare kapitel. Vid ett centralkommittémöte när Stalin redan hade blivit generalsekreterare för kommunistpartiet gav han en deprimerande rapport över intriger och personliga bråk i olika lokala partiavdelningar. Han gjorde då det oväntade tillägget att ”dessa bråk har en positiv sida. De leder till att det bildas en enväldig ledning”. Hans åhörare tittade förvånat på varandra; den föredragande fortsatte sin rapport helt oberörd. Till och med i sina ungdomsår bars Stalins strävan efter ”envælde” inte alltid fram av idéer. Iremasjvili säger: ”För Stalin handlade det inte om att finna och avgöra vad som var sanningen. Han var i stånd att förneka eller försvara det han tidigare hade påstått eller fördömt. Seger och triumf betydde mer för honom”.

Det är omöjligt att säga något om Josefs åsikter vid denna tid eftersom de inte efterlämnat några skriftliga spår. Enligt hans namne Soso Iremasjvili förespråkade han de våldsammaste metoderna och ”minoritetens diktatur”. Här är det uppenbart att en medveten fantasi är i

arbete i denna beskrivning: vid slutet av förra århundradet fanns överhuvudtaget ingen diskussion om "diktatur". Iremasjvili hävdar vidare att "Kobas extrema uppfattningar formades inte av 'objektiva studier'. De följde som en naturlig konsekvens av hans personliga maktbegär och hänsynslösa äregirighet, som dominerade honom kroppsligen och själsligen". Det gäller att hitta kärnan av sanning i de tydliga fördomar som den före detta mensjeviken ger uttryck för i sina omdömen. I Stalins själsliga värld stod alltid det personliga praktiska målet över den teoretiska sanningen, viljan spelade en omåttligt större roll än intellektet.

Iremasjvili gör ytterligare en psykologisk iakttagelse, som trots att den innehåller ett element av efterhandsbedömning, är ytterst träffande: Josef "såg överallt och i allting bara den negativa, den dåliga sidan och hade ingen tilltro till människors idealistiska motiv och kvalitéer". Denna syn hos Stalin redan under ungdomsåren, som vanligen kännetecknas av att tillvaron betraktas i ett idealistiskt skimmer, kom senare att vara ett ledmotiv under hans liv. Just av detta skäl, och trots andra egenskaper hos honom, kom Stalin att stå i bakgrunden under perioder av historiskt framåtskridande, när de bästa formerna av osjälviskhet och heroism vaknar bland massorna. Omvänt fick hans cyniska misstro mot människor och hans speciella förmåga att vädja till deras sämsta sidor stort utrymme i tider av reaktion, när egoism och lömskhet kristalliseras.

Josef Dzugasjvili blev inte präst som hans mor hade hoppats. Han fick inte ens det examensbetyg som skulle ha öppnat dörrarna till något provinsuniversitet för honom. Det finns flera motstridiga versioner av hur detta gick till och varför. I de memoarer som Abel Jenukidze publicerade 1929, med det uppenbara syftet att tvätta bort det dåliga intryck som hans memoarer, publicerade 1923, efterlämnat, skriver han att Josef började läsa otillåtna böcker vid seminariet. Hans regelbrott undgick inte inspektorns vaksamma ögon och följden för den farlige eleven blev att han "åkte ut från seminariet". Berija, den officielle kaukasiske historikern, berättar att Stalin "avstängdes för opålitlighet". Detta är naturligtvis inte osannolikt; avstängningar av detta slag var inte ovanliga. Det som förefaller märkligt är att seminariets dokument i detta ärende inte har offentliggjorts. Att de inte förstörts vid en brand eller försvunnit i de revolutionära årens malström verkar uppenbart av den tidigare nämnda minnestavlan och än mer av den absoluta tystnaden om deras öde. Stoppas publiceringen av dessa dokument eftersom de innehåller ogynnsamma fakta eller för att de motsäger senare tiders legender?

Det vanligaste påståendet är att Dzugasjvili avstängdes från skolan för att han ledde en socialdemokratisk cirkel. Hans före detta klasskamrat Jelisabedasjvili, ett inte särskilt pålitligt vittne, talar om för oss att det i de socialdemokratiska cirkel som "organiserades och leddes av Stalin" fanns "hundra till hundratjugo" seminarister. Hade beskrivningen gällt åren 1905-1906, närvattnet passerat alla bräddar och myndigheterna stod handfallna, hade den kunnat vara trovärdig. Men år 1899 framstår dessa siffror som fria fantasier. Hade organisationen haft så många medlemmar hade det hela inte slutat med en avstängning; det hade varit helt oundvikligt att den politiska polisen hade kopplats in. Men Josef arresterades inte omedelbart, utan förblev fri i nära tre år efter det att han lämnat seminariet. Därför måste förklaringen att de socialdemokratiska cirkelarna var orsaken till avstängningen definitivt avskrivas.

Frågan behandlas betydligt mer försiktigt av Gogochija, som i allmänhet undviker att avlägsna sig allt för långt från grundläggande fakta. "Josef slutade att ägna lektionerna någon uppmärksamhet", skriver han, "och studerade bara för att klara sig genom examensproven. Den grymme munken Abasjidze gissade varför den talangfulle och välutvecklade Dzugasjvili, som var utrustad med ett utomordentligt minne, bara studerade för att klara sina betyg... och lyckades få igenom ett beslut om att avstänga honom från seminariet". Frågan om vad munken hade "gissat" öppnar bara för nya gissningar. Av Gogochijas ord framgår det att Josef avstängdes för att han misslyckades med sina studier till följd av att han brutit med den

allvetande teologin. Samma slutsats kan dras av Kapanadzes berättelse om den ”brytpunkt” som inträffade under studierna vid seminariet i Tiflis: ”han var inte längre den flitige student han tidigare varit”. Det är värt att notera att Kapanadze, Glurdzjidze och Jelisabedjasjvili helt undviker frågan om Josefs avstängning från seminariet.

Men mest förbryllande av allt är omständigheten att Stalins mor på sin ålderdom, när de officiella historikerna och journalisterna började intressera sig för henne, kategoriskt förnekade att avstängningen ägt rum. Enligt hennes ord var den femtonårige pojken kärnfrisk när han började vid seminariet men hans intensiva studiearbete utmattade honom så mycket att läkarna misstänkte tuberkulos. Jekaterina tillade att hennes son inte ville lämna seminariet, utan att hon ”tog” honom från skolan mot hans vilja. Detta låter inte särskilt troligt. Sviktande hälsa skulle ha kunnat leda till ett tillfälligt studieavbrott, men inte till ett slutgiltigt brott med skolan och inte till att en mor fullständigt överger de förhoppningar hon haft på sin son. 1899 hade Josef också fyllt 20 år. Han hade inte gjort sig känd för att vara undergiven och det är knappast troligt att hans mor så enkelt skulle ha kunnat styra hans öde. Slutligen återvände Josef inte till Gori och ställde sig i skydd av sin mors vingar, vilket skulle ha varit det naturliga om han varit sjuk, utan stannade i Tiflis, utan arbete eller pengar. Den gamla Keke sade inte hela sanningen när hon talade med journalisterna. Det kan antas att hans mor vid denna tid såg sin sons avstängning som en stor skam och eftersom händelsen inträffat i Tiflis så försäkrade hon sina grannar i Gori att han inte avstängts utan att han lämnat seminariet på grund av sviktande hälsa. För den gamla kvinnan måste det dessutom ha framstått som otillbörligt att statens ”ledare” skulle ha avstängts från skolan i sin ungdom. Det är väl knappast nödvändigt att leta efter andra dolda orsaker till att Keke med sådan envishet upprepade att ”han avstängdes inte. Jag tog honom själv därifrån”.

Men kanske var det så att Josef inte avstängdes i ordets mest exakta mening. Denna, den kanske mest troliga versionen, ges av Iremasjvili. Enligt honom började ledningen för seminariet behandla Josef allt sämre och sökte ständigt fel eftersom hans studieresultat gjort dem besvikna. ”Det gick så långt att Koba, som blivit övertygad om det fruktlösa i studierna, så småningom blev den sämste eleven vid seminariet. Tillrättavisningar från lärarna besvarade han med giftiga och hånfulla blickar.” Det betyg skolledningen gav honom när han gick från sjätte till sjunde klass var så dåligt att Koba själv bestämde sig för att lämna seminariet ett år före examen. Om man tar denna förklaring i beaktande, så står det klart varför Jenukidze skrev ”åkte ut från seminariet”, och på så sätt undvek mer precisa uttryck som ”blev avstängd” eller ”lämnade seminariet”; varför de flesta av hans skolkamrater inte säger något överhuvudtaget om detta betydelsefulla ögonblick i Josefs liv vid seminariet; varför inga dokument har offentliggjorts; varför hans mor, slutligen, tyckte sig kunna säga att hennes son inte blev avstängd, även om hon målade händelsen i andra färger och överför ansvaret från sin son till sig själv. Detaljerna om hur Stalins brytning med seminariet skedde har i det närmaste ingen betydelse för att karaktärisera hans person eller för hans politiska biografi. Men de är ingen dålig illustration av de svårigheter som totalitär historieskrivning lägger i vägen till och med för undersökningar av sådana underordnade frågor.

Josef började vid den förberedande kyrkskolan 1890, när han var elva år. Fyra år senare gick han vidare till seminariet och övergav det 1899. Därmed kom han att tillbringa nio år i de olika kyrkliga skolorna. Georgier mognar tidigt. Josef lämnade seminariet som en vuxen man, ”utan examen, men med fasta uppfattningar om livet”, skriver Gogochija. De nio åren av teologiska studier måste ha efterlämnat ett starkt avtryck på hans karaktär, på hans sätt att tänka och hans stil, som är en väsentlig del av personligheten.

Familjens språk och miljö var georgisk. Hans mor lärde sig inte ens på äldre dagar ryska. Det kan knappast ha förhållit sig på ett annat sätt med hans far. Pojken lärde sig att tala ryska först i skolan och där var majoriteten av eleverna georgier. Josef lärde sig aldrig det ryska språkets

fria karaktär och inneboende rytm. Dessutom tvingades han lära sig det främmande språk som var ämnat att tränga ut hans modersmål i ett seminariums unkna atmosfär. Han lärde sig det ryska språket tillsammans med den klerikala skolastikens formler. Han lärde sig språket, inte som ett naturligt mänskligt uttrycksmedel för tankar och känslor, utan som ett ytligt och konstlat instrument för en främmande och hatad mysticism. Senare i livet var han än mindre kapabel att göra sig hemmastadd med språket och att använda det med precision och förädla det eftersom han vanemässigt använde det för att dölja sina tankar och känslor snarare än att uttrycka dem. Följaktligen förblev ryskan alltid ett halvt främmande och provisoriskt språk, men vad som var betydligt allvarligare för hans medvetande var att det förblev ett tvunget och konventionellt språk.

Det är inte svårt att förstå att från det ögonblick när Josef inom sig bröt med religionen så måste studiet av liturgi och bibeltexter ha blivit olidligt för honom. Det är svårt att förstå hur han såpass länge kunde leva ett dubbelliv. Om vi tror på berättelsen att Soso vid bara tretton års ålder ställde Darwin mot bibeln, måste vi dra slutsatsen att han under hela sju år tålmodigt fortsatte att studera teologi, om än med avtagande iver. Stalin själv angav att han under sitt femtonde eller sextonde levnadsår började få en revolutionär världsbild. Det är möjligt att han vände sig bort från religionen två eller tre år innan han kom till socialismen. Men även om vi godtar att båda förändringarna inträffade samtidigt så ser vi att den unge ateisten fortsatte att studera den ortodoxa kyrkans mysterier under fem hela år.

Det är sant att många självständigt tänkande ungdomar var tvingade till ett dubbelliv i de tsaristiska utbildningsinstitutionerna. Men detta gällde framförallt för universiteten där det rådde en avsevärd frihet och där det offentliga hyckleriet begränsades till ett rituellt minimum. I mellanskolorna var det religiösa tvånget svårare att uthärda, men det handlade vanligen bara om en period av ett eller två år, under vilka ungdomen såg portarna till universitetet framför sig, med den relativa akademiska frihet som där rådde. Den unge Dzjugasjvilis situation var ovanlig. Han studerade inte i en världslig skola där eleverna bara övervakades en del av dagen och där den så kallade ”religionen” bara var ett andrahandsämne; utan i en sluten utbildningsinstitution, där hela hans liv underordnades kyrkans krav och där varje steg han tog observerades av munkarna. För att uthärda denna regim under fem eller sju år krävdes en extraordinär försiktighet och en exceptionell förmåga att förställa sig. Under åren vid seminariet lade ingen märke till någon öppen protest eller någon djärv handling. Josef skrattade åt sina lärare bakom deras ryggar, men var aldrig öppet oförskämd inför dem. Han slog inte till någon chauvinistisk pedagog, som Dzjibladze gjort. Han gick aldrig längre än till ”hånfulla blickar”. Hans fientlighet var återhållen, dold och vaksam. Seminaristen Pomjalovskij blev som vi redan hört under sin tid som elev vaccinerad med ”misstänksamhet, förmåga att förställa sig och fientlighet mot omgivningen”. Nästan samma attityd, bara skarpare, beskriver Iremasjvili när det gäller Koba: ”1899 lämnade han seminariet. Med sig hade han en vild, skoningslös fientlighet mot skollärdningen, mot borgerligheten, mot allt som fanns i landet som förkroppsligade tsarismen. Ett hat mot alla auktoriteter”.

2. ”Yrkesrevolutionären”

1883, när Soso var på sitt fjärde levnadsår, bands Kaukasus oljecentrum Baku och Svartahavshamnen Batumi samman med en järnvägslinje. Till Kaukasus naturliga ryggrad av bergskedjor lades nu järnvägslinjerna som ytterligare en ryggrad. Efter oljeindustrin följde en växande manganindustri. 1896, när Soso redan börjat drömma om namnet Koba, utbröt den första strejken i Tiflis järnvägsverkstäder.

I utvecklingen av idéer, liksom i fråga om industrin, släpade Kaukasien efter centrala Ryssland. Med början i Petersburg var marxismen under andra hälften av 90-talet den

dominerande strömningen inom den radikala intelligentian. Medan Koba fortfarande tynade bort i seminariets unkna luft, så hade den socialdemokratiska rörelsen redan fått en bred anslutning. En våg av stormiga strejker drog över landet. Först hundratals och sedan tusentals intellektuella och arbetare arresterades och förvisades. Ett nytt kapitel inleddes för den revolutionära rörelsen.

När Koba 1901 blev medlem i Tifliskommittén så fanns det ungefär 40 000 industriarbetare i Transkaukasien i 9 000 företag, hantverksföretagen oräknade. Ett försumbart antal med tanke på storleken på och rikedomen i denna av två hav omgivna region. Ändå fanns den socialdemokratiska propagandans hörnstenar redan på plats. Borrtoinen i Baku, den första utvinningen av mangan i Tjitauria och den allt mer livliga järnvägstrafiken lade inte bara grunden för strejkrörelse bland arbetarna utan påverkade också den georgiska intelligentians teoretiska inriktning. Den liberala tidningen Kvali (Fåran) noterade, snarare förvånat än fientligt, att representanter för den nya rörelsen visat sig på den politiska arenan: ”Sedan 1893 har unga män som förespråkar en säregen riktning med ett unikt program börjat medverka i den georgiska pressen; de är anhängare av teorin om ekonomisk materialism”. För att särskilja dem från den progressiva adeln och den liberala bourgeoisien, som dominerat det föregående decenniet, kallades marxisterna för Mesame-dasi, vilket betyder ”Den tredje gruppen”. I ledningen för denna fanns Noa Jordania, den blivande ledaren för de kaukasiska mensjevikerna och den kortlivade georgiska demokratin.

Den småborgerliga intelligentian i Ryssland var på grund av landets efterblivenhet tvungen att hoppa över övergångsstadier för att ta sig förbi polisens förtryck och den opersonliga myrstack som det gamla samhället var. Protestantism och demokrati, som hade varit det banér under vilket 1600- och 1700-talets revolutioner i Väst utkämpats, hade för länge sedan förvandlats till konservativa doktriner. De utfattiga kaukasiska bohemerna kunde på inget sätt frestas av liberala abstraktioner. Deras fientlighet mot de privilegierade klasserna fick från början en naturlig social karaktär. För de kommande striderna behövde dessa intellektuella en modern teori, som ännu inte var komprometterad. De hittade denna i form av socialismen från Väst i dess mest vetenskapliga form – marxismen. Frågan gällde inte likhet inför gud eller likhet inför lagen, utan ekonomisk jämlikhet. Faktum var att de intellektuella genom att blicka mot det avlägsna socialistiska perspektivet garderade den antitsaristiska kampen mot den förtida skepsis som hotade som resultat av de negativa erfarenheterna av de västliga demokratierna. Dessa förhållanden och omständigheter bestämde karaktären hos den ryska, och än mer den kaukasiska, marxismen, som var ytterst begränsad och primitiv eftersom den var anpassad till de politiska behoven hos eftersläpande provinsiella intellektuella. Trots att den brast i teoretisk realism, kunde denna marxism ändå göra nytta för dessa intellektuella i och med att den inspirerade dem i kampen mot tsarismen.

1890-talets marxism riktade sin kritiska udd framförallt mot torftig populism, som innefattade en vidskeplig fruktan för den kapitalistiska utvecklingen och hoppades hitta alldeles ”särskilda” för Ryssland fördelaktiga historiska vägar. Att försvara kapitalismens progressiva roll var därför ett huvudtema för de intellektuellas marxism, något som inte sällan sköt den proletära klasskampens program i bakgrunden. I den legala pressen predikade Noa Jordania ihärdigt enighet för ”nationens” intressen. Det han avsåg var behovet av en enhet mellan proletariatet och bourgeoisien mot autokratin. Idén om en sådan enhet kom sedermera att bli hörnstenen i mensjevikernas politik och blev till slut orsaken till deras undergång. Officiella sovjetiska historiker fortsätter än i denna dag att i alla möjliga variationer bemöta Jordaniens idé trots att den för länge sedan förlorat på slagfältet. Samtidigt stänger de sina ögon inför det faktum att Stalin tre årtionden senare tillämpade samma mensjevikiska politik inte bara i Kina utan även i Spanien och till och med i Frankrike. Detta under omständigheter långt mindre förståeliga än under dem som rådde i det feodala Georgien under tsarismens häl.

Men inte ens på den tiden godtogs Jordaniás idéer av alla. Sasja Tsulukidze, som sedermera blev en framstående propagandist inom vänsterflygeln, anslöt sig 1895 till Mesame-dasi. Han dog 1905 vid 29 års ålder av tuberkulos. Efter sig lämnade han ett antal journalistiska alster som vittnade om en avsevärd marxistisk skolning och litterär talang. 1897 anslöt sig Lado Ketschoveli till Mesame-dasi. Liksom Koba var han en före detta elev vid skolan i Gori och seminariet i Tiflis. Han var emellertid flera år äldre än Koba och hade väglett honom på hans första steg på den revolutionära banan. Jenukidze skrev 1923, vid en tid när memoarförfattare fortfarande hade tillräcklig frihet, att ”Stalin många gånger uttryckte hur otroligt kunnig kamrat Ketschoveli var, som till och med vid denna tid visste hur frågorna borde formuleras utifrån en revolutionär marxistisk utgångspunkt”. Detta vittnesmål, särskilt uttrycket ”otroligt” vederlägger de senare formulerade sägnerna att Koba vid denna tid stod i ledningen och att Tsulukidze och Ketschoveli bara var ”hjälpredor”. Det kan också tilläggas att den unge Tsulukidzes artiklar var överlägsna allt som Koba skrev två till tre år senare både till form och innehåll.

Ketschoveli som anslutit sig till Mesame-dasis vänsterflygel drog under det kommande året med sig den unge Dzjugasjvili. Vid denna tid var det ingen revolutionär organisation utan en cirkel av likasinnade personer samlade kring den legala tidningen Kvali, som 1898 togs över från liberalerna av de unga marxisterna ledda av Jordania.

”I hemlighet besökte vi ofta Kvalis redaktion”, berättar Iremasjvili. ”Koba följde med oss flera gånger, men gjorde sig efterhand lustig över redaktionsmedlemmarna”. Meningsskillnaderna inom det marxistiska lägret var ganska ytliga, men de saknade inte politiskt innehåll. Den moderata flygeln trodde inte på allvar på revolutionen, än mindre att den var nära förestående. De räknade med långsiktiga ”framsteg” och längtade efter enhet med den liberala bourgeoisien. Vänsterflygeln, å sin sida, hoppades uppriktigt på ett revolutionärt uppror från massorna och företrädde därför en mer självständig politik. I grunden bestod vänsterflygeln av revolutionära demokrater som naturligt kom att stå i opposition mot de ”marxistiska” halvliberalerna. Genom sitt ursprung liksom genom sin personliga karaktär kom Soso instinktivt att luta mot vänsterflygeln. En plebejisk demokrat av provinsieellt snitt, beväpnad med en ganska primitiv form av ”marxism” – det var som sådan han steg in i den revolutionära rörelsen, och i grunden förblev han sådan ända till slutet, trots sin makalösa personliga bana.

Meningsskillnaderna mellan de båda fortfarande bara vagt åtskilda grupperna fokuserades temporärt på frågan om propaganda och agitation. En del förespråkade försiktigt utbildningsarbete bland små grupper; andra ville organisera strejker och agitera med hjälp av flygblad. När de som förespråkade massarbete fick majoritet kom åsiktsskillnaderna att röra sig om innehållet i flygbladen. De mer försiktiga ville begränsa agitationen till enbart ekonomiska krav, för att inte ”skrämma massorna”. Av sina motståndare fick de den nedsättande beteckningen ”ekonomister”. Vänsterflygeln å sin sida ansåg att det inte gick att skjuta upp övergången till revolutionär agitation mot tsarismen. Det var Plechanovs ståndpunkt bland emigranterna och Vladimir Uljanovs och hans vänners i Ryssland.

”De första socialdemokratiska grupperna bildades i Tiflis”, berättar en av pionjärerna. ”Så tidigt som 1896-1897 fanns det cirklar i staden i vilka arbetare var det dominerande elementet. Dessa cirklar hade från början enbart en folkbildande karaktär... Antalet cirklar ökade stadigt. 1900 fanns det redan flera dussin av dem. Varje cirkel bestod av tio till femton personer”. I takt med att antalet cirklar ökade blev deras aktiviteter djärvare.

1898, när han fortfarande var student vid seminariet, knöt Koba kontakter med arbetare och gick med i den socialdemokratiska organisationen. Iremasjvili minns detta på följande sätt: ”En kväll tog Koba och jag i hemlighet från seminariet vid Mtatsminda till ett litet hus som

lutade sig mot en klippa. Det tillhörde en arbetare vid Tiflis järnväg. Efter oss kom andra från seminariet, vilka delade vår uppfattning. Där kom vi också i kontakt med en socialdemokratisk organisation bland järnvägsarbetarna”. Stalin berättade själv om detta vid ett möte i Tiflis 1926:

”Jag minns år 1898, när jag fick ansvar för min första cirkel som bestod av arbetare från järnvägsverkstäderna. Jag minns hur jag i kamrat Sturuas hem, i närvaro av Sylvester Dzjibladze (som vid denna tid var en av mina lärare)... och andra medvetna arbetare, fick lektioner i praktiskt arbete... Här, bland dessa kamrater, fick jag mitt första revolutionära elddop. I kretsen av dessa kamrater blev jag en revolutionens lärling...”

Under åren 1898 till 1900 bröt strejker ut i järnvägsverkstäderna och ett antal fabriker i Tiflis, med aktivt deltagande och i vissa fall under ledning av unga socialdemokrater. Upprop som tryckts för hand med en skoborste i ett underjordiskt tryckeri spreds bland arbetarna. Rörelsen utvecklades fortfarande i ”ekonomismens” anda. En del av det illegala arbetet föll på Koba; exakt vad detta var är inte lätt att avgöra. Men uppenbarligen hade han redan lyckats bli en av de invigda i den underjordiska revolutionära världen.

Lenin emigrerade 1900, sedan han avslutat sin förvisning i Sibirien, med den uttryckliga avsikten att starta en revolutionär tidning som kunde samla den lösa partiorganisationen och slutgiltigt svänga den in på den revolutionära vägen. Vid samma tidpunkt reste den gamle revolutionären och ingenjören Viktor Kurnatovskij, som invigts i dessa planer, från Sibirien till Tiflis. Det var han som lyfte socialdemokratin i Tiflis ur dess ”ekonomistiska” inskränkthet och fick den att satsa sina krafter i en mer revolutionär riktning, även om dagens bysantinska historiker vill få oss att tro att det var Koba.

Kurnatovskij hade börjat sin revolutionära aktivitet inom det terroristiska partiet Narodnaja Volja (”Folkets vilja”). Vid tiden för sin tredje period av förvisning vid slutet av århundradet, blev han, som redan var marxist, vänligt sinnad gentemot Lenin och hans krets. Lenin grundade tidningen Iskra (Gnistan), vars anhängare kom att kallas för iskrait. Kurnatovskij var dess främste företrädare i Kaukasus. Äldre arbetare från Tiflis drar sig till minnes att ”När det uppstod debatter och diskussion vände sig alla kamrater till Kurnatovskij. Hans slutsatser och bedömningar godtogs alltid utan vidare”. Av detta vittnesmål ser man den betydelse som denne outröttlige och ståndaktige revolutionär hade i Kaukasus. Hans personliga öde bestod av två sidor – en heroisk och en tragisk.

1900 bildades en kommitté för det socialdemokratiska partiet i Tiflis, utan tvekan på Kurnatovskijs initiativ. Den bestod enbart av intellektuella. Koba, som snart i likhet med många andra skulle komma under Kurnatovskijs inflytande, ingick ännu inte i kommittén. För övrigt kom den inte att bli långlivad. Från maj till augusti svepte en strejkvåg genom Tiflis; bland de strejkande fanns låssmeden Kalinin, Sovjetrepublikens blivande president, en annan rysk arbetare, Allilujev, skulle bli Stalins svärfar.

Samtidigt tog universitetsstudenter längre norrut initiativ till en serie gatudemonstrationer. I en stor 1 maj-demonstration i Charkov 1900 slöt merparten av stadens arbetare upp och den väckte förvåning och entusiasm över hela landet. Andra städer följde efter. ”Socialdemokratin förstod den enorma betydelse som demonstrationer på gatorna har för agitationen”, skrev polisgeneralen Spiridovitj. ”Från denna tidpunkt tog den själv initiativ till demonstrationer, som samlade allt större skaror av arbetare. Inte sällan var det strejker som ledde fram till gatudemonstrationer”. Tiflis förblev inte lugnt länge. 1 maj firades den 22 april 1901 – låt oss inte glömma att den gamla kalendern fortfarande gällde i Ryssland – med demonstration längs gatorna nära stadens centrum, där nära 2 000 personer deltog. När de stötte ihop med polisen och kosackerna skadades 14 personer och 50 greps för att de deltagit i upploppet. Iskra

missade inte den symptomatiska betydelsen av demonstrationen i Tiflis: ”Från denna dag fanns det en öppen revolutionär rörelse i Kaukasus”.

Kurnatovskij, som var ansvarig för förberedelsearbetet, hade arresterats på kvällen den 22 mars, en månad före demonstrationen. Samma natt genomsöktes det observatorium där Koba var anställd; men han greps inte eftersom han inte var där vid tillfället. Gendarmeriet beslutade att ”... leta upp den nämnde Josef Dzjugasjvili och förhöra honom som misstänkt.” Därmed hade Koba tagit ”steget in i illegaliteten” och blev en ”yrkesrevolutionär” för en lång tid framåt. Han var vid denna tid 22 år gammal. Det återstod 16 år till segern.

Efter att ha undgått att gripas gömde sig Koba under några veckor i Tiflis och lyckades delta i 1 maj-demonstrationen. Berija försäkrar detta och tillägger, som alltid, att Stalin ”personligen” ledde den. Tyvärr går det inte att lita på Berija. I detta fall finns emellertid också Iremasjvilis vittnesmål. Han befann sig vid denna tidpunkt inte i Tiflis utan i Gori, där han hade anställts som lärare. ”Koba som var en av de ledare som eftersöktes, lyckades klara sig genom att lämna torget just när han så när hade blivit arresterad... Han flydde till sin hemby Gori. Han kunde inte bo i sin mors bostad, eftersom detta var det första ställe där han skulle bli eftersökt. Han var därför tvungen att gömma sig till och med i Gori. I hemlighet besökte han mig flera gånger nattetid i min bostad.”

Demonstrationen i Tiflis gjorde ett ytterst starkt intryck på Koba. ”Inte utan oro” lade Iremasjvili märke till att det var just den blodiga upplösningen av sammanstötningen som hade inspirerat hans vän. ”Rörelsen skulle växa sig stark i en kamp på liv och död: enligt Kobas uppfattning skulle den blodiga striden ge det snabbaste avgörandet”. Iremasjvili kunde inte gissa att hans vän bara upprepade det Iskra predikade.

Uppenbarligen återvände Koba illegalt från Gori till Tiflis, för enligt uppgifter från gendarmeriet ”valdes Dzjugasjvili hösten 1901 in i kommittén i Tiflis... deltog i två av kommitténs möten och skickades mot slutet av 1901 till Batumi för propagandarbete...”. Eftersom gendarmerna inte föredrog någon av ”strömningarna”, utan bara var ute efter att gripa revolutionärer, och eftersom de med hjälp av infiltratörer vanligtvis var välinformerade, kan vi anse det som fastställt att Koba under åren 1898 till 1901 inte spelade den ledande roll som tillskrivits honom under senare år. Fram till hösten 1901 var han inte ens ledamot av sin lokala kommitté, utan bara en av propagandisterna, det vill säga ledare för en del av cirklarna.

Mot slutet av 1901 flyttade Koba från Tiflis till Batumi vid Svarta havet, nära den turkiska gränsen. Det fanns två orsaker som gjorde denna flytt nödvändig – att gömma sig för polisen och att nå ut med den revolutionära propagandan till provinsen. Mensjevikiska skrifter ger emellertid en annan förklaring. Enligt dem utmärkte sig Dzjugasjvili från den första dagen i arbetarcirklarna genom sina intriger mot Dzjibladze, den viktigaste ledaren inom organisationen i Tiflis. Trots varningar fortsatte han att sprida ut illasinnade rykten ”i syfte att underminera de verkliga och erkända representanterna för rörelsen och för att själv nå en ledande position”. Ställd inför en partidomstol befanns Koba skyldig till förtal ovärdigt en partimedlem och uteslöts ur organisationen efter ett enhälligt beslut. Det är i det närmaste omöjligt att få denna historia bekräftad. Vi måste dock komma ihåg att den kommer från Stalins bittraste motståndare. De dokument från gendarmeriet i Tiflis – de som hittills offentliggjorts – säger inget om att Josef Dzjugasjvili skulle ha uteslutits ur partiet, utan talar istället om att han fick ett uppdrag i Batumi ”för att bedriva propaganda”. Vi skulle därför kunna lägga den mensjevikiska versionen åt sidan om det inte fanns andra tecken på att flytten till Batumi orsakats av några otrevligheter.

En av de första och mest samvetsgranna historikerna som ägnat sig åt arbetarrörelsen i Kaukasus var T Arkomed, vars bok utgavs i Genève 1910. I boken beskriver han den bittra konflikten som bröt ut inom organisationen i Tiflis hösten 1901 kring frågan ifall valda

representanter för arbetarna skulle ingå i kommittén: ”Mot detta talade en viss ung, mycket energisk och i alla avseenden intelligent kamrat. Han ansåg att konspiratoriska skäl, bristande förberedelser och bristande klassmedvetande bland arbetarna talade mot att släppa in arbetare i kommittén. Han vände sig till arbetarna när han avslutade sitt tal: ‘Här smickrar man arbetarna; Jag frågar er, finns det bland er ens en eller två arbetare som är mogna att vara med i kommittén? Lägg handen på hjärtat och säg sanningen!’” Arbetarna lyssnade dock inte på talaren utan röstade för att välja in sina representanter i kommittén. Arkomed nämnde inte namnet på denne ”mycket energiske” unge man, vid den här tiden var det inte möjligt att avslöja namn. 1923 när boken återutgavs av Sovjetunionens förlag publicerades inte heller namnet, och vi lutar åt att detta inte beror på ett förbiseende. Boken innehåller dock en värdefull indirekt ledtråd. ”Den förut nämnde unge kamraten”, fortsätter Arkomed, ”flyttade sina aktiviteter från Tiflis till Batumi. Därifrån fick arbetarna i Tiflis information om att han uppförde sig oanständigt och bedrev en fientlig och söndrande agitation mot organisationen i Tiflis och dess arbetare”. Enligt författaren var detta fientliga beteende inte grundat i principiella skäl, utan i ”hans lynnighet och strävan efter absolut makt”. Allt detta påminner om det vi hört av Iremasjvili om bråken inom cirkeln vid seminariet. Den ”unge mannen” påminner mycket om Koba. Det kan inte råda något tvivel om att det rör sig om honom, eftersom ett stort antal skildringar bekräftar att han var den ende ledamoten i kommittén i Tiflis som i november 1901 åkte till Batumi. Det är därför sannolikt att flytten till Batumi berodde på att marken brände under fötterna på honom i Tiflis. Även om han inte blev ”utesluten”, är det möjligt att han förflyttades bara för att atmosfären i Tiflis skulle bli sundare. Detta i sin tur kan förklara Kobas ”olämpliga attityd” gentemot organisationen i Tiflis och de efterföljande ryktena om hans uteslutning. Låt oss samtidigt notera orsaken till konflikten: Koba skyddade ”apparaten” (den politiska maskinen) mot tryck underifrån.

Batumi, som i början av århundradet hade nära 30 000 invånare, var, enligt den tidens mått, ett betydande industriellt centrum i Kaukasus. I stadens fabriker var nära 11 000 arbetare sysselsatta. Arbetsdagen översteg som brukligt vid denna tid 14 timmar för en ynkelig lön. Inte undra på att proletariatet i högsta grad var mottagligt för revolutionär propaganda. Liksom i Tiflis behövde Koba inte börja från noll. Illegala cirklar hade funnits i Batumi sedan 1896. I samarbete med arbetaren Kandeljaki utvidgade Koba detta nätverk av cirklar. I samband med en nyårsfest samlades de för att förena cirklarna till en gemensam organisation, men den godkändes inte som en kommitté och fortsatte att vara beroende av Tiflis. Detta var uppenbarligen orsaken till de nya slitningar som Arkomed syftade på. En allmän regel var att Koba inte kunde tåla någon auktoritet över sig.

I början av 1902 lyckades organisationen i Batumi skaffa sig ett illegalt tryckeri, om än mycket primitivt, som placerades i Kobas bostad. Detta uppenbara brott mot reglerna för underjordiskt arbete förklaras säkerligen av bristen på ekonomiska resurser. ”Ett trångt litet rum bara svagt upplyst av en fotogenlampa. Vid ett litet runt bord sitter Stalin och skriver. På ena sidan om honom står tryckpressen, där flera typografer är i arbete. Typerna ligger i tändsticks- och cigarettaskar och på pappersbitar. Stalin skickar ofta över de bitar han just skrivit till typograferna”. Det är så en av medlemmarna i organisationen minns scenen. Det måste tilläggas att innehållet i uppropen stod på ungefär samma nivå som trycket. Något senare kom, med hjälp av den armeniske revolutionären Kamo, en bättre tryckpress, kastlåda och typer från Tiflis. Tryckeriet kunde utvidgas och bli mer effektivt. Uppropens litterära kvalitet låg kvar på samma nivå. Men det minskade inte deras effekt.

Den 25 februari 1902 satte ledningen vid Rotschilds fotogenfabrik upp ett anslag om 389 arbetare skulle sägas upp. Svaret på detta blev en strejk som inleddes två dagar senare. Oron spred sig till andra fabriker. Det blev sammanstötningar med strejkbrytare. Polischefen vände sig till guvernören för att få hjälp av trupper. Den 7 mars arresterade polisen 32 arbetare.

Morgonen därpå samlades nära 400 arbetare från Rotschildfabriken utanför fängelset för att kräva att antingen alla skulle frigges eller att polisen skulle arresteras samtliga arbetare. Polisen föste in dem i baracker för deportationstransporter. Vid denna tid svetsades de arbetande massorna i Ryssland samman av en växande känsla av solidaritet; denna känsla visade sig hela tiden på nya sätt i landets mest avlägsna hörn; revolutionen var bara tre år borta... Nästa dag, den 9 mars, genomfördes en större demonstration. ”En enorm mängd arbetare, med ledare i spetsen, marscherade i välordnade led, med sång, buller och visslingar” fram mot barackerna, allt enligt åklagarens åtalsskrift. Folksamlingen bestod av nära 2 000 personer. Arbetarna Chimirjants och Gogoberidze, som var talesmän, krävde att de militära myndigheterna antingen skulle frigga fångarna eller gripa alla. Folksamlingen var, som domstolen senare konstaterade, ”fredlig och obehärdad”. Myndigheterna lyckades dock bryta denna fredliga stämning. Arbetarna besvarade soldaternas försök att rensa torget med hjälp av gevärskolvorna genom att kasta sten. Trupperna började skjuta. 14 personer dödades och 54 skadades. Händelsen skakade om hela landet; vid seklets början var människors nerver mycket känsligare för massakrer än i våra dagar.

Vilken roll hade Koba under denna demonstration? Det finns inget enkelt svar. Sovjetiska historiker står inför ett motstridigt problem: Å ena sidan att tillskriva Stalin deltagandet i så många revolutionära händelser som möjligt, å andra sidan att tänja ut tiden för hans tid i fängelse och förvisning så mycket som möjligt. Diverse hovmålare har mer än en gång vid samma tidpunkt visat Stalin både som hjälte i gatustrider och som martyr i fängelse. Den 27 april 1937 publicerade officiella Izvestija ett fotografi av en målning av konstnären Je Chutsisjvili, som föreställde Stalin som organisatör av järnvägsarbetarnas strejk i

Tiflis 1902. Dagen därpå tvingades redaktionsledningen be om ursäkt för misstaget. I rättsdelen skrev man att: ”Från kamrat Stalins biografi är det känt att han... mellan februari 1902 fram till slutet av 1903 befann sig i fängelserna i Batumi och Kutais. Därför kan kamrat Stalin inte ha lett strejken i Tiflis 1902. Tillfrågad om detta sade kamrat Stalin att det utifrån den historiska sanningens synvinkel är ett fullständigt missförstånd att porträttera honom som ledare för järnvägsstrejken i Tiflis eftersom han vid denna tid satt i fängelse i Batumi.” Men om det är sant att Stalin satt i fängelse från och med februari är det ”utifrån den historiska sanningens synvinkel” uteslutet att han skulle ha lett demonstrationen i Batumi, som ägde rum i mars. Men vid detta tillfälle misstar sig inte bara den överambitiöse konstnären utan också Izvestijas redaktionsledning, trots att de hänvisar till förstahandskällan. Koba arresterades inte i februari utan i mars. Han ledde inte strejken i Tiflis, inte för att han befann sig i fängelse, utan för att han vistades vid Svarta havet. Möjligheten att han deltog i händelserna i Batumi kvarstår. Det återstår att se på vilket sätt han deltog.

Den franske biografiförfattaren Barbusse, som skrev sin biografi över Stalin enligt Kremls diktamen, försäkrar att Koba tog sin plats i spetsen för demonstrationen i Batumi ”som måltavla”. Denna smickrande beskrivning motsägs inte bara av polisens protokoll, utan också av Stalins egen natur. Han intog aldrig och ingenstans en plats som måltavla (vilket för övrigt inte heller är nödvändigt). Centralkommitténs förlag, som står direkt under Stalins kommando, ägnade 1937 en hel volym åt demonstrationen i Batumi, eller snarare åt Stalins roll i denna. Men de 240 prydliga sidorna komplicerar frågan ännu mer, eftersom dessa dikterade ”hågkomster” står i total motsättning till de beskrivningar som tidigare publicerats. ”Kamrat Soso fanns hela tiden i händelsernas centrum och vägledde den centrala strejkkommittén”, skriver Todrija tjänstvilligt. ”Kamrat Stalin fanns alltid hos oss” bekräftar Gogoberidze. Den gamle arbetaren från Batumi, Darachvelidze, säger att Soso fanns ”mitt i det stormande havet av arbetare och ledde rörelsen direkt; personligen hjälpte han arbetaren G Kalandadze ut ur folkmassan, när denne blivit skadad i armen under skottlossningen och hjälpte honom att komma hem.” Ledaren kunde knappast ha lämnat sin post för att rädda en

enda skadad man; varje vanlig deltagare i demonstrationen hade klarat uppgiften som bårbärare. Ingen av de andra författarna, och de är 26 till antalet, nämner denna tvivelaktiga detalj. Det är också bara en liten detalj. Sägner om att Koba var demonstrationens ledare motsägs dock grundligen av det faktum att den helt saknade ledning, vilket blev tydligt vid den efterföljande rättegången. Den tsaristiska domstolen godtog att även arbetarna Gogoberidze och Chimirjants, som gått i spetsen på tåget, bara var vanliga demonstranter, trots att åklagaren krävde att de skulle dömas som ledare. Namnet Dzjugasjvili nämndes överhuvudtaget inte under rättegången, trots det stora antalet åtalade och vittnen. Legendan faller samman av sig själv. Kobas deltagande i händelserna i Batumi var uppenbarligen av mycket oansenlig karaktär.

Efter demonstrationen utförde Koba, enligt Berija, ett ”oerhört” arbete. Han skrev uttalanden, organiserade att de trycktes och distribuerades, vilket förvandlade begravningståget till minne av offren från den 9 mars till en ”grandios politisk demonstration” och liknande. Olyckligtvis stödjer sig dessa sedvanliga överdrifter inte på några fakta överhuvudtaget. Vid den här tiden var Koba eftersökt av polisen och kunde knappast ha utfört ett ”oerhört” arbete i ett litet samhälle där han dessutom, enligt samme författare, just spelat en framträdande roll inför ögonen på en demonstrerande folkmassa, polisen, trupperna och åskådare ute på gatorna. På natten den 5 april arresterades Koba och flera andra partimedlemmar under ett möte för den lokala partiledningen och fördes till fängelset. Svåra dagar väntade och de skulle bli många.

De dokument som publicerats berättar om en mycket intressant episod från denna tidpunkt. Tre dagar efter det att Koba arresterats kastade någon ut två meddelanden genom ett fönster och ut på fängelsegården i hopp att någon av besökarna under den ordinarie besökstiden skulle hitta dem och ta dem till adressaten. Ett av meddelandena innehåller en vädjan om att söka upp skolläraren Soso Iremasjvili i Gori och berätta att ”Soso Dzjugasjvili har arresterats och be honom att omedelbart informera hans mor, så att om gendarmerna skulle fråga henne ‘När lämnade er son Gori?’ ska hon svara ‘Han var här hela sommaren och hela vintern fram till den 15 mars’”. Det andra meddelandet adresserat till Jelisabedasjvili berörde vikten av att fortsätta de revolutionära aktiviteterna. Båda pappersbitarna hittades av fångvaktarna och kaptenen i gendarmkavalleriet Dzjakeli hade inga problem att nå fram till slutsatsen att det var Dzjugasjvili som författat dem och att han hade ”spelat en betydelsefull roll i oroligheterna bland arbetarna i Batumi.” Dzjakeli skickade omedelbart ett meddelande till gendarmeriet i Tiflis om att de skulle genomföra en husundersökning hos Iremasjvili, förhöra Dzjugasjvilis mor och arrestera Jelisabedasjvili. Vad dessa åtgärder fick för följd ger dokumenten ingen upplysning om.

Det är med lättnad som vi på en officiell skrifts sidor återfinner ett namn som är bekant för oss sedan tidigare: Soso Iremasjvili. Berija hade visserligen nämnt honom som en av deltagarna i cirkeln vid seminariet, men han hade sagt mycket litet om förhållandet mellan de bägge Soso. Men innehållet i meddelandet som polisen fick tag på ger entydiga bevis att författaren till de hågkomster, som vi redan mer än en gång hänvisat till, stod i nära förbindelse med Koba. Det är honom, barndomsvännen, som han anförtror instruktionerna till sin mor. Det bekräftar också att Iremasjvili hade Kekes förtroende. Hon som, enligt hans egen berättelse, i barndomen kallade honom sin ”andre Soso”. Meddelandet skingrar också de sista tvivel rörande trovärdigheten hos hans värdefulla hågkomster, som totalt har förbigåtts av sovjetiska historiker. Innehållet i det meddelande Koba försökte förmedla till sin mor syftade till att vilseleda gendarmerna om tidpunkten för hans ankomst till Batumi för att han därmed skulle klara sig undan den väntande rättegången. Detta bekräftade Koba under de förhör som hölls med honom. Det är inget konstigt med detta agerande. Att lura gendarmen var en av grundreglerna i det oerhört allvarliga spel som kallades revolutionär konspiration. Däremot hajar man till när man ser hur vårdslöst Koba utsatte två av sina kamrater för faror. Den rent

politiska sidan av saken förtjänar samma uppmärksamhet. Det borde ha varit naturligt för en revolutionär, som deltagit i förberedelserna av en demonstration som slutat så tragiskt, att vilja dela platsen på de åtalades bänk med de vanliga arbetarna. Inte av sentimentala skäl, utan för att kasta politiskt ljus över händelsen och fördöma myndigheternas agerande – det vill säga att använda rättssalens tribun för att bedriva revolutionär propaganda. Sådana möjligheter var det inte gott om! Avsaknaden av sådana ambitioner hos Koba kan bara förklaras med hans snäva utblick. Det är uppenbart att han inte förstod demonstrationens politiska betydelse och att hans främsta mål var att undkomma följderna.

Hela försöket att lura gendarmerna hade naturligtvis varit lönlöst om Koba verkligen hade lett demonstrationen och i tåten på folkmassan erbjudit sig som ”måltavla”. I så fall skulle oundvikligen dussintals vittnen ha känt igen honom. Koba kunde bara undgå rättegången om hans deltagande i demonstrationen hade förblivit hemligt och anonymt. Faktum är att bara en polisman, Tjchiknadze, under förundersökningen vittnade om att han hade sett Dzjugasjvili ”i folkmassan” utanför fängelset. Men en enskild polisman vittnesmål visade sig inte ha särskilt stor tyngd som bevisning. Hur som helst undgick han, trots vittnesmålet och de uppfångade meddelandena, åtal i samband med demonstrationen. Rättegången hölls ett år senare och varade i nio dagar. Rättegångens politiska kurs låg helt i händerna på ömsinta liberala advokater. De lyckades faktiskt också utverka minimala straff för de 21 åtalade, men bara till priset av att tona ned den revolutionära betydelsen av händelserna i Batumi.

Poliskonstapeln som grep ledarna för organisationen i Batumi beskrev Koba i sin rapport som ”den från Gori härrörande Josef Dzjugasjvili, som hade blivit avstängd från det teologiska seminariet, och som nu bodde i Batumi utan dokument, yrke eller egen bostad”. Hänvisningen till avstängningen från seminariet bygger på rykten, en vanlig konstapel kunde inte ha tillgång till arkiv; betydligt viktigare är då upplysningen att Koba saknade pass, yrke eller egen bostad – den revolutionära enstöringens typiska karaktärsdrag.

Koba tillbringade mer än ett och ett halvt år i de gamla och nedgångna provinsfängelserna i Batumi, Kutais och sedan åter Batumi. Vid den här tiden var det den vanliga perioden i fängelse mellan förundersökning och förvisning. Regimen i fängelset, liksom i hela landet, präglades av en blandning av barbari och förmynderi. Fridfulla och till och med familjära relationer med fängelseledningen avbröts av stormiga protester där internerna slog sönder möbler och porslin och kombinerade visselkonserter med att banka på celldörrarna med sina stövlar. När stormen lagt sig återvände det vardagliga lugnet. Lolua ger en kortfattad skildring av en sådan explosion i fängelset i Kutais – naturligtvis ”på initiativ och under ledning av Stalin”. Det finns inget skäl att betvivla att Koba spelade en framträdande roll i fängelsekonflikterna och att han visste hur han skulle försvara sig själv och andra i kontakterna med fängelseledningen.

”Han skapade välordnade rutiner i sitt fängesliv”, skrev Kalandadze 35 år senare. ”Han gick upp tidigt på morgonen, gymnastiserade och satte sig sedan för att studera tyska och ekonomisk litteratur... Han tyckte om att dela intrycken av de böcker han just hade läst med sina kamrater... ” Det är inte svårt att föreställa sig en lista över dessa böcker: populärvetenskapliga verk om naturvetenskaper; lite Darwin; Lipperts Kulturens historia; kanske 70-talsöversättningarna av Buckle och Draper; Pavlenkovs utgåva av Berömda mäns biografier; den ryske professor Siebers bok om Marx ekonomiska lära; det ena eller andra om rysk historia; Beltovs berömda bok om historisk materialism (under denna pseudonym skrev den emigrerade Plechanov legal litteratur); till slut den genomgripande undersökningen av den ryska kapitalismens utveckling skriven av V Uljanov, den blivande N Lenin, i exil, under den legala pseudonymen V Iljin. Alla dessa böcker var mer eller mindre tillgängliga. Hos unga revolutionärer fanns förstås stora luckor i de teoretiska kunskaperna. Ändå förefaller det som

om han inte var dåligt rustad mot kyrkans läror, liberalismens argument och speciellt mot populismens fördomar.

Under 90-talet segrade marxismens teori över populismen, en seger som understöddes av kapitalismens framgångar och arbetarrörelsens tillväxt. Men strejkerna och demonstrationerna fick också byarna att vakna, vilket ledde till att populismen återuppväcktes bland städernas intelligentsia. Detta ledde vid sekelskiftet till den snabba framväxten av en revolutionär strömning som var en hybrid. Den antog bitar av marxismen och förkastade romantiskt klingande termer som ”Jord och frihet” och Zemlja Volja (”Folkviljan”) och istället tog det mer europeiska namnet socialistrevolutionärerna, SR (Narodnaja Volja). Kampen mot ”ekonomismen” var i grunden avslutad vintern 1902-1903. Iskras idéer fick en bekräftades övertygande genom den politiska agitationens framgångar och gatudemonstrationerna. Från och med 1902 ägnade Iskra allt mer utrymme åt att angripa SR:s eklektiska program och mot den individuella terrorns metoder som de förespråkade. Den passionerade polemiken mellan de ”gråhåriga” och de ”grå” (socialdemokraterna respektive SR, ur deras ryska namn) spred sig till alla delar av landet, givetvis inklusive fängelserna. Vid mer än ett tillfälle tvingades Koba dra sin lans mot de nya motståndarna; troligen var han framgångsrik i dessa debatter; Iskra försåg honom med utmärkta argument.

Eftersom Koba inte åtalades och ställdes inför rätta med anledning av demonstrationen skötte gendarmerna den fortsatta undersökningen. Metoderna som användes vid de hemliga undersökningarna liksom regimen i fängelserna varierade mellan olika delar av landet. I huvudstaden var gendarmerna mer civiliserade och försiktiga, ute i provinserna var de brutalare. I Kaukasus med dess ålderdomliga umgängesformer och där Ryssland fungerade som kolonialmakt, använde sig gendarmerna av det grövsta våldet, speciellt gentemot utbildade, oerfarna och viljesvaga offer.

”Skrämsel, hot, tortyr, förfalskade vittnesutsagor, falska eller överdrivna anklagelser, total tilltro till rykten som hemliga agenter snappade upp – sådana var de metoder som gendarmerna använde i handläggningen av dessa fall.”

Arkomed, som skrev dessa rader, hävdar att gendarmen Lavrov använde sig av inkvisitoriska metoder för att framtvunga ”erkännanden” som han visste var falska. Dessa polismetoder måste ha efterlämnat bestående intryck hos Stalin, för 30 år senare skulle han komma att använda kaptan Lavrovs metoder i kolossal skala. I Loluas skildringar från fängelsetiden får vi veta att ”Kamrat Soso ogillade att tilltala sina kamrater med vy (ni)”. Han menade att vy var det tilltalsord tsarens knektar använde när de sände revolutionärer till galgen. Faktum var att användandet av ty (du) var vanligt i revolutionära kretsar, speciellt i Kaukasus. Några årtionden senare skulle Koba skicka många av sina gamla kamrater till galgen vilka han, till skillnad från ”tsarens knektar”, tilltalat med ty sedan många år. Men detta ligger fortfarande långt in i framtiden.

Det är förvånande att inga polisprotokoll från denna arrestering, eller de andra tillfällen när Koba arresterades, har offentliggjorts. Grundregeln för medlemmar i Iskra-organisationen var att vägra samarbeta vid förhören. Revolutionärer skrev vanligen: ”Jag är övertygad socialdemokrat sedan länge. Jag tillbakavisar och förnekar de anklagelser som riktas mot mig. Jag vägrar vittna eller på något sätt delta i en hemlig undersökning.” Bara vid de sällsynta tillfällen när myndigheterna genomförde en offentlig rättegång medverkade iskraiterna med fladdrande fanor. Vägran att samarbeta under förhören var berättigad utifrån partiets allmänna intressen, men kunde i vissa fall försätta den gripne i en besvärlig situation. Vi har sett hur Koba i april 1902 försökte skaffa sig ett alibi genom ett knep som andra fick lida för. Det kan förmodas att han även vid andra tillfällen förlitade sig på sin egen slughet snarare än att följa de obligatoriska reglerna. Följaktligen kan man förmoda att hans utsagor under förhören inte

ger en särskilt attraktiv bild, i vart fall inte av en ”hjälte”. Det är den enda tänkbara förklaringen till att protokollen från förhören med Stalin fortfarande inte har offentliggjorts.

De flesta revolutionärer dömdes enligt den så kallade ”administrativa ordningen”. På grundval av uppgifter från lokala gendarmer sammanträdde den ”speciella konferensen” i Petersburg. Den bestod av fyra höga ämbetsmän från inrikes- och justitieministeriet som avkunnade sina domar utan att de åtalade var närvarande. Dessa domar fastställdes sedan av inrikesministern. Den 25 juli 1903 fick guvernören från huvudstaden en sådan dom, som beordrade honom att förvisa 16 politiska fångar till östra Sibirien under direkt övervakning av polisen. Namnen stod, som brukligt, med dem som ansågs ha begått de grövsta brotten respektive dem som ansågs mest skyldiga överst. Deras förvisningsort kunde utifrån samma bedömning vara bättre eller sämre. De två första platserna på listan intar Kurnatovskij och Frantjeskij, som dömdes till fyraåriga straff. Fjorton andra dömdes till tre års förvisning. Överst står Sylvester Dzjibladze, som vi känner sedan tidigare. Josef Dzjugasjvili hittar vi på elfte plats på denna lista. Gendarmerna ansåg inte att han hörde till de viktiga revolutionärerna.

I november skickades Koba, tillsammans med andra som skulle förvisas, från fängelset i Batumi till guvernementet Irkutsk. De transporterades från den ena rastplatsen för fångar till nästa på en resa som varade i nästan tre månader. Samtidigt pågick en revolutionär jäsning och alla var inriktade på att fly så snabbt som möjligt. I början av 1904 läckte förvisningssystemet som ett såll. I de flesta fall var det inte särskilt svårt att fly. I varje provins fanns hemliga ”centraler”, som utrustade rymlingarna med pass, pengar och adresser. Koba stannade bara en månad i byn Novaja Uda, det vill säga precis den tid det tog att se sig omkring, knyta de nödvändiga kontakterna och utarbeta en handlingsplan. Allilujev, fadern till Stalins andra hustru, hävdar att Stalin under sitt första flyktförsök förfrös ansiktet och öronen och var tvungen att vända om för att hämta varmare kläder. En stark sibirisk trojka, körd av en pålitlig kusk, körde honom snabbt längs den översnöade vägen till den närmaste järnvägsstationen. Återresan genom Ural tog inte tre månader utan ungefär en vecka.

Det är på sin plats, och inte mer än rätt, att på det här stadiet avsluta berättelsen om ingenjören Kurnatovskij som verkligen inspirerade den revolutionära rörelsen i Tiflis vid seklets början. Efter två år i ett militärt fängelse förvisades han till Jakutien. Därifrån var det betydligt svårare att rymma än från guvernementet Irkutsk. Under transporten genom Jakutien deltog Kurnatovskij i ett väpnat motstånd mot den skandalösa behandlingen från de lokala myndigheterna. För detta dömdes han till tolv års straffarbete. Hösten 1905 fick han amnesti och nådde Tjita, som vid denna tid var överfullt av soldater från det rysk-japanska kriget. Han blev ordförande för arbetar-, soldat- och kosacksovjeten – ledare för den så kallade ”Tjitarepubliken”. I början av 1906 togs Kurnatovskij på nytt till fånga och dömdes till döden. General Rennenkampf, som underkuvade Sibirien, förde den dömda mannen med sig i sitt tåg så att han vid varje station med egna ögon fick bevittna hur arbetare avrättades. På grund av den liberala trend som följde i samband med valen till den första duman omvandlades dödsstraffet till livstids förvisning till Sibirien. Kurnatovskij lyckades fly från Nertjinsk till Japan och därifrån till Australien. Där hamnade han i svår ekonomisk nöd. Han arbetade som skogshuggare, vilket överansträngde hans kroppsliga krafter. Sjuk i en allvarlig öroninflammation lyckades han ta sig till Paris. ”Ett ovanligt hårt livsöde hade slutligen brutit ned honom”, skriver Krupskaja. ”Hösten 1910, strax efter det att han kommit fram, besökte Iljitj och jag honom på sjukhuset.” Två år senare, när Lenin och Krupskaja redan bodde i Krakow, dog Kurnatovskij. På axlarna av alla som Kurnatovskij och över deras döda kroppar marscherade revolutionen vidare.

Revolutionen marscherade vidare. Den ryska socialdemokratins första generation, med Plechanov i spetsen, startade sin kritiska och propagandistiska aktivitet i början av 1880-talet. Pionjärerna var från början enstaka individer. Senare räknades de i tiotal. Den andra

generationen, som Lenin ledde – han var fjorton år yngre än Plechanov – steg in på den politiska arenan i början av 1890-talet. Socialdemokraternas antal räknades vid denna tid i hundratal. Den tredje generationen, som bestod av personer som var cirka tio år yngre än Lenin, kom med i den revolutionära kampen i slutet av förra och början av detta århundrade. Till denna generation hörde Stalin, Rykov, Zinovjev och Kamenev, författaren till denna bok och många andra. Denna generation bestod redan av tusentals personer.

I mars 1898 samlades representanter för nio lokala kommittéer i provinsstaden Minsk för att grunda det socialdemokratiska arbetarpartiet. Alla deltagare arresterades omgående. Det är knappast troligt att kongressens beslut snabbt skulle ha nått till Tiflis där seminaristen Dzugasjvili funderade på att ansluta sig till socialdemokratin. Kongressen i Minsk, som förberetts av personer ur Lenins generation, utropade partiet men skapade det inte. Ett enda kraftfullt slag av den tsaristiska polisen visade sig vara tillräckligt för att för en lång tid slå sönder de bräckliga kommunikationsvägarna inom partiet. Under de närmast följande åren skapade rörelsen, som främst hade ekonomisk karaktär, lokala rötter. De unga socialdemokraterna bedrev vanligtvis sin aktivitet på hemmaplan tills de arresterades och förvisades. Partiarbetare som reste från en stad till en annan hörde till ovanligheterna. Att övergå till illegal verksamhet, för att undvika arrestering, förekom nästan aldrig. Det saknades både erfarenhet, tekniska resurser och nödvändiga kontakter för detta.

1900 började Iskra bygga en centraliserad organisation. Utan tvekan var Lenin den ledande personen under denna period, som med rätta sköt ”de gamla”, med Plechanov i spetsen, i bakgrunden. Grunden för partibygget lades av den mycket bredare utvecklingen av arbetarrörelsen, som väckte en ny revolutionär generation, mycket större än den som Lenin sprungit ur. Iskras omedelbara uppgift var att bland de lokala arbetarna välja ut de uthålligaste för att bygga upp en central partiapparat som skulle klara av att vägleda den revolutionära kampen i hela landet. Antalet anhängare till Iskra var avsevärt och det växte hela tiden. Men samtidigt förblev antalet verkliga iskrait, som hade exilledningens förtroende, med nödvändighet begränsat. Det rörde sig inte om mer än 20 till 30 personer. Det mest utmärkande draget för en iskrait var att han brutit upp från sin stad, sitt guvernement och sin provins för att bygga upp partiet. I Iskras ordbok var ”lokalism” synonymt med efterblivenhet, trångsynthet och närmast bakåtsträvande. ”Sedan de bildat en liten hemlig grupp av yrkesrevolutionärer drog de från stad till stad, till alla de platser där det fanns partikommittéer”, skrev gendarmerigeneralen Spiridovitj. ”De upprättade kontakt med partimedlemmarna, utrustade dem med illegala skrifter, hjälpte dem att bygga upp tryckerier och samlade in nyheter som Iskra behövde. De förankrade sig i de lokala kommittéerna och bedrev propaganda mot ekonomismen, trängde undan sina ideologiska motståndare och säkrade på så sätt sitt inflytande.” Den pensionerade generalen ger här en tillräckligt korrekt beskrivning av iskraiterna. De tillhörde en vandrande orden ovanför lokalorganisationerna och såg dessa som arbetsfält där de skulle göra sitt inflytande gällande.

Koba tog inte del i detta ansvarsfulla arbete. Han var först en socialdemokrat i Tiflis och sedan en socialdemokrat i Batumi – det vill säga en revolutionär på en begränsad lokal nivå. Kontakten mellan Iskra och Kaukasus sköttes av Krasin, Kurnatovskij och andra. Hela arbetet med att förena de lokala kommittéerna och grupperna till ett centraliserat parti genomfördes utan Kobas medverkan. Denna omständighet – som är fastslagen bortom alla tvivel genom korrespondens från denna tid, memoarer och andra dokument – är viktig för värderingen av Stalins politiska utveckling; han rörde sig långsamt framåt, osäkert och trevande.

I juni 1900 kom den unge Krasin som framstående ingenjör till Baku, där han fick en ansvarsfull post. ”Inte mindre intensivt var arbetet på ett annat område, nämligen det underjordiska socialdemokratiska arbetet i själva Baku och i hela Kaukasus”, skriver Krasin. ”Från tid till annan åkte jag till Tiflis, Kutais och Batumi för att hålla kontakt med de lokala

partiorganisationerna.” Krasin stannade i Baku till 1904. Hans officiella ämbete hindrade honom från att delta i arbetet tillsammans med massorna. Arbetarna var inte medvetna om hans verkliga roll och krävde till och med vid ett senare tillfälle att han skulle avsättas som chef för elverket. Krasin hade bara kontakt med ledarna inom partiorganisationen; han var de lokala ledarnas ledare. Bland de revolutionärer som han hade tillfälle att komma i direkt kontakt med minns han bröderna Jenukidze, Lado Ketschoveli, Allilujev, Sjelgunajov, Galperin med flera. Det är värt att notera att mannen som ledde arbetet i Kaukasus mellan 1900 och 1904 inte nämner Stalin en enda gång. Inte mindre anmärkningsvärt är att denna underlåtenhet passerade och att Krasins memoarer kunde ges ut 1927 utan några ändringar eller noter av Gosizdat (det statliga förlaget). Inte heller några andra bolsjeviker som hade någon kontakt med rörelsen i Kaukasus under dessa år nämner Stalin i sina hågkomster. Detta gäller naturligtvis bara för de memoarer som skrevs innan den officiella revideringen av partiets historia inleddes, det vill säga inte senare än 1929.

I februari 1902 skulle det i Kiev hållas en samling av iskraiter som var det internationella centrets ombud. ”Till denna konferens kom representanter från alla delar av Ryssland”, skriver Pjatnitskij. När de upptäckte att de var övervakade försökte de alla hastigt lämna staden åt olika håll. Emellertid greps alla, en del i Kiev, en del på väg från staden. Flera månader senare genomförde de den berömda rymningen från Kievs fängelse. Koba, som vid denna tid arbetade i Batumi, var inte inbjuden till mötet i Kiev och kände helt säkert inte till det.

Kobas politiska provinsialism visas tydligast av hans kontakter med centret i utlandet, eller snarare avsaknaden av sådana kontakter. Med början i mitten av förra århundradet hade emigranterna nästan utan undantag spelat den dominerande rollen i den ryska revolutionära rörelsen. Med ständiga arresteringar, förvisningar och avrättningar inne i det tsaristiska Ryssland blev dessa emigranter tillhåll hem för de mest lysande teoretikerna, de främsta skribenterna och organisatörerna, den enda del av rörelsen som kunde upprätthålla en kontinuerlig aktivitet. Därmed kom de också att sätta sin prägel på rörelsen. Iskras redaktion blev utan tvekan centret för socialdemokratien vid början av seklet. Därifrån kom inte bara de politiska parollerna utan också den praktiska vägledningen. Varje revolutionär strävade passionerat efter att få chansen att tillbringa en tid i utlandet. De ville se och höra ledarna, bekräfta att de egna åsikterna var korrekta, etablera varaktig kontakt med Iskra och därigenom med de underjordiska arbetarna inne i Ryssland. V Kozjvenikova som en tid var nära medarbetare till Lenin berättar att ”från förvisningsorterna och på vägarna dit startade många flykten till utlandet och Iskras redaktion... och därifrån tillbaka till det aktiva arbetet i Ryssland”. Den unge arbetaren Nogin – för att ta ett exempel bland hundra – flydde i april 1903 från sin förvisningsort till utlandet ”för att hinna i kapp sitt liv... för att kunna läsa och lära”, som han skrev till sina vänner. Några månader senare återvände han i hemlighet till Ryssland som ombud för Iskra.

De tio som deltog i den tidigare nämnda rymningen från fängelset i Kiev, däribland den blivande sovjetiske diplomaten Litvinov, tog sig snabbt till utlandet. En efter en återvände de sedan till Ryssland för att förbereda partikongressen. Krupskaja skriver i sina memoarer om dessa och andra betrodda agenter: ”Iskra upprätthöll aktiv korrespondens med dem alla. Vladimir Iljitj läste igenom alla breven. Vi visste in i minsta detalj vilket ombud som gjorde vad, och diskuterade varje fas i deras arbete med dem; vi återknöt förbindelser som brutits och informerades om arresteringar och annat.” En del av dessa ombud tillhörde Lenins generation och en del även Stalins. Men än så länge hörde inte Koba till detta övre skikt av revolutionärer, de som skapade centraliseringen och byggde ett enhetligt parti. Han förblev ännu ”lokal partiarbetare” som den provinsielle kaukasier han var.

I juli 1903 kunde den partikongress som förberetts av Iskra äntligen samlas i Bryssel. Sedan ryska diplomater utövat påtryckningar på den belgiska polisen tvingades kongressen flytta sina förhandlingar till London. Kongressen antog det program som Plechanov utarbetat och antog resolutioner om taktiken, men när man kom till de organisatoriska frågorna uppstod oväntade motsättningar bland just iskraiterna, som dominerade kongressen. Båda sidor, de ”hårda” anförda av Lenin och de ”mjuka” med Martov i spetsen, ansåg till en början att motsättningarna inte var av grundläggande karaktär. Desto mer förvånande var den skarpa sammandrabbningen mellan de båda uppfattningarna. Partiet som nyligen hade enats befann sig plötsligt bara ett steg från en splittring.

”Så långt tillbaka som 1903, när han satt i fängelse, anslöt sig Stalin entydigt till bolsjevikerna, sedan han hört om de hårda motsättningarna mellan bolsjeviker och mensjeviker från kamrater som kom tillbaka från den andra partikongressen.” Så står det i en av Stalin dikterad biografisk text, som ska fungera som en instruktion för partihistorikerna. Det vore emellertid fel att ha för stor tilltro till denna text. Vid kongressen som ledde till splittringen deltog tre delegater från Kaukasus. Vilka av dem träffade Stalin och hur gick detta till med tanke på att han vid denna tid satt i isoleringscell? Hur och på vilket sätt uttryckte han sin solidaritet med bolsjevikerna? Den enda bekräftelsen av Stalins beskrivning står Iremasjvili för. ”Koba som alltid varit entusiastisk anhängare av leninistiska våldsmetoder anslöt sig naturligtvis omedelbart till bolsjevikerna och blev den främste företrädaren och ledaren för denna riktning i Georgien”. Emellertid innehåller dessa påståenden trots sin bestämda karaktär en uppenbar anakronism. Inför kongressen hade ingen, inklusive Lenin själv, förordat ”Lenins våldsmetoder” i motsättning till de metoder som förordades av de ledamöter av redaktionen som kom att bli ledare för mensjevismen. Vid kongressen gällde debatten inte de revolutionära metoderna; meningsmotsättningar när det gällde taktiken hade ännu inte uppstått. Iremasjvili har utan tvekan fel, och det är inte att undra på: 1903 satt Koba i fängelse och Iremasjvili kunde inte få några direkta intryck av hans åsikter. Samtidigt som hans psykologiska iakttagelser och minnesbilder av händelser ofta är trovärdiga och nästan alltid går att bekräfta, så är hans politiska iakttagelser mindre tillförlitliga. Det förefaller som om Iremasjvili både saknar instinkten och den nödvändiga bakgrunden för att förstå de motstridiga revolutionära riktningarnas utveckling; på detta område förser han oss med gissningar gjorda i efterhand, styrda av hans senare politiska uppfattningar.

Käbblat vid den andra kongressen gällde i själva verket frågan om medlemskap i partiet; skulle bara de som tillhörde den illegala organisationen räknas som medlemmar eller alla som regelbundet deltog i den revolutionära kampen under ledning av de lokala kommittéerna? Vid tidpunkten när diskussionen utspann sig sade Lenin: ”Jag bedömer inte att åsiktsskillnaderna mellan oss är av den arten att det gäller liv eller död för partiet. Vi är långt ifrån förlorade bara för att vi har en dålig paragraf i våra stadgar.” Mot slutet av kongressen blev det också debatt om vilka som skulle ingå i Iskras redaktion och i centralkommittén, men motsättningarna gick aldrig utöver dessa avgränsade områden. Lenin ville uppnå skarpa och tydliga gränser för partiet, en slagkraftig redaktion och sträng disciplin. Martov och hans vänner föredrog en lösare organisation med mer familjära former. Men fortfarande kände sig båda sidorna för och trots debattens skärpa ansåg ingendera sidan att motsättningarna var ”ytterst allvarliga”. Som Lenin träffande beskrev det senare var striden vid partikongressen ett ”förebud”.

Lunatjarskij, den förste ledaren för undervisningsväsendet i Sovjet, skrev senare:

”Den största svårigheten i denna strid bestod i att den andra kongressen visserligen splittrat partiet, men ännu inte blottlagt de djupare motsättningarna mellan leninisterna å ena sidan och martoviterna å den andra. Motsättningarna verkade fortfarande gälla en enda paragraf i stadgarna och redaktionens sammansättning. Många var obehagligt berörda av de obetydliga orsaker som ledde till splittringen.”

Pjatnitskij, sedermera viktig funktionär inom den Kommunistiska internationalen, men vid denna tid en ung arbetare, skriver i sina hågkomster: ”Jag kunde inte förstå hur småskurna motsättningar kunde hindra oss från att arbeta tillsammans.” Ingenjören Krzjizjanovskij, som stod Lenin mycket nära under dessa år, och senare blev ordförande för den statliga plankommissionen drar sig till minnes att ”för mig framstod tanken på kamrat Martovs opportunism som synnerligen långsökt.” Det finns en rad sådana vittnesmål. Från Petersburg, från Moskva och från provinserna kom protester och klagomål. Ingen ville godta den splittring bland iskraiterna som ägt rum vid kongressen. Valet av skilda vägar skedde under den period som följde, långsamt, med oundvikliga byten från en sida till den andra. De ursprungliga bolsjevikerna och mensjevikerna fortsatte i många fall ett fredligt samarbete.

På grund av den sociala och politiska efterblivenheten i Kaukasus var förståelsen för det som hände vid kongressen än mindre här än i övriga landet. Förvisso anslöt sig alla tre delegater från Kaukasus till majoriteten i stridens hetta under kongressen i London. Men det är betecknande att alla tre så småningom blev mensjeviker: Topuridze övergav majoriteten i slutet av kongressen; Zurabov och Knunjants bytte sida under de närmaste åren. Det berömda illegala tryckeriet i Kaukasus, där de flesta sympatiserade med bolsjevikerna, fortsatte 1904 att trycka mensjevikernas Iskra som formellt fortsatte att vara partiets huvudorgan. ”Våra åsiktsskillnader avspeglades absolut inte i vårt arbete”, skriver Jenukidze. Först efter den tredje kongressen, i mitten av 1905, övergick kontrollen över tryckeriet till bolsjevikernas centralkommitté. Det finns därför ingen som helst anledning att sätta tilltro till påståendet att Koba, som satt i ett fängelse långt bortom allfarvägarna, omedelbart hade dragit slutsatsen att motsättningarna var ”ytterst allvarliga”. Förutseende var aldrig hans starka sida. Det skulle ha varit att begära för mycket av en ung revolutionär, även en som inte var så försiktig och misstänksam, att kunna ta ställning i den interna partistriden före avfärden till Sibirien.

Från Sibirien återvände Koba direkt till Tiflis; ett faktum som bara väcker förvåning. Fångar som var någorlunda kända återvände sällan till sin hemtrakt, där de alltför enkelt kunde upptäckas av den ständigt vakande polisen. Detta gällde särskilt om de inte hörde hemma i Petersburg eller Moskva utan i en liten provinsstad som Tiflis. Men den unge Dzjugasjvili hade ännu inte klippt av den navelsträng som förband honom med Kaukasus. Georgiska var ännu det språk han använde för nästan allt sitt propagandaarbete. Dessutom kände han ännu inte att han stod i fokus för polisens uppmärksamhet. Han hade ännu inte beslutat sig för att pröva sina talanger i centrala Ryssland. Han var okänd utomlands och försökte inte heller ta sig dit. Det verkar också som ett mer personligt skäl höll honom kvar i Tiflis: Om Iremasjvili inte misstar sig var Koba redan gift vid denna tidpunkt. Under sin fångenskap och förvisning hade han tvingats lämna sin unga fru i Tiflis.

Kriget mot Japan, som började i januari 1904, försvagade först arbetarrörelsen, men ledde mot slutet av detta år till att den var starkare än någonsin. Tsarismens militära nederlag sopade snabbt bort de patriotiska stämningar som fanns i liberala kretsar och delvis i studentkretsar i början av kriget. Defaitismen bredde ut sig, om än med varierande styrka. Den berörde inte bara de revolutionära massorna utan till och med den borgerliga oppositionen. Trots detta genomlevde socialdemokraterna, under perioden före det stora uppsvinget, månader av stagnation och trötthet. Motsättningarna mellan bolsjeviker och mensjeviker, som var mer krävande därför att konturerna fortfarande var oklara, började sakta nå utanför partihögkvarteret och kom att omfatta hela den revolutionära strategin fält.

”Stalins arbete under perioden 1904-1905 fördes under banéret av en oförsonlig kamp mot mensjevismen”, påstår den officiella biografen. ”Han bar, bokstavligt talat, hela kampen mot mensjevismen i Kaukasus på sina egna axlar, med början 1904 tills den avslutades 1908”, skriver Jenukidze i sina nyligen reviderade memoarer. Berija försäkrar att Stalin efter flykten från exilen ”organiserade och ledde striden mot mensjevikerna, som blivit synnerligen aktiva

efter den andra partikongressen under kamrat Stalins frånvaro”. Dessa författare försöker bevisa alltför mycket. Om man skulle tro på uppgifterna om att Stalin redan 1901-1903 spelade en ledande roll inom socialdemokratien i Kaukasus, att han anslöt sig till bolsjevikerna så tidigt som 1903 och redan i februari 1904 hade inlett kampen mot mensjevismen, måste man med förvåning fråga sig varför dessa ansträngningar lett till så ömkliga resultat. I början av revolutionen 1905 var de georgiska bolsjevikerna färre än 10. Berijas påstående att mensjevikerna blev speciellt aktiva ”under Stalins frånvaro” låter närmast som ironi. Det småborgerliga Georgien, inklusive Tiflis, förblev en bastion för mensjevismen under många år helt oberoende av den enes eller andres frånvaro eller närvaro. Under revolutionen 1905 slöt de georgiska arbetarna enhälligt upp bakom den mensjevikiska fraktionen. Vid alla fyra valen till duman valde georgierna bara mensjeviker. Under februarirevolutionen 1917 försåg den georgiska mensjevismen hela Ryssland med ledare av nationell kaliber – Tsereteli, Tjcheidze med flera. Slutligen utövade mensjevismen ett påtagligt inflytande i Georgien även efter det att en sovjetregering hade etablerats, vilket följaktligen tog sig uttryck i upproret 1924. ”Hela Georgien måste plöjas ned!”, så sammanfattade Stalin lärdomarna av upproret i Georgien vid politbyråns möte under hösten 1924, det vill säga 20 år efter det att han ”inlett en oförsonlig kamp mot mensjevismen”. Det vore därför mer korrekt och rättvist mot Stalin att inte överdriva Kobas roll under århundradets första år.

Koba återvände från exilen som ledamot av den kaukasiska kommittén. Han hade valts in i av en konferens för de transkaukasiska organisationerna medan han satt i fängelse. Det är möjligt att majoriteten av de åtta ledamöterna i kommittén i början av 1904 redan hade sina sympatier hos majoriteten vid Londonkongressen, men detta i sig säger inget om var Kobas sympatier låg. De lokala organisationerna i Kaukasien lutade uppenbarligen i riktning mot mensjevikerna. Centralkommittén som leddes av Krasin stod för försoning och var därmed i motsättning till Lenin. Iskra var vid denna tid helt i händerna på mensjevikerna. Under dessa förhållanden framstod den kaukasiska kommittén med sina sympatier för bolsjevikerna som hängande i luften. Samtidigt föredrog Koba att ha fast mark under fötterna. För honom stod partiapparaten över idéerna.

De officiella uppgifterna om vad Koba gjorde under 1904 är mycket vaga och otillförlitliga. Det är okänt om han bedrev några aktiviteter i Tiflis, och i den mån han gjorde det, vad denna aktivitet bestod av. Det är knappast sannolikt att en person som rymt från Sibirien kunde visa sig i arbetarcirkelarna, där många kände honom. Det är troligt att Koba av just denna orsak flyttade till Baku redan i juni. När det gäller hans aktiviteter där erbjuds vi den stereotypa frasen: ”han ledde bolsjevikernas kamp i Baku”, ”han avslöjade mensjevikerna”. Inte en enda faktauppgift, inte en enda precis minnesbild! Om Koba överhuvudtaget skrev något under denna period, har det inte offentliggjorts, och det antagligen inte på grund av något förbiseende.

Försöken att i efterhand framställa Stalin som socialdemokratins grundare i Baku saknar all förankring. De första arbetarcirkelarna bildades redan 1896 i den dystra och rökiga stad där atmosfären fortfarande var förgiftad av motsättningarna mellan tatarer och armenier. Grunden för en verklig organisation lades tre år senare av Abel Jenukidze och andra arbetare som förvisats från Moskva. I början av seklet organiserade samme Jenukidze tillsammans med Lado Ketschoveli Bakukommittén, som sympatiserade med Iskras idéer. Tack vare bröderna Jenukidzes ansträngningar, i nära samarbete med Krasin, kunde ett stort underjordiskt tryckeri byggas upp i Baku 1903. Det spelade en viktig roll i förberedelsearbetet inför den första revolutionen. I detta tryckeri arbetade bolsjeviker och mensjeviker tillsammans i bästa samförstånd fram till mitten av 1905. När den åldrade Abel Jenukidze, som länge var sekreterare i Sovjetunionens centrala exekutivkommitté, förlorade Stalins gunst tvingades han 1935 omarbeta sina memoarer som han skrivit 1923. Väl underbyggda fakta ersattes av

tomma påståenden om Sosos ledande och inspirerande roll i Kaukasus i allmänhet och Baku i synnerhet. Denna underkastelse räddade inte Jenukidzes liv. Inte heller bidrog den på något sätt till att berika bilden av Stalin.

När Koba visade sig på Bakus horisont i juni 1904 hade den lokala socialdemokratiska organisationen åtta år av revolutionär aktivitet bakom sig. Den ”svarta staden” hade spelat en synnerligen viktig roll inom arbetarrörelsen under de föregående åren. Under våren hade en generalstrejk utbrutit i Baku som utlöste en lavin av strejker och demonstrationer över hela södra Ryssland. Vera Zasulitj var den första som såg att denna utveckling markerade revolutionens början. Tack vare Bakus mer proletära karaktär, särskilt i jämförelse med Tiflis, kunde bolsjevikerna få fotfäste tidigare och stabilare här än i andra delar av Kaukasus. Macharadze, densamme som använt Tiflisuttrycket ”kinto” om Stalin, påstår att det i Baku under hösten 1904 ”under Sosos direkta ledning skapades en speciell organisation för revolutionärt arbete bland oljearbetarnas minst medvetna skikt – tatarer, azerer och perser”. Denna vittnesbörd hade kanske väckt mindre tvivel om Macharadze haft med den i första upplagan av sina memoarer, och inte tio år senare när han under hotet av Berijas piska skrev om hela den kaukasiska socialdemokratins historia. Han närmade sig den officiella ”sanningen” stegvis. Varje utgåva av hans bok fördömde den onda ande som funnits i de tidigare utgivna men nu indragna upplagorna.

När han återvände från Sibirien mötte Koba utan tvekan Kamenev, som var född i Tiflis och en av Lenins första unga anhängare i denna stad. Det är möjligt att det var Kamenev, som nyligen återvänt från utlandet, som bidrog till att omvända Koba till bolsjevismen. Men Kamenevs namn utplånades ur partihistorien några år innan Kamenev själv sköts på grundval av absurda anklagelser. Hur som helst inleddes bolsjevismens verkliga historia i Kaukasus inte med Kobas återkomst, utan under hösten 1904. Denna tidpunkt återges i en rad sammanhang, även av officiella källor, när de inte är tvungna att specifikt hänvisa till Stalin. I november 1904 samlades en bolsjevikisk konferens i Tiflis. Den bestod av 15 delegater från lokala kaukasiska organisationer, mestadels obetydliga grupper. Den antog en resolution för att en ny partikongress skulle sammankallas. Resolutionen var en krigsförklaring inte bara mot mensjevikerna, utan också mot den försonliga centralkommittén. Hade Koba deltagit vid denna de kaukasiska bolsjevikernas första kongress skulle inte Berija och de andra historikerna underlåtit att nämna att den hållits ”på initiativ av och under ledning av kamrat Stalin”. Den fullständiga tystnaden på denna punkt betyder att Koba, som vid denna tid befann sig i Kaukasus, inte deltog vid konferensen. Med andra ord var det inte en enda bolsjevikisk organisation som utsåg honom till delegat. Konferensen utsåg ett arbetsutskott. Koba ingick inte i detta viktiga organ. Allt detta hade varit otänkbart om han hade haft en någorlunda framträdande position bland de kaukasiska bolsjevikerna.

Viktor Taratuta som deltog vid konferensen som delegat för Batumi och som sedermera kom att ingå i partiets centralkommitté ger oss en tämligen slutgiltig och otvivelaktig vink om vem som vid denna tid var ledare för bolsjevikerna i Kaukasus. ”Vid den regionala konferensen i Kaukasus, som ägde rum i slutet av 1904 eller början av 1905, mötte jag för första gången kamrat Kamenev, Lev Borisovitj, som vid denna tid var ledare för de bolsjevikiska organisationerna i Kaukasus. Vid denna regionala konferens utsågs kamrat Kamenev till resande agitator med uppgift att resa land och rike kring för att agitera för sammankallandet av en ny partikongress. Samtidigt skulle han besöka alla kommittéer i landet och hålla kontakten med våra dåvarande internationella centra.” Detta trovärdiga vittne säger ingenting om Kobas deltagande i dessa aktiviteter.

Under dessa omständigheter fanns det naturligtvis inga skäl alls att Koba skulle ingå i den allryska ledningen för bolsjevikerna. Denna ”Byrå för majoritetens kommittéer” bestod av sju medlemmar och dess uppgift var att sammankalla partikongressen. Kamenev ingick i

byrån som representant för Kaukasus. Bland andra ledamöter i byrån som sedermera blev berömda ledare i Sovjetunionen fanns Rykov och Litvinov. Det är värt att nämna att både Kamenev och Rykov var två till tre år yngre än Stalin. Överhuvudtaget bestod byrån framförallt av representanter för den ”tredje” generationen.

Koba anlände till Baku för andra gången i december 1904, det vill säga strax efter att den bolsjevikiska konferensen i Tiflis hade genomförts. Just innan han anlände bröt en generalstrejk ut i oljefälten och fabrikerna, vilket tog hela Ryssland på sängen. Partioorganisationerna hade uppenbarligen inte förstått vilka upproriska stämningar som gripit tag i massorna, stämningar som förstärktes av det första krigsåret. Strejken i Baku ägde rum omedelbart före den ökända Blodiga söndagen – den tragiska marsch som arbetarna i Petersburg genomförde till Vinterpalatset, anförda av prästen Gapon, den 22 januari 1905. En av de ”memoarer” som fabricerades under 1935 nämner antydningssvis att Stalin ledde strejkkommittén i Baku och att allting skedde under hans ledning. Men enligt samme författare anlände Koba till staden efter det att strejken börjat och stannade bara sammanlagt i tio dagar i staden. Faktum var att han var där med ett speciellt uppdrag. Antagligen något som hade med förberedelserna för partikongressen att göra. Vid denna tid kan han ha tagit ställning för bolsjevismen.

Stalin försökte tidigarelägga datumet för sitt inträde i bolsjevikerna, otillfredsställd med påståendet att han blivit bolsjevik innan han släpptes ur fängelset. Vid en fest för Kremles officers elever 1924 berättade han att han redan under sin första förvisning knutit sina första kontakter med Lenin:

”Jag träffade kamrat Lenin första gången 1903. Det var visserligen inget personligt sammanträffande, utan en korrespondens, en brevväxling. Men detta gjorde ett bestående intryck på mig som följt mig under hela mitt partiarbete. Vid denna tid var jag förvisad till Sibirien. Min kännedom om kamrat Lenins revolutionära aktivitet i början av 90-talet, och särskilt efter det att Iskra börjat utges 1901, ledde mig till övertygelsen att vii kamrat Lenin hade en alldeles utomordentlig person. Jag såg honom vid denna tid inte bara som ledare för partiet, utan som dess skapare, för det var bara han som såg partiets inre väsen och de omedelbara uppgifterna. När jag jämförde honom med de andra ledarna för vårt parti, framstod det för mig som om hans vapenbröder – Plechanov, Martov, Axelrod och andra – var åtminstone ett huvud kortare än kamrat Lenin. Jämfört med dem var Lenin inte bara en av ledarna, utan en ledare av det högsta slaget, en bergsörn som inte kände någon fruktan och som djärvt ledde partiet längs den ryska revolutionära rörelsens ännu utforskade stigar. Detta intryck satte så djupa spår i min själ att jag kände mig tvingad att skriva om det till en av mina nära vänner och begära ett svar från honom. Senare, när jag redan anlant till min sibiriska förvisningsort i slutet av 1903 fick jag ett entusiastiskt svar från min vän och samtidigt ett kort men mycket kärnfullt brev från kamrat Lenin som hade fått mitt brev visat för sig av min vän. Kamrat Lenins brev var ganska kort, men innehöll en djärv och orädd kritik av vårt partis praktik och en anmärkningsvärt tydlig och kortfattad redogörelse för partiets alla uppgifter under den kommande perioden. Bara Lenin kunde skriva ett sådant brev som så enkelt redogjorde för de mest komplicerade frågor; så skarpt och djärvt att varje rad snarare ropade än talade. Detta enkla men kraftfulla brev stärkte mig i min förvisning att vi i Lenin hade partiets bergsörn. Jag kan inte förlåta mig själv att jag, i enlighet med en gammal underjordisk aktivists vanor, brände kamrat Lenins brev tillsammans med många andra. Min bekantskap med kamrat Lenin började vid denna tid.”

Det är inte bara kronologin som är fel i denna berättelse, så typisk för Stalin i sin psykologiska och stilistiska primitivitet. Koba kom inte fram till sin förvisningsort förrän i januari 1904, följaktligen kan han inte ha fått det påstådda brevet 1903. Vidare är det inte alls klart varifrån och hur han skrev ”till en av mina

nära vänner” i utlandet, eftersom han suttit i fängelse ett och ett halvt år innan han förvisades till Sibirien. Personer som förvisades fick aldrig på förhand veta var de skulle hamna.

Följaktligen kunde Koba inte ha meddelat sin adress i Sibirien i förväg till sin vän i utlandet och alldeles säkert skulle inte den månad han tillbringade i exil ha räckt till för att skicka ett brev till utlandet och hinna få ett svar. Enligt Stalins version var Lenins brev av programmatisk snarare än personlig karaktär. Kopior av denna typ av brev skickades regelbundet iväg av Krupskaja till olika adresser, originalen sparades i partiarkivet i utlandet. Det är ytterst osannolikt att det just i detta fall skulle ha gjorts ett undantag för en ung okänd kaukasier. Men i partiarkiven finns ingen originalversion av det brev som Koba brände ”i enlighet med en gammal underjordisk aktivists vanor” (han var vid denna tidpunkt exakt 24 år gammal). Men det mest förbryllande är att Stalin inte nämner något om sitt svar till Lenin. Han borde rimligen ha svarat omgående på ett brev från en ledare som han att döma av hans egna ord betraktade som en halvgud. Icke desto mindre tiger Stalin om detta, och det är ingen tillfällighet, Lenins och Krupskajas arkiv innehåller inget svar från Koba. Det kan så klart ha snappats upp av polisen. Men i så fall skulle brevet ha sparats i polisens arkiv och publicerats för länge sedan av den sovjetiska pressen. Förbindelsen hade inte heller varit begränsad till ett brev. En ung socialdemokrat skulle utan tvekan ha betraktat en ständig förbindelse med partiledaren, partiets ”bergsörn”, som mycket värdefull. Vad gäller Lenin skattade han varje kontakt med Ryssland högt och svarade noggrant på varenda brev. Ändå har ingen brevväxling mellan Lenin och Koba sett dagens ljus de senaste åren. Allting i berättelsen förbryllar – allt utom dess syfte.

1904 var kanske det svåraste året i Lenins liv med undantag för hans sjukdom de sista åren. Utan att önska det och utan att ha förutsett det bröt han med alla de gamla ledarna för den ryska socialdemokratin och kunde efter detta inte på lång tid hitta några som kunde ersätta hans tidigare vapenbröder. Bolsjevikiska skribenter utbildades långsamt och med stor möda. De kunde inte mäta sig med Iskras redaktion. Ljadov, en av de mest aktiva bolsjevikerna vid denna tid, som vistades tillsammans med Lenin i Genève, skriver 20 år senare: ”Olminskij kom, Vorovskij kom, Bogdanov kom... vi väntade på att Lunatjarskij skulle komma. Bogdanov hade försäkrat att han skulle ansluta sig till oss omedelbart när han kom fram”. Dessa personer kom till utlandet efter att ha förvisats. Deras rykten föregick dem. Deras ankomst var väntad. Men ingen föreslog Koba som ett möjligt namn när redaktionen för den nya fraktionens tidning skulle samlas. Samtidigt framställs han idag som en av de framstående bolsjevikiska ledarna under denna period. Första numret av tidningen Vperjod (Framåt) utkom till slut den 22 december i Genève. Koba var på inget sätt inblandad i denna enorma händelse i fraktionens liv. Han kom inte ens i kontakt med redaktörerna. Tidningen innehåller varken någon artikel eller nyhetsrapport skriven av honom. Något som skulle ha varit otänkbart om han vid denna tid varit en av ledarna för bolsjevikerna i Kaukasus.

Slutligen finns det också dokumentation som stöder de slutsatser vi dragit utifrån en granskning av indicier. I en omfattande och mycket intressant rapport om Josef Dzjugasjvili skriven 1911 av Karpov, chef för den hemliga polisen i Tiflis, kan vi läsa:

”Han har varit aktiv inom den socialdemokratiska organisationen sedan 1902, först som mensjevik sedan som bolsjevik.”

Karpovs rapport är det enda dokument som uttryckligen säger att Stalin under en tid efter splittringen var mensjevik. Tiflistidningen Zarja Vostoka, som var oförsiktig nog att publicera detta dokument den 23 december 1925, tänkte inte på att erbjuda någon förklaring eller var oförmögen att göra det. Utan tvekan straffades den ansvarige redaktören senare grymt för denna blunder. Det är mycket talande att inte ens Stalin ansåg det vara lämpligt att tillbaka-visa detta påstående. Inte en enda av partiets officiella historiker och biografiförfattare nämnde någonsin detta viktiga dokument igen. Detta trots att man hela tiden reproducerade, reciterade och omfotograferade drivor av betydelselösa pappersbitar. Låt oss för ett ögonblick anta att gendarmeriet i Tiflis, som borde vara de bäst informerade, har lämnat en felaktig

uppgift. I så fall följer genast frågan hur ett sådant misstag var möjligt. Hade Koba faktiskt stått i ledningen för bolsjevikerna i Kaukasus så hade den hemliga polisen utan tvekan känt till detta. Ett så grovt fel i den politiska beskrivningen kunde bara ha gjorts när det gäller en nykomling eller en tredjeplansfigur, men inte när det gäller en ”ledare”. Det enda dokument som av en lycklig slump nått pressen krossar i ett slag den officiella mytbildningen som byggts upp med sådan möda. Hur många fler dokument av detta slag ligger undangömda i brandsäkra kassaskåp, eller har tvärtom medvetet överlämnats åt lågorna?

Det kan tyckas som att vi har offrat alldeles för mycket tid och möda för att nå fram till en mycket blygsam slutsats. Spelar det verkligen någon roll om Koba anslöt sig till bolsjevikerna i mitten av 1903 eller i början av 1905? Men just denna blygsamma slutsats är betydelsefull för förståelsen av Stalins politiska personlighet, samtidigt som den kastar ljus över de metoder som Kreml använder i sin historieskrivning och i skapandet av ikoner. De flesta som har skrivit om honom beskriver hans övergång till bolsjevismen som något som utifrån hans karaktär var både självklart och naturligt. Men detta är naturligtvis ett ensidigt synsätt. Det är sant att fasthet och beslutsamhet gör en person mer mottaglig för bolsjevismens metoder. Samtidigt är dessa egenskaper i sig själv inte avgörande. Även bland mensjeviker och SR fanns det gott om personer med fast karaktär. Å andra sidan var personer med ett mjukare sinnelag inte sällsynta bland bolsjevikerna. Bolsjevismens natur innehåller mer än psykologi och karaktär. Den är framförallt en historiefilosofi och en politisk världsbild. Under vissa historiska omständigheter knuffas arbetarna i riktning mot bolsjevismen av de samhälleliga omständigheterna. Detta sker helt oberoende av enskilda individers mjukhet eller hårdhet. För en intellektuell krävdes en ovanlig politisk intuition och teoretisk fantasi, samt osedvanlig tilltro till den historiska dialektikens process och till arbetarklassens revolutionära förmåga för att våga knyta sitt öde till bolsjevikpartiet vid en tid när bolsjevismen inte var mer än en historisk förväntan. Det stora flertalet intellektuella som anslöt sig till bolsjevikerna under partiets revolutionära frammarsch lämnade igen under de år som följde. För Koba var det svårare att ansluta sig och svårare att lämna partiet. Han hade varken den teoretiska uppfinningsrikedomen, den historiska intuitionen eller förmågan till förutseende, samtidigt som han å andra sidan var helt befriad från lättsinne. Hans intellekt förblev alltid ojämförligt svagare än hans vilja. Ställd inför en invecklad situation, där nya ställningstaganden måste göras, föredrar Koba att avvakta, att tita och att dra sig tillbaka. Vid alla tillfällen när han tvingas välja mellan en idé och den politiska apparaten, lutar han ofelbart i riktning mot den senare. Programmet måste först skapa sin byråkrati innan Koba kan ha någon respekt för det. Avsaknad av förtroende för massorna liksom för individer är grunden för hans natur. Hans empirism får honom att alltid välja enligt minsta motståndets lag. Detta gör att denne närsynte revolutionär vid stora historiska vändpunkter som regel intar en opportunistisk ståndpunkt som placerar honom mycket nära mensjevikerna och vid vissa tillfällen till höger om dem. Samtidigt lutar han åt att alltid förorda de mest beslutsamma åtgärder för att lösa de problem han behärskar. I alla sammanhang framstår välorganiserat våld för honom som den kortaste vägen mellan två punkter. Här avtecknar sig en tydlig parallell. De ryska terroristerna var i grunden småborgerliga demokrater, samtidigt som de var oerhört beslutsamma och djärva. Marxister betecknade dem med rätta som ”liberaler med en bomb”. Stalin har alltid varit det han förblir än idag – politiskt en förespråkare av den gyllene medelvägen som samtidigt inte drar sig för att tillgripa de mest extrema åtgärder. Strategiskt är han en opportunist, taktiskt är han en ”revolutionär”. Han är ett slags opportunist med en bomb.

Kort tid efter det att han lämnat seminariet blev Koba något av en bokhållare vid observatoriet i Tiflis. Trots den ”usla lönen” tyckte han om arbetet, enligt Iremasjvili, eftersom det gav honom mycket fritid att använda till revolutionär aktivitet. ”Han tänkte minst av allt på sitt eget välbefinnande. Han ställde inga krav på livet, han ansåg det stå i motsättning till de

socialistiska principerna. Han hade en tillräcklig integritet för att göra uppoffringar för sina ideal.” Koba förblev trogen det fattigdomslöfte som alla unga människor som anslöt sig till den revolutionära underjorden avgav utan några speciella åthävor eller stora högtidligheten. För övrigt hade han, till skillnad från många andra som avlade denna ed, inte vants till bekvämlighet sedan barndomen. ”Jag besökte honom flera gånger i hans lilla, smutsiga och torftigt möblerade rum vid Michailovskajagatan”, berättar den oersättlige andre Soso. ”Koba bar alltid en enkel svart rysk blus med den för socialdemokrater typiska röda halsduken. På vintern bar han en gammal brun mantel. Hans enda huvudbonad var den ryska skärmmössan. Trots att han långt ifrån stod på vänskaplig fot med de flesta av de unga marxisterna vid seminariet genomförde dessa ibland insamlingar för att hjälpa honom i hans svåra nöd.” Barbusse upplyser oss om att Josef 1900, det vill säga ett år efter det att han lämnat seminariet, stod helt utan tillgångar: ”Hans kamrater gjorde det möjligt för honom att skaffa mat.” Polisens dokument tyder på att Koba fortsatte att stå i observatoriets tjänst fram till mars 1901, när han tvingades gå under jorden. Som vi har hört gav detta arbete honom knappast tillräckliga inkomster för att överleva. ”... Hans inkomst gjorde det inte möjligt för honom att skaffa ordentliga kläder”, fortsätter Iremasjvili. ”Samtidigt är det också ett faktum att han inte ens försökte hålla sina kläder rena och i ordning. Man såg honom aldrig i annat än smutsiga skjortor och ett par oborstade skor. Allt som påminde om borgerligheten avskydde han från djupet av sitt hjärta.” Den smutsiga skjortan, de oborstade stövlarna och det okammade håret var också typiska kännetecken för unga revolutionärer, speciellt i provinserna.

I och med att han gick under jorden i mars 1901 blev han en yrkesrevolutionär. Från denna tid hade han inget namn för att han hade många namn. Under olika perioder varierade hans namn, ibland förekom olika namn samtidigt, som ”David”, ”Koba”, ”Nizjeradze”, ”Tjizjikov”, ”Ivanovitj”, ”Stalin”. På motsvarande sätt gav gendarmerna honom öknamn. Det mest varaktiga av dessa var ”Rjaboj”, som anspelade på hans av koppor märkta ansikte. I fortsättningen återgick Koba till legaliteten bara när han satt i fängelse och när han befann sig i exil, det vill säga under avbrotten i det underjordiska arbetet.

”Han hade alltid ett entydigt syfte”, skrev Jenukidze om den unge Stalin i sina omarbetade memoarer. ”Alla hans handlingar, sammanstötningar och vänskaper var inriktade på ett tydligt mål... Stalin sökte aldrig personlig popularitet” och begränsade därför sin bekantskapskrets ”till medvetna arbetare och yrkesrevolutionärer.” Syftet med denna refräng, som återupprepas i många officiella memoarer, är att förklara varför Stalin ända tills han steg upp till makten förblev okänd för nationens massor och till och med för de flesta partimedlemmar. Däremot är det osant att han inte försökte nå popularitet. Han sökte den girigt men kunde aldrig uppnå den. Detta gnagde redan tidigt på hans själ. Det var just denna oförmåga att nå berömmelse genom ett frontalangrepp som ledde denna kraftfulla personlighet in på krokiga och falska vägar.

Sedan sin tidiga ungdom hade Koba försökt få makt över människor som mestadels föreföll honom svagare än han själv. Samtidigt var han varken klokare, mer utbildad eller skickligare på att uttrycka sig än andra. Han ägde inte ett enda karaktärsdrag som var ägnat att framkalla sympati. Däremot var han rikligare utrustad än andra med en kylig uthållighet och praktiskt sunt förnuft. Han gav inte efter för impulser, tvärtom kunde han underordna dem under sina planer. Detta karaktärsdrag hade redan visat sig när han gick i skolan. ”Vanligtvis svarade Josef på frågor utan brådska”, skriver Glurdzjidze. ”Närhelst hans svar i alla avseenden var väl underbyggt valde han att svara, annars avvaktade han en kortare eller längre period.” Bortsett från överdriften om att hans svar ”i alla avseenden var väl underbyggda” ger dessa ord upplysningar om ett viktigt drag hos den unge Stalin, vilket gav honom en viktig fördel bland de unga revolutionärerna, som mestadels var storsinta, otåliga och naiva.

Redan under denna tidiga period tvekade Koba inte när det gällde att spela ut sina motståndare mot varandra, att förtala dem och att ge sig in i intriger mot var och en som verkade vara överlägsen honom eller som utgjorde ett hinder på hans väg. Den moraliska skrupelfriheten hos den unge Stalin skapade en atmosfär av misstänksamhet och mörka rykten kring honom. En hel del som han inte var skyldig till började läggas honom till last. SR:aren Veresjtjak, som kom i nära kontakt med Stalin i fängelset, beskrev i en emigranttidning 1928 hur Josef Dzjugasjvili antagligen sedan han utestängts från seminariet skrev ett brev till skolans rektor där han angav en av medlemmarna i sin revolutionära grupp. När Josef tvingades förklara denna affär inför organisationen i Tiflis erkände han inte bara att han skrivit brevet utan vände det också till sin fördel: istället för att bli präster eller lärare skulle de som avstängdes från seminariet, enligt vad han påstås ha sagt, tvingas bli revolutionärer. Hela händelsen, som lättrogna biografiförfattare kastat sig över, bär påhittets tydliga kännetecken. En revolutionär organisation kan bara säkra sin existens genom en skoningslös hårdhet mot alla tecken på angiveri, provokationer och förräderi. Minsta eftergivenhet på denna punkt är början till slutet för organisationen. Om det hade visat sig att Soso gjort sig skyldig till sådana handlingar, som är sammansatta av en tredjedel Machiavelli och två tredjedelar Judas, hade det varit otänkbart att partiet i fortsättningen hade accepterat honom i sina led. Iremasjvili, som vid denna tid hörde till samma cirkel av seminarister som Koba, känner inte till något om denna episod. Han själv lyckades avlägga sin examen och fick arbete som lärare. Ändå är det inte bara av en tillfällighet att så ont uppsåt kopplas till Stalins namn. Rykten av detta slag har aldrig varit i omlopp om någon annan av de gamla revolutionärerna.

Souvarine, som skrivit den faktamässigt bäst underbyggda stalinbiografin, försöker härleda Stalins moraliska personlighet ur hans medlemskap i ”yrkesrevolutionärernas” olycksbådande orden. I detta, som i en hel del andra fall, är Souvarines generaliseringar ytterst ytliga. En yrkesrevolutionär är en person som helt och fullt ställer sig i arbetarrörelsens tjänst, även om det ställer krav på underjordiskt och konspirativt arbete. Det är inte alla som klarar detta och i vart fall inte den värsta sorten. Arbetarrörelsen i den civiliserade världen har många heltidsanställda funktionärer och politiker. Den övervägande majoriteten av denna kast utmärker sig för sin konservatism, egoism och trångsynthet. De lever inte för rörelsen, utan på dess bekostnad. I jämförelse med den genomsnittlige byråkraten inom den europeiska eller amerikanska arbetarrörelsen, framstår den genomsnittlige yrkesrevolutionären i Ryssland som ojämförligt mer tilltalande.

Den revolutionära generationens ungdom sammanföll med arbetarrörelsens ungdomsår. Det var en tidsperiod dominerad av personer mellan 18 och 30 år. Revolutionärer som var äldre än 30 år var sällsynta, och de framstod som gamla män. Rörelsen var ännu helt befriad från karriärism och levde på sin tilltro till framtiden och sin självupppoffrande anda. Det fanns ännu inga rutiner, inga färdiga formler, inga teatraliska gester eller inövade talarknep. Kampen var till sin natur full av patos, blyg och bortkommen. Själva orden ”kommitté” och ”parti” var fortfarande nya med en atmosfär av vårens fräschör. De blev till en oroande och lockande melodi i ungdomens öron. Den som anslöt sig till en organisation visste att fängelse och förvisning väntade inom några få månader. Ett mått på graden av ambition var hur länge man kunde bedriva arbetet innan man arresterades; att man var ståndaktig när man ställdes inför gendarmerna; att man så mycket som möjligt lättade sina kamraters bördor; att man läste så många böcker som möjligt i fängelset; att man flydde från sin förvisningsort så snabbt som möjligt; att man samlade på sig kunskap under tiden i förvisning; att man uppnådde visdom där och att man sedan återvände till den revolutionära verksamheten i Ryssland.

Yrkesrevolutionärerna levde som de lärde, annars skulle de inte ha gett sig ut på sin gulgatavandring. Solidaritet var inget tomt ord bland de förföljda och den förstärktes av ett gemensamt förakt för feighet och fanflykt. ”När jag går igenom det stora antal kamrater som

jag fick tillfälle att träffa kan jag inte minnas en enda förkastlig eller föraktlig handling, bedrägeri eller lögn. Det förekom motsättningar. Det förekom fraktionsstrider, men inget annat. Alla vaktade noga på sin moral och blev mer sociala i denna vänskapliga familj”, skriver Eugenia Levitskaja om den underjordiska rörelsen i Odessa 1901-07. Odessa utgjorde naturligtvis inget undantag. De unga män och kvinnor som helt och fullt ägnade sig åt den revolutionära rörelsen, utan att begära något i gengäld, var inte sin generations värsta företrädare. ”Yrkesrevolutionärernas” orden förlorar inte i en jämförelse med vilken annan social grupp som helst.

Josef Dzjugasjvili tillhörde denna orden och delade många av dess drag; många, men inte alla. Han såg det som meningen med sitt liv att störta de härskande. Hatet mot dem var omätligt mycket mer aktivt hos honom än kärleken till de förtryckta. Fängelse, förvisning, uppoffringar och försakelser skrämde honom inte. Han kunde stå öga mot öga med faror. Samtidigt var han pinsamt medveten om sitt intellekts långsamhet, sin bristande talang, sin fysiska och moraliska färglöshet och sin överdrivna äregirighet med anstrykning av avundsjuka och illvilja. Hans envishet gick hand i hand med hämndlystnaden. Den gulaktiga glansen i hans ögon manade känsliga personer till försiktighet. Ända från skoltiden visade han att han förmådde upptäcka sina medmänniskors svagheter och utnyttja dem skoningslöst. Den kaukasiska omgivningen befrämjade dessa drag i hans personlighet alldeles särskilt. Han var inte den som förlorade fotfästet när han var omgiven av entusiaster, tog inte eld när han vistades bland de eldfångda, som lika snabbt kunde kylas av igen. Han lärde sig tidigt i livet fördelarna med iskallt mod, försiktighet och list, som hos honom omärkligt omvandlades till slughet. Det krävdes speciella historiska omständigheter för att dessa sekundära drag skulle få första rangens betydelse.

3. Den första revolutionen

Enligt våra antaganden anslöt sig Koba till bolsjevikerna först en tid efter konferensen i Tiflis, som hölls i november 1904. Denna konferens förklarade sig vara beredd att delta i de redan påbörjade förberedelserna för en ny kongress för det socialdemokratiska arbetarpartiet. Utan invändningar godtog vi Berijas påstående att Koba lämnade Baku i december på en propagandaturne för kongressen. Så långt är det hela inte osannolikt. Det stod klart för alla att partiet var kluvet i två delar. Vid denna tid hade den bolsjevikiska fraktionen redan uppnått en sådan styrka att den organisatoriskt var överlägsen sin mensjevikiska motpart. Den är inte osannolikt att Koba, när han tvingades välja, anslöt sig till bolsjevikerna. Men det vore svårt att ge bevis på att Koba var medlem i den bolsjevikiska fraktionen redan vid slutet av 1904. Berija sträcker sig till att citera ett antal flygblad utgivna vid denna tid, men han påstår aldrig att Koba skrivit något av dessa. Denna tystnad säger mer än ord. Berijas citat från flygblad skrivna av andra tjänar naturligtvis det uppenbara syftet att fylla luckan i Stalins biografi.

Under tiden utvidgades åsiktsskillnaderna mellan mensjeviker och bolsjeviker från att gälla partiets stadgar till att också gälla den revolutionära strategin. Den ”bankettkampanj”, som startats av zemstvojänstemän och andra liberaler växte under hösten 1904, mycket tack vare att de tsaristiska myndigheterna var upptagna av annat. Kampanjen ställde frågan om socialdemokratins förhållande till den oppositionella delen av borgerligheten på sin spets. Mensjevikernas plan var att göra arbetarna till en demokratisk kör som stödde de liberala solisterna. En kör tillräckligt återhållsam för att inte ”skrämna” liberalerna. Mer än så – de skulle stärka liberalernas självförtroende. Lenin inledde genast sin offensiv. Han angrep själva grundvalen i denna plan – att ersätta den revolutionära kampen mot tsarismen med ett diplomatiskt stöd till en hjälplös opposition. Revolutionens seger kan bara säkras genom trycket från massorna! Bara ett djärvt socialt program kan sätta massorna i rörelse – men just detta är det liberalerna fruktar. ”Vi skulle ha varit dårar om vi hade tagit intryck av paniken i

deras led.” En liten broschyr av Lenin, som gavs ut i november 1904 efter en lång period av tystnad, gav friskt mod till hans kamrater och spelade en betydelsefull roll när det gällde att utveckla bolsjevikernas taktik. Var det måhända denna broschyr som övertygade Koba? Vi vågar inte svara ja. Var gång han under de följande åren själv skulle ta ställning vad gäller liberalerna föll han utan undantag tillbaka till den mensjevikiska idén att inte ”skrämma liberalerna”. (Se revolutionerna i Ryssland 1917, Kina, Spanien och andra exempel.) Det är emellertid inte uteslutet att den plebejiske demokraten blev indignerad över denna opportunistiska plan, som till och med utlöste stort missnöje på gräsrotsnivå bland mensjevikerna. Det förtjänar nämnas att traditionen att ha en föraktfull attityd gentemot liberalerna ännu inte hade bleknat bort inom den radikala intelligentian i allmänhet. Det är dock också möjligt att den blodiga söndagen och den våg av strejker som följde var det som knuffade in den försiktige och misstänksamme kaukasiern på den bolsjevikiska vägen. I vilket fall kvarstår att denna viktiga vändpunkt inte satts på pränt i de historiska skrifterna.

De båda gamla bolsjevikerna Stopani och Lehman räknar i sina noggranna och detaljerade hågkomster upp alla de revolutionärer som de kom i kontakt med i Tiflis och Baku under slutet av 1904 och början av 1905. Koba finns inte med på denna lista. Lehman räknar upp de personer som ”stod i ledningen för” den Kaukasiska Unionen. Koba är inte en av dem. Stopani nämner namnen på de bolsjevikerna som tillsammans med mensjevikerna ledde den berömda strejken i Baku i december 1904, och återigen hör Kobas namn till de som saknas. Ändå bör Stopani veta vad han skriver om, eftersom han själv var medlem i denna strejkkommitté. Bägge författarnas hågkomster utgavs i den officiella kommunistiska historiska tidskriften. Ingen av författarna är någon ”folkets fiende”, utan tvärtom är de goda stalinister, men de skrev sina stycken 1925, innan den planmässiga förfalskningen på order uppfifrån sattes i system. I artikeln Upptakten till revolutionen 1905 i Kaukasus skriven så sent som 1926 nämner Taratuta, en tidigare medlem av bolsjevikernas centralkommitté överhuvudtaget inte Stalin. I de 50-sidiga kommentarerna till Lenins och Krupskajas korrespondens med organisationen i Kaukasus nämns inte heller Stalins namn en enda gång. Det är helt enkelt omöjligt att hitta något spår av aktivitet, under slutet av 1904 eller början av 1905, från den man som idag framställs som grundare av den bolsjevikiska organisationen i Kaukasus.

Den här slutsatsen står heller inte i motsättning till de idag ändlöst upprepade påståendena om Stalins oförsonliga kampanj mot mensjevikerna. Det enda som krävs för att lösa denna skenbara motsättning är att tidigarelägga denna kampanj två år, vilket inte är svårt om man inte behöver visa upp några dokument som stöder påståendena och inte behöver frukta att någon säger emot. Å andra sidan finns det ingen anledning att betvivla att Koba, när han väl valt sida, förde sin kamp mot mensjevikerna på det hårdaste, grövsta och mest skrupelfria sätt. Den förkärlek för bakslughet och intriger som han anklagats för när han deltog i cirkeln vid seminariet, som propagandist för kommittén i Tiflis och som medlem av gruppen i Batumi, kunde i fraktionsstriden få ett mycket vidare och tydligare uttryck.

Berija nämner att Koba deltog i debatter mot Noa Jordania, Iraklij Tsereteli, Noa Ramisjvili och andra mensjevikiska ledare, liksom mot anarkister och federalister, i Tiflis, Batumi, Tjituarij, Kutais och Poti. Men Berija nonchalerar alla datum – en underlåtenhet som är allt annat än slumpmässig. Den första av de debatter som han placerar någorlunda exakt i tiden ägde rum i maj 1905. Detsamma gäller de skrifter som Koba publicerat. Den första skrift han författade som bolsjevik var en tunn broschyr med den ganska udda titeln Lite grann om meningsskiljaktigheterna inom partiet. Berija anser det nödvändigt att påpeka att denna pamflett skrevs ”i början av 1905”, utan att ange någon grund för detta påstående. Därmed blir det tydligare än någonsin att han försöker överbygga gapet på två år. En korrespondent, visserligen den blivande Litvinov, som inte kunde georgiska, rapporterade från utlandet om utgivningen av en pamflett i Tiflis som ”skapat sensation”. Denna ”sensation” kan bara

förklaras av den omständigheten att den georgiska publiken dittills bara hade fått höra mensjevnikiska röster. Till innehållet utgör denna skrift inget annat än en skoluppsatmsässig sammanfattning av Lenins skrifter. Inte undra på att den aldrig har återutgivits. Berija citerar några noggrant urvalda stycken och förtydligar därmed varför författaren vill kasta en glömskans skugga över denna skrift, liksom över hela sin litterära produktion från denna tid.

I augusti 1905 ger Stalin ut en sammanfattning av det kapitel av Lenins bok *Vad bör göras?* där författaren försöker förklara förhållandet mellan den elementära arbetarrörelsen och socialistiskt medvetande. Enligt Lenins redogörelse lutar oundvikligen arbetarrörelsen i riktning mot opportunism, när den lämnas åt sig själv. Det revolutionära medvetandet måste tillföras arbetarklassen utifrån av marxistiska intellektuella. Detta är inte rätta platsen för en kritik av denna uppfattning, något som hör hemma i en biografi över Lenin och inte över Stalin. Författaren till *Vad bör göras?* medgav själv så småningom att hans teori gav en ensidig och därmed felaktig bild. Han förde fram denna teori som en del i ammunitionen mot "ekonomismen" som hyllade arbetarrörelsens spontana utveckling. Efter det att han brutit med Lenin, gav Plechanov ut en försenad, men desto skarpare kritik av *Vad bör göras?* I och med detta blev frågan om att "utifrån" tillföra arbetarklassen ett revolutionärt medvetande på nytt aktuell. Bolsjevikerens huvudorgan noterade att frågan om att föra in klassmedvetandet "utifrån" "behandlats på ett lysande sätt" i en osignerad artikel i en georgisk tidning. Denna hyllning citeras idag som en vittnesbörd om Kobas mognad som teoretiker. I själva verket var detta inget mer än den sedvanliga uppmuntrande kommentar som centret i exil brukade göra när någon tidning i provinserna skrev någonting till försvar för den egna fraktionens idéer eller dess ledare. När det gäller artikelns kvalitet kan följande citat, från Berijas ryska översättning, ge en tillräckligt klar uppfattning:

"Livet är idag organiserat på ett kapitalistiskt vis. Det finns två stora klasser: borgerligheten och proletariatet; en kamp på liv och död förs dem emellan. Levnadsvillkoren tvingar den förra att upprätthålla den kapitalistiska ordningen. Samma levnadsvillkor tvingar den senare att undergräva och förstöra den kapitalistiska ordningen. Dessa två klasser har sin motsvarighet i att två sorters klassmedvetande skapas, borgerligt och socialistiskt. Det socialistiska klassmedvetandet motsvarar proletariatets situation... Men vilken betydelse har den socialistiska medvetenheten i sig själv om den inte förs ut bland proletariatet? Då förblir den bara en tom fras och ingenting annat! Saker kan ta en helt annan vändning om detta klassmedvetande sprids inom arbetarklassen: proletariatet kommer då att förstå sin situation och kommer att i snabbare takt sträva efter ett socialistiskt liv..."

och så vidare. Sådana artiklar undkom välförtjänt glömska bara på grund av författarens senare öde. Samtidigt är det uppenbart att artiklarna inte ger någon förklaring till detta öde utan snarare gör det hela ännu mer gåtfullt.

Under 1905 förekom Koba överhuvudtaget inte bland Lenins och Krupskajas korrespondenter i Kaukasus, lika lite som han funnits med tidigare. Den 8 mars skriver en person vid namn Tari från Tiflis. Han sammanfattar uppfattningen bland vissa kaukasiska mensjeviker på följande sätt: "Lenin förstod vår tid snabbare och bättre än någon annan". Samme Tari skrev: "Lenin beskrivs som ett slags Bazarov bland idel Arkadij Nikolajevitjar." Detta syftar naturligtvis på Turgenjovs hjältar; Bazarov den praktiske realistiske karaktären; och Arkadij Nikolajevitj den idealistiske pratmakaren. Under namnet Tari skriver utgivarna av den historiska tidskriften i en fotnot, "författaren okänd". Men den väl valda litterära jämförelsen räcker för att visa att Stalin inte kan ha varit brevets författare. I de brev och artiklar som Lenin skrev under andra halvan av 1905 nämns mer än 30 socialdemokrater som var aktiva i Ryssland; av dessa tillhör 19 Lenins generation, tolv av dem tillhör Stalins generation. Stalin själv förekommer inte i denna korrespondens, varken som direkt deltagare eller i tredje person. Vi kan alltså än en gång fastslå den slutsats som redan tidigare dragits – att Stalins berättelse om att han fått ett brev från Lenin 1903 är ett rent påhitt.

Efter att ha brutit med Iskras redaktion genomgick Lenin, som då var 34 år gammal, en period av flera månaders vacklan – en dubbelt svår situation för honom eftersom den så fullständigt stod i strid med hans karaktär – innan han kom till slutsatsen att han hade ett förhållandevis stort antal anhängare och att hans nyvunna auktoritet var tillräckligt stark. Det framgångsrika förberedelsearbetet för den nya partikongressen visade bortom allt tvivel att de socialdemokratiska organisationerna till övervägande del var bolsjevikiska. Den på försoning inriktade centralkommittén, under ledning av Krasin, kapitulerade slutligen inför majoritetens ”illegala” Kommittéernas byrå och deltog på den kongress som de inte kunde förhindra. Följaktligen blev den tredje kongressen i London i april 1905 bolsjevikernas grundningskongress. Mensjevikerna valde att inte delta och nöjde sig med en konferens i Genève. De 24 delegaterna med rösträtt och de 14 delegaterna med rådgivande röster var nästan undantagslöst samma bolsjevikiker som varit Lenin trogna sedan splittringen vid den andra partikongressen och som hade vunnit partikommittéerna för sin sak mot auktoriteter som Plechanov, Axelrod, Vera Zasulitj, Martov och Potresov. Kongressen ställde sig bakom den bild av drivkrafterna i den ryska revolutionen som Lenin hade utvecklat i polemiken mot sina före detta läromästare och närmaste bundsförvanter vid Iskra och som i fortsättningen kom att få större praktisk betydelse än partiets officiella program utarbetat i samarbete med mensjevikerna.

Det olycksaliga och föga heroiska kriget mot Japan påskyndade den tsaristiska regimens upplösning. Den tredje partikongressen genomfördes under intryck av den första stora vågen av strejker och demonstrationer och avspeglade den annalkande revolutionen. ”Det gångna året har visat att vi underskattat upprorets betydelse och oundviklighet”, sade Lenin i sin rapport till kongressen. Kongressen tog ett beslutsamt steg framåt i jordfrågan, genom att erkänna nödvändigheten av att stödja den pågående rörelsen bland bönderna, inklusive rätten att konfiskera mark från storgodsägarna. Mer konkret än tidigare drog kongressen upp det övergripande perspektivet för den revolutionära kampen och vägen till ett maktövertagande, särskilt när det gällde den provisoriska revolutionära regeringens roll som organisatör av ett inbördeskrig. Lenin uttryckte detta på följande sätt: ”Även om vi skulle ta över i Petersburg och halshugga Nikolaus skulle vi fortfarande ha flera Vendéeuppror emot oss.” Kongressen ägnade sig med större kraft än tidigare åt de praktiska förberedelserna för maktövertagandet. ”När det gäller frågan om att skapa speciella stridande grupper, anser jag att de är outhärliga”, sade Lenin.

Ju högre man värderar den tredje kongressens betydelse, desto mer anmärkningsvärd är Kobas frånvaro. Vid denna tid hade han nästan sju år av revolutionär aktivitet bakom sig, inklusive en fängelsevistelse, förvisning och flykt. Om han hade uppfattats som en någorlunda framträdande person bland bolsjevikerna skulle hans bakgrund ha betytt att han åtminstone varit kandidat till att bli kongressdelegat. Dessutom var Koba på fri fot under 1905 och deltog, enligt Berija ”mycket aktivt i förberedelserna inför bolsjevikernas tredje kongress”. Om detta hade varit sant borde han ha varit ledare för den kaukasiska delegationen. Varför var detta inte fallet? Hade sjukdom eller någon annan yttre omständighet hindrat honom från att resa utomlands skulle författarna av de officiella biografierna utan tvekan informerat oss. Deras förtegenhet går bara att förklara med att de inte har en enda trovärdig förklaring till att ”ledaren för de kaukasiska bolsjevikerna” inte deltog vid denna kongress av historisk betydelse. Berijas påståenden om Kobas ”ytterst aktiva” deltagande i kongressförberedelserna är bara en av dessa meningslösa fraser som förekommer i överflöd i den officiella sovjetiska historieskrivningen. I en artikel med anledning av 30-årsdagen av den tredje partikongressen nämner den välinformerade Osip Pjatsnitskij överhuvudtaget ingenting om att Stalin deltagit i förberedelserna för kongressen. Hovhistorikern Jaroslavskij nöjer sig med det vaga påpekandet att Stalins arbete i Kaukasus ”utan tvekan hade en oerhörd betydelse” för kongressen, utan att på något sätt förklara vad detta betydelsefulla arbete bestod i. Från det vi

har lyckats få reda på hittills förefaller situationen att vara ganska klar: Efter att ha tvekat ganska länge anslöt sig Koba till bolsjevikerna strax före den tredje kongressen. Han deltog inte i novemberkonferensen i Kaukasus. Han var inte ledamot i den byrå som valdes av konferensen, och som nykomling var han inte ens aktuell för att väljas till kongressdelegat. Delegationen bestod av Kamenev, Nevskij, Tschakaja och Dzjaparidze. Det var dessa personer som vid den här tiden var ledarna för bolsjevikerna i Kaukasus. Deras framtida öde är inte betydelselöst för vår berättelse: Dzjaparidze sköts av engelsmännen 1918; Kamenev sköts 18 år senare av Stalin; Nevskij stämplades av Stalin som "folkets fiende" och försvann spårlöst; bara den gamle Tschakaja lever fortfarande, genom att överleva sig själv.

Den negativa aspekten av bolsjevismens centraliserande tendens visade sig för första gången vid den ryska socialdemokratins tredje kongress. De speciella vanorna hos en politisk apparat hade redan utvecklats i det underjordiska arbetet. Den unge revolutionäre byråkraten började redan visa sig. Naturligtvis satte det illegala arbetet snäva gränser för demokratiska formalia som valbarhet, redovisningsskyldighet och kontroll. Samtidigt var det utan tvekan så att kommittémännen begränsade demokratin mer än nöden krävde och var oför-sonligare och strängare mot de revolutionära arbetarna än mot sig själva. De föredrog att kommendera även vid tillfällen när det varit på sin plats att uppmärksamt lyssna på massornas röst. Krupskaja konstaterar att det såväl i de bolsjevikiska kommittéerna som vid kongressen nästan helt saknades arbetare. De intellektuella dominerade. Krupskaja skriver att "Kommittémannen var ofta en person med gott självförtroende, han var medveten om det oerhörda inflytande som kommitténs aktiviteter hade över massorna; 'kommittémannen' erkände som regel ingen intern partidemokrati; för den 'utlandsledning' som domderade, skrek och bråkade, hade kommittémannen bara ett föraktfullt leende till övers. 'De borde prova att leva under förhållandena i Ryssland ett tag' ...Samtidigt ville han inte se några nymodigheter. 'Kommittémannen' längtade inte efter snabbt förändrade förhållanden och visste inte hur han skulle anpassa sig till dem." Denna återhållsamma men målande karaktäristik är ytterst värdefull när det gäller att förstå Kobas politiska psykologi, för han var den perfekta kommittémannen. Så tidigt som 1901, i början av sin revolutionära karriär i Tiflis, var han emot att ta med arbetare i kommittén. Som "praktiker", det vill säga som politisk empiriker, betraktade han emigranterna och "utlandsledningen" med likgiltighet och senare med förakt. I avsaknad av personliga kvalifikationer för att utöva inflytande på massorna klängde han sig med fördubblad kraft fast vid den politiska apparaten. Centralaxeln i hans universum var kommittén – i Tiflis, i Baku, i Kaukasus, innan den så småningom blev centralkommittén. Med tiden kom denna blinda lojalitet mot partiapparaten att utvecklas till en utomordentlig kraft; kommittémannen blev till super-apparatmannen – generalsekreteraren som förkroppsligade byråkratin och var dess oomstridda ledare.

I detta sammanhang är det ganska frestande att dra slutsatsen att rötterna till den framtida stalinismen redan fanns i den bolsjevikiska centralismen, eller mer svepande i den hierarki som fanns bland underjordiskt arbetande yrkesrevolutionärer. Men vid närmare analys visar sig denna slutsats vara förbluffande fattig på historiskt innehåll och faller samman till ruiner. Det finns naturligtvis faror med själva processen att noggrant välja ut personer med avancerade uppfattningar och foga samman dem till en starkt centraliserad organisation. Men rötterna till dessa faror står inte att finna i centralismens så kallade "princip"; snarare bör den sökas i arbetarklassens heterogenitet och efterblivenhet – det vill säga i de allmänna sociala villkor som gör det nödvändigt med en centraliserad ledning bestående av klassens förtrupp. Nyckeln till ledarskapets dynamiska problem finns i de inbördes förhållandena mellan den politiska apparaten och partiet, mellan förtruppen och dess klass, mellan centralism och demokrati. Det ligger i sakens natur att dessa relationer inte kan bestämmas i förväg och förbli oföränderliga. De beror på konkreta historiska omständigheter; deras rörliga balans bestäms

av den levande striden mellan olika strömningar, vars yttersta poler är den politiska apparatens despotism å ena sidan och sterilt frasmakeri å den andra.

I broschyren *Våra politiska problem*, som jag skrev 1904, finns inte lite av omogen och felaktig kritik av Lenin, men också sidor som ger en ganska riktig beskrivning av mentaliteten hos den tidens ”kommittémän”, som ”upphört att stödja sig på arbetarna sedan de funnit sitt stöd i centralismens ‘principer’”. Den kamp som Lenin tvingades föra mot de högdragna ”kommittémännen” vid kongressen det följande året bekräftar det berättigade i min kritik. ”Debatterna antog en mer passionerad karaktär”, berättar Ljadov, en av delegaterna. ”Det började utvecklas två skilda grupper – teoretiker och praktiker, ‘litterater’ och kommittémän... I dessa debatter trädde den unge arbetaren Rykov med kraft fram i förgrunden. Han lyckades samla majoriteten av kommittémännen omkring sig.” Ljadovs sympatier låg hos Rykov. ”Jag kunde knappt bärga mig när jag hörde att det inte skulle finnas några arbetare som är mogna att bli medlemmar i kommittéerna”, sade Lenin i sitt avslutningsanförande. Låt oss dra oss till minnes hur hårdnackat Koba hade försökt övertyga arbetarna i Tiflis om att – ”handen på hjärtat” – det inte fanns någon bland dem som var värdig att upptas i denna heliga prästorden. ”Denna fråga förblir öppen”, framhårdade Lenin. ”Det finns utan tvekan en sjukdom i partiet”. Denna sjukdom var godtycket inom den politiska apparaten, början på en byråkratisering.

Lenin förstod bättre än någon annan behovet av en centraliserad organisation, men han såg det framförallt som en hävstång för att öka aktiviteten bland de mest medvetna arbetarna. Idén att göra en fetisch av den politiska apparaten var honom inte bara främmande, utan direkt frånstötande. Vid kongressen lade han mycket snart märke till kommittémännens skråanda och inledde en passionerad kamp emot den. ”Vladimir Iljitj var mycket upprörd och kommittémännen var också upprörda”, bekräftar Krupskaja. Vid detta tillfälle avgick kommittémännen med segern. Deras ledare var Rykov, som skulle komma att efterträda Lenin som ordförande för folkkommisariernas råd. Lenins förslag, att alla kommittéer skulle ha en majoritet av arbetare bland sina ledamöter, avslogs. Återigen mot Lenins vilja beslöt kommittémännen att ställa redaktionen i utlandet under centralkommitténs kontroll. Ett år tidigare hade Lenin föredragit en splittring framför att gå med på att partiets orientering skulle vara beroende av centret i Ryssland, som utsattes för polisräder och därmed var instabilt i sin sammansättning. Men nu räknade han med att han skulle få det sista ordet. Efter att ha växt i styrka genom striden mot de gamla auktoriteterna i ledningen för den ryska socialdemokratin var han betydligt självsäkrare än vid den andra partikongressen och tog därför besluten med större ro. Om han var ”upprörd” under debatterna, eller åtminstone föreföll att vara upprörd, så var han desto mer försiktig i alla organisatoriska steg han tog. Han svalde inte bara nederlagen i två viktiga frågor i tysthet, utan verkade också för att Rykov skulle väljas in i centralkommittén. Han tvivlade inte ett ögonblick på att revolutionen, denna massornas stora lärare när det gäller initiativförmåga och företagsamhet, samtidigt och utan större svårigheter skulle sopa undan den ungdomliga och ännu inte stabila konservatism som fanns inom partiets politiska apparat.

Till centralkommittén valdes, förutom Lenin, ingenjören Leonid Krasin, naturvetaren, läkaren och filosofen A A Bogdanov (båda i samma ålder som Lenin); Postolovskij som kort tid därefter lämnade partiet och Rykov. Suppleanter blev ”litteraten” Rumjantsev och de båda praktikerna Gusev och Bour. Det behöver knappast nämnas att ingen kom på idén att föreslå Koba till bolsjevikernas centralkommitté.

1934 deklarerade det georgiska kommunistpartiet vid sin kongress, på basis av Berijas rapport, att ”ingenting som hittills skrivits visar kamrat Stalins verkliga och autentiska roll, som ledare för bolsjevikernas kamp i Kaukasus under en rad år”. Kongressen förklarade inte hur detta gått till. Men alla tidigare memoärförfattare och historiker var i och med detta

fördömda och en del blev till sist skjutna. Sedan inrättades ett speciellt "Stalin-institut" för att rätta till de tidigare oförrätterna. I och med detta inleddes en fullständig utrensning av allt gammalt, som omedelbart ersattes. Aldrig någonsin har det under himlavalvet försiggått en sådan storskalig tillverkning av lögn. Trots detta är biografiförfattarens uppgift inte helt hopplös.

[Vi vet att] Koba i februari 1904 återvände till Tiflis från sin exil. Hela tiden utan avbrott och i triumf "ledde han bolsjevikernas aktiviteter". Med undantag för korta resor tillbringade han merparten av åren 1904 och 1905 i Tiflis. Enligt de senaste biografierna lär arbetarna ha sagt att "Koba får mensjevikerna levande". Ändå förefaller det som om mensjevikerna inte led av detta kirurgiska ingrepp. Det var först så sent som under senare halvan av 1905 som bolsjevikerna i Tiflis gick in i en "samlingsperiod" och "överbögde" att ge ut nyhetsblad. Vilken karaktär hade då den organisation som Koba tillhörde under merparten av 1904 och första halvan av 1905? Om han inte helt stod utanför arbetarrörelsen, vilket är osannolikt, måste han, trots allt vi hört från Berija, ha tillhört en mensjevikisk organisation. I början av 1906 hade Lenins anhängare i Tiflis vuxit i antal till 300. Men mensjevikernas antal uppgick vid denna tid till cirka 3 000. Styrkeförhållandena gjorde att Koba var dömd att ägna sig åt skriftlig opposition vid höjdpunkten för den revolutionära utvecklingen.

"Två år (1905-1907) av revolutionärt arbete bland arbetarna inom oljeindustrin härdade mig", vittnade Stalin. Det är högst osannolikt att talaren i detta noggrant och flerfaldigt redigerade manuskript till sitt tal skulle ha råkat missta sig om var exakt han befann sig under det år när nationen genomgick sitt revolutionära elddop, liksom under det följande året, 1906, när landet fortfarande genomgick konvulsioner och inväntade utgången av händelserna. Sådana händelser kan inte glömmas bort! Det går inte att frigöra sig från intrycket att Stalin undvek att nämna den första revolutionen för att han helt enkelt inte hade något att säga om den. Eftersom Baku erbjöd en mer heroisk bakgrund än Tiflis, så förflyttade han sig i efterhand dit två och ett halvt år tidigare än vad som faktiskt var fallet. Säkert är att han inte behöver frukta för invändningar från sovjetiska historiker. Samtidigt förblir frågan "Vad gjorde Koba egentligen under 1905?" obesvarad.

Revolutionens första år inleddes med att arbetare sköts ned i Petersburg när de marscherade med en skrivelse till tsaren. Det flygblad som Koba skrev den 22 januari med anledning av händelserna avslutas med denna appell:

"Låt oss sträcka ut händerna mot varandra och samlas kring partiets kommittéer. Vi får inte för ett ögonblick glömma att det bara är partikommittéerna som kan leda oss värdigt, bara de kan lysa upp vägen till det förlovade landet..."

och mer i samma stil. Vilken självsäkerhet i rösten hos denne "kommittéman"! Under samma dagar, kanske till och med vid samma tidpunkt, satt Lenin långt borta i Genève och lade till följande appell till de upproriska massorna i en artikel skriven av en av hans medarbetare:

"Släpp loss den ilska och det hat som ni har samlat i era hjärtan under århundraden av exploatering, lidande och sorg!"

Denna mening förkroppsligar Lenin. Han hatar och reser sig tillsammans med massorna, känner upproret in i märgen och begär inte av dem som gör uppror att de bara ska agera med "kommittéernas" tillstånd. Kontrasten mellan dessa båda personligheters syn på revolutionen, som var det enda som förenade dem, kunde inte uttryckas mer träffande.

Upprättandet av sovjeter började fem månader efter den tredje kongressen, där Koba inte hade fått någon plats. Initiativet kom från mensjevikerna, som emellertid inte kunde drömma om vad deras hantverk skulle leda till. Den mensjevikiska fraktionen dominerade i sovjeterna. Mensjevikerna på gräsrotsnivå sveptes med av de revolutionära händelserna; ledarna åsåg

förbryllat den plötsliga vänstersväng som deras fraktion tog. Bolsjevikernas kommitté i Petersburg blev till en början förskräckt av den nymodighet som ett icke partianknutet organ för arbetarna var. Det bästa de kom på var att ställa sovjeten inför ett ultimatum: att omedelbart anta ett socialdemokratiskt program eller upplösning. Sovjeten i Petersburg, inklusive den bolsjevikiska arbetargruppen, struntade fullständigt i detta ultimatum. Först efter Lenins återkomst i november genomgick ”kommittémännens” inställning till sovjeterna en radikal omsvängning. Bolsjevikernas ultimatum hade dock gjort stor skada och lett till att deras positioner kraftigt försvagats. I denna fråga, liksom i andra, följde provinserna ledningen från huvudstaden. Vid denna tid hade de grundläggande meningsskiljaktigheterna när det gäller värderingen av sovjeternas historiska betydelse börjat komma upp till ytan. Mensjevikerna värderade sovjeterna som inget mer än en fördelaktig form av arbetarrepresentation – ett ”proletärt parlament”, ett ”organ för revolutionär självförvaltning”, och liknande. Allt detta var ytterst vagt. Lenin däremot hade ett mycket känsligare öra för massorna i Petersburg; han kallade sovjeterna för ”den proletära regeringen”, och såg genast att den nya organisationsformen var hävstången för kampen om makten.

I Kobas skrifter från 1905, magra både till formen och innehållet, hittar vi ingenting om sovjeterna. Detta beror inte bara på att det inte fanns några i Georgien, utan att han helt enkelt inte ägnade dem någon uppmärksamhet och förbigick dem. Är detta inte förbluffande? Sovjeterna borde i egenskap av en mäktig politisk apparat redan vid första anblicken ha imponerat på den blivande generalsekreteraren. Men han såg dem som en främmande politisk apparat som direkt representerade massorna. Sovjeterna underkastade sig inte kommittéernas ledning, utan krävde en ledning med flexibla och mer utvecklade metoder. I viss mening var sovjeten en mäktig konkurrent mot kommittén. Därför vände Stalin under revolutionen 1905 sovjeterna ryggen. I grunden vände han själva revolutionen ryggen – som om han surade.

Orsaken till hans motvilja var hans oförmåga att hitta ett eget förhållningssätt till revolutionen. Moskvas biografiförfattare och konstnärer försöker hela tiden framställa Koba i spetsen för en eller annan demonstration, ”som en måltavla”, som flammande talare, som en agitator. Allt detta är lögn. Även längre fram blev Stalin aldrig någon agitator, ingen hörde honom någonsin framföra ”flammande” tal. 1917 när alla partiets agitatorer, med Lenin i täten, gick omkring med heta röster, talade Stalin inte vid ett enda offentligt möte. Det kan inte ha varit annorlunda 1905. Koba var inte ens en agitator enligt den blygsamma måttstock som gällde för unga kaukasiska bolsjeviker; sådana som Knunjants, Zurabov, Kamenev och Tsereteli. Vid slutna partisammankomster kunde han skapligt väl lägga fram tankar som han definitivt gjort till sina egna. Men det fanns inga drag av agitator hos honom. Han tvingade sig att yttra med möda formulerade meningar, utan betoningar, utan värme eller färg. Den inneboende svagheten hos honom, som var motsatsen till hans starka sidor, var hans totala oförmåga till eldfångdhet, att lyfta sig över de tråkiga trivialiteterna, att etablera ett levande band mellan sig själv och åhörarna, att uppväcka de bästa sidorna hos en publik. Oförmögen att brinna själv kunde han inte heller väcka glöd hos andra. Kall illvilja är inte tillräckligt för att erövra massornas själ.

1905 löste alla tungors band. Det land som varit tyst i tusen år började tala för första gången. Vem som helst som kunde uttrycka sin avsmak för tsaren och byråkratin kunde hitta outtröttliga och tacksamma lyssnare. Det är ingen tvekan om att även Koba försökte. Men jämförelser med andra improviserade talare utföll inte till hans fördel. Det stod han inte ut med. Fastän han är okänslig för andras känslor, är Koba extremt känslig för att inte säga nyckfull. Hans reaktioner är primitiva. Så snart han känner sig ignorerad eller negligerad är han benägen att vända ryggen till både händelser och folk, tjurigt gömma sig i ett hörn med sin pipa och drömma om hämnd. Det är orsaken till att han med dold bitterhet gick in i skuggorna 1905 och blev ett slags redaktör.

Koba var långt ifrån född till journalist. Hans tankeverksamhet är för långsam, hans associationer är för enkelspåriga, hans stil var alltför haltande och påver. När han vill uppnå en kraftfull effekt, så förfaller han till låga uttryckssätt. Inte en enda av de artiklar han skrev vid denna tid skulle ha accepterats av en redaktion som var någorlunda eftertänksam eller noggrann. Förvisso så var de underjordiska publikationerna i regel inte kända för att vara litterära mästerverk. De skrevs mestadels av människor som gripit efter pennan av nödvändighet och inte för att det var deras kallelse. Koba lyfte sig i vart fall inte över denna nivå. Hans artiklar visar på en strävan att presentera sitt tema på ett systematiskt sätt; men denna strävan tar sig ofta uttryck i schematiska uppställningar av materialet, i uppräknande av argumenten, konstlade retoriska frågor, tungfotade docerande upprepningar. Avsaknaden av egna tankar, av originalitet i formen, ett målande språk – detta märker varje rad han skriver med banalitetens stämpel. Här har vi en författare som aldrig fritt ger uttryck för sina egna tankar, utan som hela tiden osäkert anstränger sig att återge andras. Ordet ”osäker” kan förefalla förbryllande när det används i förbindelse med Stalin; ändå karaktäriserar det hans sätt att treva sig fram som skribent, från tiden i Kaukasus ända till idag.

Det vore naturligtvis felaktigt att tro att artiklar av detta slag inte hade någon effekt. Behovet av dem var stort. Så hade de också en strykande åtgång. Deras styrka låg i att de uttryckte revolutionens idéer och paroller. För läsarna, som inte kunde hitta något motsvarande i den borgerliga pressen, framstod de som nya och moderna. Men deras inflytande var flyktigt och inskränkte sig till de cirklar de var skrivna för. Att läsa dessa torra, klumpiga och inte alltid grammatiskt riktigt formulerade meningar, ohämmat och sensationellt utsmyckade med retorikens pappersblommor, är idag omöjligt utan en känsla av förlägenhet, irritation och stundtals skratt över omedveten humor. Det är inget att förundra sig över att ingen vid denna tid betraktade Koba som journalist. Alla bolsjevikiska skribenter, kända som okända, från huvudstaden liksom från provinsen, skrev i den första legala bolsjevikiska dagstidningen *Novaja Zjizn* (Nytt liv), som började ges ut i Petersburg i oktober 1905 under Lenins vägledning. Men Stalins namn finns inte bland dessa. Det var Kamenev, och inte Stalin, som kallades in för att representera Kaukasus i redaktionen. Koba var inte född till skribent och han blev aldrig någon skribent. Att han under 1905 bemödade sig mer med pennan än vanligt, understryker bara det faktum att andra metoder att kommunicera med massorna var honom än mer främmande.

Många av kommittémännen visade sig inte kunna leva upp till de krav som ställdes av en period med ändlösa möten, stormiga strejker och gatudemonstrationer. Revolutionärer tvingas tala till massorna på offentliga platser, skriva i ögonblickets ingivelse och ta allvarliga beslut utan betänketid. Stalin hade ingen fallenhet för något av detta: Hans röst var lika svag som hans fantasi; hans omständliga tankesätt lämnade inget utrymme för improvisering. Han tvingas hela tiden treva sig fram. Långt ljusare stjärnor fick honom att blekna på det kaukasiska himlavalvet. Han betraktade revolutionen med en avundsjuk oro och nästan med fientlighet: Detta var inte hans rätta element. ”När han inte var sysselsatt med att delta på möten eller med det enorma arbetet i partigrupperna, satt han i sin med böcker och tidskrifter överhopade skrubber eller i den bolsjevikiska tidningens lika ’rymliga’ redaktionsrum”, skriver Jenukidze. Man måste för ett ögonblick föreställa sig bilden av malströmmen under detta ”vilda år” och återkalla dess patos, för att förstå hela bilden. Där satt den unge och ambitiöse enstöringen begravd i ett litet rum – som säkert inte var så hemtrevligt – med pennan i hand och kämpade förgäves för att hitta den odödliga fras som i någon mån låg i takt med tiden.

Händelse följde på händelse. Koba stod kvar vid sidlinjen missnöjd med alla och med sig själv. Alla de framträdande bolsjevikerna bland vilka många var ledare för rörelsen i Kaukasus vid denna tid – Krasin, Postolovskij, Stopani, Lehman, Galperin, Kamenev, Tarituta – förbigick Stalin, nämnde honom inte i sina memoarer, och han har själv ingenting

att säga om dem. Några, som Kurnatovskij och Kamenev, kom utan tvekan i kontakt med honom genom sina revolutionära aktiviteter. Andra kan också ha träffat honom, men utan att de lade märke till honom i raden av ”kommittémän”. Ingen gav honom ett erkännande eller ord av sympati, ingen gav de framtida biografiförfattarna minsta fotfäste som de kunde bygga en artikel på.

1926 gav den officiella kommissionen för partihistoria ut en reviderad upplaga – anpassad till den nya postleninistiska strömningen – av källmaterialet för året 1905. Av de mer än 100 dokumenten var närmare 30 artiklar skrivna av Lenin; det fanns ungefär lika många artiklar av andra författare. Trots det faktum att kampanjen mot trotskismen redan var på väg mot raseriets klimax, kunde den rättrogna redaktionen inte undgå att ta med fyra av mina artiklar i antologin. Men på de 455 sidorna finns inte en rad som är skriven av Stalin. I det alfabetiska indexet, som omfattar flera hundra namn på personer som på minsta sätt spelade en roll under de revolutionära åren, finns inte Stalins namn med ens en enda gång. Bara en viss Ivanovitj omnämns som deltagare vid partiets konferens i Tammerfors i december 1905. Det är anmärkningsvärt att redaktionen 1926 fortfarande inte känner till att Ivanovitj och Stalin var en och samma person. Sådana opartiska detaljer är betydligt mer övertygande än alla senare hyllningstal.

Det förefaller som om Stalin stod vid sidan av under det revolutionära året 1905. Hans ”lärotid” inföll under de förrevolutionära åren, som han tillbringade i Tiflis, Batumi och sedermera i fängelse och exil. Enligt vad han själv erkänt hade han avlagt sitt ”gesällprov” i Baku – det vill säga 1907-1908. Den första revolutionen är helt utelämnad som en fas i den blivande ”mästarens” lärotid. Närhelst han ger sig in på sin egen biografi undviker Stalin att nämna detta stora år, som formade alla de viktigaste ledarna i den gamla revolutionära generationen och gjorde dem kända för världen. Detta bör noggrant noteras, för det är långt ifrån en tillfällighet. I hans självbiografi är nästa revolutionära år, 1917, nästan lika höljt i dimma som 1905. Återigen kommer vi att hitta Koba, som nu blivit Stalin, i en anspråkslös redaktionslokal, denna gång på Pravda i Petersburg, utan brådska skrivande småtråkiga kommentarer om storslagna händelser. Här har vi en revolutionär som är så funtad att en verklig revolution från massornas sida rubbar hans cirklar och tvingar honom åt sidan. Aldrig en talare, aldrig en strateg eller upprorsledare, har han alltid varit en revolutionens byråkrat. Därför var han dömd att halvt i dvala avvakta och vänta tills revolutionens flodvågor ebbat ut, innan hans speciella talanger på nytt kunde få fullt spelrum.

Splittringen i en majoritet och en minoritet hade bekräftats i och med den tredje partikongressen, som utropade mensjevikerna som ”en del av partiet som splittrats ut”. Partiet befann sig i ett tillstånd av djup oenighet, när händelserna under hösten 1905 utövade ett gynnsamt tryck och i någon mån minskade motsättningarna mellan fraktionerna. Just innan Lenin i oktober skulle inleda sin länge emotsedda resa från exilen i Schweiz till det revolutionära Ryssland, skrev han ett varmt och försonligt brev till Plechanov, där han beskrev sin tidigare lärare och motståndare som ”den mest inflytelserika bland ryska socialdemokrater”. Han vädjade till honom om samarbete och förklarade att ”våra taktiska meningsskiljaktigheter har svepts åt sidan i en förbluffande fart av revolutionen själv...” Detta var sant. Men inte länge, eftersom revolutionen själv inte varade länge.

Det råder inget tvivel om att mensjevikerna till en början var mer uppfinningsrika när det gällde att skapa och använda sig av massorganisationer. Men som politisk riktning simmade de bara med strömmen och drunknade nästan i den. Bolsjevikerna å sin sida anpassade sig långsammare till rörelsens tempo. Men de berikade den med sina slagkraftiga paroller, som var resultatet av deras realistiska bedömning av revolutionens krafter. Mensjevikerna dominerade antalsmässigt i sovjeterna, men huvuddragen i sovjeternas politik följde bolsjevikiska linjer. Som opportunisterna ända in i mörket kunde mensjevikerna tillfälligt

anpassa sig även till det revolutionära uppsvinget, samtidigt som de var oförmögna att vägleda det eller att förbli sina historiska uppgifter trogna under en period av revolutionär ebb.

Efter generalstrejken i oktober 1905 – som tvingade tsaren att lägga fram författningsförslaget och som skapade en stämning av optimism och mod i arbetarkvarteren – uppstod ett nästan oemotståndligt tryck i riktning mot enighet i båda fraktionerna. Förenade eller federativa kommittéer av bolsjeviker och mensjeviker dök upp överallt. Ledarna gav efter för denna stämning. Som ett steg mot sammanslagning utlyste båda fraktionerna förberedande konferenser. Mensjevikerna träffades i Petersburg i slutet av november. I denna stad respekterades fortfarande de nyvunna ”friheterna”. Bolsjevikerna samlades i december, när reaktionen redan var på stark frammarsch, och tvingades därför genomföra sin konferens på finsk mark, i Tammerfors.

Från början skulle bolsjevikernas konferens vara en extra partikongress. Men järnvägsstrejken, resningen i Moskva och ett antal andra oförutsedda händelser i provinserna tvingade många delegater att stanna hemma, vilket gjorde att de olika partiorganisationerna var mycket ojämnt representerade. De 41 delegaterna som samlades företrädde 26 organisationer med ungefär 4 000 medlemmar. Siffran framstår som obetydlig för ett parti som har ambitionen att störta tsaren och inta sin plats i den annalkande revolutionära regeringen. Dock hade dessa 4 000 redan lärt sig att uttrycka viljan hos 100 000-tals. Kongressen valde hur som helst att omvandla sig till en konferens på grund av det otillräckliga deltagandet. Koba, som använde pseudonymen Ivanovitj och arbetaren Telija kom som företrädare för de bolsjevikiska organisationerna i Transkaukasus. De dramatiska händelser som då utspelade sig i Tiflis hindrade inte Koba från att lämna sin redaktionslokal.

Protokollen från mötet i Tammerfors, som utspelade sig medan Moskva besköts med kanoner, har ännu inte återfunnits. I minnet hos delegaterna, som var överväldigade av de stora händelser som ägde rum omkring dem, har inte mycket bevarats. ”Synd att protokollen från denna konferens inte har bevarats”, skrev Krupskaja 30 år senare. ”Det var en så entusiastisk sammankomst! Den ägde rum under revolutionens höjdpunkt när varje kamrat brann av kampvilja. De övade sig i skytte mellan sessionerna... Ingen av delegaterna kan ha glömt detta. Bland deltagarna fanns Lozovskij, Baranskij, Jaroslavskij och många andra. Jag kommer ihåg dessa kamrater för att deras rapporter om den lokala situationen var särskilt intressanta.” Krupskaja nämnde inte Ivanovitj, hon hade inget minne av honom. I de memoarer som Gorev, som ingick i konferensens presidium, kan vi bland annat läsa att: ”Bland delegaterna fanns Sverdlov, Lozovskij, Stalin, Nevskij och andra.” Ordningen på namnen är inte ointressant. Det är också känt att Ivanovitj, som talade till förmån för en bojkott av valen till duman, valdes in i den kommitté som skulle arbeta med denna fråga.

Revolutionens vågor gick fortfarande så höga att även mensjevikerna, skrämde av de opportunistiska misstag de just begått, inte vågade sätta ner båda fötterna på parlamentarismens svajande plankor. De föreslog att man skulle delta endast i valens första fas för att utnyttja möjligheten till agitation, men att man sedan inte skulle inta sina platser i duman. Bland bolsjevikerna var den dominerande stämningen för en ”aktiv bojkott”. På sitt eget speciella sätt beskrev Stalin Lenins uppfattning vid denna tid, i samband med det enkla firandet av Lenins 50-årsdag 1920:

”Jag kommer ihåg hur Lenin, denne jätte, vid två tillfällen medgav att han gjort misstag. Det första tillfället var i samband med bolsjevikernas allryska konferens i Finland i december 1905. Vid denna tidpunkt ställdes frågan om det tillräckliga i en bojkott av Wittes дума... Diskussionen inleddes med att provinsernas företrädare gick till attack, sibiriska och kaukasierna. Men när vi avslutat våra tal steg Lenin till vår förvåning upp och förklarade att han varit för att delta i valen,

men att han nu insåg att detta hade varit ett misstag och att han var beredd att stödja vår fraktion. Vi var förbluffade. Det var som en elektrisk stöt. Vi gav honom dånande applåder.”

Ingen annan nämner denna ”elektriska stöt” eller de ”dånande applåderna” från 50 par händer. Det är ändå möjligt att Stalins version av händelsen i huvudsak är riktig. Vid denna tid hade bolsjevikisk ”fasthet” inte blivit synonymt med taktisk smidighet, särskilt inte bland ”praktikerna”, som saknade både erfarenhet och perspektiv. Lenin kan själv ha tvekat; trycket från provinsdelegaterna kan ha framstått som trycket från själva revolutionen. Hur det än förhöll sig med denna sak beslutade konferensen att ”försöka underminera denna polis-duma genom att vägra att delta i den”. Det enda märkvärdiga är att Stalin fortfarande 1920 hävdar att Lenins ”misstag” var att till en början förorda valdeltagande. Lenins egen slutsats var att hans eftergift gentemot bojkottanhängarna varit det verkliga misstaget.

När det gäller Ivanovitjs deltagande i debatten om valbojkott, finns en färgstark berättelse av en viss Dmitrijevskij, som verkar vara ett rent påhitt. Han skriver:

”Stalin var till en början spänd. Detta var första gången han talade inför ett möte med partiets ledning. Det var första gången han talade inför Lenin. Men Lenin lyssnade uppmärksamt på honom och nickade instämmande. Stalins röst blev starkare. När han avslutade hade han allmänt medhåll. Hans uppfattning hade vunnit gehör.”

Varifrån har denne författare, som inte hade det minsta att göra med konferensen, fått sina uppgifter? Dmitrijevskij är en före detta sovjetisk diplomat, en chauvinist och antisemit, som temporärt anslöt sig till Stalins fraktion i dess kamp mot trotskismen, för att senare i utlandet desertera till de vita emigranternas högerflygel. Det är slående att Dmitrijevskij, även sedan han blivit ren fascist, fortsätter att värdera Stalin högt, avskyr hans motståndare och upprepar alla Kremls legender. Men låt oss höra mer av hans saga. Efter den session där frågan om en bojkott av duman diskuterades så gick Lenin och Stalin

”tillsammans ut från Folkets hus, där konferensen hölls. Det var kallt. En bitande vind blåste. De gick länge längs gatorna i Tammerfors. Lenin var intresserad av denne man, som enligt vad han hört var en av de mest beslutsamma och mest hårdhudade revolutionärerna i Transkaukasus. Han ville få ett tillfälle att titta närmare på honom. Uppmärksamt frågade han ut honom om hans arbete, hans liv, de människor han mött och de böcker han läst. Emellanåt fällde han några korta kommentarer... och tonen i dessa speglade instämmande och belåtenhet. Detta var just den sorts man han behövde.”

Dmitrijevskij var inte i Tammerfors och kan inte ha avlyssnat det nattliga samtalet mellan Lenin och Stalin. Från hans bok kan man också utläsa att han aldrig talat med Stalin själv, som han aldrig hänvisar till. Samtidigt är det något i berättelsen som förefaller levande och... bekant. Efter att ha ansträngt mitt minne insåg jag att Dmitrijevskij helt enkelt hade klistrat det finska klimatet på min egen beskrivning av mitt första möte med Lenin och vår vandring genom gatorna i London hösten 1902. I den folkliga berättartraditionen finns det många exempel på hur intrycksfulla scener har överförts från en mytologisk person till en annan. Skapandet av byråkratins myter följer exakt samma mönster.

Koba var 26 år gammal när han slutligen tog sig ur sitt provinsiella skal och började röra sig i den större arena som partiet utgjorde. Det är ett faktum att hans ankomst knappast noterades och att det skulle ta ytterligare sju år innan han blev ledamot i centralkommittén. Trots detta var konferensen i Tammerfors en viktig milstolpe i hans liv. Han besökte Petersburg och träffade partiets anställda, observerade arbetsmetoderna, jämförde sig med andra delegater, deltog i diskussioner, valdes in i en kommitté och (enligt den officiella biografien) ”knöt han bestående kontakt med Lenin”. Tyvärr vet vi ytterst lite om allt detta.

Det var möjligt att samla den gemensamma kongressen först i april 1906, i Stockholm. Vid denna tid hade Petersburg-sovjeten arresterats, resningen i Moskva krossats och repressionens

ångvält rullat över landet. Mensjeviker flydde åt höger. Plechanov gav uttryck för deras sinnesstämning med de bevingade orden: ”Vi skulle inte ha gripit till vapen!” Bolsjevikerna höll fast vid sin kurs på uppror. I ruinerna av revolutionen sammankallade tsaren den första duman. Från början stod det klart att liberalerna i detta val skulle besegra den öppna reaktionen i form av monarkisterna. Mensjeviker som bara några veckor tidigare förordat en halvbojkott av valen överförde nu sina förhoppningar från den revolutionära kampen till konstitutionella erövringar. Vid tiden för kongressen i Stockholm framstod för dem stödet till liberalerna som socialdemokratins viktigaste uppgift. Bolsjevikerna hoppades att bondeupproren skulle utvecklas vidare och ge en ny impuls till offensiv kamp från arbetarnas sida, som skulle svepa den tsaristiska duman åt sidan. I strid mot mensjeviker fortsatte de att stödja bojkottlinjen. Som alltid efter ett nederlag antog meningsskiljaktigheterna omedelbart en akut karaktär. Det var under dessa illavarslande förutsättningar som enhetskongressen inleddes.

Antalet delegater vid kongressen var 113 stycken, fördelade på 62 mensjeviker och 42 bolsjeviker. I teorin representerade varje delegat 300 socialdemokratiska medlemmar. Utifrån detta kan man säga att partiet hade omkring 34 000 medlemmar, av vilka 19 000 var mensjeviker och 14 000 bolsjeviker. Mot bakgrund av den skarpa konkurrensen inför delegatvalen kan man utgå från att dessa siffror är kraftigt överdrivna. Hur som helst hade partiet vid tiden för kongressen slutat växa och krympte istället. Av de 113 delegaterna kom elva från Tiflis. Tio av de elva var mensjeviker, en var bolsjevik. Denne ende bolsjevik var Koba, under pseudonymen Ivanovitj. Styrkeförhållandet uttrycks häri den enkla aritmetikens exakta språk. Berija hade modet att tala om att bolsjevikerna i Kaukasus ”ledda av Stalin” hade isolerat mensjeviker från massorna. Siffrorna talar emot honom. Dessutom spelade de väl samman svetsade kaukasiska mensjeviker en utomordentlig roll inom sin fraktion vid kongressen.

Ivanovitjs tämligen aktiva deltagande i kongressens arbete finns återgivet i kongressprotokollet. Samtidigt skulle man inte fästa minsta avseende vid hans inlägg och kommentarer om det inte vore för att man visste att Ivanovitj var Stalin. Så sent som för tio år sedan citerade ingen dessa tal och inte ens partiets historiker hade uppmärksammat att Ivanovitj och partiets generalsekreterare var en och samma person. Ivanovitj placerades i en av de tekniska kommissionerna som skulle granska hur delegatvalen gått till. Trots sin obetydlighet är detta förtroendeuppdrag symptomatiskt: Koba var i sitt rätta element i frågor som rörde partiapparatusens teknik. Förresten anklagade mensjeviker honom vid två tillfällen för att ljuga i sin rapport. Det är omöjligt att gå i godo för objektiviteten hos kritikerna. Samtidigt är det omöjligt att inte notera att denna typ av incidenter alltid är förknippade med Koba.

Jordfrågan stod i centrum för kongressens arbete. Bondeupproren hade tagit partiet på sängen. Det gamla agrarprogrammet, som nästan inte berört de stora jordegendomarna var i ett slag överspelat. Konfiskering av de stora jordegendomarna stod på dagordningen. Mensjeviker kämpade för en ”kommunalisering” – det vill säga ett överförande av jordegendomarna till en demokratiskt vald kommunal förvaltning. Lenin förordade nationalisering, under villkoret att all makt överfördes till folket. Plechanov, mensjevismens främste teoretiker, ansåg att man inte borde sätta sin tillit till en framtida centralmakt genom att ge denna kontrollen över landets jordtillgångar. ”Denna republik som Lenin drömmer om kommer inte att vara för evigt”, menade han. ”Vi kan inte utgå från förutsättningen att det i Ryssland kommer att byggas samma slags demokratiska ordning som i Schweiz, England eller USA. Med tanke på risken för en restauration är nationalisering en farlig väg...” Så försiktiga och blygsamma var förväntningarna hos den ryska marxismens grundare! Enligt hans mening skulle ett statligt övertagande av land bara vara acceptabelt om staten kontrollerades av arbetarna. ”... Maktövertagandet är obligatoriskt för oss när vi genomför en proletär revolution”, sade Plechanov. ”Men eftersom den nu förestående revolutionen bara kan vara småborgerlig är det vår plikt att

vägra ta makten.” Plechanov underordnade frågan om kampen om makten ett i förväg upp-gjort sociologiskt schema, eller snarare en nomenklatur för en revolution, inte de levande styrkeförhållandena – detta var akilleshälen i hela hans doktrinära strategi.

Lenin kämpade för att storgodsägarnas jord skulle beslagtogs genom revolutionära bonde-kommittéer och att dessa övertaganden skulle godkännas av en konstituerande församling genom en lag om nationalisering. ”Mitt program i jordfrågan är helt och hållet ett program för bondeuppror och fullbordandet av den borgerligt demokratiska revolutionen”, sade och skrev han. På denna grundläggande punkt förblev han enig med Plechanov: Revolutionen skulle inte bara börja som en borgerlig revolution, utan också kulminera som en borgerlig revolution. Ledaren för bolsjevikerna ansåg inte bara att Ryssland inte förmådde att bygga upp socialismen på egen hand – före 1924 hade det inte ens fallit någon in att väcka denna fråga – han ansåg också att det var omöjligt att ens försvara de kommande demokratiska landvinningarna i Ryssland utan en socialistisk revolution i Väst. i Det var just vid kongressen i Stockholm som han mest entydigt gav uttryck för denna ståndpunkt. ”Den ryska (borgerligt demokratiska) revolutionen kan segra av egen kraft, men under inga villkor kan den försvara och befästa sina landvinningar på egen hand”, sade han. ”Den kan inte uppnå detta utan ett socialistiskt uppror i Väst.” Det vore felaktigt att tro att Lenin här, i likhet med den tolkning Stalin gjorde senare, varnade för faran av en militär intervention utifrån. Nej, han talade om det oundvikliga i en inhemsk restaurering, där bönderna, som små jordägare, vänder sig mot revolutionen efter det att omvälvningen på landsbygden genomförts. ”En restaurering är lika oundviklig vid kommunalisering som vid nationalisering eller vid en fördelning av jorden, eftersom småbönderna oavsett ägandeform kommer att förbli restaureringens ryggrad. Efter den demokratiska revolutionens totala seger kommer småbönderna oundvikligen att vända sig mot proletariatet. Ju snabbare proletariatets och småböndernas gemensamma fiende störtas, desto snabbare kommer de att vända... Vår demokratiska revolution har inga andra reserver än det socialistiska proletariatet i Väst.”

Men för Lenin, som direkt kopplade den ryska demokratins öde till den europeiska socialismens, var det så kallade ”slutmålet” inte åtskilt från den demokratiska omvälvningen av någon historisk period. Redan under perioden av kamp för demokrati försökte han lägga grunden för en snabb marsch mot det socialistiska målet. Syftet med en nationalisering av jorden var att det öppnade ett fönster mot framtiden: ”Under den demokratiska revolutionens och bondeupprorens epok går det inte att begränsa sig till att bara konfiskera storgodsen. Det är nödvändigt att gå utöver detta – att slå det avgörande slaget mot det privata jordägandet för att öppna vägen för den fortsatta kampen för socialismen”, konstaterade han.

Ivanovitj höll inte med Lenin i denna för revolutionen avgörande fråga. Vid kongressen uttalade han sig bestämt mot nationalisering och för en fördelning av den konfiskerade jorden bland bönderna. Än idag är få människor i Sovjetunionen medvetna om denna meningsskillnad, trots att den finns med i protokollet, eftersom det är förbjudet att citera eller kommentera Ivanovitjs tal under debatten om jordfrågan. Men visst är den värd att notera. ”Eftersom vi har en tillfällig revolutionär allians med de kämpande bönderna”, sade Stalin, ”eftersom vi därför inte kan ignorera deras krav, måste vi stödja kraven om de, i allmänhet, inte står i motsättning till den ekonomiska utvecklingens tendenser och revolutionens framsteg. Bönderna kräver fördelning. Fördelningen står inte i motsättning till de ovannämnda företeelserna (?); därför måste vi stödja den fullständiga konfiskeringen och fördelningen. Från denna utgångspunkt är nationalisering och kommunalisering lika oacceptabla.” [Många år senare hävdade] Stalin att Lenin hade hållit ett oförglömligt tal om jordfrågan i Stockholm som hade framkallat en allmän entusiasm, [utan att avslöja] att han själv argumenterat mot Lenins program i jordfrågan och kallat det ”lika” oacceptabelt som Plechanovs.

Det faktum att en ung kaukasier, som inte visste något om Ryssland, vågade gå emot sin fraktions ledare så kompromisslöst i jordfrågan väcker förvåning. Speciellt som Lenins auktoritet på detta område ansågs särskilt stor. Den försiktige Koba gav sig som regel inte ut på hal is och aktade sig för att hamna i minoritet. Han gav sig vanligen in i en debatt först när han kände att han hade majoriteten bakom sig, eller som på senare år, när partiapparaten utan hänsyn till majoriteten säkrade segern åt honom. Desto starkare måste motiven ha varit för att han vid detta tillfälle skulle tala för det inte så populära förslaget om jordfördelning. I den mån det är möjligt att identifiera motiven så här 30 år i efterhand, går det att urskilja två, båda mycket karaktäristiska för Stalin.

Koba kom till revolutionen som en plebejisk demokrat, en provinsialist och en empiriker. Lenins idéer om revolutionens internationella karaktär var både avlägsna och främmande för honom. Han sökte efter ”garantier” på närmare håll. Den individualistiska attityden till jordägandet hade ett mycket mer utbrett och spontant stöd bland de georgiska bönderna än hos de ryska. Detta eftersom de förra inte hade någon erfarenhet av kommunala jordegendomar. Därför kom denne son till en bonde från Didi-Lilo fram till slutsatsen att det bästa skyddet mot en kontrarevolution var att förse dessa små jordägare med ytterligare jordplättar. Det är alltså tydligt att hans ”fördelnings”-politik inte byggde på någon doktrinär övertygelse – han var benägen att utan problem sopa doktrinära övertygelser åt sidan. Istället låg hans uppfattning helt i linje med de mest grundläggande dragen i hans natur, hans uppväxt och sociala omgivning. Faktum är att vi 20 år senare kommer att se honom atavistiskt återgå till ”fördelnings”-politiken.

Kobas andra motiv är nästan lika uppenbart. Lenins auktoritet hade i hans ögon försvagats avsevärt av nederlaget i december. Han lade alltid större vikt vid fakta än vid idéer. På denna kongress var Lenin i minoritet. Koba kunde inte vinna tillsammans med Lenin. Detta i sig själv minskade hans intresse för nationaliseringskravet. Både bolsjeviker och mensjeviker såg fördelning som ett mindre ont jämfört med den andra fraktionens program. Koba hade därför skäl att hoppas på att kongressen till sist skulle enas kring det minst onda. På detta sätt sammanföll den radikale demokratens inneboende drag med de taktiska avvägningarna hos en intrigmakare. Men Koba gjorde en missbedömning: mensjevikerna hade en stabil majoritet och hade ingen anledning att välja det mindre onda, när de föredrog det mer onda.

Det är viktigt för fortsättningen att notera att Stalin under Stockholmskongressen i Lenins fotspår såg förbundet mellan proletariatet och bönderna som något ”temporärt” begränsat till gemensamma demokratiska uppgifter. Han kom inte ens på tanken att bönderna någonsin skulle kunna bli proletariatets allierade under en socialistisk revolution. 20 år senare skulle denna ”bristande tilltro” till bönderna pekas ut som ”trotskismens” värsta kännetecken. Faktum är mycket skulle återupprepas ur en annan synvinkel 20 år senare. Genom att vid kongressen 1906 förklara att mensjevikernas och bolsjevikernas program i jordfrågan var ”lika oacceptabla” konstaterade Stalin samtidigt att fördelning ”inte står i motsättning till den ekonomiska utvecklingens tendenser”. Det han i själva verket syftade på var tendenserna till en kapitalistisk utveckling. När det gällde den framtida socialistiska revolutionen, som han vid denna tid inte ägnade en enda allvarlig tanke, var han helt övertygad om att många år skulle passera innan den skulle inträffa. Under tiden skulle kapitalismens naturliga lagar fullfölja uppgiften av att koncentrera och proletarisera byarnas ekonomiska struktur. Inte utan orsak använde Koba i sina flygblad Bibelns ord ”det förlovade landet” om det avlägsna socialistiska målet.

Huvudanförandet från anhängarna av fördelning hölls naturligtvis inte av den praktiskt taget okände Ivanovitj, utan av bolsjeviken Suvorov, som besatte en betydligt större auktoritet. Denne gav en fullständig presentation av sin grupps ståndpunkt. ”Det sägs att detta är en borgerlig åtgärd, men själva bonderörelsen är ju småborgerlig och om det är möjligt för oss att

stödja bönderna så kan det endast vara i denna riktning”, argumenterade Suvorov. ”Jämfört med livegenskapen innebär en självständig ekonomi ett steg framåt för bönderna. Senare kommer den fortsatta utvecklingen att överflygla detta steg.” Den socialistiska omvandlingen av samhället kommer alltså att kunna äga rum först när den kapitalistiska utvecklingen ”överflyglat” – det vill säga när den ruinerat och exproprierat den självständiga bonden som skapats av den borgerliga revolutionen.

Det var inte Suvorov som författat jordfördelningsprogrammet, utan den radikale historikern Rozjkov, som anslutit sig till bolsjevikerna en kort tid före revolutionen. Han kunde inte komma som talare till kongressen eftersom han satt i fängelse. Enligt Rozjkovs uppfattning, som utvecklades i polemik mot författaren till denna bok, var inte bara Ryssland, utan även de mest utvecklade länderna inte mogna för en socialistisk revolution. Kapitalismen i världsskala hade fortfarande en lång period av progressivt arbete framför sig, vars slut fanns någonstans i en avlägsen framtid. För att röja väg för kapitalismens kreativitet i Ryssland, det mest efterblivna av alla kapitalistiska system, var fördelning av jorden det pris som proletariatet måste betala för sin allians med bönderna. Kapitalismen skulle sedan göra processen kort med illusioner som jämlikhet på landsbygden genom att koncentrera jordägandet till de mäktigaste och effektivaste jordägarna. Lenin kallade anhängarna av detta program, som stod för ett beroende av de borgerliga bönderna, för ”rozjkoviter” efter sin ledare. Det är inte oviktigt att notera att Rozjkov, som hade en seriös attityd till teori, under reaktionsåren gick över till mensjevikerna.

I den första omröstningen stödde Lenin fördelningsanhängarna. Detta för att, enligt hans egen förklaring, ”inte splittra rösterna mot en kommunalisering”. Han ansåg jordfördelning som det mindre onda, även om han tillade att medan jordfördelning erbjöd ett visst skydd mot storgodsägarnas och tsarens återkomst, kunde den tyvärr också lägga grunden för en bonapartistisk diktatur. Han kritiserade fördelningsanhängarna som ”ensidiga, genom att bara se bonderörelsen ur det förflutnas och nutidens synvinkel, utan att beakta framtiden”, och socialismen. Det rymdes en god portion förvirring och inte så lite till mysticism maskerad individualism i böndernas syn att jorden tillhörde ”Gud” eller ”ingen”. Samtidigt fanns det ett progressivt drag i detta synsätt och det var nödvändigt att komma fram till hur det gick att anknyta till denna uppfattning och utnyttja den mot den borgerliga samhällsordningen. Fördelningsanhängarna visste inte hur detta skulle göras. ”Praktikerna ... kommer att vulgarisera programmet... de kommer att låta ett litet misstag växa till ett stort... De kommer att ropa till bondemassorna att jorden är ingens, guds, regeringens och argumentera för fördelning. Därigenom kommer de att förtala och vulgarisera marxismen”. I Lenins mun betyder ”praktiker” i detta fall revolutionärer med ett snävt perspektiv, de enkla små formuleringarnas propagandister. Detta träffar huvudet på spiken, när man inser att Stalin under det kommande kvartssekklet med stolthet ständigt skulle kalla sig ”praktiker” för att skilja sig från ”litteraterna” och ”emigranterna”. Han utropade sig till teoretiker först när den politiska apparaten hade säkrat hans seger och skyddade honom från kritik.

Plechanov hade naturligtvis rätt när han kopplade samman jordfrågan med frågan om makten. Men Lenin hade också förstått detta samband och desto tydligare än Plechanov. För att möjliggöra en nationalisering krävdes enligt Lenins formulering att revolutionen kunde upprätta ”proletariatets och böndernas demokratiska diktatur”, vilken han strikt åtskilde från proletariatets socialistiska diktatur. Till skillnad från Plechanov ansåg Lenin att agrarrevolutionen inte skulle fullbordas av liberalerna, utan av plebejiska händer, annars skulle den överhuvudtaget inte fullbordas. Men naturen hos den ”demokratiska diktatur” han förespråkade förblev diffus och motsägelsefull. Om de små jordägarnas företrädare fick en dominerande ställning i en revolutionär regering – en osannolik utveckling under en borgerlig revolution i det tjugonde århundradet – innebar detta enligt Lenin att denna regering skulle

kunna bli ett redskap för reaktionära krafter. Men om man förutsätter att regeringsmakten under den agrara revolutionens förlopp måste övertas av proletariatet suddas gränserna mellan den demokratiska och den socialistiska revolutionen ut, och den ena övergår helt naturligt till den andra – revolutionen blir därmed ”permanent”. I denna fråga saknade Lenin ännu ett entydigt svar. Det behöver inte sägas att Koba som ”praktiker” och ”jordfördelare” såg på perspektivet av den permanenta revolutionen med ett oerhört förakt.

Ivanovitj argumenterade mot mensjevikerna till försvar för de revolutionära bondekommittéerna som redskap för konfiskering av de stora jordegendomarna. Han menade att ”Om proletariatets befrielse kan vara dess eget verk, kan böndernas befrielse, i likhet med detta, vara böndernas eget verk”. Denna symmetriska formel är i själva verket en parodi på marxismen. Proletariatets historiska uppgifter växer till stor del fram ur småborgerlighetens oförmåga att befria sig själv av egen kraft. Böndernas revolution är självklart omöjlig utan böndernas aktiva deltagande i form av beväpnade grupper, lokala kommittéer och liknande. Men bonderevolutionens öde avgörs inte i byarna utan i städerna. Som en formlös kvarleva från medeltiden i dagens samhälle är bönderna inte kapabla att ha en självständig politik. De behöver en ledning utifrån. Två nya klasser tävlar om denna ledning. Om bönderna skulle följa den liberala borgerligheten skulle revolutionen stanna upp på halva vägen och så småningom rullas tillbaka. Skulle bönderna hitta sin ledning hos proletariatet, måste revolutionen oundvikligen gå utöver det borgerliga samhällets gränser. Det var just på denna säregna relation mellan klasserna i ett samhälle där den borgerliga revolutionen hade försenats som perspektivet av den permanenta revolutionen grundades.

Detta perspektiv, som jag för andra gången försökte formulera medan jag befann mig i en fängelsecell i Petersburg, företrädde inte av någon kongressdeltagare. Upproret hade redan slagits ned. Revolutionen retirerade. Mensjevikerna längtade efter ett block med liberalerna. Bolsjevikerna befann sig i minoritet och var dessutom splittrade. Perspektivet på permanent revolution verkade komprometterat. Det skulle få vänta i elva år på sin returmatch. Med röstsiffrorna 62 mot 42 och sju nedlagda röster antog kongressen mensjevikernas program om kommunalisering. Detta spelade ingen som helst roll i den framtida händelseutvecklingen. Bönderna förblev döva för kommunaliseringsskravet och liberalerna fientliga. 1917 accepterade bönderna nationaliseringen, när de accepterade sovjetregeringen och bolsjevikernas ledarskap.

De två andra tal som Ivanovitj höll vid kongressen var inget annat än förkortade sammandrag av Lenins tal och artiklar. I fråga om den allmänna politiska situationen anklagade Ivanovitj med rätta mensjevikerna för att vilja bromsa massrörelsen genom anpassning till liberalernas politiska kurs. ”Antingen proletariatets hegemoni eller den demokratiska bourgeoisieens hegemoni – detta är hur frågan står i partiet och i detta ligger våra meningsskiljaktigheter”. På detta sätt upprepade han den vida kända formuleringen. Men talaren var långt ifrån på det klara med de historiska konsekvenserna av dessa alternativ. ”Proletariatets hegemoni” innebär dess politiska överlägsenhet över alla revolutionära krafter i landet, framförallt över bönderna. När och om revolutionen segrar fullt ut måste denna ”hegemoni” leda till proletariatets diktatur, med alla de konsekvenser som följer av detta. Samtidigt stod Ivanovitj fast vid åsikten att revolutionen inte förmådde mer än att bana väg för en borgerlig regim. På något obegripligt sätt förenade han idén om proletariatets hegemoni med föreställningen att bönderna kunde stå för en självständig politik, där de frigjorde sig själva genom att dela upp jorden i små jordlotter.

Den så kallade ”enhetskongressen” ledde faktiskt till enandet av de båda huvudfraktionerna inom partiet liksom av de nationella organisationerna – de polska, litauiska och lettiska socialdemokratiska partierna och det judiska Bund. Kongressen gjorde med andra ord skäl för sitt namn. Men dess verkliga betydelse låg i att den, med Lenins ord, ”bidrog till att göra social-

demokratins uppdelning i en höger- och en vänsterflygel tydligare”. Om splittringen vid den andra partikongressen bara var ett ”förebud” och senare kunde överkommas, så innebar ”enandet” vid kongressen i Stockholm bara en milstolpe på vägen mot den slutgiltiga splittringen som följde sex år senare. Ändå var Lenin under kongressen långt ifrån övertygad om att en splittring skulle bli oundviklig. Erfarenheten från de stormiga månaderna 1905, när mensjevikerna gjorde en skarp vänstersväng, låg alltför färsk i minnet. Trots att mensjevikerna under den följande perioden, som Krupskaja skriver, ”visade sina kort mycket tydligt”, så hoppades Lenin fortfarande, enligt hennes vittnesbörd ”att en ny revolutionär våg, som enligt hans övertygelse var på väg, skulle överväldiga dem och förlika dem med bolsjevikernas ståndpunkt”. Men det kom ingen ny revolutionär våg.

Direkt efter kongressen skrev Lenin ett upprop till partiet som innehöll en återhållsam men ändå otvetydig kritik av de beslut som tagits. Uppropet undertecknades av delegater från ”den före detta bolsjevikiska fraktionen”. På pappret var fraktionen upplöst. Det anmärkningsvärda är att bara 26 av de 42 bolsjevikiska kongressdeltagarna undertecknade uppropet. Ivanovitjs underskrift saknas, liksom underskriften från Suvorov, ledaren för hans grupp. Tydligt ansåg anhängarna av jordfördelning att meningsskiljaktigheterna med Lenins grupp var så stora att de inte ville framträda gemensamt inför partiet. Detta trots att avsnittet om jordfrågan var mycket försiktigt formulerat. Det är lönlöst att söka efter förklaringar till detta faktum i dagens officiella partipublikationer. Lenin kommenterar inte heller något av Ivanovitjs tal i sin utförliga tryckta rapport om Stockholmskongressen, i vilken han ger detaljerade redogörelser för debatterna och nämner alla viktigare talare – mensjeviker såväl som bolsjeviker. Tydligt ansåg Lenin inte att Ivanovitjs tal var så väsentliga som framställdes 30 år senare. Stalins position inom partiet hade inte förändrats, åtminstone inte utåt sett. Ingen föreslog honom till centralkommittén, som bestod av sju mensjeviker och tre bolsjeviker – Krasin, Rykov och Desnitskij. Koba förblev efter Stockholmskongressen det han varit före – en partiarbetare av endast ”kaukasisk kaliber”.

Under revolutionsårets två sista månader var Kaukasus en sjudande gryta. I december 1905 tog strejkkommittén kontroll över den transkaukasiska järnvägen och telegrafväsendet och började också styra transporter och det ekonomiska livet i Tiflis. Förroterna låg i händerna på de beväpnade arbetarna. Men detta varade inte länge. De beväpnade myndigheter slog snabbt tillbaka sina fiender. Undantagstillstånd utropades i guvernementet Tiflis. Beväpnade sammanstötningar ägde rum i Kutais, Tjituarij och på andra platser. I västra Georgien flammade ett bondeuppror upp. Den 10 december rapporterade polischefen i Kaukasus, Sjirinkin, till sin högste chef i Petersburg: ”I guvernementet Kutais råder undantagstillstånd... gendarmerna har avväpnats. Rebellerna har tagit kontrollen över den västra järnvägen. De säljer själva biljetter och upprätthåller den allmänna ordningen... Jag har inte fått några rapporter från Kutais. Gendarmerna har dragits tillbaka från denna linje och koncentrerats i Tiflis. Kurirer som skickas iväg med rapporter visiteras av revolutionärerna och blir fråntagna sina dokument. Situationen är outhärdlig... Generalguvernören har blivit sjuk av nervös överansträngning... Jag ska skicka mer detaljerade uppgifter med post, eller om detta inte är möjligt, med kurir...”

Inget av det som hänt orsakades av sig självt. Den främsta faktorn var den kollektiva initiativkraften hos de mobiliserade massorna. För varje steg krävdes individer som kunde vara organisatörer och ledare. Koba fanns inte bland dessa. Utan brådska kommenterade han händelserna i efterhand. Därför kunde han också resa till Tammerfors mitt uppe i de mest omskakande händelser. Ingen lade märke till hans frånvaro och ingen lade märke till hans återkomst.

Undertryckandet av resningen i Moskva ställde allt på sin spets. Vid denna tidpunkt var arbetarna i Petersburg redan passiva, utmattade av tidigare strider och lockouter. Under-

tryckandet av rörelserna i Transkaukasien, Baltikum och Sibirien följde sedan Moskva passiviserats. Reaktionen hade återvunnit fotfästet. Bolsjevikerna hade särskilt svårt att erkänna detta, eftersom sena efterskalv fortsatte att dölja den omfattande tillbakagången. Alla de revolutionära partierna var helt övertygade om att den stora vågen var nära förestående. När några av Lenins mer skeptiska anhängare tog upp möjligheten att reaktionen redan fått överhand, svarade han: ”Jag kommer att vara den siste som erkänner det!” Den ryska revolutionens pulsslåg uttrycktes fortfarande tydligast genom strejkerna, alltid det mest grundläggande sättet att mobilisera massorna. 2,75 miljoner arbetare strejkade 1905, nästan en miljon 1906. Denna siffra, väldig i sig själv, visade en dramatisk tillbakagång.

Enligt Kobas förklaring hade proletariatet lidit ett kortvarigt nederlag, ”först och främst för att det inte hade några, eller för få, vapen. Hur klassmedveten man än må vara kan man inte stå emot kulor med sina bara händer!” Denna förklaring överförenklar uppenbarligen problemet. Det är förstås svårt att ”stå emot” kulor med sina bara händer. Men det fanns mer djupgående orsaker till nederlaget. Bönderna reste sig inte över hela landet och resningen var svagare i landets centrala delar än i utkanterna. Bara delar av armén vanns över. Proletariatet var ännu bara delvis medvetet om sin egen respektive motståndarens styrka. 1905 gick till historien som ”generalrepetitionen” och i detta låg dess enorma betydelse. Men Lenin begrep detta först i efterhand. 1906 väntade han fortfarande på ett snabbt avgörande. I januari skrev Koba, i ett försök att kopiera Lenin, en sedvanlig överförenkling: ”Vi måste en gång för alla tillbakavisa allt vacklande, kasta all obeslutsamhet åt sidan och oåterkalleligen gå till attack ... Ett enat parti, ett väpnat uppror organiserat av partiet och en attackpolitik – det är vad som krävs av oss för att upproret ska bli segerrikt”. Inte ens mensjevikerna vågade ännu säga högt att revolutionen var över. Vid kongressen i Stockholm kunde Ivanovitj, utan risk för att bli motsagd, hävda att: ”Så står vi alltså på randen till en ny explosion... Om detta är vi alla eniga”. Faktum är att ”explosionen” då redan ägt rum. ”Attackpolitiken” blev i växande grad till gerillastrider och isolerade slag. En våg av så kallade ”expropriationer” svepte över landet, d v s väpnade raider mot banker, sparkassor och andra penningdepåer.

I takt med att revolutionen upplöstes, så övergick kampinitiativet till regeringen, som då återfått kontrollen över sina oroliga nerver. Under hösten och vintern började de revolutionära partierna stiga upp ur sin underjordiska tillvaro. Tornerspelen fortsatte med öppna visir. Tsarens polisagenter började känna igen sina fiender, både som grupper och individer. Terrorn inleddes med att Petersburgsovjeten arresterades den 3 december 1905. Alla som på något sätt hade framträtt och inte hunnit gömma sig arresterades efter hand. Amiral Dubassovs seger över arbetarmilisen i Moskva gjorde förtrycket än brutalare. Från januari 1905 fram till sammankallandet av den första duman, 27 april (10 maj) 1906, hade den tsaristiska regimen enligt uppskattningar dödat över 14 000 människor, avrättat fler än 1 000, sårat 20 000 samt arresterat, fängslat och förvisat 70 000. De flesta offren skördades under december 1905 och de första månaderna av 1906. Koba erbjöd sig inte som ”måltavla”. Han blev varken sårad, förvisad eller arresterad. Det var inte ens nödvändigt för honom att gömma sig. Han stannade kvar i Tiflis. Detta kan på inget sätt förklaras av hans skicklighet eller med lycklig slump. Det var möjligt för honom att i hemlighet resa till konferensen i Tammerfors. Men massrörelsen under 1905 kunde inte ledas i hemlighet. Ingen ”lycklig slump” skulle ha kunnat skydda en aktiv revolutionär i det lilla Tiflis. Faktum är att Koba höll sig borta från viktiga händelser till den grad att polisen inte brydde sig om honom. I mitten av 1906 vegeoterade han fortfarande i en legal bolsjeviktidnings redaktionslokal.

Under tiden gömde sig Lenin i finska Kuokkala¹ och stod i ständig förbindelse med Petersburg och hela landet. Övriga ledamöter av den bolsjevikiska ledningen befann sig också där.

¹ Ligger strax utanför Terijoki. Kallades tidigare Finlands Riviera. Heter sedan 1948 Repino. *Red. anm.*

Här återknöts den underjordiska organisationens avslitna trådar. ”Från alla delar av Ryssland kom kamrater med vilka vi diskuterade vårt arbete”, skrev Krupskaja. Hon nämner ett antal namn, däribland Sverdlov, som ”hade ett oerhört inflytande” i Ural. Vorosjilov och andra nämns i förbigående. Trots officiella påtryckningar nämner hon inte Stalin en enda gång i samband med denna period. Det är inte för att hon undviker att nämna honom, tvärtom skjuter hon fram honom i förgrunden, närhelst det finns minsta fakta att bygga på. Hon kunde helt enkelt inte finna spår av honom i sitt minne.

Den första duman upplöstes den 8 juli 1906. Den proteststrejk som vänsterpartierna uppmanat till kom aldrig till stånd. Arbetarna hade kommit till slutsatsen att en strejk i sig själv inte skulle räcka och saknade kraft till något därutöver. Revolutionärernas försök att förhindra mönstringen till armén misslyckades ömkligt. Upproret i fästningen Sveaborg, där bolsjevikerna deltog, var en isolerad låga som flammade upp och snabbt slocknade. Reaktionen vann i styrka. Partiet drog sig djupare och djupare ned i underjorden. ”Från Kuokkala vägledde Iljitj faktiskt alla bolsjevikernas aktiviteter”, skrev Krupskaja. Återigen ett antal namn och händelser, utan att Stalin nämns. Inte heller nämns han i samband med partiets möte i Terijoki i november, där frågan om valen till den andra duman behandlades. Koba reste inte till Kuokkala. Det finns inte ett spår kvar av den påstådda korrespondensen mellan honom och Lenin under året 1906. Ingen personlig kontakt etablerades mellan dem, trots mötet i Tammerfors. Inte heller förde det andra sammanträffandet i Stockholm dem närmare varandra. Krupskaja berättar om en promenad genom den svenska huvudstaden, där Lenin, Rykov, Strojev, Alexinskij och andra deltog, men Stalin nämns inte bland dem som var med. Det är också möjligt att den personliga relationen som knappt hade etablerats blev ansträngd av meningsskiljaktigheterna i jordfrågan. Ivanovitj skrev inte på upploppet, så Lenin nämnde inte Ivanovitj i sin rapport.

I enlighet med besluten i Tammerfors och Stockholm förenades de kaukasiska bolsjevikerna med mensjevikerna. Koba valdes inte in som ledamot i den förenade regionala kommittén. Men sedan blev han, om man ska lita på Berija, ledamot i den kaukasiska bolsjevikiska byrån, som 1906 i hemlighet existerade parallellt med partiets officiella kommitté. Samtidigt finns det inga bevis på denna byrås aktivitet eller Kobas roll i densamma. En sak är säker: De organisatoriska uppfattningarna hos ”kommittémannen” från Tiflis-Batumiperioden genomgick en förändring – om inte till innehållet så åtminstone i uttryckssättet. Koba vågade inte längre uppmana arbetare att medge att de inte var tillräckligt mogna för att ingå i kommittéerna. Sovjeterna och fackföreningarna förde fram revolutionära arbetare i förgrunden och de visade sig som regel betydligt bättre lämpade att leda massorna än majoriteten av de underjordiskt arbetande intellektuella. Som Lenin hade förutsett tvingades ”kommittémännen” ändra sina uppfattningar ganska tvärt, eller åtminstone sina argument. Nu försvarade Koba partidemokratin i pressen. Mer än så, han förespråkade den demokrati där ”massorna själva beslutar och handlar självständigt”. Representativ demokrati vari sig själv inte nog: ”Napoleon III valdes i allmänna val, men vem känner inte till att denne valde kejsare blev folkets störste förtryckare?” Om Besosjvili (Kobas pseudonym vid denna tid) hade kunnat förutse sin egen framtid hade han nog inte hänvisat till en bonapartistisk folkomröstning. Men det fanns mycket som han inte förutsåg. Hans förmåga att förutse fungerade endast över korta distanser. I detta låg, som vi ska se, inte bara hans svaghet utan också hans styrka – åtminstone under en viss period.

Proletariatets nederlag tvingade marxismen att retirera till defensiva positioner. Fiender och motståndare som tystnat under de stormiga månaderna höjde på nytt sina röster. Vänstern såväl som högern höll materialismen och dialektiken ansvariga för reaktionens raseri. Till höger fanns liberalerna, demokraterna och populisterna; till vänster anarkisterna. Anarkismen spelade överhuvudtaget ingen roll i rörelsen under 1905. Det fanns bara tre fraktioner inom Petersburgsovjeten – mensjevikerna, bolsjevikerna och SR. Anarkisternas idéer fick en

starkare resonans i den atmosfär av desillusionering som rådde efter sovjeternas nederlag. Perioden av ebb lämnade också avtryck i det efterblivna Kaukasus, där jordmånen på många sätt var bättre för anarkistiska idéer än i landet i övrigt. Som en del i försvaret av de angripna marxistiska positionerna, skrev Koba en serie artiklar på sitt georgiska modersmål, på temat ”Anarkism och socialism”. Dessa artiklar, som visar på författarens goda vilja lämpar sig inte för en upprepning, eftersom de i sig själva bara utgör en upprepning av andras arbete. De är också svåra att citera ur, för de är alla målade i samma jämngrå färg. Avsaknaden av personliga formuleringar gör urvalet ännu svårare. Det räcker att konstatera att dessa verk aldrig har återutgivits.

Till höger om de georgiska mensjevikerna, som fortsatte att betrakta sig som marxister, växte federalisternas parti fram – en lokal parodi delvis på SR, delvis på kadetpartiet. Besosjvili fördömde med rätta detta parti för dess draging till fega manövrer och kompromisser, men hans insats innehöll ganska vågade formuleringar. ”Varje djur har som bekant sin egen färg”, skrev han. ”Men kameleonten är till sin natur inte tillfreds med detta; i sällskap av ett lejon antar den lejonets färg; med en varg antar den vargens färg; med en groda grodans färg, allt beroende på vilken kulör som gynnar den mest...” En zoolog skulle säkert protestera mot detta förtal av kameleonten. Men eftersom den bolsjevikiske kritikern i grunden hade rätt, må han vara förlåten stilen hos en som misslyckats att bli bypräst.

Detta är allt som finns att säga om Koba-Ivanovitj-Besosjvilis aktiviteter under den första revolutionen. Det är inte mycket, även i rent kvantitativ bemärkelse. Ändå har författaren ansträngt sig för att inte förbigå något som kan vara värt att notera. Poängen är att Kobas intellekt, utan fantasi, inte var särdeles produktivt. Det intellektuella arbetets disciplin var främmande för honom. Ett överväldigande personligt motiv krävdes för att han skulle hänge sig åt långvarigt och systematiskt arbete. Han fann ingen stark motivation i revolutionen, som istället knuffade honom åt sidan. Därför framstår hans bidrag till revolutionen så ynkliga i jämförelse med revolutionens bidrag till hans personliga framgångar.

4. Reaktionens period

De underjordiska revolutionärernas privatliv fick alltid stå tillbaka, undertryckt. Men det framhärdade trots allt. Likt palmerna som tränger sig förbi stenblocken på en av Diego Riveras landskapsmålningar kämpade kärleken för att komma fram i ljuset. Den identifierades i det närmaste alltid med revolutionen. Samma idéer, samma kamp, samma faror och samma isolering från resten av världen gjorde att starka band knöts. Par uppstod i den underjordiska tillvaron, de skildes åt av fängelset och sökte varandra på nytt i exilen. Vi vet inte mycket om den unge Stalins privatliv, men det lilla vi vet är desto mer dyrbart eftersom det kastar ljus på hans liv som vuxen man.

”Han gifte sig 1903”, berättar Iremasjvili för oss. ”Enligt hans egen utsago var det ett lyckligt äktenskap. Sant är dock att det i hans eget hem var omöjligt att upptäcka något av den jämställdhet mellan könen som han förespråkade som den självklara formen för äktenskap i den nya staten. Men det låg inte i hans natur att dela rättigheter lika med någon annan. Hans äktenskap var lyckligt eftersom hans hustru, som inte kunde mäta sig med hans intelligens, såg honom som en halvgud. Som en georgisk kvinna, hade hon uppfostrats i den helgade tradition som förpliktar en kvinna att tjäna.” Trots att Iremasjvili såg sig själv som socialdemokrat, så anslöt han sig närmast religiöst till den tradition som i praktiken gjorde en georgisk kvinna till en slav i familjen. Han tillskrev Kobas hustru samma egenskaper som han tillskrivit hans mor, Keke. ”Denna äkta georgiska kvinna... ägnade hela sitt hjärta åt sin makes välbefinnande. Otaliga nätter tillbringade hon bedjande passionerade böner. Hon väntade på sin Soso som var upptagen med hemliga sammankomster. Hon bad att Koba skulle överge

sina idéer som misshagade Gud och att han skulle ägna sig åt ett fridfullt hemmaliv fyllt av arbete och förnöjsamhet.”

Vi lär av dessa rader att Koba otroligt nog, efter att vid 13 års ålder ha vänt sig från religionen, var gift med en naivt och djupt troende hustru. Detta skulle kanske framstå som normalt i en stabil borgerlig miljö, där maken ser sig som agnostiker eller ägnar sig åt riter i någon frimurarloge, medan hans hustru efter sitt senaste äktenskapsbrott knäböjer framför prästen i biktbåset. Men bland ryska revolutionärer var dessa frågor oerhört mycket viktigare. Kärnan i deras revolutionära filosofi bestod inte av en blodfattig agnosticism, utan av militant ateism. Hur kunde de ha någon personlig tolerans mot religion, som var så intimt förbunden med allt som de kämpade mot under ständiga risker? Bland arbetare, vilka ofta gifte sig tidigt, hittar man en rad fall där maken blev revolutionär efter giftermålet, medan hustrun envist höll fast vid den gamla tron. Men detta ledde oftast till skarpa konflikter. Mannen hemlighöll sitt nya liv för hustrun och gled allt längre ifrån henne. I andra fall vann maken över sin hustru, vilket samtidigt fjärmade henne från hennes släktingar. Unga arbetare klagade ofta att det var svårt för dem att träffa flickor som gjort sig fria från gamla fördomar. Bland studerande ungdomar var valet av partner betydligt enklare. Bland revolutionära intellektuella fanns det nästan inga exempel på giftermål med en troende person. Det fanns inga regler om detta, men något sådant var inte i linje med deras vanor, uppfattningar och känslor. Koba var utan tvekan ett sällsynt undantag.

Det förefaller som om åsiktsskillnaderna inte ledde till några dramatiska konflikter. ”Denne man med ett rastlöst sinnelag, som kände sig bevakad av den tsaristiska hemliga polisen för varje steg han tog och vad han än företog sig, kunde bara finna kärlek i sitt fattiga hem. Bara hans fru, hans barn och hans mor var undantagna från den ringaktning han riktade mot alla andra.” Den idylliska bild av familjelivet som Iremasjvili ger tillåter slutsatsen att Koba tolererade sin livskamrats tro. Men eftersom detta står helt i strid med hans tyranniska natur är det som framstår som tolerans snarare ett utslag av moralisk likgiltighet. Koba sökte hos sin hustru inte en vän som kunde dela hans åsikter, eller åtminstone hans ambitioner. Han var tillfreds med en undergiven och trogen kvinna. Vad gäller åsikter var han marxist; känslomässigt och andligt var han son till ossetiern Beso från Didi-Lilo. Han krävde inte mer av sin hustru än hans far gjort av den ständigt lidande Keke.

Iremasjvilis tidsangivelser är i regel inte felfria, men är mer tillförlitliga på det personliga området än det politiska. Men hans uppgift om tidpunkten för bröllopet väcker frågor. Han anger året 1903. Men Koba arresterades i april 1902 och återvände från förvisningen i februari 1904. Det är möjligt att bröllopet ägde rum i fängelset. Detta var inte ovanligt. Men det är också möjligt att bröllopet ägde rum först efter flykten från förvisningen i början av 1904. I så fall skulle ett kyrkligt bröllop ha fört med sig vissa svårigheter för en person som var ”illegal”. Med tanke på den tidens primitiva förhållanden var det samtidigt möjligt att polisens hinder inte var oöverstigliga, särskilt inte i Kaukasus. Om Kobas giftermål ägde rum efter återkomsten från förvisningen kan detta delvis förklara hans passivitet under 1904.

Kobas hustru – vi känner inte ens till hennes namn – dog 1907, enligt vissa källor av lunginflammation. Vid denna tidpunkt stod de bägge Soso inte längre på vänskaplig fot med varandra. Iremasjvili beklagar sig: ”Hans häftigaste angrepp riktades nu mot oss, hans forna vänner. Han angrep oss på det mest skrupelfria och brutala sätt på varje möte och i varje diskussion. Han försökte överallt förgifta atmosfären och sprida hat mot oss. Om möjligt hade han utrotat oss med eld och svärd... Men den överväldigande majoriteten av georgiska marxister stannade hos oss. Det gjorde honom bara ännu mer rasande.” Men de georgiska sedvänjorna visade sig vara så starka att motsättningarna inte hindrade Iremasjvili från att besöka Koba för att uttrycka sitt deltagande i samband med hustruns död: ”Han var mycket nedslagen, men han tog emot mig på ett vänligt sätt, precis som förr i tiden. Det bleka ansiktet

avspeglade den smärta som hans trogna livskamrats död hade vållat denne hårde man. Hans känslomässiga kris... måste ha varit djup och varaktig, för han förmådde inte längre att dölja den för utomstående.”

Den avlidna begravdes helt i enlighet med den ortodoxa ritualen. Hennes anhöriga insisterade på det. Koba hade inte heller några invändningar. Iremasjvili skildrar händelsen på följande sätt: ”När den blygsamma processionen nådde ingången till kyrkogården tryckte Koba hårt min hand, pekade mot kistan och sade ‘Soso, detta väsen fick mitt hjärta av sten att mjukna och med henne dog mina sista varma känslor för alla mänskliga varelser’. Han lade sin högra hand på hjärtat: ‘Det är så ödsligt här inne, så oändligt ödsligt!’“ Dessa ord kan förefalla teatraliskt patetiska och onaturliga; ändå är det inte osannolikt att de föll på detta sätt, inte bara för att de föll av en ung man överväldigad av sin första sorg, utan också för att vi längre fram kommer att stöta på samma dragning mot överdrivet patos hos Stalin, ett drag inte ovanligt hos förhårdade naturer. Den aviga stilen i uttryckandet av känslor härstammar ur seminariets träning i predikan.

Kobas fru efterlämnade en späd gosse med fint skurna ansiktsdrag. 1919-20 var han elev vid Tiflis läroverk, där Iremasjvili var lärare. Strax därefter flyttade fadern Jasja till Moskva. Vi kommer att träffa honom igen i Kreml. Detta är allt vi vet om detta giftermål, som i tid (1903-1907) väl sammanfaller med den första revolutionen. Detta sammanträffande är ingen slump. Rytmen i revolutionärernas privatliv var nära sammanknuten med rytmen hos stora händelser.

”Från och med den dag han begravde sin hustru förlorade han de sista resterna av mänskliga känslor”, hävdar Iremasjvili. ”Hans hjärta fylldes av det ousägliga grymma hat, som hans skoningslöse far hade alstrat hos honom redan som barn. Han dränkte sina allt mer sällan framskyntande moraliska impulser med sarkasmer. Han blev hänsynslös mot sig själv och mot alla andra.” Sådan var han under reaktionen som ryckte fram över landet.

De första masstrejkerna under 1890-talets andra hälft signalerade att revolutionen närmade sig. Antalet strejkande var i genomsnitt fortfarande mindre än 50 000 per år. 1905 steg denna siffra i ett slag till 2,75 miljoner. 1906 sjönk den till en miljon och 1907 till 750 000, inklusive de som deltog i flera strejker. Sådana var siffrorna för de tre revolutionsåren. Aldrig tidigare hade världen skådat en sådan strejkvåg! Reaktionen inleddes 1908. Antalet strejkande minskade till 174 000, 64 000 under 1909 och 50 000 under 1910. Men medan proletariatet drog sig tillbaka, fortsatte och tilltog böndernas offensiv. Under den första dumans månader fick massplundringar av jordegendomar en speciellt stor omfattning. Det följdes av en våg av myterier inom armén. Sedan upproren i Sveaborg och Kronstadt i juli 1906 krossats blev monarkin djärvare, upprättade krigsrätter och sopade med hjälp av senaten undan vallagen. Men det gav inte önskat resultat. Den andra duman blev till och med radikalare än den första.

I februari 1907 beskrev Lenin den politiska situationen i landet på följande sätt: ”Den mest ohämmade och skamlösa laglöshet... Den mest reaktionära vallagen i Europa. Den mest revolutionära församlingen av folkliga representanter i Europas mest efterblivna land!” Av detta följer hans slutsats: ”Framför oss ligger en än mer hotfull... revolutionär kris.” Denna slutsats visade sig vara felaktig. Trots att revolutionen fortfarande hade styrkan att sätta sitt avtryck på den tsaristiska pseudoparlamentarismens arena, var den redan bruten. Dess ryckningar blev allt svagare.

Det socialdemokratiska partiet genomgick en liknande process. Medlemsantalet fortsatte att stiga. Men dess inflytande på massorna avtog. Hundra socialdemokrater förmådde inte längre att mobilisera lika många arbetare ut på gatorna som tio socialdemokrater hade förmått året innan. En revolutionär rörelses olika aspekter, som en integrerad historisk process, är varken enhetlig eller harmonisk vad gäller innehåll och riktning. Inte bara arbetarna utan även småborgerligheten försökte hämnas nederlaget i den öppna striden mot tsarismen genom att

rösta på vänstern, men mäktade inte längre med ett nytt uppror. När sovjeternas apparat försvann liksom den direkta kontakten med massorna, som snabbt sjönk ned i dyster apati, kände de mer aktiva arbetarna behovet av ett revolutionärt parti. Följaktligen var svängningen åt vänster i duman och socialdemokratins tillväxt symptom på revolutionens tillbakagång och inte på dess frammarsch.

Utan tvekan medgav Lenin att denna möjlighet fanns redan då. Men i väntan på en slutgiltig bekräftelse ur de praktiska erfarenheterna, fortsatte han att basera sin politik på en revolutionär prognos. Detta var den grundläggande regeln för denne strateg. I oktober 1906 skrev han: "Den revolutionära socialdemokratin måste vara den första när det gäller att ta till den mest beslutsamma och direkta kampen, och den sista att återgå till mer indirekta kampmetoder." Till de direkta kampmetoderna hör demonstrationer, strejker, generalstrejken, sammandrabbningar med polisen, upproret. Indirekta metoder är att använda lagliga metoder, som parlamentarismen, för att samla styrkorna. Denna strategi förde oundvikligen med sig risken för att använda militanta metoder i en period när dess objektiva förutsättningar inte längre förelåg. Samtidigt var den taktiska risken betydligt mindre för ett revolutionärt parti än den strategiska faran att inte hänga med i utvecklingen och tappa en revolutionär situation ur sikte.

Partiets femte kongress hölls i London i maj 1907. Den utmärktes av det höga deltagarantalet. I en "socialistisk" kyrkas samlingsaal var 302 delegater församlade (en delegat för var femhundra partimedlem), ungefär 50 deltagare med rådgivande rösträtt och ett inte ringa antal gäster. Av dessa var 90 bolsjeviker och 85 mensjeviker. De nationella delegationerna utgjorde "mittfältet" mellan dessa båda flyglar. Vid den föregående kongressen var 13 000 bolsjeviker och 18 000 mensjeviker representerade (en delegat för var trehundra partimedlem). Under de tolv månaderna mellan kongressen i Stockholm och den i London växte den ryska sektionen av partiet från 31000 till 77 000 medlemmar, dvs två och en halv gånger. Siffrorna överdrevs oundvikligen ju hårdare striden mellan fraktionerna förlöpte. Men utan tvekan fortsatte de medvetna arbetarna att ansluta sig till partiet under detta år. Samtidigt växte vänsterflygeln avsevärt snabbare än dess motståndare. 1905 var mensjevikerna i majoritet i sovjeten; bolsjevikerna utgjorde en blygsam minoritet. I början av 1906 var de båda fraktionerna ungefär jämnstarka i Petersburg. Under perioden mellan den första och den andra duman började bolsjevikerna få övertaget. Vid tiden för den andra duman dominerade de fullständigt bland de medvetna arbetarna. Att döma av karaktären på de resolutioner som antogs var kongressen i Stockholm mensjevikisk, och den i London bolsjevikisk.

Svängningen åt vänster noterades noggrant av myndigheterna. Strax innan kongressen meddelade polisministeriet sina lokala kontor att "de mensjevikiska grupperna utgör med sin nuvarande sinnesstämning inte ett lika allvarligt hot som bolsjevikerna". I den återkommande rapporten om kongressen, som skickades till polisministeriet från en av dess utländska agenter, ingick följande bedömning: "Bland de talare som i diskussionen försvarade en extrem revolutionär ståndpunkt var Stanislav (bolsjevik), Trotskij, Pokrovskij (bolsjevik), Tyszko (polsk socialdemokrat); den opportunistiska ståndpunkten försvarades av Martov och Plechanov (ledare för mensjevikerna). Ochransans agent fortsatte sin rapport på följande sätt: "Man kan tydligt iaktta att socialdemokraterna svänger mot mer revolutionära kampmetoder... Mensjevismen, som blomstrade tack vare duman, förlorade terräng när duman visade sin maktlöshet, vilket gav betydande utrymme för bolsjevismen, eller snarare, för extrema revolutionära riktningar." Som vi redan har konstaterat var proletariats stämmningsförändringar långt mer komplicerade och motsägelsefulla. Medan avantgardet stärkte av sina erfarenheter gick åt vänster, gick massorna åt höger desillusionerade av sitt nederlag. Reaktionens flåsande andetag svävade redan över kongressen. "Vår revolution går genom en

svår period” konstaterade Lenin under sessionen den 12 maj. ”Vi kommer att behöva kraften, viljestyrkan, återhållsamheten och uthålligheten hos ett enat proletärt parti för att stå emot de genomträngande stämningarna av misstro, avhopp, apati och uppgivenhet.”

En fransk biograf skrev att ”I London mötte Stalin för första gången Trotskij. Men den senare lade knappt märke till honom. Ledaren för Petersburgsovjeten är inte en person som snabbt knyter vänskapsband eller umgås familjärt med människor utan äkta själslig frändskap.” Oavsett om detta stämmer eller inte, så förstod jag först genom Souvarines bok att Koba deltog på kongressen i London och hittade sedermera en bekräftelse på detta i protokollen. Som i Stockholm deltog Ivanovitj inte som en av de 302 delegaterna med rösträtt, utan som en av de 42 deltagare med rådgivande rösträtt. Bolsjevismen var fortfarande så svag i Georgien att Koba inte kunde uppbbringa de nödvändiga 500 rösterna i hela Tiflis! ”Till och med i Kobas och min hemstad Gori fanns inte en enda bolsjevik”, skriver Iremasjvili. Mensjevikernas fullständiga dominans i Kaukasus bekräftades under kongressdebatterna av Kobas rival Sjaumjan, en ledande kaukasisk bolsjevik och blivande ledamot i centralkommittén. ”De kaukasiska mensjevikerna utnyttjar sin förkrossande numerära övervikt och officiella kontroll fullt ut för att förhindra att bolsjeviker blir valda”, beklagade han sig. I en deklARATION undertecknad av denna Sjaumjan och Ivanovitj kan vi läsa att: ”De kaukasiska mensjevikiska organisationerna består nästan uteslutande av småborgare från mindre städer och byar.” Av de 18 000 medlemmarna som partiet hade i Kaukasus var bara 6 000 arbetare, men även bland dem följde de flesta mensjevikerna.

Det finns en pikant detalj i anslutning till att Koba utsågs till delegat med rådgivande röst. När det var Lenins tur att sitta ordförande för kongressen, föreslog han att resolutionen från mandatkommissionen skulle antas, utan vidare diskussion. Resolutionen föreslog att fyra personer skulle ges rådgivande rösträtt, däribland Ivanovitj. Den outtröttlige Martov hoppade upp från sin plats och ropade: ”Jag skulle vilja veta vilka som ska tilldelas denna rådgivande rösträtt. Vilka är dessa människor, var kommer de ifrån och så vidare?” På detta svarade Lenin: ”Jag vet faktiskt inte, men kongressen bör kunna lita på mandatkommissionens enhälliga bedömning.” Det är ganska sannolikt att Martov redan hade någon hemlig information om Kobas speciella meritlista – vi återkommer till detta mer utförligt – och det var just av denna orsak som Lenin skyndade sig att avstyra den olycksbådande frågan genom att hänvisa till den enhälliga mandatkommissionen. Hur som helst ansåg Martov att det var på sin plats att beteckna ”dessa människor” som helt okända: ”Vilka är de, var kommer de ifrån och så vidare?”, medan Lenin inte ifrågasatte denna karaktäristik, utan tvärtom bekräftade den. 1907 var Stalin fortfarande helt okänd, inte bara för partiet i allmänhet, utan till och med för de 300 delegaterna vid kongressen. Mandatkommissionens resolution antogs, men ett ansevärt antal delegater avstod från att rösta.

Det mest anmärkningsvärda är emellertid att Koba inte en enda gång utnyttjade den rådgivande röst som han tilldelats. Kongressen varade i tre veckor, diskussionerna var omfattande och utdragna. Trots detta finns Ivanovitjs namn inte noterat en enda gång bland de många talarna. Hans namnteckning finns bara med på två korta uttalanden från de kaukasiska bolsjevikerna rörande de lokala konflikterna med mensjevikerna, och även där först på tredje plats. Några andra spår av hans närvaro vid kongressen finns inte. För att förstå hela betydelsen i detta måste man förstå mekaniken bakom kongressens kulisser. Alla fraktioner och nationella organisationer hade sina egna möten i pauserna, där den egna linjen lades fast och talarna utsågs. Under tre veckor av debatter, där alla de mer kända partimedlemmarna deltog, ansåg den bolsjevikiska fraktionen därför inte att det fanns ett enda debattinlägg som kunde anförtros Ivanovitj.

Mot slutet av en av de sista sessionerna under kongressen talade en ung delegat från Petersburg. Alla hade hastigt lämnat sina platser och nästan ingen lyssnade på honom. Talaren

tvingades stiga upp på en stol för att fånga uppmärksamheten. Trots dessa ytterst ofördelaktiga omständigheter lyckades han samla en allt större skara delegater omkring sig och församlingen tystnade snart. Detta tal gjorde nykomlingen till medlem i centralkommittén. Ivanovitj, dömd till tystnad, noterade nykomlingens framgång – Zinovjev var bara 25 år gammal – troligen utan sympati, men knappast utan avund. Inte en levande själ brydde sig om den äregirige kaukasiern med sin oanvända rådgivande röst. Bolsjeviken Gandurin, en av de vanliga delegaterna vid kongressen, berättade i sina memoarer: ”Under pauserna omringade vi vanligen någon av de ledande kamraterna och överöste dem med frågor.” Gandurin nämner Litvinov, Vorosjilov, Tomskij och andra då relativt okända bolsjeviker. Men han nämnde inte alls Stalin. Ändå skrev han sina memoarer 1931 när det var betydligt svårare att glömma bort Stalin än att komma ihåg honom.

De bolsjeviker som valdes in i den nya centralkommittén var Mesjkovskij, Rozjkov, Teodorovitj och Nogin, med Lenin, Bogdanov, Krasin, Zinovjev, Rykov, Sjantser, Sammer, Leitheisen, Taratuta och A Smirnov som suppleanter. Fraktionens mest prominenta ledare utsågs till suppleanter, eftersom personer som kunde arbeta i Ryssland sköts fram i förgrunden. Men Ivanovitj fanns varken bland de ordinarie eller suppleanterna. Det vore fel att skylla detta på någon manöver från mensjevikernas sida då varje fraktion utsåg sina egna kandidater. Vissa bolsjeviker i centralkommittén, som Zinovjev, Rykov, Taratuta och A Smirnov, hörde till samma generation som Ivanovitj, några var till och med yngre än han.

Vid den bolsjevikiska fraktionens sista möte, efter det att kongressen avslutats, utsågs ett hemligt bolsjevikiskt center, det så kallade ”BC”, med femton medlemmar. Bland dem fanns den tidens och framtidens teoretiker och ”litterater” som Lenin, Bogdanov, Pokrovskij, Rozjkov, Zinovjev, Kamenev, liksom de främsta organisatörerna som Krasin, Rykov, Dubrovinskij, Nogin med flera. Ivanovitj var inte med i denna församling heller. Betydelsen av detta är uppenbar. Stalin kunde inte bli medlem i centralkommittén utan att vara känd för hela partiet. Ett annat hinder – som vi kan gå med på – var att de kaukasiska mensjevikerna var särskilt fientligt inställda gentemot honom. Men om han hade haft minsta tyngd och inflytande inom sin egen fraktion så kunde han inte ha undgått att väljas in i det bolsjevikiska centret, som var i trängande behov av en ledamot med auktoritet från Kaukasus. Ivanovitj själv måste ha drömt om en plats i ”BC”, men det fanns inte någon plats för honom.

Med tanke på allt detta – varför kom då Koba överhuvudtaget till London? Han kunde inte lyfta sin arm i egenskap av röstberättigad delegat. Det visade sig att han inte behövdes som talare. Han spelade uppenbarligen ingen roll vid den bolsjevikiska fraktionens slutna möten. Det är osannolikt att han kom av ren nyfikenhet – för att lyssna och lära. Han måste ha haft andra syften. Vilka var dessa?

Kongressen avslutades den 19 maj. Redan den 1 juni utmanade regeringschefen Stolypin duman med sitt krav på att 55 socialdemokratiska ledamöter omedelbart skulle uteslutas och att 16 av dessa skulle arresteras. Utan att vänta på dumans godkännande inleddes arresteringarna under natten den 2 juni. Den 3 juni suspenderades duman och i samband med denna kupp proklamerades en ny vallag. Noggrant förberedda massarresteringar genomfördes över hela landet. Inte minst arbetare vid järnvägen greps för att förebygga en generalstrejk. Försöken till myterier inom Svartahavsflottan och inom ett regemente i Kiev misslyckades. Monarkin triumferade. När Stolypin såg sig i spegeln, såg han bilden av den segerrike Sankt Görän.

Revolutionens allt tydligare upplösning ledde till flera nya kriser inom partiet och inom den bolsjevikiska fraktionen, vars stora majoritet förordade en bojkott av duman. Detta var en närmast instinktiv reaktion mot regeringens våld, men samtidigt ett försök att skyla över den egna maktlösheten med en radikal gest. Medan han vilade i Finland efter kongressen tänkte

Lenin noga igenom frågan ur alla synvinklar och tog därefter med kraft ställning mot bojkott. Hans ställning inom den egna fraktionen blev tämligen komplicerad. Det är inte så lätt att gå från revolutionens glansdagar till mer enahanda vardagsarbete. ”Med undantag för Lenin och Rozjkov så tog alla de prominenta representanterna för den bolsjevikiska fraktionen (Bogdanov, Kamenev, Lunatjarskij, Volskij och andra) ställning för bojkotten”, skrev Martov. Citatet är intressant med tanke på att bland de ”prominenta representanterna” nämns inte bara Lunatjarskij, utan även den sedan länge bortglömde Volskij, men inte Stalin. När den officiella historiska tidskriften i Moskva 1924 återgav Martovs vittnesmål så föll det inte redaktionen in att intressera sig för hur Stalin hade röstat.

Koba var bland dem som förespråkade bojkott. Förutom direkta vittnesmål, som förvisso kommer från mensjeviker, finns det indirekta uppgifter som är de mest övertygande. Inte en enda av dagens officiella historiker hänvisar med så mycket som ett ord till Stalins inställning när det gäller valen till den tredje duman. I en skrift med titeln Om bojkotten av den tredje duman, som gavs ut strax efter revolutionen, försvarade Lenin ett deltagande i valen, medan Kamenev förde fram bojkottförespråkarnas argument. Det har underlättat för Koba att förbli inkognito i denna fråga, eftersom ingen 1907 kom på tanken att be honom skriva en artikel. Den gamle bolsjevikern Pirjeiko minns att bojkottfalangen ”förebrådade kamrat Lenin för hans mensjevism”. Det finns inget skäl att betvivla att Koba inte heller sparade på georgiska och ryska kraftuttryck i den trängre bekantskapskretsen. Lenin å sin sida krävde beredskap och förmåga att leva upp till verkligheten. ”Bojkotten är en öppen krigsförklaring mot regeringen, en direkt attack mot den. Utan ett brett uppsving för revolutionen... är bojkotten chanslös.” Långt senare, 1920, skrev Lenin ”Det var ett misstag... av bolsjevikerna att bojkotta valen till duman 1906.” Det var ett misstag eftersom det efter nederlaget i december var otänkbart med en revolutionär anstormning i den nära framtiden. Därför var det huvudlöst att avvisa den plattform som duman erbjöd för att åter mobilisera de revolutionära styrkorna.

På partikonferensen i Finland i juli förespråkade alla nio bolsjeviker, med undantag för Lenin, en bojkott. Ivanovitj deltog inte på konferensen. Bojkottanhängarna hade Bogdanov som sin talesman. Resolutionen om deltagande i valen antogs med stöd av rösterna från ”mensjevikerna, Bund, polackerna, en lett och en bolsjevik”, skrev Dan. Denne ”en bolsjevik” var Lenin. ”I en liten sommarstuga försvarade Iljitj envist sin uppfattning”, drar sig Krupskaja till minnes, ”Krasin kom trampande på sin cykel, stannade vid ett fönster och lyssnade uppmärksamt på Iljitj en stund. Sedan fortsatte han tankfullt, utan att komma in i huset...” Krasin försvann från detta fönster och kom inte tillbaka förrän efter över tio år. Han återvände till partiet först efter oktoberrevolutionen, och inte heller då på en gång. Gradvis, under intryck av nya erfarenheter, anslöt sig bolsjevikerna till Lenins ståndpunkt. Men, som vi kommer att se, så bytte inte alla ståndpunkt. I tysthet övergav även Koba bojkottlinjen. Hans kaukasiska artiklar och tal till förmån för en bojkott har lyckligtvis fallit i glömska.

Den tredje duman inledde sin föga ärorika verksamhet den första november. Storbourgeoisien och jordägarna hade på förhand garanterats en majoritet. Sedan började den dystraste perioden i det ”restaurerade Ryssland”. Arbetarorganisationerna upplöstes, den revolutionära pressen undertrycktes, krigsrätter följde i spåren på straffexpeditioner. Mer skrämmande än slagen utifrån var dock reaktionen inom partiet. Deserteringarna antog masskaraktär. Intellectuella övergav politiken till förmån för vetenskap, konst, religion och erotisk mysticism. En våg av självmord fullbordade bilden. Omvärderingen av alla värden riktade sig i första hand mot de revolutionära partierna och deras ledare. Den skarpa förändringen i stämningen avspeglades tydligt i polisministeriets arkiv, där misstänkta brev censurerades. De intressantaste bevarades på detta sätt för historien.

I Genève mottog Lenin ett brev från Petersburg där det stod: ”Det är lugnt både i toppen och botten, men tystnaden underifrån är bedräglig. Under ytan gror den sorts ilska som får

människor att yla, för yla måste de. Tills vidare får vi också känna av denna ilska... ” En viss Sacharov skrev till sin vän i Odessa: ”Vi har fullständigt förlorat tilltron till dem som vi värderade så högt... Tänk att Trotskij i slutet av 1905 på fullaste allvar sade att den politiska revolutionen hade kulminerat i en storslagen framgång och att den omedelbart skulle följas av den sociala revolutionens inledning! (...) Och vad blev det av den lysande taktiken med ett väpnat uppror som bolsjevikerna skröt om? (...) Jag har verkligen förlorat all tilltro till våra ledare och alla dessa så kallade revolutionära intellektuella”. Varken den liberala eller den radikala pressen sparade på sarkasmerna mot dem som besegrats.

Rapporterna mellan lokalorganisationerna och partiets centralorgan, som på nytt flyttats till utlandet, var inte en mindre tydlig mätare på revolutionens upplösning. Till och med i arbetslägren vände hjältar från uppror och terroristattacker ryggen mot sin egen gårdag i öppen fiendskap och använde ord som ”parti”, ”kamrat” och ”socialism” enbart i ironisk mening.

Deserteringarna skedde inte bara bland intellektuella, inte bara bland dem som var här idag och försvunna imorgon, för vilka rörelsen bara var en genomgångsstation, utan också bland de medvetna arbetare som under flera år varit ett med partiet. Religion å ena sidan, fylleri, kortspel och liknande å den andra bredde ut sig starkare än någonsin bland arbetarklassens mer efterblivna skikt. I arbetarklassens övre skikt satte individualisterna tonen och försökte höja sin egen personliga, kulturella och ekonomiska status över sina arbetskamraters. Mensjevikerna fann sitt stöd hos det smala skikt av arbetararistokrati som framförallt bestod av metallarbetare och tryckare. Arbetarnas mellanskikt, som revolutionen lärt att läsa tidningar, uppvisade en större stabilitet. Men deras politiska liv påbörjades under ledning av intellektuella. De kände sig paralyserade när de plötsligt lämnades åt sitt öde och tvingades bida sin tid.

Inte alla deserterade. Men de revolutionärer som inte ville kapitulera ställdes inför oöverstigliga svårigheter. En illegal organisation behöver en sympatisk omgivning och ständigt nya reserver. I en atmosfär av allmän dekadens var det svårt, för att inte säga omöjligt, att upprätthålla det underjordiska arbetets mest grundläggande regler och revolutionära förbindelser. ”Det underjordiska arbetet fungerade utan glöd. Polisen genomförde razzior mot partiets tryckerier i Rostov vid Don, Moskva, Tjumen och Petersburg under 1909... ” och på andra platser; ”förråd av skrifter beslagtogs i Petersburg, Bialystok och Moskva; centralkommitténs arkiv i Petersburg likaså. Genom alla arresteringar förlorade partiet duktiga arbetare.” Så berättar den pensionerade generalen i gendarmeriet, Spiridovitj, i en närmast bekymrad ton.

”Vi har inget folk”, skrev Krupskaja med osynligt bläck i ett brev till Odessa i början av 1909. ”Alla är utspridda i fängelser och på olika förvisningsorter.” Gendarmerna gjorde det osynliga bläcket synligt och kunde ytterligare utöka fångarnas antal. I takt med att de revolutionära leden glesnade sjönk nivån i kommittéerna oundvikligen. Brist på kandidater gjorde det möjligt för hemliga agenter att ta sig upp i den underjordiska hierarkin. Genom att knäppa med fingrarna kunde provokatören få vilka revolutionärer som helst arresterade, om de stod i vägen. Försök att rensa organisationen från tvivelaktiga element ledde omedelbart till massarresteringar. En atmosfär av misstänksamhet och ömsesidig misstro blockerade alla initiativ. Efter ett antal välplanerade arresteringar blev provokatören Kucusjkin i början av 1910 vald till ordförande för partiets organisation i Moskvadistriktet. ”Ochranans ideal har uppnåtts”, skrev en aktiv medlem i rörelsen. ”Hemliga agenter är i ledningen för alla organisationer i Moskva.” Läget i Petersburg var inte mycket bättre. ”Ledningen verkade ha utplånats, den kunde inte byggas upp igen, provokationerna tog all vår kraft och organisationerna föll samman... ” 1909 fanns det fortfarande fem eller sex aktiva organisationer i Ryssland, men även de försvann snart. I slutet av 1908 hade partiet fortfarande 500 med-

lemmar i Moskva, det föll i mitten av det följande året till 250, ett halvår senare till 150; 1910 upphörde organisationen att existera.

Den före detta dumaledamoten Samojlov berättar om hur den fram till dess ganska aktiva och inflytelserika organisationen i Ivanovo-Voznesensk föll isär i början av 1910. En kort tid efteråt tynade också fackföreningarna bort. Deras platser intogs av gäng från de svarta hundradena. Den förrevolutionära regimen återinfördes stegvis inom textilindustrin, vilket innebar lägre löner, grymma bestraffningar, avskedanden och liknande. ”De arbetare som var kvar svalde allt under tystnad”. Det fanns dock ingen väg tillbaka till den gamla ordningen. Från utlandet kunde Lenin peka på breven från arbetare som berättade om det förnyade förtrycket och förföljelserna från fabriksägarna, samtidigt som de tillade: ”Vänta bara, 1905 kommer tillbaka!”

Terrorn uppifrån kompletterades av en terror underifrån. Ryckningarna från det besegrade upproret fortsatte under en längre period, i form av spridda lokala explosioner, gerillaraider, terrorattacker från grupper och individer. Revolutionens utveckling visas med förbluffande tydlighet av statistiken över terrorn. 233 personer mördades 1905; 768 under 1906 och 1 231 under 1907. Antalet sårade följde en något annorlunda kurva, eftersom terroristerna lärde sig att skjuta bättre. Terrorvågen nådde sin kulmen 1907. ”Det fanns dagar med flera större attentat, dussintals mindre attentatsförsök och mord mot lägre ämbetsmän...”, skrev en liberal betraktare. ”Bombverkstäder byggdes upp i alla städer, där bomberna ibland tog livet av sina alltför oförsiktiga tillverkare...”. Krasins alkemi blev kraftigt demokratiserad.

På det hela taget präglades de tre åren från 1905 till 1907 både av terroristdåd och strejker. Men det anmärkningsvärda är hur de statistiska trenderna skiljer sig åt. Medan antalet strejkande minskade snabbt år från år, ökade antalet terroristdåd i samma tempo. Helt klart tilltog terrorismen när massrörelsen avtog. Men terrorismen kunde inte öka i det oändliga. Även här måste den impuls som revolutionen gett avklinga. Antalet politiska mord 1907 var 1231, men minskade till 400 under 1908 och omkring 100 under 1909. Den ökade andelen skadade antydde dessutom att skjutandet nu utfördes av otränade amatörer, mest oerfarna ungdomar.

I Kaukasus med romantiska traditioner av stråtrövare och blodsfejder fortfarande vid liv, fann gerillakrigföringen ett flertal orädda kämpar. Över tusen terroristattentat genomfördes enbart i Transkaukasien under åren 1905 till 1907, åren för den första revolutionen. Stridande förband fick också en stor utbredning i Ural under bolsjevikisk ledning och i Polen under det polska socialistpartiets (PPS) banér. Den 2 augusti 1906 dödades dussintals poliser och soldater i Warszawa och andra polska städer. Enligt ledarnas förklaring var syftet med dessa attacker att ”förstärka proletarietets revolutionära anda”. Ledaren bland dessa ledare var Josef Pilsudski, Polens blivande ”befriare”, och sedermera dess förtryckare. Lenin kommenterade händelserna i Warszawa på följande sätt: ”Vi råder alla vårt partis väpnade grupper att upphöra med sin inaktivitet och inleda gerillaoperationer...”. General Spiridovitj kommenterade: ”Dessa appeller från de bolsjevikiska ledarna klingade inte ohörda, trots motståndet från (den mensjevikiska) centralkommittén.”

Pengar spelade en stor roll i kampen mellan partisanerna och polisen. Pengarna är själva nerven i kriget, och i inbördeskriget. Fram till författningsförslaget 1905 finansierades den revolutionära rörelsen framförallt av den liberala bourgeoisien och radikala intellektuella. Det gällde även för bolsjevikerna, som av liberalerna bara uppfattades som något mer beslutssamma revolutionära demokrater. Men när bourgeoisien överförde sina förhoppningar på den kommande duman, så började den samtidigt uppfatta revolutionärerna som ett hinder för en kompromiss med monarkin. Denna frontförskjutning innebar ett allvarligt avbräck för revolutionens finanser. Lockouter och arbetslöshet stoppade tillflödet av pengar från

arbetarna. Under tiden hade de revolutionära organisationerna byggt upp omfattande apparater med tryckerier, förlag, agitatorstab och slutligen beväpnade grupper i ständigt behov av vapen. Under dessa omständigheter fanns det inget annat sätt att säkra finansieringen av revolutionen på än med tvång. Initiativen togs, som nästan alltid, underifrån. De första exproprieringarna genomfördes rätt fredligt, ofta med ett tyst samförstånd med de anställda vid det exproprierade företaget. Det finns en historia om personalen vid försäkringsbolaget Nadezjda, som lugnade de tveksamma expropriatorerna med orden ”Var inte rädda kamrater!” Men denna idylliska period varade inte länge. I spåren på bourgeoisin började de intellektuella, inklusive de bankanställda, att distansera sig från revolutionen. Polisens insatser skärptes. Antalet skadade och dödade ökade på båda sidor. Utan stöd och sympatier så upplöstes de ”väpnade organisationerna” snabbt eller gick upp i rök.

En typisk bild av hur till och med de mest disciplinerade grupper urartade ger den redan tidigare citerade dumaledamoten för Ivanovo-Voznesensks textilarbetare, Samojlov, i sina memoarer. Det förband som från början agerade ”utifrån partientrets order”, började ”uppföra sig illa” under andra halvan av 1906. När det bara ville ge partiet en del av de pengar som stulits från en fabrik (i samband med detta hade kamreren dödats), vägrade partikommittén att ta emot pengarna och gav gruppen en allvarlig reprimand. Men det var redan för sent. De urartade snabbt och hade snart övergått till ”banditattacker av det mest ordinära kriminella slag”. Genom att de alltid hade stora summor pengar började de föra ett utsvävande liv och föll just därför ofta i polisens händer. På så sätt gick hela denna rörelse av väpnade grupper steg för steg ett föga ärorikt slut till mötes. ”Men vi måste medge att det i dess led fanns ett inte obetydligt antal... verkligt hengivna kamrater som var lojala mot revolutionens syften. En del av dem hade hjärtan som var rena som kristall...”, skriver Samojlov.

Det ursprungliga syftet med de väpnade grupperna var att ställa sig i ledningen för de upproriska massorna och lära dem att använda vapen och det effektivaste sättet att slå till mot fienden. Lenin var den huvudsaklige, om inte den ende, teoretikern på detta område. När upproret i december hade krossats var frågan vad som skulle göras med de väpnade grupperna. Lenin kom till kongressen i Stockholm med ett utkast till en resolution som gav gerillaverksamheten dess förtjänta roll som en oundviklig fortsättning av decemberupproret och del i förberedelserna för en kommande stor offensiv mot tsarismen. Samtidigt godtog resolutionen de så kallade expropriationerna av ekonomiska medel om de skedde ”under partiets kontroll”. Bolsjevikerna drog dock tillbaka denna resolution eftersom de var inbördes splittrade i frågan. Med röstsiffrorna 64 mot 4 antogs mensjevikernas resolution som kategoriskt förbjöd ”expropriationer” av enskilda personer och institutioner (20 avstod att rösta); statliga medel fick konfiskeras enbart om en revolutionär regering etablerats i det aktuella området, det vill säga bara i anslutning till ett folkligt uppror. De 24 delegater som antingen avstod eller röstade mot denna resolution tillhörde den oförsonliga leninistiska halvan av den bolsjevikiska fraktionen.

I den utförliga rapporten som Lenin skrev om kongressen i Stockholm nämnde han överhuvudtaget inte resolutionen om väpnade aktioner, eftersom han inte var närvarande under diskussionen. ”För övrigt är detta självklart inte en principfråga.” Det är knappast möjligt att Lenins frånvaro var en tillfällighet. Han ville helt enkelt inte få sina händer bundna. På samma sätt avstod Lenin vid kongressen i London ett år senare att rösta i frågan om expropriationer, under en session där han satt ordförande och därmed måste befinna sig i salen, trots vilda protester från de mensjevikiska bänkarna. Resolutionen i London förbjöd kategoriskt expropriationer och gav order om upplösning av partiets ”väpnade grupper”.

Detta var naturligtvis ingen abstrakt moralfråga. Alla klasser och alla partier närmar sig frågan om politiska mord, inte med utgångspunkt från bibelns bud, utan utifrån vilka historiska intressen som står på spel. När påven och hans kardinaler välsignade Francos vapen

krävde ingen konservativ statsman att de skulle fängslas för att ha uppmanat till mord. De officiella moralisterna protesterar mot våldet när detta är revolutionärt. Den som däremot kämpar mot klassförtrycket kan inte annat än erkänna revolutionen. Den som erkänner revolutionen erkänner också inbördeskriget. Slutligen, ”gerillakrig är en oundviklig form av kamp... när det uppstår mer eller mindre utdragna avbrott mellan de stora slagen i inbördeskriget.” (Lenin). Med utgångspunkt från klasskampens allmänna principer var detta omöjligt att emotsäga. Oenigheten uppstod när det gällde bedömningen av konkreta historiska omständigheter. När två stora uppgörelser i ett inbördeskrig är åtskilda av ett mellanrum på två eller tre månader är det självklart att perioden däremellan kommer att fyllas av gerillastrider. Men när ”avbrottet” sträcker sig över år, upphör gerillakriget att vara en förberedelse för ny kamp och blir bara en konvulsion efter nederlaget. Det är självklart inte lätt att avgöra var det ena slutar och det andra börjar.

Frågan om gerillakrigföring var nära förbunden med frågan om valbojkott. Det är tillåtet att bojkotta representativa församlingar bara om massrörelsen är tillräckligt stark för att störta dem eller vända dem ryggen. Men när massorna befinner sig på reträtt förlorar bojkottaktiken sin revolutionära innebörd. Lenin förstod detta och förklarade det bättre än andra. Redan 1906 förkastade han bojkotten av duman. Efter kuppen den 3 juni 1907 inledde han en beslutsam strid mot bojkottanhängarna just för att den revolutionära floden hade övergått till ebb. Det var självklart att gerillaaktioner hade förvandlats till ren anarkism, i ett läge när det var nödvändigt att använda sig av även den tsaristiska ”parlamentarismen” för att förbereda massornas mobilisering. Vid inbördeskrigets höjdpunkt stimulerade och förstärkte gerillaaktionerna massrörelsen. Under reaktionen försökte de ersätta massrörelsen, men i själva verket var de bara besvärande för partiet och påskyndade dess upplösning. Olminskij, en av Lenins mer framträdande vapenbröder, gjorde under sovjettiden en kritisk betraktelse över denna period. ”Många utmärkta ungdomar hamnade i galgen, andra urartade och ytterligare andra var besvikna på revolutionen. Samtidigt började människor i allmänhet att sätta likhetstecken mellan revolutionärer och vanliga banditer. När den revolutionära arbetarrörelsen senare började återuppväckas skedde detta långsammast i de städer där ‘ex-en’ hade varit talrikast. (Som exempel kan jag nämna Baku och Saratov.)” Låt oss komma ihåg hänvisningen till Baku.

Summan av Kobas revolutionära aktivitet under åren för den första revolutionen verkar så obetydlig att antingen man vill det eller inte så uppstår frågan: Kan detta verkligen ha varit allt? I denna strömvirvel av händelser måste Koba ha sökt efter verksamhetsfält där han kunde visa sitt värde. Kobas medverkan i terroristdåd och expropriationer kan inte betvivlas. Däremot är det svårt att avgöra karaktären på denna medverkan.

”Den främste inspiratören och ledaren... för de väpnade grupperna var Lenin själv, understödd av pålitliga personer i hans närhet”, skriver Spiridovitj. Vilka var dessa personer? Den före detta bolsjevikern Alexinskij, som efter första världskrigets utbrott blev expert på att avslöja bolsjevikerna, uppgav i utländsk press att det i den bolsjevikiska centralkommittén fanns ”ett litet utskott, vars existens inte bara var dold för den tsaristiska polisen, utan också för partiets medlemmar. Detta lilla utskott som bestod av Lenin, Krasin och en annan person... bekymrade sig särskilt om partiets ekonomi.” Med att bekymra sig om ekonomi menar Alexinskij att leda expropriationer. Den inte namngivna ”tredje personen” var naturvetaren, läkaren, ekonomen och filosofen Bogdanov, som vi känner sedan tidigare. Alexinskij hade inga skäl att tuga om Stalins deltagande i väpnade aktioner. Han säger inget om detta, eftersom han inte känner till något om det. Ändå hade Alexinskij under dessa år inte bara goda förbindelser med bolsjevikledningen, han stod också i kontakt med Stalin. Som allmän regel berättade denne sensationsmakare dessutom mer än han visste.

I noterna till Lenins samlade verk sägs följande om Krasin: (Han) ”ledde centralkommitténs kämpande tekniska byrå.” Krupskaja, å sin sida, skrev följande: ”Partimedlemmarna vet idag vilket viktigt arbete Krasin utförde under revolutionen 1905 genom att förse de väpnade grupperna med vapen, organisera tillverkningen av sprängämnen och så vidare. Allt detta skedde i hemlighet och utan fanfarer, men ändå satsades mycket energi inom detta område. Vladimir Iljitj visste mer om Krasins arbete än någon annan och högaktade honom i enlighet därmed.” Vojtinskij, som vid tiden för den första revolutionen var en framstående bolsjevik, skrev: ”Jag har ett tydligt intryck att Nikitij (Krasin) var den ende i den bolsjevikiska organisationen som Lenin såg på med genuin respekt och hade fullständigt förtroende för.” Det är ett faktum att Krasins arbete var inriktat på Petersburg. Men hade Koba organiserat en liknande verksamhet i Kaukasus, så skulle Krasin, Lenin och Krupskaja ha känt till detta. Ändå nämner Krupskaja ingenting om Stalins roll i partiets väpnade aktiviteter, trots att hon för att bevisa sin lojalitet nämner honom så ofta som möjligt.

Den 3 juli 1938 förklarade Pravda helt oväntat att ”den revolutionära rörelsens exempellöst mäktiga uppsving i Kaukasus” 1905 hade ett samband med ”vägledningen från vårt partis mest militanta organisationer, för första gången skapade direkt av kamrat Stalin.” Men denna enda officiella försäkran att Stalin hade något att göra med ”de mest militanta organisationer” gäller början av 1905, innan expropriationer hade kommit upp på dagordningen. Den ger heller inga upplysningar om Kobas faktiska roll i detta arbete. Slutligen är påståendet mycket tveksamt med tanke på att det inte fanns någon bolsjevikisk organisation i Tiflis förrän under andra halvan av 1905.

Låt oss se vad Iremasjvili säger om detta. Han talar med indignation om terroristdåd, ”exen” och liknande, och deklarerar: ”Koba var den som initierade bolsjevikernas brott i Georgien, vilka spelade reaktionen i händerna.” Efter sin frus död, när Koba förlorade ”de sista resterna av mänskliga känslor”, blev han ”en hängiven försvarare och organisatör... av brutala och systematiska mord på prinsar, präster och borgare.” Vi har redan haft tillfälle att konstatera att Iremasjvilis vittnesbörd blir opålitligare när han förrirrar sig från det personliga till det politiska, och från unga år till mer mogen ålder. De politiska banden mellan dessa vänner från ungdomstiden brast i och med den första revolutionens början. Det var bara av en slump som Iremasjvili den 17 oktober – dagen när författningsförslaget lades fram, såg, men inte hörde, hur Koba uppflugen på en gatlykta orerade till en folkmassa (den dagen klättrade alla upp i gatlyktor). Som mensjevik kunde Iremasjvili bara få upplysningar om Kobas terroristiska aktiviteter i andra och tredje hand. Detta vittnesmål är därför naturligtvis otillförlitligt. Iremasjvili ger två exempel: Den berömda expropriationen i Tiflis 1907, som vi ska återkomma till, och mordet på den populära georgiske författaren prins Tjatjavadze. När det gäller expropriationen som han felaktigt placerar 1905 säger Iremasjvili: ”Koba lyckades även vid detta tillfälle lura polisen. De hade inte ens tillräckliga bevis för att misstänka att han låg bakom detta grymma företag. Men den här gången utslöt Georgiens socialdemokratiska parti Koba officiellt...” När det gäller mordet på prins Tjatjavadze kan Iremasjvili inte uppbringa det minsta bevis på Stalins medverkan. Han nöjer sig med följande meningslösa observation: ”Indirekt förespråkade Koba mord. Han var upphovsman till alla slags brott, denne agitator som sjöd av hat.” Iremasjvili är på denna punkt intressant bara för att han kastar ljus på Kobas rykte bland sina politiska motståndare.

Den välinformerade författaren, troligen en georgisk mensjevik, till en artikel i en tysk tidning (Volksstimme, Mannheim, 2 september 1932), betonar att både vänner och fiender avsevärt överskattade Kobas terroristiska äventyr: ”Det är sant att Stalin hade en exceptionell förmåga för och dragning till organiserandet av denna typ av attacker... När det gällde sådana uppgifter så var han emellertid som regel organisatör, inspiratör och övervakare, men inte direkt deltagare.”

Vissa biografiförfattare har därför fel när de återger honom ”springande omkring med bomber och revolverar, hängiven åt äventyr av vildaste slag.” Historien om Kobas påstådda medverkan i mordet på Tiflis militärdiktator, general Grjaznov, den 17 januari 1906, verkar vara en fabrikation av detta slag. ”Denna aktion genomfördes i enlighet med ett beslut av Georgiens socialdemokratiska parti (mensjevikerna) av en terroristgrupp som valts ut speciellt för detta uppdrag. Stalin hade i likhet med alla andra bolsjevikerna inget inflytande i Georgien och var därmed varken direkt eller indirekt inblandad i denna affär.” Denna vittnesbörd av den anonyme författaren förtjänar uppmärksamhet. Tyvärr är dess positiva aspekt i det närmaste meningslös. Stalin tillskrivs ”en exceptionell förmåga för och dragning till” expropriationer och mord, något som inte underbyggs med några som helst faktauppgifter.

Den gamle georgiske bolsjevikiske terroristen Koté Tsintsadze, ett seriöst och pålitligt vittne, påstår att Stalin, som var missnöjd med mensjevikernas hantering av frågan om mordförsöket på general Grjaznov, bjöd in Koté att tillsammans med honom organisera en egen väpnad grupp för detta ändamål. Emellertid lyckades mensjevikerna snart själva lösa frågan. Samme Koté drar sig till minnes att han 1906 själv insåg behovet av en bolsjevikisk beväpnad grupp vars syfte skulle vara att råna statliga banker. ”Våra ledande kamrater, särskilt Koba-Stalin, stödde mitt förslag.” Detta vittnesmål är intressant på två sätt. För det första visar det att Tsintsadze såg Koba som en ”ledande kamrat”, det vill säga en lokal ledare. För det andra kan vi dra slutsatsen att Kobas inblandning i dessa frågor inte sträckte sig längre än att godkänna andras förslag.

I strid mot den mensjevikiska centralkommitténs direkta motstånd, men med Lenins aktiva stöd, lyckades partiets väpnade grupper sammankalla en konferens i Tammerfors i november 1906. Bland de viktigaste deltagarna vid denna konferens fanns revolutionärer som skulle komma att spela en viktig eller åtminstone märkbar roll inom partiet; som Krasin, Jaroslavskij, Zemljatjka, Lalajants, Trilisser med flera. Stalin fanns inte med, trots att han vid denna tidpunkt befann sig på fri fot i Tiflis. Någon kan anta att han föredrog att inte delta av säkerhetsskäl. Samtidigt spelade Krasin en viktig roll vid konferensen, trots att han vid denna tid ledde partiets väpnade aktiviteter och tack vare sitt rykte tog större risker än någon annan.

Den 18 mars 1918, det vill säga några månader efter sovjetregimens grundande, skrev mensjevikledaren Julius Martov i sin tidning i Moskva: ”Att de kaukasiska bolsjevikerna inlät sig på allehanda vågade exproprieringsföretag borde vara välkänt för medborgare Stalin, som en gång uteslöts ur sin partiorganisation för inblandning i expropriationer.” Stalin fann det nödvändigt att dra Martov inför en revolutionär tribunal: ”Jag har aldrig någonsin stått framför en partidomstol och har aldrig uteslutits. Detta är oförskämt förtal”, sade han till tribunalen och en välfylld domstolssal. Men Stalin sade inget om expropriationer. ”För anklagelser som Martovs krävs dokument. Men det är ohederligt att smutskasta någon på basis av rykten, utan att uppvisa några fakta.” Vad är den politiska orsaken till Stalins indignation? Det var ingen hemlighet att bolsjevikpartiet deltog i expropriationer. Lenin försvarade expropriationerna offentligt i pressen. Samtidigt kunde uteslutning från en mensjevikisk organisation knappast uppfattas som något skamligt av en bolsjevik, speciellt inte tio år i efterhand. Stalin hade alltså inga starka skäl att förneka Martovs ”anklagelser” om de överensstämde med verkligheten. Att utmana en så klok och skicklig motståndare i rätten öppnade dessutom för risken att förlora. Betyder detta då att Martovs anklagelser var falska? Driven av sitt journalistiska temperament och av sitt hat mot bolsjevikerna klev Martov mer än en gång över de gränser, som hans tveklöst ädla karaktär borde ha satt upp. Här handlade det emellertid om en rättslig process. Martov förblev kategorisk i sina påståenden. Han begärde att vissa vittnen skulle höras: ”Först och främst den kände georgiske socialdemokratiska företrädaren, Isidor Ramisjvili, som var ordförande i den revolutionära domstol som fastslog att Stalin deltagit i expropriationen av ångbåten Nikolaus I i Baku; Noa

Jordania; bolsjeviken Sjaumjan och andra ledamöter som ingick i den trans-kaukasiska distriktskommittén under 1907 och 1908. För det andra en grupp vittnen med den nuvarande kommissarien för ekonomi, Gukovskij, i spetsen. Under hans ledning prövades fallet med mordförsöket på arbetaren Zjarinov; som inför partiorganisationen avslöjat att kommittén i Baku och dess ledare Stalin varit inblandade i expropriationer.” I sitt svar sade Stalin ingenting om expropriationen av ångbåten eller om mordförsöket mot Zjarinov, samtidigt vidhöll han: ”Jag har aldrig ställts inför rätta, om Martov hävdar detta ägnar han sig åt oförskämt förtal.”

I strikt juridisk mening var det omöjligt att utesluta ”expropriatörer”, eftersom de själva i förväg varit kloka nog att utträda ur partiet. Men det var möjligt att pröva om de senare skulle beviljas återinträde i organisationen. Direkt uteslutning kunde bli aktuell bara av de anstiftare som fanns kvar som partimedlemmar. Det fanns uppenbarligen inga direkta bevis mot Koba. Därför är det möjligt att Martov delvis hade rätt när han sade att Koba uteslutits: ”i princip” var det så. Men Stalin hade också rätt – hans fall prövades aldrig. Det var inte lätt för tribunalen att reda ut detta, särskilt inte i avsaknad av vittnen. Stalin motsatte sig att vittnen skulle kallas och hänvisade till de svåra och opålitliga förbindelserna till Kaukasus som rådde i dessa avgörande dagar. Revolutionstribunalen fördjupade sig inte i frågan, utan konstaterade att förtal inte föll under dess ansvarsområde, men gav Martov en ”sambhällsreprimand” för att ha förolämpat sovjetregeringen (”Lenins och Trotskijs regering”, som referatet i den mensjevikiska tidningen ironiskt uttryckte det). Det går inte att förbigå den oroande uppgiften om mordförsöket mot arbetaren Zjarinov för att han protesterat mot expropriationerna. Trots att vi inte vet något om detta kapitel, så varslar det illa inför framtiden.

Mensjeviken Dan skrev 1925 att expropriatörer som Ordzjonikidze och Stalin försåg bolsjevikernas fraktion i Kaukasus med resurser, men detta är bara en upprepning av det Martov sagt tidigare, och sannolikt baserat på samma källor. Ingen ger oss några konkreta upplysningar. Ändå råder det ingen brist på försök att kasta ljus över denna romantiska period i Kobas liv. Med den underdånighet som är karaktäristisk för honom bad Emil Ludwig att Stalin under ett samtal i Kreml skulle berätta ”någonting” om sin ungdoms äventyr, exempelvis om ett bankrån. Istället för ett svar gav Stalin sin vetgirige samtalspartner en broschyr med sin biografi, som skulle säga ”allt”, men den innehöll inte ett ord om bankrån.

Stalin själv har aldrig med ett ord berört sina väpnade äventyr. Det är svårt att förklara varför. Han har aldrig kännetecknats av självbiografisk blygsamhet. Det han anser olämpligt att säga själv, beordrar han andra att säga. Från och med sin svindlande marsch mot makten kan han ha vägletts av hänsyn till regeringens ”prestige”. Men under de första åren efter oktoberrevolutionen var sådana hänsyn främmande för honom. De före detta kämparna bidrog inte med några upplysningar under perioden innan Stalin blev kontrollanten och inspiratören för alla som skulle skriva ned sina minnen. Hans rykte som organisatör av väpnade aktioner finner inget stöd i några dokument, varken i polisens handlingar eller i vittnesmål från förrädare eller överlöpare. Det är sant att Stalin har polisarkiven i ett fast grepp. Men om gendarmeriets arkiv hade innehållit några konkreta uppgifter som pekade ut Dzjugasjvili som expropriatör, hade hans straff blivit betydligt hårdare.

Av alla hypoteser är det bara en som bär sannolikhetens prägel. ”Stalin nämner inte några terroristiska dåd som på något sätt karl kopplas till honom, och tillåter inte att andra nämner dem heller, annars skulle det bli uppenbart att andra genomförde aktionerna medan hans roll begränsade sig till att övervaka dem På avstånd”, skriver Souvarine. Samtidigt är det förstas möjligt – och helt i enlighet med Kobas karaktär – att han med hjälp av underdrifter och överdrifter på de rätta ställena försiktigt tillskrev sig bedrifter som i verkligheten inte var hans egna. Det underjordiska arbetets förhållanden gjorde det omöjligt att kontrollera hans uppgifter. Därav hans ointresse att avslöja några detaljer. Å andra sidan nämner varken de

personer som faktiskt deltog i expropriationer eller de som stod honom nära något om Kobas roll eftersom de inte har något att säga. Andra deltog i striderna; Stalin övervakade dem på avstånd.

Ivanovitj skrev följande om Londonkongressen i sin illegala tidning i Baku:

”Av mensjevnikernas resolutioner var det enbart den om gerillaverksamhet som antogs och detta bara av en slump. Bolsjevikererna tog inte strid i denna fråga, eller snarare ville de inte föra striden till det bittra slutet, helt enkelt ur en önskan att ge mensjevikererna åtminstone ett tillfälle att glädja sig.”

Förklaringen är häpnadsväckande i sin absurditet; ”att ge mensjevikererna åtminstone ett tillfälle att glädja sig”. Sådana filantropiska ansträngningar ingick inte i Lenins politiska vanor. Faktum är att bolsjevikererna inte ville ”föra striden till det bittra slutet” för att de emot sig i denna fråga inte bara hade mensjevikererna, Bund, letterna, utan också sina närmaste allierade, polackerna. Dessutom rådde skarpa motsättningar inom bolsjevikererna själva i frågan om expropriationer. Det vore ändå fel att tro att författaren bara var pratglad och inte hade något särskilt syfte med detta. Faktum är att han inför de väpnade grupperna ansåg det nödvändigt att förringa kongressens återhållsamma beslut. Det gör naturligtvis inte själva förklaringen mindre orimlig. Detta är Stalins metod – han är beredd att använda sig av de lägsta knep närhelst han behöver kamouflera sina syften. Inte sällan lyckas han med uppenbart grova argument slippa söka efter djupare motiv. En seriös partimedlem skulle resignerat ha ryckt på axlarna när han hörde att Lenin backat för att ”ge mensjevikererna åtminstone ett tillfälle att glädja sig”. Den enkle medlemmen i en väpnad grupp däremot skulle med nöje gå med på att dessa ”slump”-mässiga inskränkningar av ”exen” inte behövde tas på allvar. För nästa väpnade aktion var detta nog.

Kvart i elva morgonen den 12 juni 1907 genomfördes en ovanligt vågad väpnad attack mot en konvoj av kosacker, som skyddade en penningtransport på Jerevantorget i Tiflis. Operationens förlopp förbereddes med ett urverks precision. Flera mycket kraftfulla bomber kastades med exakta tidsmellanrum. En serie revolverskott avfyrades. Säcken med pengar (341 000 rubel) försvann med revolutionärerna. Inte en enda av deltagarna greps av polisen. Tre av konvojens medlemmar dödades på fläcken och omkring 50 personer skadades, de flesta lindrigt. Ledaren för hela företaget var förklädd i officersuniform, gick omkring på torget och observerade försvararnas och angriparnas alla rörelser, samtidigt som han med skickliga kommandon lyckades hålla allmänheten borta från skådeplatsen och därmed undvek onödiga offer. I ett kritiskt ögonblick när allt såg ut att vara förlorat, tog pseudoofficeren med otrolig självbehärskning hand om säcken med pengar och gömde den tillfälligt i en soffa hos direktören för observatoriet. Samma observatorium där den unge Koba en gång arbetat som bokhållare. Ledaren var den armeniske kämpen Petrosjan, som bar täcknamnet Kamo.

När han kom till Tiflis i slutet av det föregående seklet föll han i händerna på propagandister, däribland Koba. Nästan utan att kunna ryska vände sig Petrosjan en gång till Koba med frågan ”Kamo, ska jag ta detta?”, [istället för komu – till vem]. Koba började skratta åt honom: ”Hör du – kamo, kamo!...” Ur detta taktlösa skämt uppstod ett revolutionärt alias som blev legendariskt, berättar Kamos änka Medvedeva för oss. I övrigt säger hon ingenting om relationerna mellan dessa två män. Däremot berättar hon om Kamos tillgivenhet visavi Lenin, som han för första gången besökte i Finland 1906. ”Denne orädda kämpe med gränslöst mod och orubblig viljestyrka var samtidigt en känslig och något naiv person och en ömsint kamrat”, skriver Krupskaja. ”Han var passionerat förbunden med Iljitj, Krasin och Bogdanov... Han blev vän med min mor och berättade för henne om sin moster och sina systrar. Kamo reste ofta från Finland till Petersburg, alltid med sina vapen, och mor brukade omsorgsfullt binda fast revolverna på hans rygg.” Detta är desto mer anmärkningsvärt

eftersom Krupskajas mor var änka efter en tsaristisk ämbetsman och bröt med religionen först vid hög ålder.

Strax före expropriationen i Tiflis besökte Kamo på nytt staben i Finland. Medvedeva skriver om detta besök: ”Kamo åkte till Finland förklädd till officer. Han besökte Lenin och återvände med vapen och sprängämnen till Tiflis.” Resan ägde rum antingen strax före eller omedelbart efter kongressen i London. Bombarna kom från Krasins laboratorium. Leonid var utbildad kemist och hade redan som student drömt om bomber av en nöts storlek. Året 1905 gav honom en möjlighet att forska vidare i denna riktning. Han lyckades aldrig tillverka en bomb med en så idealisk storlek, men laboratoriet tillverkade under hans ledning bomber med mycket förödande kraft. Detta var inte första gången de använts på ett torg i Tiflis.

Efter expropriationen dök Kamo upp i Berlin. Där greps han efter att ha angivits av polisspionen Zjtomirskij, som hade en framstående position i bolsjevikernas organisation i utlandet. I samband med gripandet beslagtogs den preussiska polisen en väska, som av allt att döma innehöll bomber och revolverar. Enligt uppgifter från mensjevikerna (utredningen genomfördes av den blivande diplomaten Tjitjerin) skulle Kamos sprängämnen användas vid en attack mot bankhuset Mendelssohn i Berlin. ”Detta är inte sant. Dynamiten skulle användas i Kaukasus”, uppger den välinformerade bolsjeviken Pjatnitskij. Låt oss lämna dynamitens destination därhän. Kamo blev kvar i tyskt fängelse i ett och ett halvt år. På Krasins inrådan simulerade han allvarlig sinnessjukdom. Som obotligt sinnessjuk överlämnades han till de ryska myndigheterna och tillbringade ytterligare ett och ett halvt år i fästningen Metech i Tiflis, där han genomgick mycket krävande undersökningar. Till slut förklarades han obotligt sinnessjuk och överfördes till ett mentalsjukhus, från vilket han rymde. ”Sedan reste han, gömd i kölutrymmet på ett fartyg, till Paris, för att träffa Iljitj”. Detta var 1911. Kamo led oerhört av den splittring som ägt rum mellan Lenin å ena sidan och Bogdanov och Krasin å den andra. ”Han var nära förbunden med dem alla”, konstaterar Krupskaja på nytt. Sedan följer en idyll: Kamo bad att få mandlar, satte sig i köket som också var matsal och åt mandlar, medan han berättade historien om sina svåra år, hur han simulerat galenskap och hur han lyckats tämja en svala under tiden i fängelset. ”Iljitj lyssnade på honom och greps av djupt medlidande för denne oerhört våghalsige man, som var barnslig, naiv och godhjärtad, och beredd att ta sig an de svåraste bedrifter och efter sin flykt inte riktigt visste vad han skulle ta sig till.”

Efter att ha gripits på nytt i Ryssland dömdes Kamo till döden. Genom ett dekret från tsaren 1913, i samband med 300-årsjubileet av ätten Romanovs tillträde till tronen, benådades han oväntat. Hans straff omvandlades från galgen till livstids straffarbete. Fyra år senare befriades han plötsligt av februarirevolutionen. Oktoberrevolutionen förde bolsjevikerna till makten, men kastade Kamo ur kurs. Likt en stor fisk kastades han upp på land. Under inbördeskriget försökte jag väcka hans intresse för gerillakrigföring bakom fiendens linjer, men slagfältet var tydligen inte i hans smak. Dessutom hade de hårda år han genomlevt inte passerat spårlöst förbi. Den nya situationen kvävde honom. Han hade inte vågat sitt och andras liv dussintals gånger bara för att bli en välbeställd tjänsteman. Koté Tsintsadze, en annan legendarisk figur, dog i tuberkulos sedan han förvisats av Stalin. Kamos öde hade sannerligen blivit likartat om han inte blivit överkörd och dödats av en bil på en gata i Tiflis sommaren 1922. Troligen var det en medlem av den nya byråkratin som satt i bilen. Kamo färdades i mörkret på en cykel – han hade inte gjort karriär. Det finns en symbolik i det sätt på vilket han gick döden till mötes.

Apropå Kamo skriver Souvarine oförtjänt nedlåtande om den ”otidsenliga mysticismen” som oförenlig med mer avancerade länders rationalitet. Faktum är att några för revolutionärer typiska drag – som fortfarande behövs i de ”västliga civilisationerna”

– fanns i begränsad omfattning hos Kamo. En otillräcklig revolutionär anda hos arbetarrörelsen i Europa har redan lett till fascismens seger i ett antal länder, där den ”otidsenliga mysticismen”

– här är uttrycket träffande – antar sina mest motbjudande uttryck. Kampen mot fascismens tyranni kommer utan tvekan att bland de revolutionära kämparna i Väst framtvunga just de drag hos Kamo som förbryllar den skeptiske kälkborgaren. I sin bok Järnhälen förutspår Jack London en epok av amerikanska Kamos i socialismens tjänst. Den historiska processen är långt mer komplex än den ytliga rationalisten vill tro.

Att Koba personligen deltog i expropriationen i Tiflis har sedan länge varit höjt över alla tvivel i partikretsar. Den tidigare sovjetdiplomaten Besedovskij, som hade hört diverse rykten i byråkratins andra och tredje rangens salonger, berättar att Stalin, ”i enlighet med Lenins instruktioner”, inte deltog direkt i expropriationerna men att han ”senare skrutit med att det var han som utarbetat handlingsplanerna in i minsta detalj och personligen kastade den första bomben från taket till prins Sumbatovs hus.” Det är svårt att avgöra om Stalin verkligen skrutit om sin medverkan eller om det är Besedovskij som skryter. Hur som helst så vare sig bekräftade eller dementerade Stalin under sovjetepoken någonsin dessa rykten. Uppenbarligen hade han inget emot att hans namn i ungdomars medvetande förknippats med expropriationernas tragiska romantik. 1932 tvivlade jag ännu inte på Stalins ledande roll i samband med den väpnade attacken på Jerevantorget och nämnde detta i förbigående i en av mina artiklar. Emellertid har en närmare studie av omständigheterna på den tiden tvingat mig att revidera min syn på den traditionella versionen.

I den kronologi som finns med i tolfte bandet av Lenins samlade verk kan man under datumet 12 juni 1907 läsa: ”Expropriationen i Tiflis (341 000 rubel), organiserad av Kamo-Petrosjan.” Det är allt. I en antologi tillägnad Krasin, där det sägs mycket om det berömda illegala tryckeriet i Kaukasus och partiets militära aktiviteter, nämns inte Stalin en enda gång. En gammal kämpe, välinformerad om aktiviteterna under perioden skriver: ”Planer på exproprieringar av förvaltningsbyggnaderna i Kvirili och Dusjet och den på Jerevantorget drogs upp av den senare (Kamo) tillsammans med Nikititj [Krasin].” Inte ett ord om Stalin. En annan före detta kämpe skriver: ”Expropriationer som den i Tiflis och på andra orter genomfördes under Leonid Borisovitjs [Krasins] direkta ledning.” Återigen inget om Stalin. Inte heller nämns Stalin i Bibineisjvilis bok, där alla detaljer om expropriationerna och dess förberedelser finns samlade. Av allt detta följer att Koba inte stod i direkt kontakt med medlemmarna i de väpnade grupperna, att han inte kan ha gett dem instruktioner och följaktligen inte var organisatör av aktionen i ordets verkliga mening, än mindre deltog i den.

Kongressen i London avslutades den 27 april. Expropriationen i Tiflis ägde rum den 12 juni (25 maj enligt gamla kalendern), en och en halv månad senare. Den tid som stod till förfogande efter Stalins hemkomst från utlandet var för kort för att han skulle ha kunnat leda förberedelserna för ett så komplicerat företag. Det är mer sannolikt att urvalet och samlingen av kämparna hade skett under tidigare våghalsiga äventyr. Möjligen avvaktade de kongressens beslut. En del kanske hyste tvivel om hur Lenin skulle se på exproprieringarna. Kämparna väntade på en signal. Stalin kan ha förmedlat denna signal. Men gick hans medverkan utöver detta?

Vi vet nästan ingenting om relationerna mellan Kamo och Koba. Kamo slöt sig gärna till andra människor. Men ingen säger någonting om band till Koba. Denna tystnad leder till tanken att det snarare fanns konflikter än vänskap. Orsaken till detta kan ha varit Kobas försök att kommendera Kamo eller att ta åt sig äran för sådant han inte gjort. Bibineisjvili berättar i sin bok om Kamo att ”en mystisk främling” dök upp när Georgien blivit sovjetrepublik, och under falska förespeglningar tog hand om Kamos korrespondens och annat

värdefullt material. Vem behövde detta material och för vilka syften? Dokumenten, liksom mannen som tog dem, försvann spårlöst. Är det förhastat att förmoda att Stalin genom en av sina agenter skaffade sig kontrollen över vissa bevis som, av en eller annan anledning, oroade honom? Detta utesluter naturligtvis inte ett nära samarbete mellan dem i juni 1907. Inte heller finns det något som talar emot att relationen mellan de båda kan ha försämrats efter ”affären” i Tiflis, där Stalin kan ha varit Kamos rådgivare när det gällde att bestämma de sista detaljerna. Dessutom kan rådgivaren utåt ha skapat en överdriven bild av sin roll. Det är onekligen enklare att tillskriva sig själv en ledande roll vid en expropriering än ledningen av hela oktoberrevolutionen. Ändå kommer Stalin inte att dra sig för att göra det senare.

Barbusse hävdar att Stalin reste till Berlin 1907 och stannade där en tid för ”samtal med Lenin”. Vilken sorts samtal vet inte författaren. Texten i Barbusses bok består mest av fel. Men hänvisningen till besöket i Berlin förtjänar vår uppmärksamhet, särskilt eftersom Stalin under dialogen med Ludwig också hänvisar till sin närvaro i Berlin 1907. Om Lenin åkte till Tysklands huvudstad särskilt för detta möte, så var det helt säkert inte för att föra teoretiska ”samtal”. Mötet kan ha ägt rum precis före, eller mer troligt just efter kongressen, och ägnades med största sannolikhet åt de kommande exproprieringarna, sätten att transportera pengar och så vidare. Varför ägde dessa diskussioner rum i Berlin och inte i London? Lenin kan ha tyckt att det var oförsiktigt att möta Ivanovitj i London, där han befann sig inom synhåll för delegaterna och ett stort antal tsaristiska och andra spioner som kongressen dragit till sig. Det är också möjligt att en tredje person som inte hade något med kongressen att göra skulle delta i dessa möten.

Från Berlin återvände Koba till Tiflis, men flyttade en kort tid senare till Baku. Därifrån reste han, enligt Barbusse, ”på nytt utomlands för att träffa Lenin”. En av de betrodda kaukasierna (Barbusse tillbringade en tid i Kaukasus där han skrev ner ett antal historier som Berija serverade honom) sade tydligen något om Stalins två möten i utlandet med Lenin, för att understryka deras nära förhållande. Tidpunkten för dessa möten är mycket betydelsefull: Det ena äger rum före exproprieringen, det andra äger rum omedelbart efteråt. Detta räcker för att förklara syftet. Det andra mötet ägnades med all säkerhet åt problemet – fortsätta eller sluta?

Iremasjvili skriver: ”Vänskapen mellan Koba-Stalin och Lenin började med detta.” Ordet ”vänskap” är i detta fall helt säkert inte på sin plats. Avståndet som skilde dessa båda män uteslöt en personlig vänskap. Men det förefaller som om de vid denna tid börjar lära känna varandra. Om antagandet att Lenin och Koba vid första mötet diskuterade planerna för exproprieringen i Tiflis stämmer, skulle det ha varit fullt naturligt om Lenin kände beundran för den man som han uppfattade som organisatör av denna kupp. Det är troligt att Lenin, efter att ha läst telegrammet om att bytet hade erövrats utan att en enda av revolutionärerna fått sätta livet till, för sig själv eller vänd till Krupskaja kan ha utropat ”Vilken underbar georgier!”. Detta är de ord vi kommer att finna i ett av hans brev till Gorkij. Entusiasm för människor som visade beslutsamhet, eller som helt enkelt lyckades med sina uppdrag, var ett mycket karaktäristiskt drag hos Lenin under hela hans liv. Han hyllade framförallt handlingens män. Utifrån bilden av Kobas roll i expropriationerna i Kaukasus kom Lenin uppenbarligen till slutsatsen att här var en person som kunde löpa linan ut eller utan att blinka leda andra. Han bestämde sig för att den ”underbare georgiern” skulle bli till nytta.

Bytet från Tiflis förde inget gott med sig. Hela bytet bestod av 500-rubelsedlar. Det var omöjligt att sätta sedlar av så stor valör i omlopp. Efter den negativa publicitet som skärmytsling-en på Jerevantorget gett upphov till var det omöjligt att försöka växla sedlarna i någon rysk bank. Hela operationen flyttades utomlands. Men provokatören Zjtomirskij, som hjälpte till att organisera växlingen, varnade polisen i god tid. Litvinov, den blivande utrikesministern, greps när han försökte växla pengarna i Paris. Olga Ravitj, som senare blev Zinovjevs fru, föll i polisens händer i Stockholm. Den blivande hälsovårdsministern Semasjko

greps i Genève, antagligen av en slump. ”Jag var en av de bolsjeviker som vid denna tid av princip var emot expropriationer”, skrev han själv. Efter missödena i samband med växlingen blev antalet sådana bolsjeviker avsevärt fler. Krupskaja berättar att ”den genomsnittlige schweizaren var livrädd. Det enda de talade om var ryska expropriationer. De talade om det med fasa i det pensionat där Iljitj och jag åt våra måltider.” Det ska nämnas att Olga Ravitj liksom Semasjko är försvunnen sedan den senaste tidens ”utrensningar” i Sovjet.

Exproprieringen i Tiflis kan på inget sätt betecknas som en gerillaaktion mellan två slag i ett inbördeskrig. Lenin kunde inte undgå att se att upproret hade skjutits upp till en obestämd framtid. För honom gällde det helt enkelt att klara partiets ekonomi på fiendens bekostnad inför en osäker framtid. Lenin kunde inte motstå denna frestelse, utan utnyttjade ett gynnsamt tillfälle och lyckosamt ”undantag”. Mot denna bakgrund innehöll expropriationen i Tiflis en god portion av äventyrspolitik, som i regel var något främmande för Lenin. När det gäller Stalin var situationen en helt annan. Vidare historiska frågor betydde lite i hans ögon. Resolutionen från kongressen i London var för honom bara en besvärlig pappersbit, som kunde neutraliseras med hjälp av ett grovt knep. Framgång rättfärdigade risken. Souvarine anser att det vore orättvist att skjuta över ansvaret från fraktionens ledare till en sekundär figur. Men här handlar det inte om att skjuta över ansvaret. På den tiden var den bolsjevikiska fraktionens majoritetet emot Lenin i frågan om expropriationer. De bolsjeviker som stod i direkt kontakt med de väpnade grupperna kunde på nära håll observera och dra slutsatser, vilket var svårt för Lenin, som på nytt hade blivit emigrant. Utan korrigeringar underifrån måste även den mest geniala ledare göra grova misstag. Faktum är att Stalin inte fanns bland dem som insåg det oförlåtliga i att genomföra gerillaaktioner i en situation av revolutionärt återtag. Detta var ingen slump. För honom var partiet i första hand en apparat. Apparaten behövde ekonomiska resurser för att kunna existera. De ekonomiska resurserna kunde erhållas med hjälp av en annan apparat, oberoende av massornas liv och kamp. Här var Stalin i sitt rätta element.

Följderna av detta tragiska äventyr, som avslutade en hel epok i partiets liv, var allvarliga. Debatten om expropriationen i Tiflis förgiftade relationerna inom partiet, och inom den bolsjevikiska fraktionen, under en lång period. Lenin ändrade själv uppfattning och tog mer resolut än någonsin ställning mot expropriationer, som dock under en tid fortsatte att vara en käpphäst för ”vänstern” inom bolsjevikerna. ”Affären” i Tiflis togs upp en sista gång i officiella partisammanhang på centralkommittén i januari 1910 på mensjevikernas enträgna begäran. Resolutionen fördömde i skarpa ordalag expropriationen som ett oacceptabelt brott mot partidisciplinen. Resolutionen godtog att det inte hade varit deltagarnas avsikt att skada arbetarrörelsen utan att de hade ”vägletts av en felaktig uppfattning om partiets intressen”. Ingen uteslöts. Ingen nämndes med namn. Koba fick därmed amnesti tillsammans med andra, som en som vägletts av en ”en felaktig uppfattning om partiets intressen”.

Under tiden fortsatte upplösningssprocessen inom de revolutionära organisationerna oavbrutet. Så tidigt som oktober 1907 skrev den mensjevikiske ”litteraten” Potresov till Axelrod: ”Vi befinner oss i en fullständig desintegrering och total demoralisering... Det är inte bara så att det inte finns någon organisation, inte ens de grundläggande elementen finns. Denna ickeexistens har till och med upphöjts till en princip...” Detta upphöjande av desintegreringen till princip skulle snart bli en uppgift för de flesta av mensjevismens ledare, inklusive Potresov själv. De deklarerade det underjordiska partiet upplöst, en gång för alla, och betecknade strävan att återuppbygga det som en reaktionär utopi. Martov försäkrade att det just var sådana ”skandalösa händelser som växlingen av pengarna från Tiflis” som tvingade ”de mest hängivna och aktiva delarna av arbetarklassen” att undvika all kontakt med en illegal politisk apparat. Mensjevikerna, som numera kallades för likvidatorerna, såg i den förskräckande utvecklingen av polisspioneriet ytterligare ett starkt argument för

”nödvändigheten” att dra sig undan den förpestade underjordiska tillvaron. De förskansade sig i fackföreningar, studieförbund och försäkringskassor och förvandlades från revolutionärer till kulturella propagandister. För att trygga sina arbeten i de lagliga organisationerna började funktionärerna inom arbetarklassen att skyddskamouflera sig. De undvek strejker, för att inte kompromettera de knappt tillåtna fackföreningarna. I praktiken innebar legalitet till varje pris att de frånsade sig de revolutionära metoderna.

Likvidatorerna stod i förgrunden under de mörkaste åren. ”De drabbades mindre av polisens förföljelse”, skriver Olminskij. ”De hade en stor del av skribenterna, många talare och de flesta intellektuella. De var tupparna på gödselstacken och de gol därefter.” Den för varje timme krympande bolsjevikiska fraktionens försök att upprätthålla sin illegala organisation krossades gång på gång av den fientliga omgivningen. Bolsjevismen verkade dömd en gång för alla. ”Dagens utveckling gör att formeringen av något slags varaktig partisekt framstår som en reaktionär utopi”, skrev Martov. I denna grundläggande prognos gjorde Martov och med honom hela den ryska mensjevismen ett grymt misstag. De perspektiv och paroller som likvidatorerna förde fram visade sig vara den reaktionära utopin. Det fanns ingen plats för ett öppet arbetarparti under 3 juni-regimen. Till och med liberalernas parti förvägrades registrering. Lenin påpekade att ”likvidatorerna har skakat av sig det illegala partiet samtidigt som de inte har fullgjort sin plikt att grunda ett legalt parti.” Just för att bolsjevismen förblev trogen de revolutionära uppgifterna under perioden av tillbakagång och förödmjukelse förbereddes dess oerhörda blomstring under revolutionens återkomst.

Under tiden växte en motpol till likvidatorerna fram inom vänstern av den bolsjevikiska fraktionen, en extremistisk grupp som envist som erkänna den förändrade situationen och fortsatte att försvara den direkta aktionens taktik. Efter valen ledde motsättningarna i frågan om bojkott av duman till bildandet av återkallarfraktionen, som krävde att de socialdemokratiska ledamöterna av duman skulle återkallas. Återkallarna var utan tvekan den symmetriska motsvarigheten till likvidatorerna. Medan mensjevikerna alltid och i alla lägen, även när revolutionens tryck var oemotståndligt, ansåg det nödvändigt att delta i varje ”parlament”, även om detta bara bildats som en tillfällig manöver från tsarens sida, ansåg återkallarna att de genom bojkott av det parlament som bildats till följd av revolutionens nederlag skulle kunna återuppväcka massorna. Precis som elektriska urladdningar åtföljs av åskknallar försökte de ”oförsonliga” att utlösa elektriska urladdningar genom konstgjorda åskknallar.

Dynamitlaboratoriernas period utövade fortfarande en stor dragningskraft på Krasin. Denne skarpsynte och insiktsfulle man anslöt sig under en period till återkallarnas sekt, för att sedan under åtskilliga år överge revolutionen helt och hållet. Bogdanov, en annan av Lenins närmaste medarbetare i den hemliga bolsjevikiska trojkan, rörde sig också åt vänster. I och med att denna hemliga trojka bröts itu, föll också den tidigare högsta ledningen för bolsjevikerna samman. Men Lenin vacklade inte. Under sommaren 1907 var majoriteten inom fraktionen för bojkott. Men redan under våren 1908 befann sig återkallarna i minoritet i Petersburg och Moskva. Lenins dominerande ställning bevisades bortom alla tvivel. Koba tog snabbt med detta i beräkningen. Hans olyckliga erfarenheter från debatten i jordfrågan, där han öppet tog ställning mot Lenin, hade gjort honom mer försiktig. I all tysthet och utan åthävor bröt han med bojkottanhängarna. Från och med då blev hans normala beteende vid varje vändpunkt att hålla sig utom synhåll och ändra ståndpunkt i tysthet.

Den fortsatta fragmenteringen av partiet i smågrupper, som i ett vakuum utkämpade hänsynslösa slag, skapade på sina håll en längtan efter försoning, överenskommelser och enighet till varje pris. Det var just under denna period som en annan aspekt av ”trotskismen” kom i förgrunden, inte teorin om den permanenta revolutionen, utan ”försoning” inom partiet. Denna fråga måste tas upp, om än kortfattat, för att ge en förståelse för den kommande konflikten mellan stalinism och trotskism. 1904, det vill säga samtidigt som åsiktsskillnaderna

om den liberala bourgeoisiens karaktär uppstod, bröt jag med minoriteten vid den andra kongressen [mensjevikerna] och under de följande tretton åren tillhörde jag ingen fraktion. Min uppfattning om konflikten inom partiet var följande: Så länge som revolutionära intellektuella dominerade både bland bolsjevikerna och bland mensjevikerna och så länge som de båda fraktionerna inte sträckte sig längre än till den borgerligt demokratiska revolutionen, fanns det inget skäl för en splittring mellan dem. Vid en ny revolution skulle trycket från de arbetande massorna hur som helst tvinga båda fraktionerna att inta samma revolutionära position, vilket de gjorde 1905. Vissa av bolsjevismens kritiker hävdar än idag att min försonlighet var en visdomens röst. Men dess grundläggande felaktighet har sedan länge bevisats både i teori och praktik. En enkel försoning mellan fraktioner kan bara ske längs någon form av medelväg. Men var finns garantin för att en sådan artificiellt dragen mittlinje motsvarar den objektiva situationens krav? Uppgiften för vetenskaplig politik är att utveckla ett program och en taktik utifrån en analys av klasskampen, inte från parallelogrammen av sådana tillfälliga och föränderliga krafter som politiska fraktioner. Det är sant att reaktionen var så stark att det satte extremt snäva gränser för hela partiets politiska arbete. Vid den här tidpunkten kan det ha verkat som att åsiktsskillnaderna var oväsentliga och konstgjort uppblåsta av ledarna i utlandet. Men just under reaktionsperioden var det omöjligt för den revolutionära partiet att skola sina kadrer utan ett vidare perspektiv. Förberedelsen för morgondagen var ett mycket viktigt element i dagens politik. Försoningspolitiken närdes av hoppet att händelseutvecklingen själv skulle tvinga fram den nödvändiga taktiken. Men denna fatalistiska optimism ledde i praktiken till ett förkastande inte bara av fraktionskamp, utan också av själva idén om ett parti. Om "händelseutvecklingen själv" kan diktera den riktiga politiska vägen för massorna, varför behövs då en särskild organisering av proletariats förtrupp, utarbetandet av ett program, urvalet av ledare och disciplinerad träning?

Längre fram, 1911, konstaterade Lenin att försoningspolitiken var oupplösligt förbunden med själva kärnan i partiets historiska uppgifter under åren av kontrarevolution. "Ett antal socialdemokrater förföll under denna period till försoning, från de mest skilda utgångspunkter", skrev han. "Mest konsekvent företrädde försoningslinjen av Trotskij, kanske den ende som försökte ge den en teoretisk motivering." Eftersom försoningspolitiken antog epidemisk utbredning under dessa år var den enligt Lenin det största hotet mot ett revolutionärt partis utveckling. Han visste mycket väl att försoningsanhängarna hade "de mest skilda utgångspunkter", opportunistiska liksom revolutionära. Men i sitt korståg mot denna farliga strömning tog han sig rätten att inte göra någon skillnad mellan dess olika subjektiva utgångspunkter. Tvärtom angrep han med fördubblad intensitet de försoningsivrare som i sin grundläggande inställning stod bolsjevikerna närmast. Lenin undvek offentlig polemik mot försoningsfalangen inom själva bolsjevikerna, utan riktade sin polemik mot "trotskismen", särskilt som jag, som redan nämnts, försökte ge en "teoretisk motivering" för försoning. Citat från denna våldsamma polemik kom senare att göra Stalin en tjänst som verkligen inte var avsedd.

Lenins verk från reaktionsåren – noggranna ned i minsta detalj och samtidigt idémässigt djärva – kommer alltid att erbjuda rik revolutionär skolning. I juli 1909 skrev Lenin: "Under revolutionen lärde vi oss 'att tala franska', det vill säga... att öka energin och omfattningen i massornas kamp. Nu måste vi i en tid av stagnation, reaktion och upplösning lära oss 'att tala tyska', det vill säga att agera långsamt... och vinna terräng tum för tum." Mensjevikernas ledare Martov uttryckte sig på följande sätt 1911: "Det som ledarna för den öppna rörelsen [det vill säga likvidatorerna] bara erkände i princip för två-tre år sedan – nödvändigheten att bygga partiet 'på tyska' –... erkänns nu allmänt som den uppgift som snarast måste realiseras i praktiken." Trots att både Lenin och Martov verkade ha börjat "tala tyska" så talade de ändå olika språk. För Martov innebar det att anpassa sig till den ryska halvabsolutismen i

förhoppning att gradvis kunna "europeisera" den. För Lenin betydde samma uttryck att med det illegala partiets understöd utnyttja de magra möjligheterna till lagligt arbete för att förbereda en ny revolution. Som den senare urartningen av den tyska socialdemokratin visar så återspeglade mensjevikerna mer sanningsenligt "det tyska språket" i politiken. Men Lenin förstod den objektiva utvecklingens riktning mycket bättre både vad gäller Tyskland och Ryssland. De fredliga reformernas epok höll på att avlösas av en epok av katastrofer.

Vad Koba anbelangar, så kunde han varken franska eller tyska. Men alla hans instinkter drog honom i riktning mot Lenins position. Koba sökte inte som mensjevikernas talare och journalister efter en offentlig plattform eftersom denna arena exponerade hans svaga snarare än hans starka sidor. Mest av allt behövde han en centraliserad maskin. Men under en kontrarevolutionär regim kunde denna maskin enbart vara illegal. Om Koba saknade ett historiskt perspektiv, så var han mer än rikligt utrustad med uthållighet. Under reaktionsåren var han inte en av de tiotusentals som övergav partiet, utan en av de fåtaliga hundra som, trots allt, förblev trogna.

En kort tid efter kongressen i London emigrerade både den unge Zinovjev, som valts in i centralkommittén, och den unge Kamenev, som kom att ingå i det bolsjevikiska centret. Koba stannade i Ryssland. Senare framhöll han detta som en exceptionell bragd. Det var inte ens i närheten. Var någonstans och vad man arbetade med var till mycket liten del ett individuellt val. Om centralkommittén i Koba hade sett en ung talangfull teoretiker och skribent som kunde växa till att ta sig an större uppgifter i utlandet, skulle han utan tvekan ha beordrats att emigrera och han hade varken haft möjlighet eller viljan att avböja. Men ingen kallade honom till utlandet. Från det ögonblick partiledningen uppmärksammade honom, sågs han som "praktiker", det vill säga en av många i de revolutionära leden, kapabel i första hand till lokalt organisatoriskt arbete. Och Koba, som testat sin förmåga vid kongresserna i Tammerfors, Stockholm och London, var själv knappast benägen att ansluta sig till emigranterna, bland vilka han varit en tredjeplansfigur. Längre fram, efter Lenins död, gjordes en dygd av nödvändigheten, och själva ordet "emigrant" fick samma klang på den nya byråkratins läppar som det haft för de konservativa under tsartiden.

Lenin kände, enligt egen utsago, att återtåget till exilen var som att stiga ned i sin egen grav. "Vi är fruktansvärt avskurna från allting här...", skrev han från Paris hösten 1909. "De här åren har verkligen varit djävulskt svåra..." "I den ryska borgerliga pressen började det dyka upp misskrediterande artiklar om emigranterna, som påstods vara själva sinnebilden av den besegrade revolution som de kultiverade kretsarna förkastat. 1912 svarade Lenin på dessa angrepp i bolsjevikernas tidning i Petersburg: "Ja, det finns mycket som är svårt att uthärda i emigrantvärlden... Det finns mer nöd och fattigdom här än någon annanstans. Antalet självmord är särskilt högt bland oss..." Men, "bara här och ingen annanstans har de viktigaste och mest grundläggande frågorna för hela den ryska demokratin ställts under dessa år av förvirring och avvaktan." De för revolutionen 1917 centrala idéerna utarbetades under de mödosamma och uttröttande striderna bland emigrantgrupperna. I detta arbete deltog Koba inte på något sätt.

Mellan hösten 1907 och mars 1908 ägnade sig Koba åt revolutionär aktivitet i Baku. Det är omöjligt att fastställa datum för när han flyttade dit. Han kan ha lämnat Tiflis samtidigt som Kamo laddade sin sista bomb; försiktighet var den viktigaste ingrediensen i Kobas mod. Baku, en stad med flera olika folkslag, hade redan vid början av seklet mer än 100 000 invånare, och fortsatte att växa snabbt. Oljeindustrin drog till sig mängder av azeriska tatarer. De tsaristiska myndigheterna lyckades delvis svara på den revolutionära rörelsen 1905 genom att spela ut tatarerna mot de mer avancerade armenierna. Men revolutionen grep tag även i de mer efterblivna azererna. Försenat, i förhållande till resten av landet, deltog de en masse i strejkerna 1907.

I den ”svarta staden” tillbringade Koba ungefär åtta månader, men då ingår tiden för resan till Berlin. ”Under kamrat Stalins ledning”, skrev den inte alltför uppfinningsrike Berija, ”växte den bolsjevikiska organisationen i Baku upp och härdades i kampen mot mensjevikerna.” Koba skickades till områden där motståndarna var speciellt starka. ”Under kamrat Stalins ledning, bröt bolsjevikerna mensjevikernas och SR:s inflytande”, och så vidare. Vi får knappt veta mer av Allilujev. Återsamlingen av de bolsjevikiska styrkorna efter det kaos polisen orsakat, skedde enligt honom ”under den direkta ledningen och med det aktiva deltagande av kamrat Stalin... Hans organisatoriska talang, genuina revolutionära entusiasm, outtröttliga energi, starka vilja och bolsjevikiska uthållighet...” och liknande. Olyckligtvis skrevs Stalins svärfars minnesbilder ned 1937. Formeln ”under den direkta ledningen och med det aktiva deltagandet”, förråder Berijas varumärke. SR:aren Veresjtjak var aktiv i Baku under samma period som Koba och betraktade honom med den politiske motståndarens ögon. Han tillskriver honom en ovanlig organisatorisk talang men förnekar att han hade något som helst personligt inflytande bland arbetarna. ”Hans personlighet gav ett dåligt första intryck”, skriver han. ”Koba tog också det med i beräkningen. Han talade aldrig offentligt vid massmöten... Kobas närvaro i det ena eller andra arbetarområdet var alltid hemlig, och man kunde bara spåra hans närvaro i en ökad aktivitet bland bolsjevikerna.” Det låter mer likt sanningen. Vi får tillfälle att träffa Veresjtjak igen.

Memoarer skrivna av bolsjevik före den totalitära eran tillskriver inte Stalin, utan Sjaumjan och Dzjaparidze, de främsta platserna inom organisationen i Baku. Båda dessa exceptionella revolutionärer dödades av engelsmännen den 20 september 1918 under den engelska ockupationen av Transkaukasien. ”Av de gamla kamraterna i Baku var kamraterna A Jenukidze, Koba (Stalin), Timofei (Spandarjan) Aljosja (Dzjaparidze) aktiva vid denna tid”, skriver Sjaumjans biografiförfattare Karimjan. ”Den bolsjevikiska organisationen hade en bred bas för sin aktivitet inom oljearbetarnas fackförening. Den verkliga organisatören och ansvarige för allt fackföreningsarbete var Aljosja (Dzjaparidze).” Jenukidze nämns före Koba, den viktigast rollen tillskrivs Dzjaparidze. Vidare: ”De båda (Sjaumjan och Dzjaparidze) var de mest älskade ledarna inom proletariatet i Baku.” Karimjan, som skrev sin skildring 1924, hade inte kommit på idén att nämna Koba bland ”de mest älskade ledarna”.

Stopani, en bolsjevik från Baku, berättar hur han 1907 blev uppslukad av fackligt arbete, ”den mest brännande uppgiften i den tidens Baku”. Fackföreningen leddes av bolsjevik. Inom fackföreningen ”spelades en prominent roll av den oersättlige Aljosja Dzjaparidze och en mindre roll av kamrat Koba (Dzjugasjvili), som ägnade merparten av sin kraft åt partiarbetet, vilket han ledde...” I vad detta partiarbete, utöver ”den mest brännande uppgiften”, bestod förklarar inte Stopani. Men i förbifarten faller han en intressant kommentar om åsiktsskillnader mellan bolsjevikerna i Baku. Alla instämde i behovet av att ”konsolidera” partiets inflytande inom fackföreningarna, men ”när det gällde graden och formen av konsolidering fanns det meningsmotsättningar mellan oss; vi hade vår egen ‘vänster’ (Koba-Stalin) och ‘höger’ (Aljosja Dzjaparidze och andra, däribland jag själv); motsättningarna gällde inte grunderna utan taktiken och metoderna för att upprätthålla denna kontakt.” Stopanis medvetet vaga ord – Stalin var vid denna tid redan mäktig – gör att vi utan problem kan föreställa oss de olika personernas arbetsfördelning. Genom den fördröjda strejkvågen hade fackföreningen blivit viktigast. Ledare för fackföreningen blev naturligt de som visste hur man talar till massorna och hur man leder dem: Dzjaparidze och Sjaumjan. På nytt nedflyttad till en sekundär roll, förskansade Koba sig i den underjordiska kommittén. Partiets kamp för att vinna inflytande i fackföreningarna innebar för Koba att ledarna för massorna, Dzjaparidze och Sjaumjan, skulle underställas hans befäl. Genom denna kamp för ”konsolidering” av sin egen personliga makt lyckades Koba väcka alla de ledande

bolsjevikernas motstånd, vilket framgår tydligt ur Stopanis ord. Massornas aktivitet gynnade inte intrigmakarens manövrer i kulisserna.

Extremt bitter blev rivaliteteten mellan Koba och Sjaumjan. Det gick så långt, enligt georgiska mensjevikiska källor, att arbetarna efter Sjaumjans arrestering misstänkte att Koba angett honom till polisen, och krävde att Koba skulle ställas inför en partidomstol. Kravet dog ut enbart på grund av att Koba själv arresterades. Det är osannolikt att de som framför anklagelsen hade några verkliga bevis. Deras misstankar kan ha väckts av ett antal tillfälligheter. Men det är ändå avslöjande att Kobas partikamrater ansåg honom kapabel att bli angivare, när motivet var otillfredsställd äregirighet. Något liknande har aldrig sagts om någon annan!

Vad gäller finansieringen av kommittén i Baku under tiden som Koba deltog finns det indicier, men knappast glasklara bevis, om beväpnade ”expropriationer”, penningbidrag som pressades ur fabriksägare under mordhot eller hot om anlagda bränder i deras oljekällor, tillverkning av förfalskade sedlar och så vidare. Det är svårt att säga ifall dessa gärningar, som faktiskt genomfördes, tillskrevs Koba redan vid denna tid eller om merparten av dem kopplats till hans namn avsevärt mycket senare. I alla händelser kan Kobas medverkan i såpass farliga aktioner inte ha varit direkt, annars skulle detta oundvikligen avslöjats. Med största sannolikhet ledde han sådana operationer på samma sätt som han försökt leda fackföreningen – från sidlinjen. Det är märkligt att mycket litet är känt om Kobas period i Baku. De mest obetydliga episoder noteras närhelst de ökar ”ledarens” berömmelse, samtidigt behandlas hans revolutionära aktivitet endast med de mest allmänna fraser. En så ihärdig tystnad är knappast en tillfällighet.

SR:aren Veresjtjak hamnade 1909, vid ganska unga år, i det så kallade Bailovfängelset i Baku, där han kom att tillbringa tre och ett halvt år. Koba, som greps den 25 mars, satt i samma fängelse ett halvår, skickades till förvisningsorten där han tillbringade nio månader, återvände illegalt till Baku, arresterades på nytt i mars 1910 och sattes återigen i detta fängelse, tillsammans med Veresjtjak, i knappt sex månader. 1912 träffades de båda fängelsekamraterna på nytt i Narym i Sibirien. Slutligen träffades de igen efter februarirevolutionen vid den första sovjetkongressen i Petrograd, där Veresjtjak var delegat för garnisonen i Tiflis.

Sedan Stalin hade nått maktens höjder skrev Veresjtjak i emigrantpressen en detaljerad skildring av deras gemensamma tid i fängelset. Allt i hans berättelse är kanske inte tillförlitligt och hans bedömningar övertygar inte alltid. Så när Veresjtjak hävdar, med all säkerhet utifrån hörsägen, att Koba själv erkänt att han ”av revolutionära orsaker” förrått vissa av sina kamrater vid seminariet, vet vi sedan tidigare att detta är en berättelse som är mycket osannolik. Populistförfattarens resonemang om Kobas marxism är extremt naivt. Men Veresjtjak hade den ojämförliga fördelen att på nära håll kunna observera Koba i en omgivning där den civiliserade tillvarons vanor och mönster oundvikligen förtvinar. Fängelset i Baku var byggt för 400 interner, men vid denna tid fanns där över 1 500. Fångarna sov i de överbefolkade cellerna, i korridorerna och på trapporna. Det fanns ingen möjlighet att få vara ifred. Alla dörrar, med undantag för straffcellernas, stod vidöppna. Kriminella och politiska fångar rörde sig fritt mellan cellerna, mellan byggnaderna och på gården. ”Det var omöjligt att sitta eller ligga ned utan att kliva på någons tår.” Under dessa omständigheter såg människor varandra – och åtskilliga sig själva – i ett nytt ljus. Även kalla och inbundna personer avslöjade karaktärsdrag som de kunnat dölja under normala omständigheter.

”Koba var en extremt ensidig person”, skriver Veresjtjak. ”Han hade inga allmänna principer och inte nog utbildning. Till hela sin natur var han en okultiverad och rå person. Dessa drag kombinerades med en utomordentligt medveten förslagenhet, bakom vilken även den mest uppmärksamme iakttagare inte omedelbart upptäckte hans andra mer dolda egenskaper.” Med

”allmänna principer” verkar författaren mena moraliska principer. Som populist var han anhängare av den ”etiska” socialismen. Veresjtjak förvånades över Kobas självbehärskning. Ett grymt spel bedrevs i detta fängelse. Syftet var att göra sin motståndare desperat med alla upptänkliga medel. Det kallades att ”jaga in i en bubbla.” ”Det var omöjligt att få Koba att tappa balansen...”, berättar Veresjtjak, ”inget kunde rubba hans lugn...”.

Detta spel var förhållandevis oskyldigt jämfört med myndigheternas. Bland de fängslade fanns personer som mer eller mindre nyligen dömts till döden och timme för timme väntade på att deras öde skulle beseglas. De dödsdömda åt och sov med de övriga. Inför ögonen på medfångarna fördes de nattetid iväg och hängdes på fängelsegården, så att man i cellerna ”kunde höra skriken och stönandet från de hängda.” Alla fångars nerver var spända till bristningsgränsen. ”Koba sov lugnt eller studerade i godan ro esperanto (han var övertygad om att esperanto skulle bli framtidens världsspråk).” Det vore dumt att tro att Koba var oberörd av avrättningarna. Men han hade starka nerver. Han saknade empati. Sådana nerver var i sig själva en viktig tillgång.

Trots kaoset, hängningarna och de personliga och politiska konflikterna, så var fängelset i Baku en viktig revolutionär skola. Koba stack ut bland de ledande marxisterna. Han inlät sig inte i diskussioner med enskilda personer, utan föredrog offentliga debatter, ett säkert tecken på att hans skolning och erfarenhet var överlägsen de flesta medfångars. ”Kobas yttre uppenbarelse och hans grovkorniga polemik gjorde alla hans framträdanden till obehagliga upplevelser. Hans tal var helt utan humor. De bestod alltid av en torr och formell framställning.” Veresjtjak påminner sig en ”diskussion i jordfrågan” där Kobas kamrat Ordzjonikidze ”slog sin motdebattör SR:aren Ilja Kartsevadze i ansiktet. För detta fick han rejält med stryk av de andra SR:arna.” Detta är inget påhitt. Den hetlevrade Ordzjonikidze behöll sin förkärlek för fysiska argument även som framstående sovjetisk dignitär. En gång föreslog Lenin till och med hans uteslutning ur partiet.

Veresjtjak förbluffades av Kobas ”automatiska minne”, vars lilla huvud ”med sin underutvecklade panna” förmodligen innehöll hela Marx *Kapitalet*. ”Marxismen var hans rätta element. Här var han omöjlig att besegra... Det fanns inte något som han inte kunde bevisa med en lämplig formel av Marx. Denne man gjorde ett starkt intryck på unga människor som inte var särskilt politiskt bevandrade.” Veresjtjak själv hörde till de som inte var ”särskilt politiskt bevandrade. För denne unge populist, uppfödd på hemvävd rysk belletristisk sociologi, måste Kobas marxistiska bagage ha framstått som ytterst imponerande. Det var i själva verket ganska blygsamt. Koba hade varken teoretisk nyfikenhet, uthållighet i sina studier eller disciplin i sin tankeverksamhet. Tal om ett ”automatiskt minne” är knappast korrekt. Hans minne är begränsat, empiriskt, utilitaristiskt, och trots träningen vid seminariet, inte det minsta automatiskt. Det är en bondes minne, utan spännvidd och syntes, men styvt och hårdnackat, särskilt vad gäller tankar på hämnd. Det är inte sant att Kobas huvud innehöll citat för alla livets skiften. Koba var aldrig någon bokmal eller skolastiker. Från Plechanov och Lenin hade han plockat marxismens mest grundläggande tankegångar om klasskampen och att idéerna är underordnade de materiella betingelserna. Även om han förenklade dessa elementära påståenden ytterligare, så kunde han trots allt med framgång använda dem mot populisterna, på samma sätt som en person med en revolver, om än enkel, kan vinna en strid mot en man med bumerang. Men på det hela taget förblev den marxistiska läran helt likgiltig för Koba.

Under tiden i fängelserna i Batumi och Kutais försökte Koba, som vi kommer ihåg, att tränga in det tyska språkets mysterier. Det inflytande som den tyska socialdemokratin utövade på sin ryska motsvarighet var oerhört stort vid denna tid. Men Koba hade till och med mindre framgång med att lära sig Marx språk än när det gällde att sätta sig in i Marx lära. I fängelset i Baku började han studera esperanto, ”framtidens språk”. Detta drag visar på ett mycket

belysande sätt hur Kobas intellekt fungerade; på inläringens område följde det alltid minsta motståndets lag. Trots åtta år i fängelse och i förvisning så lyckades han aldrig lära sig något främmande språk, inklusive sitt olycksaliga esperanto.

En allmän regel var att de politiska fångarna försökte undvika att umgås med de kriminella. Koba däremot, ”kunde alltid ses i sällskap med bovar, utpressare och landsvägsrånare.” Han kände sig som deras jämlike. ”Han imponerades alltid av människor som kunde ‘göra affärer’”. Han ville få ‘göra affärer’ inom politiken, där man måste kunna ‘träffa’ och ‘överträffa’”. En mycket lämplig iakttagelse. Men denna iakttagelse motsäger bättre än något annat kommentarerna om hans ”automatiska minne” fyllt med färdiga citat. För Koba var umgänget med personer med högre intellektuella intressen tröttsamt. Under Lenins tid satt han nästan alltid tyst, dyster och retlig på politbyråns möten. Omvänt var han mer öppen, behärskad och mänsklig i sällskap med människor av primitiv mentalitet. Under inbördeskriget när vissa enheter inom armén, oftast kavallerienheter, blev upproriska, rumlade omkring och hemföll till våld brukade Lenin säga: ”Borde vi inte skicka dit Stalin? Han vet hur man talar med människor av det här slaget.”

Koba var inte den som tog initiativ till fängelseprotester och demonstrationer, men han stödde alltid initiativtagarna. ”Det gjorde honom till en god kamrat i fängelsepublikens ögon.” Detta är också en träffande iakttagelse. Koba var aldrig i något sammanhang en initiativtagare. Men han kunde alltid ta tillvara andras initiativ, knuffa initiativtagarna framåt, samtidigt som han behöll manöverutrymme för sig själv. Det betyder inte att Koba saknade mod, han valde bara att hushålla med det. Regimen i fängelset var en blandning av slapphet och grymhet. Fångarna åtnjöt betydande frihet innanför fängelseväggarna. Men om den oklara gränsen överskreds tog fängelseledningen till väpnat våld. Veresjtjak berättade hur ett helt kompani ur Saljanregementet den första påskdagen 1909 (han menar uppenbarligen 1908) misshandlade alla politiska fångar, utan undantag, och tvingade dem att springa gatlopp. ”Koba gick med upprätt huvud trots slagen från gevärskolvorna, med en bok i handen. När slagen började hagla från alla håll tog han en slaskhink och slog sig in genom dörren till sin cell, trots de hotande bajonetterna.” Denne man som i regel uppvisade en fullständig självbehärskning kunde, om än sällan, drabbas av ett blint raseri.

Moskvas ”historiker” Jaroslavskij återger Veresjtjak på följande sätt: ”Stalin läste Marx medan han sprang gatlopp mellan soldaterna... ”Marx namn dras in här av samma skäl som jungfru Maria avbildas med en ros i händerna. Hela den sovjetiska historieskrivningen består av sådana rosor. Koba med ”Marx” i händerna under gevärsslag blev ett tema i sovjetisk vetenskap, prosa och poesi. Ändå var detta beteende på inget sätt exceptionellt. Misshandel i fängelserna hörde, liksom heroism, till vardagen. Pjatsnitskij berättar hur han arresterades i Vilnius 1902. Polisen föreslog att han, ännu en ung arbetare, skulle skickas till polisdistriktets chef som var okänd för att misshandla fångar och tvinga fram bekännelser. Men polismannens äldre kollega sa: ”Han kommer inte att säga något där heller. Han hör till Iskraorganisationen.” Redan så tidigt hade revolutionärerna som tillhörde Lenins skola ett rykte om sig som varande okuvliga. För att fastställa om Kamo verkligen hade förlorat sin känslighet, som han hävdade, stack läkarna in nålar under hans fingernaglar. Bara genom att Kamo i årtal uthärdade sådana provningar blev han till sist förklarad hopplöst sinnessjuk. Hur tungt väger några slag med gevärskolvar i jämförelse med detta? Det finns inget skäl att underskatta Kobas mod, men man måste sätta det i relation till tid och plats.

Förhållandena i fängelset underlättade för Veresjtjak att genomskåda det drag som gjorde att Stalin under så lång tid kunde förbli okänd: ”Det var hans förmåga att uppvigla andra, medan han höll sig i bakgrunden.” Sedan följer två exempel. Vid ett tillfälle misshandlades en ung georgier i den ”politiska” avdelningens korridor. Det obehagliga ordet ”provokatör” ekade genom byggnaden. Bara vaktsoldaterna lyckades få ett slut på bestraffningen. Hans blodiga

kropp fördes på en bår till stadssjukhuset. Var han provokatör? Och om så var fallet, varför blev han inte dödad? ”I fängelset i Bailov blev personer som bevisligen var provokatörer vanligtvis dödade”, påpekar Veresjtjak. ”Ingen förstod någonting. Först långt senare fick vi reda på att ryktet kommit från Koba.” Det blev aldrig klarlagt om den misshandlade mannen verkligen var provokatör. Var han kanske bara en av de arbetare som uttalat sig mot expropriationer eller som anklagat Koba för att ha angett Sjaumjan?

En annan händelse. En fånge som var känd som ”greken” knivhögg en nyanländ fånge, en ung arbetare, på trappan som ledde till den politiska avdelningen. Greken ansåg att mannen som han dödat var en tjallare, trots att han aldrig tidigare träffat honom. Denna blodiga incident, som naturligtvis orsakade stor uppståndelse i hela fängelset, förblev en gåta under lång tid. Till slut började greken antyda att han av oklara motiv vilseletts – desinformationen hade kommit från Koba.

Kaukasier blir lätt upprörda och tar lätt till kniven. Den kylige och beräknande Koba, som kände till deras språk och vanor, hade inga problem att hetsa dem mot varandra. I båda fallen handlade det utan tvekan om hämnd. Upphovsmannen hade inget behov av att låta offren veta vem som orsakat deras olycka. Koba delar inte sina känslor med någon, inte ens hämndens sötma. Han njuter hellre av den för sig själv. Båda fallen bär sannolikhetens prägel, så tarvliga de är; senare händelser gör dem bara än mer sannolika... I Bailovfängelset pågick förberedelserna för framtiden. Koba samlade erfarenhet. Koba blev stark. Koba mognade. Den före detta seminaristens gråa figur med kopparr i ansiktet började kasta en allt mörkare skugga.

Veresjtjak nämner dessutom, med all säkerhet utifrån hörsägen, de olika riskfyllda företag Koba låg bakom under tiden i Baku. Organiserandet av falskmyntare, rånen mot statliga sparkassor och annat liknande. ”Han ställdes aldrig inför rätta för någon av dessa affärer, trots att förfalskarna och expropriatorerna satt i fängelset tillsammans med honom.” Om de hade känt till hans roll hade säkert någon av dem förrått honom. ”Förmågan att i tysthet uppnå sitt syfte genom att utnyttja andra och samtidigt inte själv uppmärksammas, gjorde Koba till en intrigmakare som inte ryggade tillbaka för några medel och undandrog sig offentlig granskning och ansvar.”

Vi har alltså fått veta mer om Kobas liv i fängelset än om hans aktiviteter utanför detsamma. Men i båda omgivningarna förblev han sig själv trogen. Mellan diskussionerna med populisterna och småpratet med bovar, glömde han inte sin revolutionära organisation. Berija upplyser oss om att Koba lyckades upprätthålla regelbunden kontakt med kommittén i Baku från fängelset. Detta är fullt möjligt. Eftersom de politiska fångarna inte var isolerade från de kriminella och från varandra, var det omöjligt att bli avskuren från yttervärlden. En av utgåvorna av den illegala tidningen framställdes i sin helhet inne i fängelset. Revolutionens pulsslag fortsatte att slå, om än avsevärt svagare. Fängelset må inte ha stimulerat Kobas intresse för teorier, men det släckte inte heller hans kämpaglöd.

Den 20 september skickades Koba till Solvijtjegodsk, i den nordliga delen av Vologdaprovinsen. Detta var en privilegierad form av förvisning – bara två år, inte i Sibirien utan i det europeiska Ryssland, inte till en by utan till en liten stad med 2 000 invånare, med goda möjligheter till flykt. Det är med andra ord uppenbart att gendarmerna inte ens hade hyggligt starka bevis mot Koba. Eftersom levnadsomkostnaderna var mycket låga i dessa avlägsna gränstrakter var det inte svårt för de förvisade att klara sig på de få rubel som regeringen gav dem varje månad; utöver detta fick de hjälp av sina vänner och av det revolutionära Röda Korset. Vi vet inte hur Koba tillbringade sina nio månader i Solvijtjegodsk – vad han gjorde eller studerade. Inga dokument har publicerats, varken skrifter, dagböcker eller brev. I den lokala polisakten står det under ”uppförande” i ”fallet

Dzjugasjvili” att han är ”grov, oförskämnd och respektlös gentemot överordnade.” ”Respektlöshet” var ett gemensamt drag hos alla revolutionärer; ”grovhet” och ”oförskämndhet” var hans personliga egenskaper.

Våren 1909 fick Allilujev, som redan befann sig i Petersburg, ett brev från Koba i exilen, där han frågade om dennes adress. ”I slutet av sommaren samma år hade Koba flytt förvisningen och tagit sig till Petersburg, där jag stötte på honom på en gata i Litjeinijdistriktet.” Stalin hade varken hittat Allilujev hemma eller på hans arbete och tvingades vandra omkring på gatorna ett långt tag utan tak över huvudet. ”När jag råkade på honom på gatan var han extremt trött.” Allilujev lyckades hysa in Koba hos en portvakt vid ett gardesregemente, vilken sympatiserade med revolutionen. ”Här vilade Stalin en tid, träffade en del medlemmar i den bolsjevikiska dumafraktionen och fortsatte sedan söderut till Baku.”

Tillbaka till Baku! Han kan knappast ha dragits dit av lokalpatriotism. Det är troligare att Koba var helt okänd i Petersburg, att dumaledamöterna inte visade honom något större intresse, att ingen bad honom att stanna eller erbjöd den hjälp som var helt nödvändig för den som levde illegalt i staden. ”När han återvänt till Baku arbetade han energiskt med att stärka den bolsjevikiska organisationen... I oktober 1909 kom han till Tiflis, där han organiserade och ledde den bolsjevikiska organisationens kamp mot de mensjevikiska likvidatorerna.” Läsaren känner, utan tvekan, igen Berijas stil.

Koba publicerade flera artiklar i den illegala pressen, intressanta enbart för att de är skrivna av den blivande Stalin. I avsaknad av något mer betydelsefullt, fäster man idag oerhörd betydelse vid ett brev som Koba skrev till partiets tidning i utlandet i december 1909. Hans Brev från Kaukasus beskriver kontrasten mellan det aktiva industriella centret Baku och Tiflis, som stagnerar och domineras av statliga tjänstemän, butiksägare och hantverkare. Helt riktigt förklarar han mensjevikernas dominans i Tiflis med den sociala strukturen. Sedan följer en polemik mot Jordania, den georgiska socialdemokratins evige ledare, som på nytt förklarat behovet av att ”förena bourgeoisien och proletariats krafter”. Arbetarna måste lägga den oförsonliga politiken åt sidan, argumenterade Jordania, för att ”ju svagare kampen mellan proletariatet och bourgeoisien är, desto mer segerrik blir bourgeoisien... ”Koba företrädde en direkt motsatt hållning: ”Ju mer revolutionen vilar på klasskamp från arbetarnas sida, vilken kommer att visa vägen för de fattiga i byarna i kampen mot jordägarna och den liberala bourgeoisien, desto mer fullständig kommer revolutionens seger att bli.” Allt detta var i sak helt riktigt, men innehöll inte ett enda nytt ord. Med början 1905 återupprepades denna typ av polemik otaliga gånger. Om brevet hade något som helst värde för Lenin, var det inte för den skoluppsatsliknande återvinningen av hans egna idéer, utan som en levande röst från Ryssland när de flesta sådana hade tystnat. Ändå hyllades 1937 detta Brev från Kaukasus som ”det klassiska exemplet på leninistisk-stalinistisk taktik.” ”I våra skrifter och i all vår undervisning har inte tillräcklig uppmärksamhet fästs vid denna artikel som är exceptionellt djup, rik på slutsatser och historisk betydelse”, skriver en av dessa lovtalare. Det mest skonsamma man kan göra med denna artikel är att strunta i den.

Samme historiker (en viss Rabitjev) upplyser oss om att ”i mars och april 1910 var det äntligen möjligt att bilda en rysk byrå inom centralkommittén. Stalin ingick i denna byrå. Men innan byrån hann börja arbeta arresterades den.” Om detta är sant så blev Koba, åtminstone formellt, medlem i centralkommittén 1910 – en viktig milstolpe i hans biografi! Men det är inte sant. Femton år före Rabitjev berättade den gamle bolsjeviken Germanov (Frumkin) följande: ”Vid mötet mellan Nogin och författaren till dessa rader kom vi överens om att föreslå centralkommittén att följande fem skulle utses till centralkommitténs ryska sektion: Nogin, Dubrovinskij, Malinovskij, Stalin och Miljutin.” Det handlade alltså inte om ett beslut i centralkommittén, utan om ett förslag från två bolsjeviker. ”Vi kände Stalin personligen båda två”, fortsätter Germanov, ”som en av de bästa och mest aktiva arbetarna i Baku. Nogin

åkte till Baku för att prata igenom saken med honom; men av ett antal olika skäl kunde Stalin inte ta på sig förpliktelserna som följde med att ingå i centralkommittén.” Germanov förklarar inte vilka skälen var. Nogin skrev själv två år senare på följande sätt om sin resa till Baku: ”... Stalin (Koba) befann sig i den djupaste underjorden. Han var välkänd i Kaukasus på den tiden och tvingades gömma sig i oljefälten i Balachana.” Nogins redogörelse visar att han inte ens träffade Koba.

Motviljan att berätta mer om varför Koba inte kunde ta steget in i den ryska byrån öppnar för en del intressanta slutledningar. 1910 var det år när rörelsens urartning var som mest fullständig och försoningsströmningarna var starkast. I januari höll centralkommittén ett möte i Paris där försoningsanhängarna vann en mycket instabil seger. Det beslutades att centralkommittén i Ryssland skulle återupprättas, med likvidatorernas deltagande. Nogin och Germanov tillhörde försoningsfalangen inom bolsjevikerna. Det var Nogins uppgift att återupprätta den ryska byrån – det vill säga den som verkade illegalt. I avsaknad av framstående kandidater gjordes flera försök att involvera personer från provinserna. Bland dessa fanns Koba, som Nogin och Germanov kände som ”en av de bästa arbetarna i Baku”. Men av denna idé blev ingenting. Den välinformerade författaren till den tyska artikel vi tidigare hänvisat till hävdar att trots ”att de officiella bolsjevikiska biografiförfattarna försöker ge en bild av att hans expropriationer och uteslutning ur partiet aldrig inträffat... tvekade bolsjevikerna själva inför att ge honom någon betydelsefull position.” Det går tryggt att dra slutsatsen att Nogins uppdrag misslyckades för att Koba nyligen deltagit i ”väpnade aktiviteter”. Mötet i Paris hade brännmärkt expropriatorer som vägledda av ”en felaktig uppfattning om partiets intressen”. Mensjevikerna, som kämpade för att bli legala, kunde på inget sätt acceptera ett samarbete med någon som stått i ledningen för expropriationer. Det verkar som om Nogin insett detta först under förhandlingarna med ledande mensjeviker i Kaukasus. Ingen byrå med Koba som ledamot etablerades. Lagg märke till vad som hände med de båda försoningsanhängarna vars skyddsling Stalin var. Germanov finns bland dem som försvunnit spårlöst. Nogin räddades enbart av sin för tidiga död 1924 från att gå samma öde till mötes som Rykov, Tomskij, Germanov och andra av hans närmaste vänner.

Kobas aktivitet i Baku var onekligen mer framgångsrik än den i Tiflis, oavsett om han spelade en första, andra eller tredje rangens roll. Men bilden av organisationen i Baku som bolsjevismens enda ointagliga fästning hör hemma i mytologins värld. I slutet av 1911 lade Lenin själv omedvetet grunden till denna mytbildning genom att peka ut organisationerna i Baku och Kiev ”som förebilder och de mest utvecklade i hela Ryssland under 1910 och 1911” – det vill säga under åren för partiets totala upplösning respektive början på dess återuppvaknande. ”Organisationen i Baku existerade utan avbrott under de svåra åren av reaktion och deltog mycket aktivt i alla arbetarrörelsens aktiviteter”, konstateras i en av fotnoterna till det femtonde bandet av Lenins samlade verk. Dessa båda omdömen, som idag förknippas med Kobas aktiviteter, har vid närmare undersökning visat sig vara fullständigt felaktiga. Faktum är att Baku efter en period av uppsving gick igenom samma stadier av nedgång som de andra industristäderna i landet – det är sant att det skedde med viss fördröjning, men nedgången var desto mer drastisk.

Stopani skriver i sina memoarer: ”Med början 1910 dog det politiska och fackliga livet i Baku ut fullständigt”. Här och där fortsatte resterna av fackföreningar att existera under en tid, men med mensjevikerna i huvudrollen. ”Inom kort hade den bolsjevikiska aktiviteten nästan helt upphört på grund av ständiga motgångar i form av arresteringar, brist på aktiva arbetare och allmänt kaos.” Situationen var ännu värre 1911. Ordzjonikidze, som besökte Baku i mars 1912, när tidvattnet börjat vända märkbart över hela landet, skrev följande till utlandet: ”Igår lyckades jag äntligen samla några arbetare... Det är oorganiserat, dvs det lokala centret, därför måste vi nöja oss med att föra individuella diskussioner...” Dessa två vittnesmål

räcker. Låt oss till detta lägga Olminskijs redan citerade uppgifter om att ”återhämtningen var långsammast i de städer där ‘exen’ varit flest, (exempelvis Baku och Saratov)”. Det misstag som Lenin gjorde när han värderade organisationen i Baku är normalt för den som befinner sig i exil och tvingas göra bedömningar på avstånd och på basis av partisk eller otillförlitlig information, där överdrivet optimistiska underrättelser från Koba själv kan ha ingått.

Den allmänna bild som framträder är tydlig nog. Koba deltog inte aktivt i den fackliga rörelsen, som vid denna tid var det viktigaste frontavsnittet (Karinjan, Stopani). Han talade inte vid arbetarmöten (Veresjtjak), utan befann sig ”i den djupaste underjorden” (Nogin). Han kunde av ”olika skäl” inte inträda i centralkommitténs ryska byrå (Germanov). I Baku hade ”exen” varit mer talrika än på andra platser (Olminskij) och detsamma vad gäller terrordåden (Veresjtjak). Koba tillskrevs den direkta ledningen av de ”väpnade aktiviteterna” i Baku (Veresjtjak, Martov med flera). Sådana aktiviteter framtvungade utan tvekan en vändning bort från massorna och en tillvaro ”i den djupaste underjorden”. Under en tid upprätthölls den illegala organisationen på ett konstgjort sätt genom rån. Desto starkare blev reaktionens genomslag och desto mer försenad blev början på återuppvaknandet. Denna slutsats har både biografisk och teoretisk betydelse. Den kastar ljus över vissa allmänna lagar för massrörelsen.

Den 24 mars 1910 uppgav gendarmerikaptenen Martinov att han hade arresterat Josef Dzjugasjvili, även känd under sitt alias ”Koba”, en medlem i kommittén i Baku, ”en mycket aktiv partiarbetare som hade en ledande position” (om vi förutsätter att dokumentet inte har ändrats av Berijas hand). I samband med detta gripande rapporterade en annan gendarm till sina överordnade: ”med tanke på det ständiga deltagandet i revolutionära aktiviteter” som Dzjugasjvili visat och hans ”två rymningar”, så vill han, kaptен Galimbatovskij, ”föreslå det hårdast tänkbara straffet”. Men man ska inte tro att detta var liktydigt med avrättning. ”Hårdast tänkbara straff” som gick att utdöma på administrativ väg var fem års förvisning till de mest avlägsna platser i Sibirien.

Under tiden befann sig Koba i fängelset i Baku, som han redan kände till väl. Den politiska situationen i landet och fängelseregimen hade förändrats påtagligt under de ett och ett halvt år som förflutit. Det hade blivit 1910. Reaktionen triumferade över hela linjen. Inte bara massrörelsen, utan till och med expropriationerna, terrorn, de individuella desperata dåden nådde nya lågvattenmärken. Fängelset var strängare och tystare. Ingen tänkte ens på att föra kollektiva diskussioner. Koba hade gott om tid för att studera esperanto, om han inte blivit desillusionerad om framtidens språk. Den 27 augusti utfärdade generalguvernören i Kaukasus en order om att Dzjugasjvili under fem år bannlystes i Transkaukasien. Men rekommendationerna från kaptен Galimbatovskij, som uppenbarligen inte lyckats få fram några hållbara bevis, hörsammades inte i Petersburg. Koba skickades på nytt till Vologdaprovinsen för att fullborda sin oavslutade tvååriga förvisning. Myndigheterna i Petersburg uppfattade tydligt ännu inte Josef Dzjugasjvili som ett allvarligt hot.

5. Återuppvaknandet

I omkring fem år (1906-1911) spelade Stolypin herre över landet. Han uttömde alla reaktionens resurser. Tredje juni-regimen lyckades avslöja sig som värdelös i alla avseenden, framför allt i jordfrågan. Stolypin tvingades sänka sig från politisk kohandel till polisbatongen. Och för att verkligen belysa systemets totala bankrutt, så mördades Stolypin av en anställd i hans egen hemliga polis.

1910 var den ekonomiska återhämtningen ett odiskutabelt faktum. De revolutionära partierna ställdes inför frågan: Vilken effekt får denna brytpunkt på landets politiska förhållanden? Majoriteten inom socialdemokratien behöll sin schematiska position: krisen revolutionerar massorna, den industriella uppgången passiviserar dem. Båda fraktionerna, bolsjevikerna

såväl som mensjevnikerna, tenderade således att underskatta eller helt enkelt avfärda den återhämtning som faktiskt inletts. Undantaget var den Wienbaserade tidningen Pravda, som trots sina illusioner om försoning försvarade den korrekta idén att de politiska konsekvenserna av både uppgång och kris långt ifrån är automatiska, utan varje gång avgörs på nytt beroende på tidigare kamptraditioner och hela situationen i landet. Efter en ekonomisk uppgång som leder till en mycket utbredd strejkrörelse, skulle således en plötslig nedgång i situationen kunna framkalla en revolutionär flodvåg, under förutsättning att övriga villkor var uppfyllda. Om å andra sidan en lång period av revolutionär kamp slutat i nederlag kunde en ekonomisk kris splittra och försvaga proletariatet och fullständigt kunna förinta kampviljan. Eller så kan en ekonomisk uppgång som följer på en lång period av reaktion medföra en återhämtning även för arbetarrörelsen, huvudsakligen i form av facklig lönekamp, varefter den nya krisen kan föra in massornas energi på ett politiskt spår.

Det rysk-japanska kriget och revolutionens svallvågor hindrade den ryska kapitalismen från att ta del av den världsomfattande uppgången 1903-1907. Under tiden uttömdes massornas krafter av de ständiga revolutionära striderna, nederlagen och repressionen. Den globala ekonomiska kris som bröt ut 1907 förlängde den utdragna depressionen i Ryssland i ytterligare tre år, och bidrog istället för att inspirera arbetarna till nya strider, till att splittra och försvaga dem mer än någonsin. Under trycket av lockouter, arbetslöshet och fattigdom blev de utmattade massorna fullständigt demoraliserade. Detta var den materiella grunden för Stolypinreaktionens ”landvinningar”. Proletariatet behövde väckas av en ny industriuppgång för att få tillbaka sina krafter, fylla ut sina led och åter känna sig som den oundgängliga produktionsfaktorn och ge sig in i nya strider.

I slutet av 1910 inträffade något som inte setts på länge – gatudemonstrationer – i samband med två dödsfall: liberalen Muromtsev, den första dumans ordförande, och Leo Tolstoj. Studentrörelsen gick in i en ny fas. Om man betraktar saken ytligt – vilket är den historiska idealismens sedvanliga avvikelser – ser det ut som om det smala skiktet av intellektuella var själva grogrunden till det politiska återuppvaknandet och genom sitt eget exempel börjat inspirera arbetarklassens översta skikt. I själva verket gick den nya vågen inte uppifrån och ned, utan nedifrån och upp. Tack vare den uppgången vaknade arbetarklassen gradvis upp ur sin dvala. Men innan de kemiska förändringar som omvandlade massorna blev synliga, hade de överförts till studenterna via samhällets olika mellanskikt. Eftersom universitetsungdomen lättare satte sig i rörelse, uttrycktes återhämtningen till att börja med i form av studentoroligheter. Men för den noggranne iakttagaren stod det klart att de intellektuellas demonstrationer enbart var ett symptom på en mycket mer djupgående och betydelsefull process inom proletariatet självt.

Strejkkurvan började snart stiga. Antalet strejkande år 1911 var förvisso inte mer än knappa hundra tusen (året innan var siffran inte ens hälften så stor), men återhämtningens långsamma takt visade hur djup dvalan varit. I alla händelser såg arbetardistriktet helt annorlunda ut i slutet av året än i början. Efter de goda skördarna 1909 och 1910, som gav en impuls till återhämtningen, följde den katastrofala missväxten 1911 som utan att förhindra återhämtningen dömde 20 miljoner bönder till svält. Oroligheterna, som började i byarna, placerade återigen jordfrågan på dagordningen. Bolsjevikernas kongress i januari 1912 hade all rätt att tala om ”början på ett politiskt återuppvaknande”. Men vändpunkten inträffade inte förrän våren 1912, efter den ökända massakern på arbetare vid floden Lena. På den vidsträckta taigans område, mer än 8 000 kilometer från Petersburg och över 2 000 kilometer från närmaste järnväg, krävde guldgruvornas utstötta – som varje år försåg de engelska och ryska aktieägarna med miljontals rubler i profit – åtta timmars arbetsdag, löneökningar och avskaffande av bötesreglerna. Soldater som hämtats från Irkutsk öppnade eld mot den

obeväpnade folkmassan. 150 dödades och 250 sårades; berövade medicinsk vård avled ett stort antal sårade.

Under dumadebatten om händelserna vid Lena deklarerade inrikesminister Makarov, en enfaldig tjänsteman som varken var bättre eller sämre än sina samtida, under applåder från högern: ”Detta är vad som händer och det kommer att hända igen!” Dessa häpnadsväckande fräcka ord framkallade en elektrisk stöt. Till att börja med från fabriker i Petersburg, och sedan över hela landet började nyheter om protesttalanden och demonstrationer att strömma in via telefon och telegraf. Följderna av händelserna vid Lena kan bara jämföras med den indignationsvåg som svepte fram över arbetarklassen efter den blodiga söndagen sju år tidigare. ”Troligen inte sedan 1905”, skrev en liberal tidning, ”har huvudstadens gator varit så fyllda av aktivitet.”

Under dessa dagar befann sig Stalin i Petersburg, på fri fot mellan två förvisningsperioder. ”Skotten vid Lena bröt tystnadens is”, skrev han i tidningen Zvezda (Stjärnan), som vi ska återkomma till, ”och floden av folklig vrede sattes i rörelse. Det har börjat! (...) Allt som var ont och destruktivt hos den nuvarande regimen, allt som plågat det sedan länge lidande Ryssland – allt detta har sammanflätats i Lenahändelserna. Därför blev skotten vid Lena signalen till strejker och demonstrationer.”

Omkring 300 000 arbetare var indragna i strejkerna. Strejken på första maj satte 400 000 på marsch. Enligt officiella siffror var 725 000 ute i strejk under 1912. Den totala arbetskraften ökade med inte mindre än 20 procent under den ekonomiska uppgångens år, samtidigt som den febriga produktionskoncentrationen ytterligare stärkte deras ekonomiska betydelse. Arbetarklassens återuppvaknande påverkade alla andra befolkningsskikt. Den hungriga byn skakades. Detta var ett omen. Utbrott av missnöje förekom i armén och flottan. ”Det revolutionära uppsvinget i Ryssland”, skrev Lenin till Gorkij i augusti 1912, ”är inte av något annat slag, utan definitivt revolutionärt.”

Den nya rörelsen var inte en upprepning av det förgångna, utan dess fortsättning. 1905 hade den mäktiga januaristrejken åtföljts av en naiv skrivelse till tsaren. 1912 förde arbetarna omedelbart fram parollen om en demokratisk republik. Den nya revolutionära perioden befruktades av idéerna, traditionerna och de organisatoriska erfarenheterna från 1905, som berikats av de hårda lärdomarna under reaktionens år. Från första början hade arbetarna den ledande rollen. Inom proletariats förtrupp hade bolsjevikerna ledningen. Detta kom i allt väsentligt att avgöra den kommande revolutionens karaktär, även om bolsjevikerna ännu inte var fullt medvetna om det. Genom att stärka proletariats och ge det en enormt stor betydelse för landets ekonomiska och politiska liv, förstärkte återhämtningen den permanenta revolutionens perspektiv. Rensopandet av den gamla regimen augiasstall kunde bara utföras av den proletära diktaturens kvast. Den demokratiska revolutionen kunde endast segra genom att omvandlas till en socialistisk revolution och därmed endast genom att övervinna sig själv.

Detta fortsatte att vara ”trotskismens” ståndpunkt. Men den sistnämnda hade sin akilleshäla: försoningslinjen, i förening med förhoppningen om en mensjevikisk revolutionär återfödelse. Det nya uppsvinget – ”inte av något annat slag, utan definitivt revolutionärt” – utdelade ett förödande slag mot försoningslinjen. Bolsjevismen förlitade sig på proletariats revolutionära förtrupp och lärde den att leda fattigbönderna. Mensjevismen förlitade sig på arbetararistokratin och lutade mot den liberala bourgeoisien. I den stund massorna åter trädde in på den öppna konfliktens arena kunde det inte vara tal om ”försoning” mellan dessa båda fraktioner. Försoningsivrarna drevs till nya ståndpunkter: revolutionärerna i deras led drevs till bolsjevikerna och opportunisterna till mensjevikerna.

[Kobas tredje förvisning varade mellan 23 september 1910 och 6 juli 1911, då han frigavs efter att ha avtjänat återstoden av sitt tvååriga straff. Ungefär två månader av denna tid till-

bringade han på väg mellan Baku och Solvytjegodsk, med uppehåll i olika övergångsfängelser. Således] tillbringade Koba denna gång över åtta månader i förvisning. Nästan ingenting är känt om hans liv i Solvytjegodsk, vilka andra förvisade han hade kontakt med, vilka böcker han läste, vilka frågor som intresserade honom. Av två av hans brev från den perioden framgår att han mottog publikationer från utlandet och kunde följa partilivet, eller snarare livet hos emigranterna, där konflikten mellan fraktionerna blivit akut. Plechanov och en inkonsekvent grupp följeslagare bröt åter med sina närmaste vänner och gick till försvar för det illegala partiet mot likvidatorerna. Detta var den sista gnistan av radikalism hos denna märklige man som hastigt närmade sig sitt förfall. Därigenom uppstod det häpnadsväckande, paradoxala och kortlivade blocket mellan Lenin och Plechanov. Å andra sidan fanns närmandet mellan likvidatorerna (Martov med flera), tidningen Vperjod (Bogdanov, Lunatjarskij) och försoningsmakarna (Trotskij). Detta andra block, så fullkomligt renons på gemensam principiell grund, kom till stånd delvis till deltagarnas egen förvåning. Försoningsivrarna syftade fortfarande till en ”försoning” mellan bolsjeviker och mensjeviker; och eftersom bolsjevismen, personifierad i Lenins gestalt, kompromisslöst avvisade varje tanke på överenskommelse med likvidatorerna, gled försoningsivrarna naturligtvis över till en union eller halvunion mellan mensjevikerna och gruppen kring Vperjod. Kittet i detta tillfälliga block var, som Lenin skrev till Gorkij, ”avskyn för det bolsjevikiska centret i dess skoningslösa kamp till försvar för sina idéer.” Frågan om de två blocken skapade en livlig diskussion inom partiets glesa led.

Den 31 december 1910 skrev Stalin till Paris: ”Kamrat Simeon! Igår lämnade kamrater över ditt brev. Först av allt, varma hälsningar till Lenin, Kamenev och andra.” Denna hälsning återtrycks inte längre på grund av Kamenevs namn. Sedan följer hans värdering av läget i partiet. ”Enligt min mening är blockets linje (Lenin-Plechanov) den enda normala... Lenins hand är uppenbar i blockets plan – han är en smart bonde och vet på vilken sida brödet ska smöras. Det betyder dock inte att varje gammalt block är bra. Det trotskistiska blocket (han borde ha sagt – ’sammansmältningen’) – det är ruttet samvetslöst... Lenin-Plechanov-blocket är viktigt därför att det är ytterst principiellt, det grundas på samsyn i frågan om hur partiet kan återuppväckas. Men just därför att det är ett block, och inte en fusion, av just den anledningen behöver bolsjevikerna sin egen fraktion.” Allt detta var helt i linje med Lenins syn, egentligen en upprepning av dennes artiklar i form av självhävdelse i fråga om principer. Efter att dessutom liksom i förbifarten ha proklamerat det praktiska arbetet i Ryssland som ”det viktigaste” och inte emigrationen, skyndade sig Stalin att förklara att det praktiska arbetet betydde ”tillämpning av principer”. Sedan han stärkt sin ställning genom att upprepa det magiska ordet ”principer”, närmade sig Koba det han ville säga. ”... enligt min mening”, skriver han, ”är vår nästa uppgift, som inte får försenas, organiserandet av en central (rysk) grupp, som kan samordna det illegala, halvlegala och legala arbetet... En sådan grupp är lika nödvändig som luft, som bröd.” I denna plan fanns inget nytt. Lenin hade försökt återetablera centralkommitténs ryska byrå mer än en gång sedan Londonkongressen, men dittills hade partiets upplösning dömt försöken till misslyckande. Koba föreslog sammankallandet av en konferens för partiarbetare. ”Det är helt möjligt att själva konferensen skulle få fram de lämpliga personerna till den ovan nämnda centralgruppen”. Efter att ha avslöjat sin avsikt att flytta partiets tyngdpunkt från utlandet till Ryssland, skyndade sig Koba igen att dämpa varje möjlig farhåga hos Lenin: ”Vi behöver agera beslutsamt och skoningslöst och trotsa likvidatorernas, trotskisternas och Vperjodgruppens beskyllningar...” Med beräknad blygsamhet skrev han om centralgruppen i sitt projekt: ”Kalla det vad du vill – ’centralkommitténs ryska sektion’ eller ’centralkommitténs stödgrupp’ – det saknar betydelse.” Den låtsade likgiltigheten syftade till att dölja Kobas personliga äregirighet. ”Nu om mig själv. Jag har sex månader kvar. Vid slutet av perioden står jag till er tjänst. Om

behovet av organisatörer är verkligt akut, kan jag rymma på en gång.” Syftet med brevet var klart: Koba lade fram sin egen kandidatur. Han ville äntligen bli medlem i centralkommittén.

Kobas ambitioner, på inget sätt klandervärda, blev oväntat belysta av hans andra brev, adresserat till Moskvabolsjevikerna. ”Den kaukasiska Soso skriver till er.” (På detta sätt började brevet.) Ni kommer ihåg 1904 i Tiflis och Baku. Först av allt mina varma hälsningar till Olga, till dig, till Germanov. I M Globulev, med vilken jag fördriver tiden i förvisning, har berättat om er. Germanov känner mig som K... b... a (han förstår). Det är märkligt att Koba så sent som 1911 var tvungen att påminna gamla partimedlemmar om sig själv med indirekta och rent slumpmässiga kännetecken: han var fortfarande okänd eller riskerade att bli bortglömd. ”Min förvisningstid är över i juli detta år”, fortsätter han. ”Iljitj och kompani kallar mig till ett av två centrum utan att invänta förvisningstidens slut. Jag skulle emellertid helst vilja sitta av hela straffet (en legal person har större möjligheter)... Men om behovet är stort (jag inväntar deras svar) sticker jag så klart från finkan... Här vissnar vi utan något att göra, jag kvävs bokstavligt talat.”

Ur den allmänna försiktighetens synvinkel ter sig den delen av brevet otrolig. En landsförvisad, vars brev alltid löper risk att komma i polisens händer, postar utan uppenbar anledning ett brev till partimedlemmar som han knappt känner, innehållande information om hans konspiratoriska korrespondens med Lenin, att han kanske uppmanas fly från förvisningen och vid behov ”sticker jag så klart från finkan.” Som vi ska se, kom brevet faktiskt i gendarmernas händer. Dessa kunde utan större besvär fastställa avsändarens identitet och personerna som nämndes av honom. En förklaring till denna vårdslöshet är ofrånkomlig: otålig skrytsamhet! ”Den kaukasiske Soso”, som kanske inte tillräckligt uppmärksammades 1904, kan inte motstå frestelsen att informera moskvabolsjevikerna om att självaste Lenin hade räknat in honom bland de centrala partiarbetarna. Det skrytsamma motivet spelar dock en underordnad roll. Nyckeln till detta mystiska brev återfinns i dess sista del:

”om ‘stormen i vattenglasen’ utomlands har vi så klart hört: blocken med Lenin-Plechanov å ena sidan och Trotskij-Martov-Bogdanov å den andra. Arbetarnas inställning till det första blocket är, så vitt jag vet, positiv. Men i allmänhet börjar arbetarna se ner på emigrationen: ‘låt dem klättra på väggarna så mycket de önskar; men för den som värdesätter rörelsens intressen – arbeta, resten löser sig självt.’ Jag tror det är det bästa.”

Häpnadsväckande rader! Stalin betraktade Lenins kamp mot likvidatorerna och försoningsmakarna som ”en storm i ett vattenglas”. ”Arbetarna” – och Stalin med dem – ”börjar se ner” på emigrationen (inklusive bolsjevikernas generalstab). ”Den som värdesätter rörelsens intressen – arbeta, resten löser sig självt”. Rörelsens intressen verkade inte ha något samband med den teoretiska kamp som utarbetade dess program.

Ett och ett halvt år senare, när kampen bland emigranterna under trycket från uppsvingets början blev häftigare än någonsin klagade den sentimentale halv bolsjevik Gorkij i ett brev till Lenin över ”käglet” utomlands – stormen i vattenglasen. ”När det gäller käglet bland socialdemokraterna”, svarade Lenin honom förebrående, ”är det favoritkritiken från borgarna, liberalerna, SR:arna, som har en långt ifrån seriös inställning till utmanande frågor, som släpar efter andra, spelar på diplomati, lever av eklekticism...” ”Frågan för dem som begriper käglets iderötter...” insisterar han i ett följande brev ”är att hjälpa massan att hitta dessa rötter och inte att rättfärdiga massan i dess inställning till dessa debatter som ‘generalernas personliga affärer’. ”I Ryssland”, framhärjade Gorkij för sin del, ”finns det bland arbetarna nu många bra... ungdomar, men de är så fientligt inställda till emigranterna...” Lenin svarade: ”Det är faktiskt sant. Men det är inte ‘ledarnas’ fel... Det som är slitet isär ska föras samman; medan det är billigt och populärt, men till liten nytta, att skälla på ledarna...” Det verkar som om Lenin i sin återhållsamma vederläggning av Gorkij i själva verket indignerat motbevisade Stalin.

En noggrann jämförelse av Stalins två brev, vilka författaren aldrig avsåg skulle jämföras, ger en ytterst värdefull inblick i hans karaktär och hans sätt. Hans verkliga syn på ”principer” är långt mer sanningsenligt uttryckt i det andra brevet: ”arbeta, resten löser sig självt.” Sådan var väsentligen synen hos många ”kloka” försoningsivrare. Stalin tog sin tillflykt till grovt föraktfulla uttryck om ”emigranterna” inte bara på grund av att grovhet är ett framträdande drag i hans natur, utan huvudsakligen för att han räknade med sympati från praktikerna, i synnerhet Germanov. Han visste allt om deras syn från Globulev, som nyligen förvisats från Moskva. Verksamheten i Ryssland var i dåligt skick, den underjordiska organisationen hade förfallit till sin lägsta punkt, och praktikerna var benägna att skylla på emigranterna för att dessa gjorde så mycket väsen av bagateller.

För att förstå det praktiska målet bakom Stalins dubbelspel gäller det att komma ihåg att Germanov, som flera månader tidigare hade föreslagit Kobas kandidatur till centralkommittén, själv stod andra försoningsivrare med inflytande bland partihöjdarna nära. Koba ansåg det fördelaktigt att visa denna grupp sin solidaritet. Men han var klart medveten om styrkan i Lenins inflytande och började därför med en deklARATION om sin lojalitet till ”principer”. I sitt brev till Paris skämtade han om Lenins oförsonlighet, därför att Stalin var rädd för Lenin; i sitt brev till moskoviterna, ställde han dem mot Lenin, som av ingen vettig anledning ”klättrar på väggarna”. Det första brevet var ett grovt återgivande av Lenins artiklar mot försoningslinjen. Det andra brevet upprepade försoningsivrarnas argument mot Lenin. Allt detta inom 24 dagar.

Sant är att brevet till ”kamrat Simeon” innehåller den försiktiga frasen att utlandscentret inte är ”allt och inte ens det viktigaste. Det viktigaste är att organisera aktiviteter i Ryssland”. Å andra sidan, i brevet till moskoviterna fanns vad som verkar vara en oavsiktlig antydning: arbetarnas inställning till Lenin-Plechanov-blocket är, ”så vitt jag vet”, positiv. Men vad som i ett brev är en underordnad rättelse, tjänar i det andra brevet som utgångspunkt för motsatta tankegångar. Avsikten med de vaga sidospåren, vilka nästan är omedvetna reservationer, är att dämpa motsägelsen de båda breven emellan. Men egentligen förråder de författarens dåliga samvete.

Tekniken för alla intriger, hur primitiv den än är, är tillräcklig i förhållande till sitt mål. Koba skrev avsiktligt inte direkt till Lenin, utan föredrog att vända sig till ”Simeon”. Det gjorde det möjligt för honom att nämna Lenin i en ton av beundransvärd intimitet, utan att tvingas gå djupare. Kobas verkliga syfte var knappast något mysterium för Lenin. Men han såg på det som en politiker. En yrkesrevolutionär som tidigare visat viljestyrka och beslutsamhet var nu angelägen om att avancera in i partiapparaten. Lenin lade märke till det. Å andra sidan kom även Germanov ihåg att i Koba skulle försoningsanhängarna ha en allierad. Hans mål var därmed uppnått, åtminstone för stunden. Koba hade flera kvalifikationer för att bli en enastående medlem i centralkommittén. Hans ambition var välgrundad. Men det sätt på vilket den unge revolutionären närmade sig målet var häpnadsväckande – genom falskhet, svek och överlagd cynism!

I konspiratorisk tillvaro förstördes komprometterande brev; personliga kontakter med folk utomlands var sällsynta, så Koba oroade sig inte för att hans två brev skulle jämföras. Äran för att ha bevarat dessa ovärderliga mänskliga dokument till framtiden tillfaller helt och hållet det tsaristiska postverkets censur. Den 23 december 1925, när den totalitära regimen långt ifrån uppnått dagens automatik, var Tiflistidningen Zarja Vostoka tanklös nog att publicera Kobas brev till moskoviterna som tagits ur polisens arkiv. Det är inte svårt att föreställa sig den uppläxning den olycksaliga redaktionen fick för det! Brevet blev följaktligen aldrig återtryckt, och inte en enda av de officiella levnadstecknarna refererar till det.

Trots det stora behovet av organisatörer, kom Koba inte att direkt ”sticka från finkan” – det vill säga, han flydde inte, utan avtjänade denna gång hela sitt straff. Tidningarna spred nyheter om studentmöten och gatudemonstrationer. Inte mindre än 10 000 personer samlades på Nevskij Prospekt. Arbetare började sluta upp tillsammans med studenterna. ”Är inte detta början på förändringen?” frågade Lenin i en artikel flera veckor innan han mottog Kobas brev från förvisningen. Under de första månaderna 1911 blev återuppvaknandet odiskutabelt, men trots att han redan hade äran av tre rymningar, så väntade Koba denna gång lugnt ut förvisningstidens slut. Den nya vårens uppvaknande verkade ha lämnat honom kall. Var han, när han kom ihåg erfarenheterna från 1905, rädd för det nya återuppvaknandet?

Alla levnadstecknare utan undantag hänvisar till Kobas nya flykt. Faktum är att det inte fanns något behov av flykt; perioden i förvisning avslutades i juli 1911. Ochronan i Moskva nämnde i förbigående Josef Dzjugasjvili som en som ”fullgjort sin period av administrativ förvisning i staden Solvytjegodsk.” De bolsjevikiska centralkommittémedlemmarnas konferens ägde under tiden rum utomlands och tillsatte en speciell kommission för att förbereda en partikongress. Det verkar som om Koba, tillsammans med fyra andra, ingick i denna kommission. Efter förvisningen åkte han till Baku och Tiflis för att få fart på de lokala bolsjevikerna och få dem att delta på kongressen. Det fanns ingen formell organisation i Kaukasus, så det var nödvändigt att börja om bygget nästan från början. Tiflisbolsjevikerna godkände den appell Koba skrev om behovet av ett revolutionärt parti:

”Tyvärr stöter de medvetna arbetarna i vår strävan att stärka vårt socialdemokratiska parti på ett nytt hinder i våra led, utöver politiska äventyrare, provokatörer och annat slödder – nämligen människor med borgerlig mentalitet.”

Hänvisningen gällde likvidatorerna. Appellen avrundades med en metafor karaktäristisk för författaren:

”Den svarta reaktionens dystra blodfärgade moln över landet börjar skingras, börjar trängas undan av den folkliga ilskans och indignationens stormiga moln. Våra livs svarta bakgrund genomskärs av blixten, medan gryningen strålar på avstånd och stormen närmar sig...”

Syftet med appellen var att proklamera Tiflisgruppens tillkomst och därmed försäkra sig om de fåtaliga lokala bolsjevikernas deltagande på den kommande kongressen.

Koba lämnade Vologdaprovinsen lagenligt. Det är tveksamt om han åkte lagligt från Kaukasus till Petersburg: före detta förvisade förbjöds vanligen att bo i viktiga städer en viss period. Men med eller utan tillstånd satte landsortsbon slutligen kurs på huvudstadens territorium. Partiet höll just på att stiga upp ur sin dvala. De bästa krafterna satt i fängelse, var förvisade eller hade emigrerat. Av just den anledningen behövdes Koba i Petersburg. Men hans första framträdande i huvudstaden blev kort. Bara två månader förlöpte mellan slutet på hans förvisning och nästa arrestering, och av dessa måste tre eller fyra veckor ha åtgått till hans Kaukasusresa. Vi vet inte hur Koba anpassade sig till sin nya miljö eller hur han började arbeta i sin nya omgivning.

Den enda kvarlevan från denna tid är den mycket korta nyhetsnotis Koba skickade utomlands om ett hemligt möte med 46 socialdemokrater från Viborgsdistriktet. Huvudtanken i en framstående likvidators tal bestod av detta: att ”i ett partiavseende behövs ingen organisation”, eftersom det för offentlig aktivitet räckte med ”initiativgrupper” som skulle ägna sig åt offentliga tal och legala möten i frågor som statliga försäkringar, kommunalpolitik och dylikt. Enligt Kobas rapport möttes likvidatorernas plan på anpassning till den pseudo-konstitutionella monarkin av helhjärtat motstånd från alla arbetare, till och med mensjeviker. Vid slutet av mötet röstade alla, förutom huvudtalaren, för ett illegalt revolutionärt parti.

Antingen Lenin eller Zinovjev försåg detta brev från Petersburg med följande redaktionsnotering:

”Kamrat K:s korrespondens förtjänar den största uppmärksamhet från alla för vilka partiet är kärt... Man kan knappast föreställa sig ett bättre svar på fredsmakarnas och försoningsivrarnas ståndpunkter och förhoppningar. Är händelsen som beskrivs av kamrat K unik? Nej, den är typisk...”

Ändå var det ytterst sällan som ”partiet erhöll så detaljerad information, för vilken vi är kamrat K tack skyldiga.” Med hänvisning till denna tidningsepisod, skriver den Sovjetiska encyklopedin:

”Stalins brev och artiklar vittnar om den fasta enheten av kämpande ansträngningar och politisk linje som knöt samman Lenin och det geni som var hans vapenbroder.”

För att nå fram till denna uppskattning var det nödvändigt att ge ut flera utgåvor efter varandra av encyklopedin, och på vägen likvidera ett inte ringa antal redaktörer.

Allilujev berättar att han på hemväg en dag tidigt i september lade märke till några spioner utanför porten till sin bostad och uppe i våningen påträffade Stalin och en annan georgisk bolsjevik. När Allilujev berättade för honom om ”svansen” han lämnat nedanför trapporna, svarade Stalin inte särskilt artigt: ”Vad fan är det med dig?... Vissa kamrater förvandlas till rädda kälkborgare och bondlurkar!” Men spionerna visade sig vara nog så verkliga: den 9 september greps Koba och den 22 december var han redan på sin förvisningsort, denna gång Vologdas provinshuvudstad – det vill säga under bättre förhållanden än tidigare. Det är troligt att denna förvisning helt enkelt var en bestraffning för olagligt uppehälle i Petersburg.

Bolsjevikcentret utomlands fortsatte att sända ombud till Ryssland för att förbereda kongressen. Kontakten mellan de lokala socialdemokratiska grupperna etablerades långsamt och bröts ofta. Provokationer härjade, arresteringarna var förödande. Den sympati som idén om en konferens mötte bland arbetarna visade dock genast, enligt Olminskij, att ”arbetarna nätt och jämt tolererade likvidationismen, men långt ifrån eftersträvade den.” Trots extremt svåra förhållanden, lyckades ombuden etablera kontakt med ett stort antal lokala illegala grupper. ”Det var som en fläkt av frisk luft”, skrev samme Olminskij.

På kongressen som sammankallades i Prag den 5 januari 1912, deltog 15 delegater från ett 20-tal underjordiska organisationer – de flesta väldigt svaga. Delegationernas rapporter gav en tillräckligt tydlig bild av partiets tillstånd: de fåtaliga lokalorganisationerna bestod nästan enbart av bolsjeviker, med en stor andel provokatörer, som förrådde organisationen så fort den började komma på fötter. Särskilt tråkig var situationen i Kaukasus. ”Det finns ingen organisation av något slag i Tjitaurlj”, rapporterade Ordzjonikidze om den enda industriorten i Georgien. ”Inte heller finns det någon organisation i Batumi.” I Tiflis – ”samma bild. Under de senaste åren har det inte funnits ett enda flygblad och inget illegalt arbete av något slag...” Trots de lokala gruppernas uppenbara svaghet utstrålade kongressen den nya optimistiska andan. Massorna började röra på sig, partiet kände passadvinden i sina segel.

Besluten i Prag avgjorde partiets inriktning för en lång tid framöver. För det första ansåg kongressen det nödvändigt att skapa socialdemokratiska kärnor omgivna av ett så omfattande nätverk som möjligt av alla sorters legala arbetarföreningar. Den dåliga skörden ledde till hungersnöd för 20 miljoner bönder och bekräftade enligt kongressen än en gång ”omöjligheten att säkra någon normal borgerlig utveckling i Ryssland så länge dess politik styrs... av godsägarklassen vars tankebanor är kvar i tiden för livegenskapen.” ”Proletariatets uppgift att ta makten, och leda bönderna, kvarstår som den demokratiska revolutionens uppgift i Ryssland” Kongressen förklarade att likvidatorfraktionen stod utanför partiets led och uppmanade alla socialdemokrater, ”oberoende av strömningar och nyanser”, att föra krig mot likvidatorerna med syfte att återuppbygga det illegala partiet. Efter att därmed gått hela

vägen i att bryta med mensjevnikerna, inledde Pragkongressen det självständiga bolsjevikpartiets era, med egen centralkommitté.

Den senaste ”historieboken” om partiet, publicerad 1938 under Stalins redaktionella vägledning, konstaterar:

”Centralkommitténs medlemmar var Lenin, Stalin, Ordzjonikidze, Sverdlov, Golosjtjekin, och andra. Stalin och Sverdlov valdes till centralkommittén i sin frånvaro, eftersom de var i förvisning.”

Men i den officiella samlingen av partidokument (1926) kan vi läsa:

”Kongressen valde en ny centralkommitté bestående av Lenin, Zinovjev, Ordzjonikidze, Spandarjan, Viktor (Ordinskij), Malinovskij och Golosjtjekin.”

”Historiken” inkluderar varken Zinovjev eller provokatören Malinovskij i centralkommittén; men den inkluderar Stalin som inte var med på den gamla listan. Förklaringen till denna gåta kastar en del ljus över Stalins ställning i partiet på denna tid samt på de nuvarande moskoviternas historieskrivning. Faktum är att Stalin inte valdes på kongressen utan gjordes till medlem av centralkommittén strax efteråt genom vad som kallades adjungering. Den ovan nämnda officiella källan gör detta ytterst tydligt:

”Senare blev kamrat Koba (Dzjugasjvili-Stalin) och Vladimir (Belostostkij, före detta arbetare på Putilovverken) ’kooptrade’ till centralkommittén.”

Även enligt Moskva-ochranans material blev Dzjugasjvili medlem i centralkommittén i enlighet med centralkommitténs rätt att ’kooptra’ (välja in) medlemmar. Samma information ges utan undantag i alla sovjetiska uppslagsböcker fram till 1929, då Stalins instruktioner revolutionerade historieforskningen. I 1937 års jubileumsutgåva tillägnad kongressen läser vi:

”Stalin kunde inte delta i arbetet på Pragkongressen därför att han var i förvisning i Solvytjegodsk. Lenin och partiet kände redan Stalin som en viktig ledare... På Lenins förslag valde därför kongressdelegaterna Stalin i sin frånvaro till centralkommittén.”

Frågan om Stalin valdes på kongressen eller valdes in efteråt av centralkommittén kan verka obetydlig. Men så är inte fallet. Stalin ville bli medlem i centralkommittén. Lenin ansåg det nödvändigt att välja in honom i centralkommittén. De tillgängliga kandidaterna var så få att andra rangens personer blev medlemmar i centralkommittén. Ändå blev Koba inte vald. Varför? Lenin var långt ifrån diktator i sitt parti. Dessutom skulle inte ett revolutionärt parti tåla en diktatur över sig självt! Efter preliminära förhandlingar med delegater bedömde Lenin det klokast att inte föra fram Kobas kandidatur. ”När Lenin 1912 förde in Stalin i partiets centralkommitté”, skriver Dmitrievskij, ”möttes det av indignation. Ingen kritiserade det öppet. Men de ventilerade sin irritation inbördes.” Informationen från den före detta diplomaten, något som regel inte förtjänar förtroende, är ändå inte ointressant i den utsträckning den återspeglar byråkratiska hågkomster och skvaller. Lenin möttes säkert av allvarlig opposition. Det fanns bara en sak att göra: vänta tills kongressen var över och sedan vädja till den lilla ledande kretsen, vilken antingen litade på Lenins rekommendation eller delade hans bedömning av kandidaten. Därmed kom Stalin för första gången in i centralkommittén genom bakhjulet.

Historien om centralkommitténs interna organisation genomgick liknande förvandlingar.

”Centralkommittén... skapade på Lenins förslag en byrå inom centralkommittén, med kamrat Stalin i ledningen, för att vägleda partiarbetet i Ryssland. Utöver Stalin bestod centralkommitténs ryska byrå av Sverdlov, Spandarjan, Ordzjonikidze, Kalinin.”

Det påstår Berija som medan jag arbetade med detta kapitel utnämndes till chef för Stalins hemliga polis; hans akademiska ansträngningar fick sin belöning. Förgäves söker vi

emellertid efter något dokument som kan stödja denna version, som upprepades i den senaste "historieboken". För det första placerades ingen någonsin "i ledningen" för partiinstitutioner: en sådan valmetod fanns överhuvudtaget inte. Enligt de gamla officiella uppslagsböckerna, valde centralkommittén "en byrå bestående av: Ordzjonikidze, Spandarjan, Stalin och Golosjtjekin." Samma lista återges också i noterna till Lenins verk. I Moskva-ochranans papper nämns de första tre under sina alias – "Timofei, Sergo, och Koba" – som medlemmar av centralkommitténs ryska byrå. Det saknar inte intresse att Stalin i de gamla listorna placeras antingen sist eller näst sist, vilket så klart inte hade varit fallet om han placerats "i ledningen". Efter att ha uteslutits ur partiapparaten under en av de senare utrensningarna, suddades Golosjtjekin ut från 1912 års byrå; hans plats togs av den lyckosamme Kalinin. Historien blir till lera i krukmakarens händer.

Den 24 februari informerade Ordzjonikidze Lenin om att han besökt Ivanovitj (Stalin) i Vologda: "Kom helt överens med honom. Han är nöjd med resultatet." Hänvisningen gäller Pragkongressens beslut. Koba fick höra att han äntligen koopterats till det nyskapade "centret". Den 28 februari flydde han från förvisningen i sin nya egenskap som centralkommittémedlem. Efter en kort vistelse i Baku fortsatte han mot Petersburg. Två månader tidigare hade han fyllt 32 år.

Kobas avancemang från den provinsiella arenan till den nationella sammanföll med arbetarrörelsens återuppvaknande och arbetarpressens utbredning. Under trycket från de underjordiska styrkorna förlorade de tsaristiska myndigheterna sin forna självsäkerhet. Censurens hand försvagades. De lagliga möjligheterna ökade. Bolsjevismen bröt fram i det öppna, först med en veckotidning, sedan med en dagstidning. På en gång ökade möjligheterna att få gehör bland arbetarna. Medan partiet förblev underjordiskt blev tidningsredaktionerna revolutionens legala generalstaber. Petersburgstidningen Pravdas namn färgade arbetarrörelsen för en hel period, då bolsjevikerna började kallas "pravdaister". Under tidningens två och ett halvt år stängde regeringen den åtta gånger och varje gång återuppstod den under ett liknande namn. I vissa av de mest brännande frågorna tvingades Pravda ofta begränsa sig till underdrifter och antydningar. Men dess underjordiska agitatorer och proklamationer tillade det som tidningen inte kunde säga öppet. De medvetna arbetarna hade dessutom lärt sig att läsa mellan raderna. En upplaga på 40 000 kanske verkar blygsam mätt med västeuropeiska eller amerikanska mått. Men i Tsarrysslands överkänsliga politiska akustik vann bolsjeviktidningarna, genom prenumeranter och läsare, gehör hos 100 000-tals. Så samlades den unga revolutionära generationen runt Pravda under ledning av de veteraner som motstått reaktionen. "1912 lade Pravda grunden för bolsjevismens seger 1917", skrev Stalin senare, och antydde sitt eget deltagande i denna aktivitet.

Lenin, som ännu inte hört nyheten om Stalins flykt, klagade den 15 mars: "Ingenting från Ivanovitj - vad är det med honom? Var är han? Hur är det med honom?..." Det var ont om folk. Det fanns inga lämpliga personer ens i huvudstaden. I samma brev skrev Lenin att Petersburg hade ett "förbannat" behov av en illegal person, "eftersom saker och ting är i dåligt skick där. Det är ett hårt och ursinnigt krig. Vi har ingen information, ingen ledning, ingen kontroll över tidningen." Lenin bedrev ett "hårt och ursinnigt krig" mot redaktionen för Zvezda (Stjärnan) som dragit sig för att gå i krig mot likvidatorerna. "Skynda på och ta strid mot Zjivoje Djelo [Den levande saken, en likvidatortidning] – då är segern säkrad. Annars går det illa för oss. Var inte rädd för polemik..." insisterade Lenin igen i mars 1912. Sådant var ledmotivet i alla hans brev på den tiden.

"Vad är det med honom? Var är han? Hur är det med honom?" skulle vi också kunna fråga. Stalins verkliga roll – som vanligt, bakom kulisserna – är inte lätt att bedöma. Det behövs en noggrann utvärdering av fakta och dokument. Hans förpliktelser som centralkommittémedlem i Petersburg – med andra ord som en av partiets officiella ledare – omfattade naturligtvis även

den illegala pressen. Innan instruktionerna till "historikerna" utfärdades var dock detta faktum förvisat till total glömska. Det kollektiva minnet styrs av sina egna lagar, vilka inte alltid överensstämmer med partiföreskrifterna. Zvezda grundades i december 1910, när de första tecknen på återuppvaknandet blev uppenbara. "Lenin, Zinovjev och Kamenev", påstår den officiella notisen, "var de mest upptagna med förberedelserna för tidningen och med att redigera den från utlandet." Redaktionen för Lenins verk nämner elva personer som tidningens viktigaste medarbetare i Ryssland, men glömmet att nämna Stalin bland dessa. Det är dock ingen tvekan om att han ingick i tidningens stab och med tanke på sin ställning var inflytelserik. Samma glömska – i dagens Sovjet skulle det kanske kallas minnessabotage – är typiskt för alla gamla memoarer och uppslagsböcker. Till och med i en jubileumsutgåva som Pravda 1927 tillägnade sin egen 15-årsdag, nämns inte Stalin i en enda artikel eller ens i ledaren. När man studerar de gamla publikationerna, tror man ibland inte sina ögon!

Det enda undantaget finns i Olminskijs värdefulla memoarer, en av dem som stod närmast Zvezda och Pravda, och som beskriver Stalins roll i följande ordalag:

"Stalin och Sverdlov dök upp i Petersburg vid olika tillfällen efter sin flykt från förvisningen... De bådas närvaro i Petersburg (fram till nästa arrestering) var kort, men lyckades varje gång ha stor inverkan på tidningen, fraktionen och så vidare."

Detta kalla konstaterande, dessutom inte införlivat i huvudtexten utan som en fotnot, är troligen en sanningsenlig beskrivning. Stalin dök då och då upp i Petersburg under korta perioder, satte tryck på organisationen, på dumafractionen, på tidningen, och försvann sedan igen. Hans närvaro var alltför flyktig, hans inflytande bar alltför mycket av partiapparatens märke, hans idéer och artiklar var för all dagliga för att ha lämnat något bestående intryck hos andra. När folk skriver memoarer utan tvång, kommer de inte ihåg byråkraters officiella funktioner utan vitala människors viktiga aktiviteter, levande fakta, stringenta formuleringar, originella förslag. Stalin utmärkte sig inte för något sådant. Inte att undra på att den grå kopian inte blev ihågkommen vid sidan av det färgstarka originalet. Visst är det sant att Stalin inte bara återgav Lenin. Bunden av sitt stöd till försoningsivrarna, fortsatte han att samtidigt plöja de båda linjer vi redan är bekanta med från hans brev från Solvytjegodsk – med Lenin, mot likvidatorerna; med försoningsivrarna, mot Lenin. Den första linjen drevs öppet, den andra förtäckt. Inte heller gav Stalins kamp mot utlandscentret inspiration till memoarförfattarna, fastän av en annan anledning: de deltog allihop aktivt eller passivt i försoningsivrarnas "konspiration" mot Lenin och föredrog därför att bläddra förbi denna sida i partiets förflutna. Först efter 1929 blev Stalins officiella ställning som centralkommitténs representant utgångspunkt för den nya uttolkningen av förkrigshistorien.

Stalins personlighet lämnade inga spår i tidningen av den enkla anledningen att han till sin natur inte är någon tidningsmänniska. Från april 1912, till februari 1913, enligt beräkningar av en av hans nära medarbetare, publicerade han i bolsjevikpressen "inte mindre än ett tjog artiklar", vilket ger ett snitt på ungefär två i månaden. Och detta under händelsernas höjdpunkt då livet ställde nya frågor varje dramatisk dag! Det är sant att Stalin under detta år tillbringade närmare sex månader i förvisning. Men det var mycket lättare att bidra till Pravda från Solvytjegodsk eller Vologda än från Krakow, varifrån Lenin och Zinovjev skickade artiklar och brev varenda dag. Slöhet och överdriven försiktighet och fullständig brist på litterär förmåga samverkade till att göra Stalins penna tämligen improduktiv. Hans artiklar, som visade upp en självsäkrare ton än under den första revolutionen, fortsatte att ge det outplånliga intrycket av medelmåttighet.

"Efter arbetarnas ekonomiska demonstrationer", skrev han i Zvezda den 15 april, "följde deras politiska demonstrationer. Efter lönestrejker kom protester, möten och politiska strejker

orsakade av skottlossningen vid Lena... Det är ingen tvekan om att frihetsrörelsens underjordiska styrkor har börjat arbeta. Var hälsade, första svalor!”

Bilden av ”svalor” som en symbol för ”underjordiska styrkor” är typisk för vår författares stil. Men trots allt, det är tydligt vad han försöker säga. Genom att dra slutsatser från de så kallade ”Lena-händelserna”, analyserar Stalin – som alltid schematiskt, utan hänsyn till levande realiteter – regeringens och de politiska partiernas beteende, anklagar borgerligheten för att fälla krokodiltårar över dödsskjutningen av arbetarna och avrundar med förmaningen: ”Nu när uppsvingets första våg passerar, börjar de mörka krafterna, som försökt gömma sig bakom krokodiltårarnas fasad att åter träda fram.” Oavsett ”krokodiltårarnas fasad”, som verkar särskilt egendomligt mot textens i övrigt neutrala bakgrund, förklarar artikeln i stora drag ungefär vad som behövde sägas och vad dussintals andra skulle ha sagt. Men det är just denna ”ungefärlighet” i hans framställning – inte bara stilen, utan själva analysen – vilket gör ett läsande av Stalins skrifter lika outhärdligt som disharmonisk musik för ett känsligt öra. Han skrev i ett illegalt uttalande:

”Det är idag, på första maj, då naturen vaknar från vinterns sömn, skogen och bergen täcks av grönska, fälten och ängarna utsmyckas med blommor, solen börjar värma ännu varmare, pånyttfödelsens glädje känns i luften, medan naturen hänger sig åt dans och hänförelse – det är just idag arbetarna beslutat att proklamera inför världen att de ska bringa mänskligheten vår och befrielse från kapitalismens fjättrar... Arbetarrörelsens ocean breder ut sig än mer... Den proletära ilskans hav reser sig i stigande vågor... Säkra på seger, lugna och starka, marscherar de stolt på vägen till det förlovade landet, på vägen till skimrande socialism.”

Här talar Petersburgsrevolutionen med språket från en moralpredikan i Tiflis.

Strejkvågen växte, kontakterna med arbetarna mångdubblades. Veckotidningen fyllde inte längre rörelsens behov. Zvezda började samla in pengar till en dagstidning. ”Vid slutet av vintern 1912”, skriver den före detta dumaledamoten Poletajev, ”kom Stalin, som flytt från förvisningen, till Petersburg. Arbetet för att etablera en arbetartidning fick fart.” I sin artikel 1922 på Pravdas 10-årsdag skrev Stalin själv:

”Det var mittnatten av april 1912, på kvällen, i Poletajevs lägenhet, som två dumaledamöter (Pokrovskij och Poletajev), två ’litterater’ (Olminskij och Baturin) och jag, en medlem av centralkommittén... kom överens om Pravdas plattform och gjorde tidningens första nummer.”

Att Stalin var ansvarig för Pravdas plattform etablerades således av Stalin själv. Kärnan i denna plattform kan sammanfattas med orden ”arbeta, resten löser sig självt”. Det är sant att Stalin arresterades den 22 april, samma dag som Pravdas första nummer kom ut. Men i nästan tre månader var Pravda trogen den plattform som utarbetats tillsammans med honom. Ordet ”likvidator” ströks från tidningens vokabulär.

”Oförsonlig kamp mot likvidatorerna var outhärlig”, skriver Krupskaja. ”Det är därför Vladimir Iljitj var så upprörd då Pravda ända från starten konstant strök all polemik mot likvidatorerna ur hans artiklar. Han skrev ilska brev till Pravda.” En del av dem – bevisligen bara en liten del – har lyckats komma fram i ljuset. ”Ibland, fastän det var sällan”, beklagar hon vidare, ”försvann Iljitjs artiklar spårlöst. Vid andra tillfällen stoppades hans artiklar, och publicerades inte genast. Det var då Iljitj blev nervös, skrev ilska brev till Pravda, till ingen nytta.”

Kampen mot Pravdas redaktion var en direkt fortsättning av kampen mot Zvezdas redaktion. ”Det är skadligt, förödande och löjligt att dölja åsiktsskillnader för arbetarna”, skrev Lenin den 11 juli 1912. Flera dagar senare krävde han att redaktionens sekreterare, Molotov, den nuvarande vicepresidenten och utrikesministern, skulle förklara varför tidningen ”konstant och systematiskt stryker varje omnämnande av likvidatorerna ur mina artiklar och andra kollegors artiklar?” Under tiden närmade sig valet till den fjärde duman. Lenin varnade:

”Valet i Petersburgs arbetarcuria kommer onekligen att ackompanjeras av en kamp över hela linjen mot likvidatorerna. Detta kommer att visa sig vara den viktigaste frågan för de medvetna arbetarna. Ändå kommer deras tidning att vara tyst, kommer att undvika ordet ‘likvidator’... att kringgå dessa frågor betyder självmord.”

Från Krakow kunde Lenin tydligt nog skönja den tysta men ändå ihärdiga konspirationen från de försoningsinriktade höjdarna i partiet. Men han var helt övertygad om att han hade rätt. Arbetarrörelsens snabba återuppvaknande innebar med nödvändighet att revolutionens grundläggande frågor ställdes på sin spets. Det drog undan mattan inte bara för likvidatorerna utan också för försoningsivrarna. Lenins styrka låg inte så mycket i hans förmåga att bygga en apparat – det kunde han också – som i hans förmåga att i alla kritiska ögonblick ta tillvara massornas levande energi för att övervinna de begränsningar och den konservatism som är karaktäristisk för varje politisk apparat. Så var fallet även här. Under det växande trycket från arbetarna och under Krakows piska började Pravda, motvilligt och ständigt tvekande, att överge sin linje av förhållande neutralitet.

Stalin satt drygt två månader i Petersburgfängelset. Den 2 juli avreste han till sin nya förvisning på fyra år. Denna gång över Uralbergen, till den norra delen av Tomsk-provinsen – i Narymregionen, känd för sina skogar, sjöar och träsk. Veresjtjak, som vi redan är bekanta med, träffade åter Koba i byn Kolpasjevo, där den senare tillbringade flera dagar på väg till sin destination. Här vistades Sverdlov, I Smirnov, Lasjevitj, klassiska gammelbolsjeviker. Det var inte lätt att då förutsäga att Lasjevitj skulle dö förvisad av Stalin, att Smirnov skulle skjutas av honom och att bara en förtida död skulle rädda Sverdlov från samma öde. ”Stalins ankomst till Narymregionen”, skrev Veresjtjak, ”piggade upp bolsjevikerna och utmärktes av ett antal rymningar.” Efter flera andra flydde Stalin själv: ”Han for iväg nästan öppet med vårens första ångfartyg...” Egentligen flydde Stalin i slutet av sommaren. Detta var hans fjärde flykt.

Vid hans återkomst till Petersburg den 12 september, var situationen väsentligen förändrad. Stormiga strejker pågick. Arbetarna strömmade igen ut på gatorna med revolutionära paroller. Mensjevikernas politik var uppenbarligen misskrediterad. Pravdas inflytande ökade hastigt. Dessutom var valen till duman nära förestående. Krakow hade redan satt tonen för valkampanjen. Argumenten hade valts. Bolsjevikerna kämpade i valkampanjen åtskilda från likvidatorerna och mot dem. Arbetarna skulle svetsas samman under den demokratiska revolutionens tre huvudparoller: republik, åtta timmars arbetsdag och konfiskering av de stora godsens. Befria de småborgerliga demokraterna från liberalernas inflytande, dra bönderna till arbetarnas sida – detta var de bärande tankarna i Lenins valplattform. Genom att kombinera omsorgsfull uppmärksamhet på detaljer med djärva tankebanor, var Lenin praktiskt taget den enda marxist som noggrant hade studerat alla möjligheter och fallgropar i Stolypins vallag. Efter att politiskt ha inspirerat valkampanjen, vägledde han den praktiskt dag för dag. För att hjälpa Petersburg skickade han från utlandet artiklar, instruktioner och väl förberedda sändebud.

På sin väg från Schweiz till Petersburg våren 1912 stannade Safarov, idag bland de försvunna, i Krakow. Där fick han veta att Inessa, en ledande partiaktivist som stod Lenin nära, också skulle dit för att hjälpa till i valkampanjen. ”Under åtminstone ett par dagar utan avbrott pumpade Lenin oss fulla med instruktioner.” Valet av arbetarcurians representanter i Petersburg var fastställt till den 16 september. Inessa och Safarov greps den 14. ”Men polisen visste ännu inte”, skrev Krupskaja, ”att den 12 hade Stalin, som flytt från förvisningen, anlänt. Valen till arbetarnas curia blev en stor succé.” Krupskaja skrev inte: ”Tack vare Stalin”. Hon placerade bara två meningar bredvid varandra, en passiv självförsvarsåtgärd. I en ny upplaga av Hågkomster från den före detta dumaledamoten Badajev (detta saknades i den första upplagan) läser vi att ”Vid oförberedda möten på ett antal fabriker talade Stalin, som nyligen

flytt från Narym.” Enligt Allilujev, som skrev sina minnen så sent som 1937, ”styrde Stalin personligen hela denna lysande valkampanj till fjärde duman... Boende illegalt i Petersburg, utan en permanent tillflyktsort, och utan att vilja störa sina nära kamrater under de sena kvällstimmarna efter arbetarmöten som dragit ut på tiden, och även av konspiratoriska hänsynstaganden, tillbringade Stalin ofta återstoden av natten på någon krog över ett glas te.” Här lyckades han också ibland ”ta en kort tupplur, sittandes på krogen som stank av machorkarök.”

Stalin kan inte ha utövat något större inflytande på valkampanjens tidiga stadier, då detta fordrat direktkontakt med väljarna, inte bara för att han var en svag talare, utan därför att han inte hade mer än fyra dagar på sig. Han gottgjorde detta genom att spela en viktig roll under de efterföljande stadierna av valsysteemets flerfaldiga etapper, närhelst det var nödvändigt att med hjälp av den illegala apparaten samla curiarepresentanterna och dra i trådarna. På detta fält visade sig Stalin utan tvivel vara lämpligare än någon annan.

Ett viktigt dokument i valkampanjen var *Instruktion till arbetarnas dumarepresentant*. I sina memoarers första upplaga förklarar Badajev att instruktionen skrevs av centralkommittén, men i den nya upplagan heter det att Stalin var författaren. Troligen var instruktionen resultatet av kollektivt arbete, men sista ordet kan ha varit Stalins, som centralkommitténs representant.

”...Vi tror”, säger instruktionen, ”att Ryssland står på randen till massrörelser troligen långt mer djupgående än 1905... Liksom 1905 kommer rörelsens initiativtagare att vara det ryska samhällets mest progressiva klass, det ryska proletariatet. Dess allierade kan endast vara de sedan länge lidande bönderna, vilka är djupt angelägna om Rysslands befrielse.” Lenin skrev till Pravdas redaktion: ”Publicera utan vidare... denna instruktion ... i stor stil och på en framträdande plats.” Konferensen för provinsrepresentanter antog bolsjevikernas instruktion med förkrossande majoritet. Under dessa dramatiska dagar figurerade Stalin också mer aktivt som skribent; jag räknade till fyra artiklar av honom i Pravda under en vecka.

Valresultaten i Petersburg, liksom allmänt i alla industriregioner, var en framgång. Bolsjevik-kandidater valdes i sex av de viktigaste provinserna, vilka tillsammans utgjorde fyra femtedelar av arbetarklassen. De sju likvidatorerna valdes huvudsakligen av småborgerlighetens röster i städerna. ”I motsats till valet 1907”, skrev Stalin i sin korrespondens till centralorganet utomlands, ”sammanföll valet 1912 med arbetarnas revolutionära återuppvaknande.” Av just detta skäl kämpade arbetarna, som stod en bra bit ifrån bojkottfalangen, aktivt för sin rösträtt. Regeringskommissionen gjorde ett försök att ogiltigförklara valen vid några av Petersburgs största fabriker. Arbetarna svarade med en enhällig proteststrejk, som uppnådde sitt syfte. ”Det är inte överflödigt att tillägga”, fortsätter författaren av denna korrespondens, ”att initiativet i denna valkampanj låg hos centralkommitténs representant.” Hänvisningen här är till Stalin själv. Hans politiska slutsatser från valkampanjen var: ”Den revolutionära socialdemokratin är levande och kraftfull – sådan är den första slutsatsen. Likvidatorerna är politiskt bankrutta – sådan är den andra slutsatsen.” Och han hade rätt.

De sju mensjevikerna, huvudsakligen intellektuella, försökte ta kontrollen över de sex bolsjevikerna, arbetare med liten politisk erfarenhet. Vid slutet av november skrev Lenin personligen till Vassiljev [Stalin]: ”Om alla våra sex kommer från arbetarcurian, får de inte i tysthet underkasta sig ett gäng sibirier (f d förvisade). De sex måste gå ut med en skarp protest, om de håller på att köras över...” Stalins svar på detta brev, liksom andra, ligger kvar bakom lås och bom. Men Lenins vädjan möttes inte av sympati: de sex värderade enhet med likvidatorerna – vilka enligt kongressbeslut stod ”utanför partiet” – högre än sin egen politiska självständighet. I ett särskilt uttalande som publicerades i Pravda tillkännagav den förenade fraktionen att ”socialdemokratins enhet är ett akut behov” och uttryckte sig till stöd

för att slå samman Pravda med likvidatorernas tidning Lutj (Strålen) och rekommenderade – som ett steg i denna riktning – att alla dess medlemmar skulle bli medarbetare i båda tidningarna. Den 18 december publicerade den mensjevnikiska Lutj triumferande namnen på fyra bolsjevikedamöter (två hade tackat nej) på listan över sina medarbetare; mensjevnikfraktionens medlemmar dök samtidigt upp i Pravdas tidningshuvud. Försoningsandan hade segrat igen, vilket i praktiken innebar ett nederlag för Pragkongressens anda och bokstav.

På listan över Lutjs medarbetare dök snart ytterligare ett namn upp – Gorkijs. Det luktade sammansvärjning. ”Och hur råkade du bli beblandad med Lutj???” skrev Lenin till Gorkij med tre frågetecken. ”Är det möjligt att du följer i de dumaledamöternas fotspår? Men de har helt enkelt gått i en fälla!” Stalin var i Petersburg under försoningslinjens kortlivade triumf och utövade centralkommitténs kontroll över dumafractionen och över Pravda. Ingen har avslöjat någon protest från honom mot dessa beslut som riktade ett grymt slag mot Lenins politik – ett säkert tecken på att bakom försoningsmanövrerna stod Stalin själv. I ett senare försvar av sitt syndfulla agerande, skrev dumaledamöten Badajev: ”Vårt beslut... överensstämde som vid alla andra tillfällen... med inställningen inom de partikretsar vi då hade tillfälle att diskutera vårt arbete med... ”Denna indirekta ursäkt anspelar på centralkommitténs Petersburgsbyrå och främst Stalin. Badajev pläderar försiktigt för att skulden inte ska skjutas över från ledarna till de ledda.

För flera år sedan uppmärksammade sovjetisk press att otillräckligt ljus hade fallit på historien om Lenins interna kamp mot dumafractionen och mot Pravdas redaktion. På senare år har allt gjorts för att ytterligare försvåra en sådan belysning. Lenins korrespondens under denna kritiska period har ännu inte publicerats i sin helhet. Till historikernas förfogande finns enbart sådana dokument som av en eller annan anledning plockats ur arkiven innan den totalitära kontrollen upprättades. Icke desto mindre framträder en felfri bild även från dessa spridda fragment. Lenins oförsonlighet var bara andra sidan av hans realistiska framsynthet. Han insisterade på en delning längs den linje som ovillkorligen skulle bli inbördeskrigets stridslinje. Empirikern Stalin var organiskt oförmögen att kunna dra långsiktiga slutsatser. Han bekämpade energiskt likvidatorerna under valkampanjen, för att säkra sina egna representanter: det handlade om att erövra en viktig stödjepunkt. Men så fort hans organisatoriska uppgift genomförts, ansåg han det onödigt att skapa en ny ”storm i ett vattenglas”, i synnerhet sedan t o m mensjevikerna, under den revolutionära vågens tryck verkade benägna att tala ett annorlunda språk. Givetvis fanns det ingen anledning att ”klättra på väggarna”! Vad gällde Lenin, så gick hela hans politik ut på massornas revolutionära skolning. För honom var valrörelsens kamp inget värd ifall de socialdemokratiska dumaledamöterna förblev enade. Han ansåg att arbetarna vid varje steg och vid varje handling skulle ha möjlighet att övertyga sig själva om att bolsjevikerna i alla grundläggande frågor tydligt urskiljde sig från de andra politiska grupperna. Detta var den viktigaste stridsfrågan mellan Krakow och Petersburg.

Vankelmodet hos dumafractionen hörde ihop med Pravdas politik. ”Under denna period”, skrev Badajev 1930, styrde Stalin, vars status var illegal, Pravda.” Den välinformerade Saveljev vars skrev likadant ”kvar i illegal status, styrde faktiskt Stalin tidningen under hösten och vintern 1912-13. Bara för korta perioder reste han bort under den tiden, utomlands, till Moskva och andra ställen. Dessa ögonvittens berättelser, överensstämmande i alla faktiska omständigheter, kan inte ifrågasättas. Ändå var det inte sant att Stalin styrde tidningen i ordets verkliga betydelse. Den som verkligen styrde tidningen var Lenin. Varje dag skickade han artiklar, kritik av andras artiklar, förslag, instruktioner och rättelser. Stalin var trögtänt och kunde omöjligt hänga med i denna ständiga ström av förslag och idéer, av vilka nio tiondelar för honom verkade överflödiga eller överdrivna. Redaktionen upprätthöll i huvudsak en

defensiv position. Den hade inte några egna politiska idéer och försökte endast göra Krakowpolitikens vassa egg trubbigare. Lenin visste inte bara hur dessa vassa egg skulle skyddas, utan också hur de skulle slipas igen. Under dessa omständigheter blev Stalin naturligt den hemliga inspirationskällan för försoningsfalangens motstånd mot Lenin.

”Nya konflikter”, konstaterar redaktionen för Lenins verk (Bucharin, Molotov, Saveljev), dök upp som en konsekvens av det svaga agerandet mot likvidatorerna vid valkampanjens slut och i samband med att gruppen kring Vperjod inbjöds att medarbeta i Pravda. Dessa relationer försämrades ytterligare i januari 1913 efter J Stalins avresa från Petersburg...” Det noga övervägda uttrycket, ”försämrades ytterligare” vittnar om att Lenins relation till redaktionen inte heller innan Stalins avresa kännetecknades av vänskaplighet. Men Stalin undvek att göra sig själv till ”måltavla”.

Redaktionen utgjordes av personer av liten betydelse i partisammanhang och några figurerade bara tillfälligt. Det skulle inte ha varit svårt för Lenin att ersätta dem. Men de hade stöd hos partihöjdarna och den person som var centralkommitténs representant. En våldsam konflikt med Stalin, som var nära förbunden med redaktionen och dumafraktionen, skulle vänt upp och ned på partistaben. Det är därför Lenins politik trots dess envishet var så försiktig. Den 13 november beklagade han ”djupt” att han måste klandra redaktionen för att ha missat öppnandet av den internationella socialistiska kongressen i Basel. ”Det hade inte varit särskilt svårt att skriva en sådan artikel och Pravdas redaktion visste att kongressen inleddes i söndags.” Stalin var utan tvekan genuint förvånad. En internationell kongress? I Basel? Det var ytterst avlägset för honom. Friktionens huvudkälla var dock inte de oavsiktliga men ständiga misstagen, utan snarare de grundläggande åsiktsskillnaderna vad gällde partiets utveckling. Lenins politik verkade vettig bara för någon med ett djärvt revolutionärt perspektiv. Med utgångspunkt från tidningsförsäljningen eller bygget av en partiapparat kunde den inte verka annat än överdådig. I djupet av sitt hjärta fortsatte Stalin att betrakta ”emigranten” Lenin som en sekterist.

Vi kan inte undvika att notera en delikat episod. Under dessa år var Lenin i ekonomiskt trångmål. Då Pravda kommit på fötter införde redaktionen ett honorar till sin inspiratör och huvudmedarbetare. Trots dess mycket blygsamma storlek var detta hans huvudsakliga ekonomiska stöd. Just när konflikten tilltog som skarpast, slutade pengarna att komma. Fastän han var ytterst känslig i sådana frågor, tvingades Lenin beslutsamt påminna om deras ansvar. ”Varför skickar ni inte mina pengar? Förseeningen orsakar oss avsevärda besvär. Var snäll och skicka i tid”. Kvarhållandet av pengarna kan knappast ses som någon form av ekonomisk bestraffning (vid makten tvekade dock inte Stalin att upprepade gånger tillgripa sådana metoder). Men även om det helt enkelt var ett fall av slarv, kastar det tillräckligt ljus på relationerna mellan Petersburg och Krakow. De var verkligen långt ifrån vänskapliga.

Irritationen över Pravda bryter fram öppet i Lenins brev direkt efter Stalins avresa till Krakow för att delta i konferensen på partihögkvarteret. Man får det oemotståndliga intrycket att Lenin bara väntade på avresan för att bryta upp försoningsivrarnas Petersburgnäste, samtidigt som han bevarade möjligheten till en fredlig överenskommelse med Stalin. Så fort den mest inflytelserike fienden neutraliserats, utlöste Lenin en förödande attack mot Petersburgsredaktionen. I sitt brev den 12 januari, adresserat till en pålitlig person i Petersburg hänvisar han till Pravdas ”oförlåtliga dumhet” gentemot textilarbetarnas tidning och insisterar på en rättelse av ”er dumhet”. Brevet skrevs i sin helhet av Krupskajas hand. Vidare, med Lenins handstil: ”Vi erhöll ett dumt och oförskämt brev från redaktionen. Vi kommer inte att svara. Vi måste bli av med dem... Vi är ytterst oroade över tystnaden när det gäller planen för omorganisering av redaktionen... Behovet av omorganisering, eller ännu bättre, fullständig utestängning av alla gamlingar, är akut. Den styrs på ett absurt sätt. De berömmar Bund och Zeit (en opportunistisk judisk tidskrift), vilket helt enkelt är ömkligt. De vet inte hur de ska gå

tillväga gentemot Lutj, och deras attityd till artiklarna (med andra ord Lenins artiklar) är en skandal. Jag har helt enkelt fått nog... ”Tonen i brevet visar att Lenins upprördhet – och han kunde behärska sig då det var nödvändigt – nått gränsen. Den förödande kritiken av tidningen gäller hela den period då det direkta ansvaret låg hos Stalin. Identiteten på den som skrev ett ”dumt och oförskämt brev från redaktionen” har ännu inte avslöjats och detta förstås inte av en slump. Det kunde knappast ha skrivits av Stalin: han var för försiktig för det. Dessutom var han då troligen redan på väg från Petersburg. Det är troligare att brevet skrevs av Molotov, redaktionens officiella sekreterare, som är lika benägen till oförskämdheter som Stalin men utan den senares flexibilitet.

Hur resolut Lenin nu tacklade den kroniska konflikten står klart senare i brevet: ”Vad har gjorts angående kontrollen av pengar? Vem fick prenumerationspengarna? Vem förfogar över dem? Hur mycket uppgår de till?” Lenin uteslöt tydligen inte ens en brytning och var angelägen om att behålla de ekonomiska resurserna i egna händer. Men det blev ingen brytning; de frustrerade försoningsivrarna skulle knappast vågat tänka på det. Passivt motstånd var deras enda vapen. Nu skulle även detta slås ur deras händer.

Krupskaja hävdade i ett svar till Sjklovskijs pessimistiska brev från Bern, att bolsjevikerna situation inte var så bekymmersam som den verkade. Hon började dock med erkännandet att ”Pravda sköts förstås illa”. Denna fras låter som något allmänt känt, något odiskutabelt. ”Kreti och pleti är med i redaktionen och de flesta är inte skribenter... Arbetarnas protester mot Lutj publiceras inte, för att undvika polemik.” Krupskaja lovar emellertid ”grundliga reformer” inom den nära framtiden. Brevet skrevs den 19 januari. Dagen därpå skrev Lenin till Petersburg, genom Krupskaja: ”...vi måste tillsätta vår egen redaktionsstab på Pravda och sparka den nuvarande. Saker och ting är nu i väldigt dåligt skick. Frånvaron av en kampanj för enhet underifrån är dum och ömklig... Skulle ni kalla sådana människor redaktörer? De är inte män utan patetiska disktrasor och de fördärvar vår gemensamma sak.” Lenin tillgrep denna stil för att visa att han skulle föra kampen till det bittra slutet.

Han öppnade samtidigt en korseld från noga utplacerade batterier mot dumafraktionens försoningslinje. Så tidigt som den 3 januari skrev han till Petersburg: ”Se till att brevet vi skickar till er från Bakuarbetarna publiceras förbehållslöst... ” Brevet kräver att bolsjevikernas dumaledamöter bryter med Lutj. Baku-arbetarna hänvisar till det faktum att likvidatorerna under de gångna fem åren ”på alla sätt har återupprepat att partiet är dött”, och frågar: ”Varifrån kommer önskan att nu förena sig med ett lik?” Frågan träffar målet. ”När ska de fyra [dumaledamöterna] avgå från Lutj?”, framhärdade Lenin för sin del. ”Måste vi vänta ännu längre... Till och med från det avlägsna Baku protesterar 20 arbetare.” Det är nog inte helt fel att förmoda att Lenin, efter att ha misslyckats att genom brevskrivning åstadkomma ledamöternas brytning med Lutj, diskret började mobilisera gräsrotterna medan Stalin ännu var kvar i Petersburg. Ingen tvekan om att det var på hans initiativ som Bakuarbetarna protesterade – inte valde Lenin Baku av en slump! Dessutom skickade de inte sin protest till Pravdas redaktion, där Baku-ledaren Koba hade befälet, utan till Lenin i Krakow. Konflikten komplexa trådar blir uppenbara. Lenin avancerar. Stalin manövrerar. Medan försoningsivrarna tvekade lyckades Lenin, dock inte utan oavsiktlig hjälp från likvidatorerna, som mer och mer avslöjade sin opportunist, så småningom få bolsjevikernas dumaledamöter att under protest sluta söm medarbetare i Lutj. Men de fortsatte att vara bundna av dumafraktionens disciplin och dess likvidatoriska majoritet.

Genom att förbereda sig på det värsta, t o m för en splittring, gjorde Lenin som alltid det han kunde för att uppnå sina politiska mål med minsta möjliga störningar och så få offer som möjligt. Det var just därför han först bad Stalin komma utomlands och sedan fick honom att förstå att det var bäst för honom att hålla sig borta från Pravda under de kommande ”reformerna”. Under tiden skickades en annan centralkommittémedlem till Petersburg –

Sverdlov, den framtida sovjetrepublikens första ordförande. Detta anmärkningsvärda faktum har officiellt bekräftats. ”I syftet att omorganisera redaktionen”, fastslås i en fotnot i den sextonde volymen av Lenins verk, ”skickade centralkommittén Sverdlov till Petersburg”. Lenin skrev till honom: ”Idag fick vi höra att reformerna på Pravda inletts. Tusen hälsningar, gratulationer och lycka till... Du kan inte föreställa dig hur trötta vi är på att arbeta med en ytterst fientlig redaktionsstab.” Med dessa ord, där ackumulerad bitterhet blandades med en suck av lättnad, gjorde Lenin upp räkningen med redaktionen för hela den period av svårigheter under vilken, som vi hört, Stalin ”faktiskt styrde tidningen”.

”Författaren till dessa rader minns tydligt”, skrev Zinovjev 1934, då Damoklessvärdet redan hängde över hans huvud, ”vilken händelse Stalins ankomst till Krakow var... ” Lenin var dubbelt glad – eftersom han i Stalins frånvaro från Petersburg hade möjlighet att genomföra sin delikata operation där och därför troligen kunde göra det utan att skaka om centralkommittén. I sin sparsamma och försiktiga berättelse om Stalins vistelse i Krakow, observerar Krupskaja, som om det halkade med: ”Iljitj var då mycket orolig över Pravda; Stalin var också orolig. De överlade om hur saken skulle rättas till.” Dessa väldigt betydelsefulla rader, i all sin avsiktliga vaghet, verkar vara allt som kvarstår av den öppenjärtigare text som lagts undan på censurans order. I samband med omständigheter vi redan känner till, kan man knappast tvivla på att Lenin och Stalin ”var oroliga” av olika skäl, de försökte försvara varsin politik. Kampen var dock alldeles för ojämn: Stalin tvingades backa.

Konferensen han var kallad till varade från den 28 december till 1 januari 1913, och elva personer deltog – centralkommittémedlemmar, dumaledamöter och framstående lokala ledare: Förutom allmänna politiska frågor orsakade av det revolutionära återuppvaknandet, behandlade konferensen den akuta frågan om det interna partilivet – dumafraktionen, partipressen, inställningen till likvidatorerna och till parollen om ”enhet”. De viktigaste föredragningarna gjordes av Lenin. Man måste anta att dumaledamöterna och deras ledare Stalin tvingades lyssna på inte så få bittra sanningar, även om dessa framfördes i en vänlig ton. Det verkar som om Stalin behöll sitt lugn vid konferensen; bara det kan förklara att den respektfulle Badajev i den första upplagan av sina memoarer (1929) missade att nämna Stalin bland deltagarna. Att hålla tyst i kritiska situationer är dessutom Stalins favoritmetod. Protokollen och andra dokument från konferensen ”har ännu inte hittats.” Mycket troligt vidtogs särskilda åtgärder för att se till att de inte hittas. I ett av Krupskajas brev till Ryssland från denna period konstateras: ”Vid denna konferens var de lokala rapporterna så intressanta. Alla sade att massorna nu vuxit upp... Under valen blev det tydligt att arbetarorganisationer bildats överallt... För det mesta var de inte bundna till partiet, men de tillhörde partiet i andan.” Lenin å sin sida, noterade i ett brev till Gorkij att konferensen ”var väldigt framgångsrik” och ”kommer att spela sin roll.” Framför allt hade han i åtanke att man rättat till partiets politik.

Polismyndigheterna informerade, inte utan en skvätt ironi, chefen för sin utlandsbyrå att trots hans senaste rapport, var dumaledamöten Poletajev inte närvarande på konferensen. Följande personer var det: Lenin, Zinovjev, Krupskaja; dumaledamöterna Malinovskij, Petrovskij, Badajev och Lobov, arbetaren Medvedev, löjtnanten vid ryska artilleriet Trojanovskij, Trojanovskijs fru och Koba. Inte utan intresse är ordningen på namnen: på polisens lista är Kobas namn sist. I noterna till Lenins verk (1929) nämns han på femte plats, efter Lenin, Zinovjev, Kamenev och Krupskaja, trots att Zinovjev, Kamenev och Krupskaja sedan länge varit i onåd. I den nya erans uppräknings intar Stalin ständigt andraplatsen, omedelbart efter Lenin. Dessa omflyttningar återspeglar ganska väl hans historiska karriär.

Med detta brev ville polismyndigheterna visa att Petersburg var bättre informerat om vad som hände i Krakow än vad dess utlandsagent var. Det är inte att undra på, då en av konferensens

huvudroller spelades av Malinovskij, vars sanna roll som provokatör enbart var känd av de högst uppsatta på polisolympen. Det är sant att vissa socialdemokrater som träffat honom blivit misstänksamma så långt tillbaka som under reaktionsåren. Men de kunde inte verifiera sina farhågor, och deras misstänksamhet avtog. I januari 1912 var Malinovskij delegat för moskvabolsjevikerna på konferensen i Prag. Lenin kastade sig glupskt över denne duglige och energiske arbetare och gav stöd till hans kandidatur i dumavalen. Polisen för sin del, hjälpte också sin kandidat genom att arresterar alla hans möjliga rivaler. Denne representant för moskvaarbetarna etablerade genast sin auktoritet i dumafraktionen. När han fick färdiga parlamentstal från Lenin, skickade Malinovskij dessa manuskript vidare till polischefen för granskning. Den senare försökte i början införa ändringar; men bolsjevikfraktionens regim satte självständigheten för den individuella ledamoten inom väldigt snäva gränser. Medan den socialdemokratiska ledamoten var ochranans bästa informatör blev ochranaagenten den socialdemokratiska fraktionens mest militanta talare.

Misstankar mot Malinovskij dök upp på nytt bland ett antal framstående bolsjevik under sommaren 1913; utan bevis lämnade man frågan igen. Men då blev regeringen själv rädd för att avslöjas och for en efterföljande politisk skandal. På order från sina överordnade lämnade Malinovskij i maj 1914 sin avskedsansökan som dumaledamot till dumans ordförande. Rykten om hans roll spreds igen med förnyad styrka, och denna gång kom det ut i pressen. Malinovskij åkte utomlands, besökte Lenin och krävde en utredning. Han hade uppenbarligen i samarbete med sina överordnade inom polisen noggrant förberett sitt försvar. Två veckor senare publicerade partiets tidning i Petersburg ett telegram vilket indirekt förklarade att centralkommittén, efter att ha undersökt Malinovskijaffären, var övertygad om hans personliga integritet. Efter ytterligare några dagar publicerades en resolution med innebörden att Malinovskij genom avsägandet av sitt mandat ”ställt sig utanför de organiserade marxisternas led.” På den legala tidningens språk betydde detta uteslutning ur partiet.

Lenins opponenter utsatte honom för en utdragen och grym spärrelld för att ha ”skyddat” Malinovskij. Polisagentens deltagande i dumafraktionen, och i synnerhet i centralkommittén var naturligtvis en katastrof för partiet. Faktum är att Stalin skickats sin sista förvisning på grund av Malinovskijs förräderi. Men på den tiden förgiftade misstankarna, ibland förvärrade av fraktionell fientlighet, atmosfären i underjorden. Ingen lade fram några direkta bevis mot Malinovskij. Det var dock omöjligt att på vaga misstankar döma en medlem av partiet till politisk – kanske t o m fysisk – död. Och eftersom Malinovskij innehade en betydelsefull position i partiet och partiets rykte delvis berodde hans rykte, ansåg Lenin det vara hans plikt att försvara Malinovskij med den energi som alltid utmärkte honom. Efter att monarkin störtats blev det fullt bevisat att Malinovskij tjänstgjort åt polisen. Efter oktoberrevolutionen blev provokatören, som återvände till Moskva från ett tyskt krigsfängeläger, skjuten på tribunalens order.

Trots bristen på folk hade Lenin ingen brådska att skicka tillbaka Stalin till Ryssland. Det var nödvändigt att fullborda de ”grundliga reformerna” i Petersburg innan hans återresa. Å andra sidan var Stalin efter Krakowkonferensen, vilken otvetydigt om än indirekt hade fördömt hans politik, knappast ivrig att återvända till sin gamla arbetsplats. Som vanligt gjorde Lenin allt för att erbjuda en ärbar reträtt för den besegrade mannen. Hämnad var hans natur helt och hållet främmande. För att hålla Stalin utomlands under den avgörande perioden, fick Lenin honom intresserad av att arbeta med frågan om de små nationerna – ett arrangemang helt i Lenins anda!

Som en av Kaukasus infödda, med dess dussintals outvecklade och primitiva men snabbt uppvaknande nationaliteter, behövde han inte övertygas om den nationella frågans betydelse. Den nationella självständighetstraditionen fortsatte att frodas i Georgien. Det var därifrån Koba själv hade fått sin revolutionära impuls. Till och med hans pseudonym gick tillbaka till

hans eget folks kamp för nationellt självbestämmande. Enligt Iremasjvili hade han under den första revolutionen svalnat inför det georgiska problemet. ”Nationell befrielse... betydde inte längre något för honom. Han ville inte sätta någon gräns för sitt maktbegär. Ryssland och hela världen måste därefter bli hans pris.” Uppenbarligen föregriper Iremasjvili fakta och agerande från en betydligt senare tid. Det som står utom allt tvivel är att Koba efter att ha blivit bolsjevik övergav den nationalistiska romantik som fortsatte att leva i fred och harmoni med den georgiska mensjevismens kraftlösa socialism. Men efter att ha förkastat idén om georgisk självständighet kunde inte Koba, liksom många storryssar, förbli helt likgiltig till nationernas problem, därför att relationerna mellan georgier, armenier, tatarer, ryssar och andra hela tiden ständigt försvårade revolutionära aktiviteter i Kaukasus.

I sina åsikter blev Koba en internationalist. Men blev han någonsin det i sina känslor? Storryssen Lenin kunde inte tåla några skämt eller anekdoter som skulle kunna sårar känslorna hos en förtryckt nationalitet. Inom Stalin fanns för mycket av en bonde från byn Didi-Lilo. Under de förrevolutionära åren vågade han naturligtvis inte spela på nationella fördomar, som han gjorde senare, då han redan hade makten.

Men denna läggning avslöjade sig i små frågor även då. Med hänvisning till att mensjevikfraktionen på Londonkongressen 1907 dominerades av judar, skrev Koba:

”Apropå det, en av bolsjevikerna anmärkte skämtsamt (jag tror det var kamrat Alexinskij) att mensjevikerna var en judisk fraktion medan bolsjevikerna var riktiga ryssar, och att det således inte skulle vara fel av oss bolsjevikerna att anstifta en pogrom inom partiet.”

Det är omöjligt att inte än idag bli chockad över att Stalin i en artikel avsedd för arbetarna i Kaukasus, där hätska nationalistiska stämningar sjöd, tog risken att citera ett skämt med en sådan misstänksam odör. Det var dessutom inte fråga om tillfällig taktlöshet utan om medveten beräkning. I samma artikel ”skämtade” författaren lättsamt om kongressens resolution om expropriationerna, i syftet att skingra tvivlen hos de kaukasiska väpnade grupperna. Man kan med säkerhet anta att mensjevikfraktionen i Baku då leddes av judar och att författaren med detta ”skämt” om en pogrom avsåg att misskreditera sina motståndare i de efterblivna arbetarnas ögon. Det var lättare än att vinna dem genom övertygelse och skolning, och Stalin valde alltid i alla sammanhang minsta motståndets lag. Det kan tilläggas att inte heller Alexinskij's skämt var en tillfällighet: denna ultravänsterbolsjevik blev så småningom fullkomligt reaktionär och antisemit.

Naturligtvis upprätthöll Koba i sina politiska aktiviteter partiets officiella position. Men före hans utlandsresa, hade hans politiska artiklar aldrig nått över den vardagliga propagandans nivå. Bara nu, på Lenins initiativ, närmade han sig nationaliteternas problem från en bredare teoretisk och politisk synvinkel. Förstahandskunskaper om de komplexa nationella relationerna i Kaukasus gjorde det utan tvekan lättare för honom att orientera sig i detta komplicerade område, där abstrakt teoretiserande är särskilt farligt.

I två länder i förkrigseuropa var den nationella frågan av exceptionell politisk betydelse: i Tsarryssland och i det habsburgska Österrike-Ungern. I båda skapade arbetarpartierna sin egen skola. Den österrikiska socialdemokratin, genom personer som Otto Bauer och Karl Renner, stod för en teori där nationalitet var oberoende av territorier, ekonomi och klass. Nationalitet förvandlades till ett abstrakt begrepp bestående av så kallade ”nationalkaraktärer”. Deras politik i den nationella frågan, liksom på alla andra områden, gick inte utöver status quo. Av rädsla för själva tanken på att bryta upp kejsardömet, strävade den österrikiska socialdemokratin till att anpassa sitt nationella program efter det statliga lapptäckets gränser. Programmet för så kallad ”nationell kulturell ekonomi” krävde att invånare av en och samma nationalitet, oavsett deras spridning över Österrike-Ungerns territorium och oavsett statens administrativa uppdelning, skulle förenas till ett samhälle på

grundval av rent personliga kännetecken, för att lösa sina ”kulturella” uppgifter (teater, kyrka, skola och liknande). Programmet var konstgjort och utopiskt, så till vida att det avsåg att separera kultur från territorium och ekonomi i ett samhälle upprivet av sociala motsättningar. Det var samtidigt reaktionärt, i den utsträckning det ledde till en påtvingad splittring i olika nationaliteter av arbetarna i en och samma stat, och därigenom underminerade deras klassmässiga styrka.

Lenins position var den direkt motsatta. Han såg nationalitet som oskiljaktigt sammankopplad med territorium, ekonomi och klasstruktur. Han vägrade samtidigt att betrakta den historiska staten, vars gränser skar rakt igenom nationernas levande kroppar, som en helig och okränkbar kategori. Han krävde erkännande av rätten till avskiljande och självständig existens för varje nationell del av staten. Så länge de olika nationaliteterna, frivilligt eller genom nödtvång, samexisterar inom gränserna för en stat, måste deras kulturella intressen få mesta möjliga tillfredsställelse inom ramen för bredast möjliga regionala (och följaktligen territoriella) autonomi, inklusive lagstadgade garantier för varje minoritets rättigheter. Samtidigt ansåg Lenin det vara alla arbetares obestridliga skyldighet i en given stat att oberoende av nationalitet förenas i samma klassorganisation.

Den nationella frågan var särskilt akut i Polen, förvärrat av landets historiska öde. Det så kallade PPS (Polska socialistiska partiet), med Josef Pilsudski i spetsen, drev hårt kravet på polsk självständighet. ”Socialismen” hos PPS var inte mer än ett vagt bihang till dess militanta nationalism. Den polska socialdemokratin å andra sidan, vars ledare var Rosa Luxemburg, ställde mot parollen om polsk självständighet kravet på autonomi för den polska regionen som en beståndsdel av det demokratiska Ryssland. Luxemburg utgick från bedömningen att under den imperialistiska epoken var Polens avskiljande från Ryssland ekonomiskt ohållbar och under socialismens epok – onödig. Hon betraktade ”rätten till självbestämmande” som en tom abstraktion. Polemiken i denna fråga pågick i årtal. Lenin insisterade på att imperialismen inte härskade på samma sätt eller i samma utsträckning i alla länder, regioner och kultursfärer; att arvet från det förflutna representerar en ackumulering och växelverkan från olika historiska epoker; trots att monopolkapitalismen reser sig över allting, tränger den inte undan allt; trots imperialismens dominans behåller de många nationella problemen sin fulla styrka. Beroende på de inhemska och internationella konjunkturen, skulle Polen därför kunna bli självständigt även under imperialismens epok.

Det var Lenins syn att rätten till självbestämmande bara var en tillämpning av den borgerliga demokratins principer på de nationella relationernas område. En verklig, fullständig, allsidig demokrati var ogenomförbar under kapitalismen; i det avseendet var även nationellt självbestämmande för små och svaga folk ”ogenomförbar”. Men arbetarklassen avstod trots detta inte från att även under imperialismen kämpa för demokratiska rättigheter, bland dem rätten för varje nation till självständig existens. Dessutom var det på vissa platser på vår planet imperialismen själv som fyllt parollen om nationellt självbestämmande med exceptionell betydelse. Även om Väst- och Centraleuropa på något sätt lyckats lösa sina nationella problem under 1800-talet, så hade epoken av nationella demokratiska rörelser i Östeuropa, Asien, Afrika och Sydamerika inte riktigt inletts förrän på 1900-talet. Att förneka nationernas rätt till självbestämmande är i praktiken likvärdigt med att erbjuda hjälp och stöd till imperialisterna mot deras kolonier och mot alla förtryckta nationaliteter.

Den nationella frågan i Ryssland förvärrades avsevärt under reaktionsåren. ”Vågen av militant nationalism”, skrev Stalin, ”satte igång ett stort antal repressiva aktioner uppifrån från makthavarna, som utkrävde all sin hämnd på gränsstaterna för deras frihetskärlek. Detta framkallade en våg av nationalism underifrån till svar, som tidvis övergick i grym chauvinism.” Detta var tiden för ritualmordsrättegången mot Kievjuden Bajliss. När man i ljuset av civilisationens senaste bedrifter, i synnerhet i Tyskland och i Sovjet, ser tillbaka

verkar denna rättegång idag nästan som ett humanitärt experiment. Men 1913 chockade den hela världen. Nationalismens gift började tom påverka stora skikt av arbetarklassen. Oroad skrev Gorkij till Lenin om behovet av att motarbeta denna fanatiska chauvinism. ”När det gäller nationalismen, håller jag helt med dig”, svarade Lenin, ”om att vi allvarligare än någonsin måste ta itu med den. Vi har en underbar georgier här hos oss som skriver på en lång artikel till Prosvesjtjenje (Upplysningen), efter att ha samlat allt österrikiskt och annat material. Vi kommer att ta itu med den”. Hänvisningen var till Stalin. Gorkij, som sedan länge stått partiet nära, kände dess ledande kadrer väl. Men Stalin var uppenbarligen helt okänd för honom, eftersom Lenin måste tillgripa ett så opersonligt, om än smickrande, uttryck som ”en underbar georgier”. Detta är förresten det enda tillfälle då Lenin beskrev en framstående rysk revolutionär med hans nationalitet som kännetecken. Han hade naturligtvis inte en georgier utan en kaukasier i åtanke. Det primitiva inslaget tilltalade utan tvekan Lenin; inte att undra på att han behandlade Kamo med sådan ömhet.

Under sin två månader långa vistelse utomlands skrev Stalin en kort men mycket skarp essä med titeln *Marxismen och den nationella frågan*. Eftersom den var avsedd för en legal tidskrift, använder artikeln en diskret vokabulär. Dess revolutionära profil var ändå ytterst tydlig. Författaren började med att ställa den historisk-materialistiska definitionen av nationen mot den abstrakt-psykologiska österrikiska skolans syn. ”Nationen”, skriver han, ”är en av historien format varaktig gemenskap med språk, territorium, ekonomiskt liv och psykologisk läggning, som hävdar sin särart i kulturell gemenskap”. Denna helhetsdefinition, som slår samman en nations psykologiska egenskaper med de geografiska och ekonomiska villkoren för dess utveckling, är inte bara teoretiskt korrekt utan även praktiskt användbar. Lösningen till problemet med varje nations öde måste oundvikligen sökas i en förändring av de materiella förhållandena för dess existens, till att börja med territorium. Bolsjevismen ägnade sig aldrig åt fetischistisk dyrkan av en stats gränser. Politiskt gällde det att i linje med behoven och önskningarna hos nationerna själva rekonstruera tsarimperiet – detta nationernas fängelse – territoriellt, politiskt och administrativt.

Proletariatets parti påbjuder inte de olika nationaliteterna att vare sig förbli inom en given stats gränser eller att utträda: det är deras egen angelägenhet. Men det förpliktar sig att hjälpa var och en av dem att förverkliga sin egentliga nationella vilja. När det gäller möjligheten att avskilja från en stat, är det en fråga om konkreta historiska omständigheter och styrkeförhållanden. ”Ingen kan säga”, skrev Stalin, ”att Balkankriget är slutet och inte början på komplikationerna. Det är mycket möjligt att en sådan kombination av interna och externa omständigheter kommer att leda till att en eller annan nationalitet i Ryssland anser det nödvändigt att kräva sin egen självständighet som lösning. Och i sådana fall är det självklart inte marxisters sak att resa hinder. Utan av just denna anledning kan ryska marxister inte lyckas utan nationernas rätt till självbestämmande.”

De nationer som frivilligt blir kvar inom gränserna för det demokratiska Ryssland skulle få sina intressen skyddade genom ”autonomin hos sådana självständiga enheter som Polen, Litauen, Ukraina, Kaukasus o s v. Regional autonomi främjar ett bättre tillvaratagande av regionens naturrikedomar; den splittrar inte befolkningen efter nationella gränser och gör det möjligt för dem att sammansluta sig i klasspartier.” Stalin ställer regionernas territoriella självadministration inom livets alla områden mot utomterritoriell – det vill säga platonisk – självadministration för nationaliteter i enbart ”kulturella” frågor.

Den viktigaste frågan ur klasskampens synvinkel var emellertid relationerna mellan arbetare av olika nationaliteter inom samma stat. Bolsjevismen stod för en stark och odelbar förening av arbetare av alla nationaliteter i partiet och fackföreningarna på den demokratiska centralismens grund. ”Organisationsformen påverkar inte bara det praktiska arbetet. Den genomsyrar arbetarnas hela själsliga liv. Arbetaren lever sin organisations liv, inom vilket han

utvecklas själsligt och utbildas... Den internationella organisationsformen är de kamratliga känslornas skola, den intensivaste agitationen för internationalism.”

Ett av målen i det österrikiska programmet för ”kulturell autonomi” var ”bevarandet och utvecklandet av människors nationella egenart.” Varför och i vilket syfte? frågade bolsjevikerna häpet. Att segregera mänsklighetens olika nationella grenar var aldrig vår sak. Sant är att bolsjevismen insisterade på att varje nation skulle ha rätt till utträde – rätten, men inte skyldigheten – som den slutgiltiga och effektivaste garantin mot förtryck. Men tanken att på ett konstlat sätt bevara nationell egenart var fullständigt främmande för bolsjevismen. Avskaffande av varje nationellt förtryck, även dolt, även det mest raffinerade och praktiskt ”omätbara” nationella förtryck eller förödmjukelser, måste användas till det revolutionära enandet istället för att segregera arbetare av olika nationaliteter. Varhelst nationella privilegier och kränkningar existerar, måste nationer ha möjlighet att avskilja sig och på så sätt underlätta arbetarnas fria enande i namn av nationernas vänskapliga närmande, med det långa perspektivet av en total sammanslagning av alla. Sådan var bolsjevismens grundläggande inriktning, som visade sin styrkas fulla mått i oktoberrevolutionen.

Det österrikiska programmet avslöjade ingenting förutom sina egna svagheter: det räddade varken det habsburgska imperiet eller den österrikiska socialdemokratin själv. Genom att odla den nationella egenarten hos de proletära grupperna, medan man samtidigt misslyckades med att verkligen tillfredsställa de förtryckta nationaliteterna, kamouflerade det österrikiska programmet bara tyskarnas och ungrarnas dominans, och var som Stalin helt riktigt påpekade, ”en raffinerad form av nationalism”. Det måste emellertid i all rättvisa påpekas att medan han kritiserade deras bekymmer över ”nationella egenarter”, gav författaren sina motståndares tankar en klart förenklad tolkning. ”Tänk bara”, utropar han, ”att bevara en sådan nationell egenart hos de transkaukasiska tatarerna som självpiskandet under den georgiska Sjachsej-Vachsej-festivalen! Att utveckla en sådan georgisk nationell egenart som lagen om vedergällning!” Faktum är att de österrikiska marxisterna naturligtvis inte hade i åtanke att bevara en så uppenbart reaktionär kvarleva. Vad gäller sådana ”georgiska nationella egenarter som lagen om vedergällning”, var det ingen annan än Stalin som så småningom ”utvecklade” den i en utsträckning som kanske ingen annan i historien. Men det tillhör en annan tid.

En framträdande plats i denna studie tilldelades en polemik mot hans gamle motståndare Noa Jordania, som under reaktionsåren börjat luta åt det österrikiska programmet. Med exempel efter exempel, visade Stalin att kulturell-nationell ekonomi, ”i allmänhet (...) blir ännu mer orimlig och tokig från de kaukasiska förhållandenas synvinkel.” Inte mindre resolut var hans kritik av det judiska Bund, som inte var organiserat utifrån den territoriella principen utan från den nationella och som försökte påtvinga detta system på hela partiet. ”En av två saker: antingen Bunds federalism, och då måste den ryska socialdemokratin omorganiseras efter principen att dela upp arbetarna enligt nationalitet; eller en internationell organisationsform, och då måste Bund omorganiseras efter principen om territoriell ekonomi (...) Det finns ingen medelväg: principer segrar, de förhandlar inte.”

Marxismen och den nationella frågan är utan tvekan Stalins mest betydelsefulla – faktiskt hans enda – teoretiska verk. På grund av denna enda artikel, som var 40 tryckta sidor lång, är dess författare berättigad att erkännas som en enastående teoretiker. Vad som är rätt mystiskt är varför han aldrig skrev något mer av ens avlägset jämförbar kvalitet, varken före eller efter. Nyckeln till mysteriet ligger i att Stalins verk var helt och hållet inspirerat av Lenin, skrivet under hans outröttliga övervakning och redigerat av honom rad för rad.

Två gånger under sitt liv bröt Lenin med nära medarbetare som var förstklassiga teoretiker. Första gången var 1903-1904, då han bröt med alla de gamla auktoriteterna inom den ryska socialdemokratin – Plechanov, Axelrod, Zasulitj – och med de enastående unga marxisterna

Martov och Potresov; den andra gången – under reaktionen – då Bogdanov, Lunatjarskij, Pokrovskij, Rozjkov, alla mycket duktiga skribenter, lämnade honom. Zinovjev och Kamenev, hans närmaste medarbetare, var inte teoretiker. I det avseendet lämnade det nya revolutionära oppvaknandet Lenin strandsatt. Inte att undra på att han då glupskt kastade sig över varje ung kamrat som kunde vara till nytta i att utarbeta en eller annan fråga i partiprogrammet.

”Denna gång”, minns Krupskaja, ”talade Iljitj mycket med Stalin om den nationella frågan, glad över att hitta en man som var seriöst intresserad i denna fråga och kunde sin sak. Innan dess bodde Stalin ungefär två månader i Wien, där han studerade den nationella frågan, blev väl bekant med vårt folk i Wien, med Bucharin, med Trojanovskij.” Vissa saker lämnas osagda. ”Talade Iljitj mycket med Stalin” – det betyder: han gav honom nyckelidéerna, belyste alla deras aspekter, redde ut missförstånd, föreslog litteraturen, tittade över de första utkasterna och gjorde rättelser... ”Jag minns”, berättar samma Krupskaja, ”Iljitjs attityd gentemot författare med liten erfarenhet. Han letade efter substansen, det grundläggande, han tänkte på hur han på bästa sätt kunde hjälpa till, hur man skulle reda ut begreppen. Men han gjorde det hela med mycket stor försiktighet, så att författaren i fråga inte insåg att han blev rättad. Och Iljitj visste verkligen hur man skulle hjälpa folk i deras arbete. Om han exempelvis ville tilldela skrivandet av en artikel till någon men inte var säker på att denne skulle skriva den ordentligt, kunde han först inleda ett detaljerat samtal med honom på temat, utveckla sin egna tankar, få personen intresserad, fråga ut honom genomgående, och sedan kunde han föreslå: ‘Kan du inte skriva en artikel på detta tema?’ Och författaren märkte inte ens hur den inledande diskussionen med Iljitj hade hjälpt honom, insåg inte att han i sin artikel även införde Iljitj favoritord och uttryck.” Krupskaja nämner så klart inte Stalin. Men denna beskrivning av Lenin som en instruktör för unga författare finns med i samma kapitel i hennes memoarer som där hon berättar om Stalins verk i den nationella frågan: Krupskaja var inte sällan tvingad att tillgripa kringgående knep, för att kunna skydda åtminstone en del av Lenins intellektuella rättigheter från inkräktare.

Stalins framsteg med artikeln målas med tillräcklig klarhet. Först ledande diskussioner med Lenin i Krakow, skisser av de bärande idéerna och av forskningsmaterialet. Senare Stalins resa till Wien, till den ”österrikiska skolans” hjärta. Eftersom han inte kunde tyska, kunde Stalin inte klara av sitt källmaterial. Men där fanns Bucharin, som definitivt hade huvud för teori, kunde språk, kände till litteratur i frågan och visste hur dokumenten skulle användas. Bucharin, liksom Trojanovskij, hade fått instruktioner från Lenin att hjälpa den ”underbare” men knapphändig utbildade georgiern. Bevisligen var urvalet av de mest betydelsefulla citaten deras hantverk. Artikelns logiska konstruktion, inte utan pedanteri, tillkommer mest troligt Bucharin, vars sätt hade drag av en professor. Detta i motsats till Lenin, för vilken en artikels struktur avgjordes av dess politiska eller polemiska intresse. Längre än så gick inte Bucharins inflytande, eftersom han i den nationella frågan stod betydligt närmare Rosa Luxemburg än Lenin. Vad Trojanovskijs deltagande innebar vet vi inte. Men från denna tid daterar sig hans första kontakter med Stalin, vilka flera år senare, när allt hade förändrats, säkrade en av de mest ansvarsfulla diplomatiska posterna åt den oansenlige och instabile Trojanovskij.

Från Wien återkom Stalin till Krakow med sitt material. Här blev det åter Lenins tur, den uppmärksamme och oförtröttlige redaktören. Avtrycken av hans tankar och spåren av hans penna är synliga på varje sida. Vissa fraser, mekaniskt införda av författaren, eller vissa rader, uppenbarligen införda av redaktören, verkar oväntade eller obegripliga utan hänvisning till Lenins motsvarande arbeten. ”Inte den nationella frågan utan jordfrågan avgör utvecklingens öde i Ryssland”, skriver Stalin utan några förklaringar. ”Den nationella frågan är underordnad denna.” Denna korrekta och djupsinniga tanke om de relativa betydelseerna av de agrara och

nationella frågorna för den ryska revolutionen är helt Lenins och utvecklades av honom ett oräkneligt antal gånger under reaktionsåren. I Italien och Tyskland var kampen för nationell befrielse och enande en gång den borgerliga revolutionens stötesten. Det var annorlunda i Ryssland, där den dominerande nationaliteten, storryssarna, inte kände av något nationellt förtryck, utan tvärtom förtryckte andra. Ändå var det inga andra än den stora massan av storryska bönder som hade erfarit livegenskapens djupa förtryck. Sådana komplexa och seriöst övervägda tankar skulle aldrig uttryckts av dess verkliga författare liksom i förbigående, som allmängods, utan argument och kommentarer.

Zinovjev och Kamenev, som länge levde vid Lenins sida, tog inte bara till sig hans idéer utan även hans sätt att uttrycka sig, till och med hans handstil. Detta kan inte sägas om Stalin. Så klart levde han också av Lenins idéer, men på avstånd, borta från honom, och han använde dem bara när han behövde dem för sina egna oberoende syften. Han var för orubblig, för envis, för trög och på för låg nivå för att ta till sig sin lärares litterära metoder. Det är därför Lenins rättelser av hans text, för att citera en poet, ser ut ”som strålande lappar på slitna paltor.” Avslöjandet av den österrikiska skolan som en ”raffinerad nationalism” är utan tvekan Lenins, liksom ett antal andra enkla men träffande formuleringar. Stalin skrev inte på det sättet. Med hänvisning till Otto Bauers definition av nationen som ”en relativ karaktärs-gemenskap” säger artikeln ”Hur skiljer sig då Bauers nation från spiritualisternas mystiska och självtillräckliga ‘nationella anda’?”. Denna mening skrevs av Lenin. Varken före eller efter uttryckte sig Stalin på det sättet. Än mer, i en hänvisning till Bauers eklektiska rättelser av sin egen definition av en nation, kommenterar artikeln, ”sålunda vederlägger teorin som är sydd med idealistiska trådar sig själv”. Man kan inte undgå att känna igen Lenins penna. Detsamma gäller karaktäriseringen av arbetarklassens internationella organisationsformer som ”de kamratliga känslornas skola.” Stalin skrev inte på det sättet. Å andra sidan hittar vi hela artikeln, trots dess många kantigheter, inte några kameleonter som antar kaninens färg, inga underjordiska svalor, ingen fasad av tårar. Lenin hade plockat bort alla dessa seminaristens utsmyckningar. Originalmanuskriptet med dess rättelser kan förstås gömmas. Men det är lika omöjligt att dölja Lenins hand, som att dölja det faktum att Stalin under alla sina år av fångenskap och förvisning inte producerade någonting som ens kommer i närheten av det han skrev under några få veckor i Wien och Krakow.

Den 8 februari, då Stalin fortfarande var utomlands, gratulerade Lenin Pravdas redaktion ”till de fantastiska förbättringarna på tidningsarbetets alla områden, som har varit tydliga på senare tid.” Förbättringarna gällde principer, och visade sig huvudsakligen genom en intensifierad kamp mot likvidatorerna. Enligt Samojlov var Sverdlov då tidningens verkliga redaktör. Han bodde illegalt hos en ”immun” dumaledamot utan att lämna lägenheten och sysselsatte sig dagen ut med tidningsmanuskript. ”Han var, förutom allt detta, en mycket god kamrat också i alla personliga frågor.” Det är sant. Samojlov säger inget liknande om Stalin, som han kom i nära kontakt med och har stor respekt för. Den 10 februari gick polisen in i den ”immuna” lägenheten, grep Sverdlov och förvisade honom snart till Sibirien, utan tvekan efter Malinovskijs angivelse. Mot slutet av februari gjorde sig Stalin, som återkommit från utlandet, hemmastadd hos samma dumaledamot. ”Han spelade den ledande rollen i dumafraktionens arbete och på tidningen Pravda”, berättar Samojlov, ”inte bara på alla konferenser som vi ordnade hemma. Inte sällan besökte han med stor fara för sig själv den socialdemokratiska fraktionens sessioner, där han var till stor hjälp genom att försvara vår ståndpunkt i debatter mot mensjevikerna och i flera andra frågor.”

Stalin fann situationen i Petersburg betydligt förändrad. De medvetna arbetarna stödde beslutsamt Sverdlovs reformer, som inspirerats av Lenin. Pravda hade fått ny redaktion. Försoningsivrarna hade lidit bakslag. Stalin tänkte inte ens på att försvara de positioner från vilka han två månader tidigare ryckts bort. Det var inte hans stil. Han var nu bara bekymrad

om att rädda sitt ansikte. Den 26 februari skrev han en artikel i Pravda, i vilken han uppmanade arbetarna ”att höja sina röster mot de separatistiska rösterna inom fraktionen, var de än kom ifrån”. Artikeln var en del i kampanjen för att förbereda splittringen av dumafractionen och samtidigt lägga ansvaret på motståndarna. När han inte längre var bunden av sina gamla ståndpunkter, försökte Stalin uttrycka sina nya avsikter med den gamla fraseologin. Därav hans missledande uttryck om försöken att splittra fraktionen, ”var de än kom ifrån”. I varje fall är det tydligt från artikeln att författaren, efter att ha gått i skola i Krakow, så osynligt som möjligt försökte ändra åsikt och börja om med den nya linjen. Men han fick ingen praktisk möjlighet att göra detta, då han snart blev arresterad.

I mars arrangerade bolsjevikorganisationen en konsert och en kväll med underhållning, med Pravda som laglig sponsor. Stalin ”ville gå dit”, berättar Samojlov: där kunde man träffa alla kamrater. Han frågade Malinovskij om råd: var det tryggt att gå, var det inte farligt? Den förrädiske rådgivaren svarade att han inte trodde det var någon fara. Faran förbereddes emellertid av Malinovskij själv. Så fort Stalin kom, fylldes lokalen av spioner. Kamrater försökte leda honom genom sceningången, efter att ha klätt honom i en klänning. Men han blev arresterad. Denna gång blev hans öde att försvinna ur bilden i exakt fyra år.

Två månader efter denna arrestering skrev Lenin till Pravda: ”Jag gratulerar er hjärtligt till er framgång... förbättringarna är lysande och viktiga. Låt oss hoppas det är permanent och definitivt och slutligt... om bara ingen ond trolldom riktas mot den!” För att fullborda det hela kan vi inte avstå från att också citera det brev Lenin skickade till Petersburg i oktober 1913, då Stalin redan var i avlägsen förvisning och Kamenev hade ansvaret för redaktionen: ”Här är alla nöjda med tidningen och dess redaktör. Under hela denna tid har jag inte hört ett enda kritiskt ord... alla är nöjda och särskilt jag, för jag har visat mig vara profet. Kommer du ihåg?” Och vid slutet av brevet: ”Kära vän, all uppmärksamhet riktas nu mot de sex och kampen för deras rättigheter. Jag ber dig att ta tag i det med all din kraft, så att inte tidningen eller den marxistiska allmänna opinionen vacklar en enda gång.”

Alla de citerade bevisen leder till den ofrånkomliga slutsatsen att enligt Lenins åsikt sköttes tidningen extremt dåligt då Stalin hade ansvaret. Under samma period vacklade dumafractionen åt försoning. Tidningen började rätta till sig politiskt först efter att Sverdlov, med Stalin borta, genomfört ”grundliga reformer.” Tidningen förbättrades och blev tillfredsställande när Kamenev tog över befälet. På samma sätt, under hans ledning, vann bolsjevikerna i dumafractionen sin politiska självständighet.

Malinovskij spelade en aktiv roll, t o m två roller samtidigt, i att splittra fraktionen. Gendarmgeneralen Spiridovitj skrev apropå det: ”Malinovskij åstadkom i oktober 1913, när han genomförde direktiven från Lenin och från polismyndigheterna, (...) det slutgiltiga grälet mellan de ‘sju’ och de ‘sex.’” Mensjevikerna för sin del, gottade sig gång på gång åt ”överensstämmelsen” mellan Lenins politik och polismyndigheternas linje. Nu när historiens gång har fällt sin dom, har det gamla argumentet förlorat sin betydelse. Polisen hoppades att socialdemokratins splittring skulle försvaga arbetarrörelsen. Tvärt emot detta, ansåg Lenin att bara en splittring kunde försäkra arbetarna den nödvändiga revolutionära ledningen. Polisens machiavellister räknade uppenbarligen fel. Mensjevikerna var dömda till obetydlighet. Bolsjevikerna vann efter hela linjen.

Stalin ägnade sig åt intensivt arbete i Petersburg och utomlands i över sex månader innan sin sista arrestering. Han hjälpte till att genomföra valkampanjen till duman, styrde Pravda, deltog i en viktig konferens med partiarbetare utomlands, och skrev sin essä om den nationella frågan. Detta halvår var utan tvekan av stor betydelse för hans personliga utveckling. För första gången bar han ansvaret för aktiviteter på huvudstadens mark, för första gången kom han i kontakt med avgörande politiska frågor, för första gången kom han i nära kontakt med

Lenin. Känslan av underförstådd överlägsenhet som i så stor utsträckning var en del av honom i egenskap av realistisk ”praktiker” kunde inte ha undgått att skakas av personlig kontakt med den store emigranten. Hans bedömning av sig själv måste bli mer kritisk och nykter, hans äregirighet mer hemlighetsfull och på sin vakt. Hans sårade provinsiala självtillräcklighet måste ofrånkomligen ha färgats av avundsjuka, mildrad endast av försiktighet.

6. Krig och förvisning

När han såg en man på gatan som hukade sig och gestikulerade konstigt, bestämde sig Leo Tolstoj för att det var en galning. När han kom närmare blev han nöjd över att mannen ägnade sig åt ett nödvändigt arbete – han slipade en kniv mot en sten.

Lenin citerade ofta detta exempel. De ändlösa diskussionerna, fraktionsstriderna, splittringen mellan bolsjevikerna och mensjevikerna, debatter och splittringar inom bolsjevikfraktionen, såg för den utomstående ut som dårars sysselsättning. Men händelsernas prövningar bevisade att dessa människor ägnade sig åt ett nödvändigt arbete; striden som utkämpades gällde den revolutionära rörelsens mest grundläggande frågor, inte akademiska hårklyverier som dilettanterna ansåg.

Lenin och hans anhängare var de enda som var redo att möta det nya revolutionära uppvaknandet, eftersom de noggrant och exakt definierat idéer och dragit tydliga politiska skiljelinjer. Därav den rad oavbrutna segrar som snart säkrade pravdaisternas dominans över arbetarrörelsen. Majoriteten av den äldre generationen hade övergett kampen under reaktionsåren. ”Lenin har bara pojkar” brukade likvidatorerna föraktfullt säga. Men i detta såg Lenin sitt partis stora fördel. Revolution, liksom krig, lägger av nödvändighet sin tyngsta börda på ungdomens axlar. Det socialistiska parti som är oförmöget att attrahera ”de unga” är utan hopp.

Den tsaristiska polisen som stod öga mot öga med de revolutionära partierna snålade i sin hemliga korrespondens inte med berömmet när det gällde bolsjevikerna. ”De senaste tio åren”, skrev 1913 chefen för polismyndigheten, ”har de mest energiska och modigaste elementen, kapabla till oförtröttlig kamp, motstånd och ständig organisering, varit... organisationerna och personerna som samlats runt Lenin... Det ständiga organisatoriska hjärtat och själen i all partiaktivitet av betydelse är Lenin... Leninisternas fraktion är alltid bättre organiserad än de övriga, starkare fokuserad på ett enda mål, agerar kraftfullare bland arbetarna för att få ut sin idéer... När arbetarrörelsen började växa sig starkare de senaste två åren, kom Lenin och hans anhängare närmare arbetarna än de övriga, och han var den förste att föra fram rent revolutionära paroller... De bolsjevikiska grupperna, kärnorna och organisationerna är nu spridda i alla städer. Permanent korrespondens och kontakt har etablerats med nästan alla industricentrum. Centralkommittén fungerar vanligen regelbundet och är helt i Lenins händer... Mot denna bakgrund finns det ingenting förvånande i att hela det underjordiska parti som nu samlas, samlas runt de bolsjevikiska organisationerna, och att de senare faktiskt är det ryska socialdemokratiska arbetarpartiet.” Här finns nästan inget att tillägga.

Utlandsledningens korrespondens fick en ny optimistisk ton. I början av 1913 skrev Krupskaja till Sjklovskij: ”Alla våra kontakter är på något vis annorlunda än förut. Man känner att man har att göra med likasinnade... Bolsjevismens sak är starkare än någonsin.” Likvidatorerna, som berömde sig av sin realism och ända till helt nyligen hånfullt kallade Lenin ledare för en degenererad sekt, fann sig plötsligt förpassade till sidlinjen och isolerade. Från Krakow sökte Lenin oförtröttligt arbetarrörelsens alla uttrycksformer, registrerade och bedömde alla fakta som skulle kunna göra det möjligt för honom att känna proletarietets pulsslag. Genom noggranna kalkyler i Krakow av penninginsamlingar till arbetarpressen

framgick klart att i Petersburg stod 86 procent av de läsande arbetarna på Pravdas sida och bara 14 procent på likvidatorernas sida; nästan samma styrkeförhållanden rådde i Moskva. I de efterblivna provinserna var det något bättre för likvidatorerna, men som helhet stod fyra femtedelar av de medvetna arbetarna på Pravdas sida. Vilket värde hade abstrakta paroller som manade fraktioner och tendenser till enhet, när en korrekt politik som utmanade dessa ”fraktioner och tendenser” under loppet av tre år kunde samla en överlägsen majoritet av de medvetna arbetarna kring bolsjevismen? 67 procent av arbetarcurian tillföll bolsjevikerna i valet till den fjärde duman, när inte socialdemokrater utan vanliga väljare röstade. Samtidigt som konflikten mellan dumagruppens två fraktioner pågick i Petersburg, lades 5 000 röster på bolsjevikandidater och bara 621 på mensjeviker. Likvidatorerna blev fullständigt krossade i huvudstaden. Styrkeförhållandena var desamma inom fackföreningsrörelsen. Likvidatorerna kontrollerade inte någon enda av 13 fackföreningar i Moskva och bara fyra av Petersburgs 20 fackföreningar. De minst proletära och minst viktiga var helt eller delvis i mensjevikernas händer. I början av 1914 vann Pravdas listor fullständigt i valet av arbetarrepresentanter till Petersburgs sjukförsäkringsfond. Alla de grupper som var fientliga till bolsjevismen – likvidatorerna, återkallarna, alla typer av försoningsmakare – visade sig fullständigt oförmögna att slå rot i arbetarklassen. Därför drog Lenin sina slutsatser: ”Bara genom kamp mot dessa grupper kan arbetarnas verkliga socialdemokratiska parti byggas i Ryssland.”

Under våren 1914 besökte Emile Vandervelde, som då var ordförande för Andra internationalen, Petersburg. Han skulle på plats informera sig om fraktionskonflikterna inom arbetarklassen. Den opportunistiske skeptikern mätte de ryska barbarernas strid med den belgiska parlamentarismens måttstock. Han rapporterade vid sin återkomst att mensjevikerna ville organisera sig legalt och var öppna för koalition; bolsjevikerna krävde det omedelbara proklamerandet av republik och expropriation av jorden. Denna åsiktsskillnad kallade Vandervelde för ”ganska barnslig”. Lenin kunde inte göra annat än att le bittert. Utvecklingen skulle snart göra det möjligt att otvetydigt pröva människor och idéer. Den ”barnsliga” åsiktsskillnaden mellan marxisterna och opportunisterna spred sig gradvis genom den internationella arbetarrörelsen.

”Kriget mellan Österrike och Ryssland”, skrev Lenin till Gorkij vid början av 1913, ”skulle vara till stor nytta för revolutionen (över hela Östeuropa), men det är knappast troligt att Franz-Josef och Niki skulle ge oss det nöjet”. Men det gjorde de – men inte förrän ett och ett halvt år senare.

Under tiden hade högkonjunkturen passerat sin kulmen. Under ytan började krisens första skalv att kännas. Men detta stoppade inte strejkkampen, som tvärtom antog en aggressivare karaktär. Drygt sex månader före krigsutbrottet var nästan en och en halv miljon ute i strejk. Det sista stora utbrottet kom alldeles på randen till krigsmobiliseringen. Den 3 juli sköt Petersburgspolisen in i en grupp av arbetare. Som svar på en appell från bolsjevikkommittén strejkade de viktigaste fabrikerna i protest. Så många som 200 000 strejkade. Möten och demonstrationer hölls överallt. Försök gjordes att bygga barrikader. De kaotiska händelserna förvandlade huvudstaden till ett militärläger. Till detta kom den franske presidenten Poincaré för slutliga förhandlingar med sin krönte ”vän” och fick tillfälle att blicka in i den ryska revolutionens laboratorium. Men flera dagar senare drog regeringen fördel av krigsförklaringen för att svepa både arbetarorganisationerna och arbetarpressen från jordens yta. Det första offret var Pravda. Den tsaristiska regeringen attraherades av idén att kväva revolutionen med ett krig.

Påståendet från en del levnadstecknare att Stalin var författaren till den ”defaitistiska” teorin eller formuleringen att ”förvandla det imperialistiska kriget till inbördeskrig”, är ett rent påhitt, som vittnar om en total oförståelse för Stalins intellektuella och politiska karaktär. Minst av allt ägde han någon känsla för politiska nymodigheter och teoretisk djärvhet. Han

förutsåg aldrig någonting; han sprang aldrig före någon. Som empiriker var han alltid rädd för slutsatser *a priori*, föredrog att mäta tio gånger innan han klippte tyget. Inom denne revolutionär dolde sig alltid en konservativ byråkrat. Den Andra internationalen var en kraftfull politisk apparat. Stalin skulle aldrig vågat bryta med den på eget initiativ. Utvecklandet av den bolsjevikiska doktrinen i krig är i sin helhet en oskiljaktig del av Lenins meritlista. Stalin bidrog inte med ett enda ord, liksom han inte bidrog med något till revolutionens doktrin. För att kunna förstå Stalins beteende under åren av förvisning, och i synnerhet de första kritiska veckorna efter februarirevolutionen, liksom hans följande brott med alla bolsjevismens principer, är det emellertid nödvändigt att kortfattat redovisa den syn som Lenin redan hade utvecklat i början av kriget och till vilken han gradvis vunnit över partiet.

Den första frågan som den europeiska katastrofen ställde var huruvida socialisterna kunde ta på sig uppgiften att ”försvara fosterlandet”. Det var inte en fråga om huruvida den individuella socialisten skulle fullgöra sina skyldigheter som soldat. Det fanns inget annat han kunde göra. Desertering var aldrig en revolutionär politik. Frågan var om ett socialistiskt parti skulle stödja kriget politiskt – rösta för krigsbudgeten, avsluta sin kamp mot regeringen, agitera för ”fosterlandsförsvar”. Lenin svarade: Nej, det ska det inte, det har ingen rätt att göra så – inte för att det är krig, utan för att det är ett reaktionärt krig, ett blodig kaos som startats av slavägare som vill stycka upp världen.

Skapandet av nationalstater på den europeiska kontinenten spänner över en epok som börjar ungefär i och med den stora franska revolutionen och slutar med Versaillesfreden 1871. Kriget för etablerandet eller försvarandet av nationalstater under denna period spelade en progressiv historisk roll, som ett nödvändigt villkor för utvecklingen av produktivkrafterna och kulturen. Revolutionärerna inte bara kunde, utan var skyldiga, att stödja dessa krig politiskt. Den europeiska kapitalismen som mognat på nationalstaternas grundval, hade under perioden 1871 till 1914 överlevt sig själv och omvandlades till monopolistisk eller imperialistisk kapitalism. ”Imperialismen är det stadium av kapitalismen då den, efter att ha fullbordat allt den kan uträtta, vänder till nedgång”. Orsaken till nedgången ligger i det faktum att produktivkrafterna hämmas av både den privata äganderättens ramar och av nationalstaternas gränser. På jakt efter en utväg strävar imperialismen efter att uppdelas och omfördela världen. Nationella krig efterträds av imperialistiska krig. De senare är helt igenom reaktionära till sin karaktär och symboliserar monopolkapitalismens historiska återvändsgränd, stagnation och förfall.

Imperialismen kan bara existera på grund av att det finns efterblivna länder på vår planet, koloniala och halvkoloniala länder. Dessa förtryckta folks kamp för nationell enhet och självständighet har en tvåfaldigt progressiv karaktär. Å ena sidan förbereder den gynnsamma förhållanden för folkens egen utveckling, å andra sidan slår den mot imperialismen. Delvis därav kommer slutsatsen att i ett krig mellan en civiliserad imperialistisk demokratisk republik och en efterbliven barbarisk monarki i ett kolonialt land, kommer socialisterna att stå helt på den förtryckta nationens sida, trots dess monarki, och emot det förtryckande landet, trots ”demokratin”.

Imperialismen döljer sina plundringssyften erövrandet av kolonier, av marknader, av råvarukällor, av inflytelsefärer med idéer om att ”försvara freden mot angripare”, ”fosterlandsförsvar”, ”försvara demokratin”, och liknande. Dessa idéer är helt igenom falska. ”Frågan om den ena eller andra gruppen genomförde det första militära angreppet eller var den första att förklara krig”, skrev Lenin i mars 1915, ”har ingen som helst betydelse när det gäller att avgöra socialisternas taktik. Fraser om att ’försvara fosterlandet’, om att försvara sig mot en invaderande fiende, om försvarskrig och liknande, är ett fullständigt bedrägeri mot folket på båda sidor... ” När det gäller proletariet så är krigets objektiva historiska karaktär

det enda som har betydelse. Vilken klass driver det och i vilket syfte? Inte diplomatiska finter, där fienden ges rollen som angripare.

Lika falska är imperialisternas hänvisningar till demokrati och kultur. Kriget förs av båda lägren, inte för att försvara fosterlandet, demokratin eller kulturen, utan för att dela upp världen och för kolonialt förslavande. Ingen socialist har rätt att föredra ett imperialistiskt läger framför ett annat. Helt värdelöst skulle försöket vara ”att säga, från det internationella proletariats synvinkel, vilkens nations nederlag som skulle vara minst ont för socialismen.” Att i namn av detta påstådda ”mindre onda” offra proletariats politiska självständighet är att förråda mänsklighetens framtid.

Politiken för ”nationell enighet” innebär i krigstid, ännu mer än i fredstid, ett stöd till reaktionen och en cementering av det imperialistiska barbariet. Att vägra ge detta stöd, vilket är en socialists grundläggande plikt, är emellertid bara den negativa eller passiva sidan av internationalismen. Enbart detta är inte tillräckligt. Uppgiften för proletariats parti är att presentera ”en mångsidig propaganda för socialistisk revolution, som omfattar armén och krigsskådeplatserna, en propaganda som visar på nödvändigheten av att vända vapnen, inte mot de egna bröderna, de hyrda slavarna från de andra länderna, utan mot de reaktionära och borgerliga regeringarna och partierna i alla länder.”

Men den revolutionära kampen kan i krigstid leda till nederlag för den egna regeringen! Lenin är inte skrämdd av denna slutsats. ”Kampen mot den egna regeringen, som utkämpar ett imperialistiskt krig, får inte i något land avstanna på grund av möjligheten att den revolutionära agitationen leder till landets nederlag.” Däri ligger kärnan i den så kallade teorin om ”defaitism”. Skrupelfria motståndare försökte tolka detta som att Lenin erkände möjligheten till samarbete mellan internationalister och utländska imperialister för att kunna besegra sin egen nationella reaktion. Det handlade egentligen om världsproletariats generella kamp mot världsimperialismen genom en samtidig kamp från proletariats i varje land mot sina egna imperialister som varande den direkta och huvudsakliga fienden. ”I de arbetande massornas och den ryska arbetarklassens intresse”, skrev Lenin till Sjljapnikov i oktober 1914, ”kan vi ryssar inte tvivla det minsta på, inte tvivla alls, att nu och direkt skulle det minst onda vara – nederlag för tsarismen i det nuvarande kriget...”

Det är omöjligt att kämpa emot det imperialistiska kriget med pacifisternas fromma klagosånger för fred. ”Pacifismen och det abstrakta predikandet av fred är en av formerna för att bedra arbetarklassen. Under kapitalismen och i synnerhet i dess imperialistiska stadium, är krig ofrånkomliga.” Fred, slutet av imperialisterna, kommer enbart att vara en andhämtningspaus före ett nytt krig. Bara en revolutionär masskamp mot kriget och imperialismen som skapat det har möjlighet att säkra en äkta fred. ”Utan en serie revolutioner är en så kallad demokratisk fred en källborgerlig utopi.”

Kampen mot pacifismens illusioner är en av de viktigaste ingredienserna i Lenins lära. Han förkastade med särskild avsky kravet på ”nedrustning” som uppenbart utopiskt under kapitalismen. Det kunde enbart avleda arbetarna från behovet att rusta sig själva. ”Den förtryckta klass som inte strävar efter att lära sig använda vapen och skaffa vapen, en sådan förtryckt klass förtjänar att behandlas som slavar”. Och vidare: ”Vår paroll måste vara: beväpning av proletariats för att vinna, för att expropriera och avvärja borgarklassen... Bara efter att proletariats avvärjat borgarklassen kan det slänga alla vapen på sophögen, utan att svika sin internationella historiska uppgift...” Lenin förkastar det enkla slagordet om ”fred”, och ställer mot det parollen att ”förvandla det imperialistiska kriget till inbördeskrig.”

De flesta ledarna för arbetarpartier befann sig på samma sida som sin egen borgarklass under kriget. Lenin döpte deras strömning till socialchauvinism: socialism i ord, chauvinism i handling. Förräderiet mot internationalismen föll emellertid inte från himlen. Det var den

ofrånkomliga följderna och vidareutvecklingen av den reformistiska politikens anpassning till den kapitalistiska staten. ”Opportunistiska och chauvinistiska idéers innehåll är ett och samma: samarbete mellan klasserna istället för klasskamp, förnekandet av behovet av revolutionär kamp, stöd till ‘sin egen’ regering i krissituationer istället för att utnyttja dessa svårigheter till revolutionens fördel.”

Den sista perioden av kapitalistisk uppgång före kriget (1909-1913) skapade de starka banden mellan proletariatets övre skikt och imperialismen. Från de överskottsvinster imperialismen tillskansade sig från kolonierna och från de underutvecklade länderna i allmänhet, föll fetamunnsbitar i gapet på arbetararistokratin såväl som på arbetarbyråkratin. Deras patriotism var därigenom dikterad av ett direkt egenintresse i imperialismens politik. Under kriget, som avslöjade alla sociala förhållanden, ”hämtade opportunisterna och chauvinisterna sin enorma makt från sin förening med borgarklassen, regeringarna och generalstaberna”.

Opportunisterna gick definitivt över till klassfiendens läger.

Den mellanliggande och kanske bredaste socialistiska åsiktsriktningen, den så kallade centerflygeln (Kautsky och andra), pendlade i fredstid mellan reformism och marxism. Under kriget blev den nästan helt en fånge hos socialchauvinisterna förklädda med pacifistiska fraser. Vad gäller massorna, kände de sig oförberedda och förrådda av sin egen partiapparat, som de under årtionden hade byggt upp. Efter att ha gjort den sociologiska och politiska utvärderingen av arbetarbyråkratin i Andra internationalen, stannade inte Lenin på halva vägen. ”Enhet med opportunisterna är en enhet av arbetare med ‘deras egen’ kapitalistklass och splittring av den internationella revolutionära arbetarklassen.” Därav hans slutsatser om behovet av att en gång för alla klippa alla band med socialchauvinisterna. ”Det är omöjligt att idag genomföra de socialistiska uppgifterna och uppnå arbetarnas verkliga internationella mobilisering utan en resolut brytning med opportunisterna.” Detta gällde även centrismen, ”denna borgerliga tendens inom socialismen”. Till och med partiets namn måste ändras. ”Är det inte bättre att förkasta det befleckade och misskrediterade namnet ‘socialdemokrater’ och återgå till det gamla marxistiska namnet ‘kommunister’?” Det är hög tid att bryta med Andra internationalen och bygga den Tredje!

Detta var de åsiktsskillnader, som bara två eller tre månader innan kriget hade verkat ”barnsliga” för Emile Vandervelde. Ordföranden för Andra internationalen hade under tiden själv blivit sin kungs patriotiska minister.

Bolsjevikpartiet var den mest revolutionära – faktiskt den enda revolutionära – sektionen av den Andra internationalen. Ändå lyckades bolsjevikpartiet inte genast hitta sin väg i krigets labyrint. Generellt sett var förvirringen mest genomträngande och varade längst bland partiets höjdare, vilka kom i direktkontakt med den borgerliga allmänna opinionen. Bolsjevikernas dumafraktion gjorde omedelbart en skarp högersväng genom att förena sig med mensjevikerna i en tvetydig deklaration. Det är sant att deklarationen, som proklamerades i duman den 26 juli undvek ”den falska patriotism under vars täckmantel de härskande klasserna för sin rövarpolitik”. Men den lovade samtidigt att proletariatet ”ska försvara folkets kulturella välfärd mot alla kränkningar, oavsett var de kommer ifrån, inifrån eller utifrån.” Under förevändningen att ”försvara kulturen”, intog fraktionen en patriotisk ställning.

Lenins teser om kriget nådde inte Petersburg förrän i början av september. Partiets mottagande av dem innebar långt ifrån ett allmänt samtycke. De flesta invändningarna riktades mot Lenins paroll om ”defaitism” vilken enligt Sjljapnikov, skapade ”förvirring”. Dumafraktionen, som då leddes av Kamenev, försökte åter urvattna Lenins skarpa formuleringar. Det var samma sak i Moskva och i provinserna. ”När kriget kom var ‘leninisterna’ oförberedda”, förklarar ochranan i Moskva, ”och under en lång tid... var de oense om sin syn på kriget...” Moskvabolsjevikerna skrev ett kodat meddelande via

Stockholm till Lenin, att ”trots all respekt för honom, så hade hans råd att sälja av huset (parollen om defaitism) inte fallit i god jord.” I Saratov – enligt den lokale ledaren Antonov – ”höll arbetarna i bolsjevik-, mensjevik- och SR-tendenserna inte med om den defaitistiska positionen. Mer än så... de var (med sällsynta undantag) avgjort försvarsvänliga.” Bland de medvetna arbetarna var situationen fördelaktigare. På fabriker i Petersburg dök inskriptioner upp på väggarna: ”Om Ryssland vinner, får vi det inte bättre, vi kommer att bli mer förtryckta än någonsin.” Och Samojlov skrev: ”Med sin proletära klassinstinkt kände kamraterna i Ivanovo-Voznesensk vilken som var... den rätta vägen och tog den definitivt så tidigt som under krigets första månader.”

Bara några få individer klarade dock av att formulera sina åsikter. Omfattande arresteringar raderade ut de socialdemokratiska organisationerna. Krossandet av pressen skingrade arbetarna. Dumafraktionens roll blev därmed ännu viktigare. Efter att ha återhämtat sig från sin första panikattack, började bolsjevikernas dumaledamöter att utveckla viktiga illegala aktiviteter. Men de arresterades så tidigt som den 4 november. Huvudbeviset mot dem bestod av dokument från partiledningen utomlands. Myndigheterna anklagade de arresterade för landsförräderi. Under förundersökningen tog Kamenev och alla dumaledamöter, med Muranov som enda undantag, avstånd från Lenins teser. De anklagade stod fast vid samma linje under rättegången, som ägde rum den 10 februari. Kamenevs uttalande att dokumenten han konfronterats med ”avgjort gick helt emot hans egen syn på det nuvarande kriget” sades inte bara av säkerhetsskäl. I grund och botten uttryckte det den negativa attityden från hela partiets övre skikt inför defaitismen. Till Lenins stora irritation blev rättegångens agitatoriska effekt kraftigt försvagad genom de åtalades rent defensiva taktik. Det lagliga försvaret kunde ha förts hand i hand med en politisk offensiv. Kamenev var en skicklig och välutbildad politiker, men inte skapt att möta extrema situationer. Advokaterna gjorde för sin del allt de kunde. I sitt förnekande av anklagelsen om landsförräderi profeterade en av dem, Perevertsev, vid rättegången att arbetarledamöternas lojalitet gentemot sin klass för alltid kommer att finnas kvar i minnet hos framtida generationer, medan deras svagheter – brist på förberedelse, beroende av sina intellektuella rådgivare o s v – ”kommer att försvinna, som ett tomt skal, tillsammans med den ärekränkande anklagelsen om landsförräderi.”

Tack vare ett av dessa sadistiska spratt som historien aldrig tröttnar på att spela, föll det på ingen annan än Perevertsev att i sin egenskap av justitieminister i Kerenskij's regering anklaga alla bolsjevikledare för landsförräderi och spioneri, och detta med hjälp av cyniska förfalskningar som inte ens de tsaristiska åklagarna skulle tagit till. Bara Stalins åklagare, Vysjinskij, överträffade i detta avseende den demokratiska justitieministern.

Trots de åtalades tvivelaktiga agerande utdelade själva rättegången mot arbetarledamöterna ett hårt slag mot myten om en ”borgfred” och väckte upp det skikt arbetare som genomgått den revolutionära skolan. ”Runt 40 000 arbetare köpte Pravda”, skrev Lenin i mars 1915, ”många fler läste den... Det är omöjligt att förstöra det skiktet. Det lever... Det ensamt står upp bland folkets massa, och i dess själva hjärta, som propagandisten för internationalism bland de arbetande, de utsugna, de förtryckta.” Massornas uppvaknande började snart, men dess inflytande tog sig långsamt till ytan. Arbetarna var bundna till händer och fötter på grund av militärtjänsten. Varje brott mot disciplinen hotade dem med omedelbar förflyttning till fronten, tillsammans med en specialnotering från polisen, vilket var likvärdigt med ett dödsstraff. Detta var särskilt effektivt i Petersburg, där övervakningen var särskilt sträng.

Den tsaristiska arméns nederlag hade emellertid sin egen logik. Patriotismens hypnos och rädslans hypnos började gradvis avklinga. Under andra halvan av 1915 utbröt sporadiska strejker, orsakade av höga priser i Moskvas textilregioner, men de utvecklades inte. Massorna var missnöjda, men de behöll lugnet. I maj 1916 blossade enstaka oroligheter upp bland rekryterna i provinserna. Matkravaller började i södern, och spred sig direkt till Kronstadt,

fortet som vaktade inloppet till huvudstaden. Slutligen, i december, kom turen till Petrograd. 200 000 arbetare deltog omedelbart i den politiska strejken, med de bolsjevikiska organisationernas otvetydiga deltagande. Isen var bruten. I februari började en rad stormiga strejker och oroligheter, som snabbt utvecklade sig till ett uppror och kulminerade då huvudstadens garnison gick över till arbetarnas sida. ”Den tyska utvecklingen”, på vilket liberalerna och mensjevikerna förlitat sig, förverkligades inte. Faktum var att tyskarna själva övergav den så kallade tyska vägen... I avlägsen förvisning var det Stalins öde att få reda på upprorets seger och att tsaren abdikerat.

Utspridd på Turuchanskregionens ungefär 75 000 kvadratkilometer stora yta, i den norra delen av Jenisejskprovinsen, levde en befolkning på ungefär 10 000 själar, ryssar och utlänningar. Små bosättningar, med sällan mer än tio hus, låg flera mil ifrån varandra. Eftersom vintern här varar hela åtta månader, existerar inget jordbruk. Befolkningen fiskar och jagar, för här finns ett överflöd av fisk och vilt. Stalin nådde denna ogästvänliga region i mitten av 1913 och fann att Sverdlov redan var där. Snart fick Allilujev ett brev, i vilket Stalin bad honom att skynda på dumaledamoten Badajev att skicka de pengar Lenin sänt från utlandet. ”Stalin förklarade detaljerat att han behövde pengarna snabbt, för att kunna förse sig själv med de nödvändiga matförråden, fotogen och andra saker innan den hårda arktiska vintern kom.”

Den 25 augusti varnade polisledningen Jenisejskpolisen för ett möjligt flyktförsök från de förvisade Sverdlov och Dzjugasjvili. Den 18 december bad polismyndigheterna via telegraf att guvernören i Jenisejsk skulle vidta åtgärder för att förhindra flykten. I januari telegraferade departementet till polisen att Sverdlov och Dzjugasjvili utöver de 100 rubel de nyligen fått, skulle få ytterligare 50 rubel till att organisera sin flykt. I mars hade ochranans agenter till och med hört att Sverdlov varit synlig i Moskva. Guvernören i Jenisejsk skyndade sig att rapportera att de båda förvisade ”är personligen på plats och att åtgärder vidtagits för att förhindra deras flykt.” Förgäves skrev Stalin till Allilujev att Lenin sänt pengarna, sannolikt för fotogen och andra liknande förnödenheter. Polisen visste omedelbart – det vill säga från Malinovskij själv – att en flykt förbereddes.

I februari 1914 skrev Sverdlov till sin syster: ”Josef Dzjugasjvili och jag förflyttas nu 100 verst [nästan 110 kilometer] norrut – 80 verst [nästan 90 kilometer] norr om Polcirkeln. Bevakningen är hårdare. Vi har blivit åtskilda från postgången, som når oss en gång i månaden genom en ‘vandrare’ som i regel är sen. I verkligheten får vi inte post mer än åtta eller nio gånger per år... ” Den nya platsen som anvisats dem var den öde bosättningen Kurejka. Men inte nog med detta. ”När han fått pengar, blev Dzjugasjvili berövad på sina ransoner i fyra månader. Både han och jag behöver pengar. Men du kan inte skicka det i våra namn.” Genom att lägga beslag på bidragen, hjälpte polisen tsarens budget och minskade möjligheterna till flykt.

I sitt första brev från Kurejka beskriver Sverdlov tydligt det liv han och Stalin lever ihop. ”Villkoren på det nya stället är avsevärt sämre. Bl a är jag inte längre ensam i rummet. Vi är två. Tillsammans med mig är georgiern Dzjugasjvili, en gammal bekant. Vi har redan träffats på andra ställen i förvisningen. Han är en bra karl, men för mycket individualist i det vardagliga livet, medan jag tror på åtminstone en antydning till ordning. Det är därför jag är nervös ibland. Men det är inte så viktigt. Mycket värre är att vi inte är avskilda från vår värdfamilj. Vårt rum är intill deras, och har ingen egen ingång. De har barn. Naturligtvis tillbringar ungarna många timmar med oss. Ibland är de i vägen. Dessutom kommer vuxna från byn in. De kommer, sätter sig ned, håller sig tysta under en halvtimme och reser sig plötsligt: ‘Nåja, jag måste gå, hej då!’ När de gått kommer någon annan och det hela börjar om igen. De kommer, som för att retas, vid den bästa tiden för studier, på kvällen. Det är förstäeligt: de arbetar dagtid. Vi fick gå ifrån våra tidigare arrangemang och planera dagen

annorlunda. Vi fick överge vår vana att ägna oss åt en bok tills långt efter midnatt. Här finns absolut ingen fotogen. Vi använder stearinljus. Eftersom de erbjuder för lite ljus för mina ögon, bedriver jag nu alla mina studier dagtid. Faktum är, att jag inte studerar särskilt mycket. Vi har praktiskt taget inga böcker... ” Så här levde Sovjetrepublikens framtida ordförande tillsammans med Sovjetunionens framtida diktator.

Vad som mest intresserar oss i detta brev är den återhållsamma karaktäriseringen av Stalin som ”en bra karl, men för mycket individualist.” Den första delen av beskrivningen har det uppenbara syftet att tona ned den andra delen. ”En individualist i det vardagliga livet” betyder i detta fall en man som när han tvingas leva sida vid sida med någon annan, inte tar hänsyn till den senares vanor och intressen. ”En antydan till ordning”, om vilket Sverdlov förgäves insisterar, krävde en viss osjälviskhet i rumskamratens intresse. Sverdlov var till sin natur en hänsynsfull person. Samojlov intygade att han var ”en fin kamrat” i personliga relationer. Det fanns inte en skugga av omtänksamhet i Stalins natur. Dessutom, hans beteende kan ha innefattat ett stort mått av hämnd. Vi får inte glömma att det var Sverdlov som hade fått i uppdrag att upplösa den Pravdaredaktion som varit Stalins stöd mot Lenin. Stalin förlät aldrig sådana saker; han förlät aldrig någonting. Publiceringen av Sverdlovs hela Turuchanskkorrespondens utlovades 1924 men ägde aldrig rum; uppenbarligen innehöll den historien om efterföljande försämrade relationer.

Schweitzer – som var gift med Spandarjan, den tredje centralkommittémedlem som anlände till Kurejka på randen till krigsutbrottet, efter det att Sverdlov själv redan förflyttats därifrån – berättar att i Stalins rum ”var bordet fullt av böcker och stora buntar av tidningar, medan det på ett rep i hörnet hängde olika jakt- och fiskeredskap, av eget fabrikat.” Bevisligen ledde Sverdlovs beklaganden över bristen på böcker till resultat: vänner fyllde på Kurejkabiblioteket. Redskapen ”av eget fabrikat” kunde så klart inte ha varit ett gevär och vapenutrustning. De utgjordes av fisknät och fällor för hare och annat vilt. Stalin blev varken skicklig skytt eller jägare, i ordets sportsliga bemärkelse. Det är faktiskt lättare att med hänsyn till hans allmänna framtoning föreställa sig honom placera ut fällor i natten än skjuta med gevär mot en flygande fågel.

Socialistrevolutionären Karganov, som så småningom blev operasångare, daterar sitt möte med Stalin i förvisningen i Turuchansk till 1911 istället för 1913; i sådana här fall är kronologiska misstag vanliga. Bland annat berättar Karganov hur Stalin försvarade en kriminell som kallades Tjajka (fiskmå), som hade rånat en bonde. Stalin argumenterade att Tjajka inte kunde fördömas, att Tjajka skulle vinnas över till deras sida, att folk av den sorten behövdes i den fortsatta kampen. Vi har redan hört från Veresjtjak om Kobas förkärlek för brottslingar. Vid ett tillfälle under en diskussion, påstår Stalin ha avslöjat sig som antisemit, med råa georgiska benämningar på judar. Han bröt mot sederna bland politiskt förvisade, om man ska tro Karganov, genom att ingå vänskapliga relationer med en poliskonstapel, ossetiern Kibirov. Som svar på förebråelserna från hans kamrater, förklarade Stalin att en sådan vänskaplig relation inte skulle avskräcka honom från att, när det blev nödvändigt, göra sig av med konstapeln som politisk fiende. Enligt samme Karganov förfärade Stalin de övriga landsförvistä ”genom sin fullständiga principlöshet, sin listighet och exceptionella grymhet... Även i småsaker visade sig hans extrema äregirighet.” Det är svårt att avgöra när i hans berättelse verkligheten slutar och dikten börjar. Men i sin helhet, påminner Karganovs berättelse ganska mycket om Veresjtjaks observationer i Bakufängelset.

För post och annan kommunikation var Kurejka beroende av byn Monastirskoje, från vilken förbindelserna ledde till Jenisejsk och bort mot Krasnojarsk. Den före detta förvisade Gaven, nu bland de försvunna, berättar för oss att Jenisejsk kommun stod i kontakt med det politiska livet, det underjordiska såväl som det legala. Jenisejsk korresponderade med andra förvisningsregioner liksom med Krasnojarsk, vilken i sin tur hade kontakt med bolsjevikernas

Petersburg- och Moskvakommittéer och erbjöd de förvisade underjordiska dokument. Även vid polcirkeln klarade människor att hålla igång partilivet. Uppdelade i grupper debatterade de tills de blev heta, ibland på gränsen till våldsamt hat. De förvisade började inte splittras efter principer förrän i mitten av 1914, efter att den tredje medlemmen av centralkommittén, den nitiske Spandarjan, anlät till Turuchanskregionen.

Vad gäller Stalin höll han sig för sig själv. Enligt Sjumjatskij ”drog Stalin... sig undan inom sig själv. Upptagen av jakt och fiske, levde han nästan helt ensam... Han hade praktiskt taget inget behov av umgänge med människor, och bara någon gång då och då gick han och besökte sin vän Suren Spandarjan i byn Monastirskoje, och återvände några dagar senare till sin eremitgrotta. Han var sparsam med sina osammanhängande yttranden om den ena eller andra frågan, då han råkade delta i de sammankomster de förvisade arrangerat.” Dessa rader har mjukats upp och förskönats i en av de senare utgåvorna (även ”eremitgrotta” blev av någon anledning ”laboratorium”). De kan bara tolkas som att Stalin avslutade sina personliga relationer med majoriteten av de förvisade och undvek dem. Inte konstigt att hans relation till Sverdlov bröts på samma sätt: under förvisningens monotona förhållanden kunde inte ens mer anpassningsbara människor undvika gräl.

”Den moraliska atmosfären...”, skrev Sverdlov försiktigt i ett av sina brev som råkade bli publicerat, ”är inte speciellt gynnsam... Ett antal sammanstötningar (personliga konflikter), möjliga enbart under fängelseförhållanden och förvisning, har trots sin obetydlighet, haft ganska stor inverkan på mina nerver...” På grund av sådana ”sammanstötningar” såg Sverdlov till att han förflyttades till en annan bosättning. Två andra bolsjeviker skyndade sig att överge Kurejka: Golosjtjekin och Medvedev, som nu likaså är bland de försvunna. Kolerisk, oförskämd och förtärd av ärelystnad var Stalin inte lätt att umgås med.

Levnadstecknarna överdriver uppenbart när de säger att en flykt vid denna tidpunkt var fysiskt omöjlig, även om den utan tvekan hade inneburit allvarliga svårigheter. Stalins tidigare flykter var inte några flykter i ordets verkliga mening, utan helt enkelt olagliga avresor från förvisningsplatsen. Att komma bort från Solvytjegodsk, Vologda eller t o m Narym, innebar inga stora ansträngningar, när man en gång bestämt sig för att överge sin ”laglighet”. Turuchanskregionen var något helt annat: där måste man genomföra en ganska svår förflyttning med hjälp av renar eller hundar, eller med båt på sommaren, eller genom att försiktigt gömma sig under däck i lastrummet på ett fartyg, förutsatt att kaptenen var vänligt inställd till politiska flyktingar. Med andra ord, den förvisade som var inställd på flykt från Turuchansk måste inse de allvarliga riskerna. Men att dessa risker inte var oöverkomliga visas tydligast av att flera personer under dessa år lyckades fly från Turuchanskförvisningen. Det är sant att sedan polisen fått reda på deras flyktplaner, sattes Sverdlov och Stalin under speciell bevakning. Men de arktiska ”vakterna”, notoriskt lata och lätt frestade av sprit, hade aldrig avskräckt andra från att springa sin väg. De som förvisats till Turuchansk åtnjöt en tillräcklig rörelsefrihet för det. ”Stalin kom ofta ned till byn Monastirskoje”, skrev Schweitzer, ”där de förvisade brukade samlas. För att göra det, använde han illegala såväl som legala undanflykter.” Övervakningen kunde inte ha varit så aktiv i den gränslösa norra ödemarken. Under det första året verkade Stalin orientera sig och vidta förberedande steg utan större brådska: han var försiktig. Men i juli följande år bröt kriget ut. Riskerna med en illegal tillvaro under förhållandena i en krigstidsregim lades till de fysiska och politiska svårigheterna vid en flykt. Det var precis den ökade risken som avhöll Stalin från att fly, liksom det avskräckte många andra.

”Denna gång”, skriver Schweitzer, ”beslutade sig Stalin för att stanna i förvisningen. Där fortsatte han sitt arbete om den nationella frågan, avslutade andra delen av sin bok.” Även Sjumjatskij nämner Stalins arbete i det ämnet. Stalin skrev faktiskt en artikel om den nationella frågan under sina första månader i förvisning. Vi har ett kategoriskt vittnesmål från

Allilujev. ”Samma år (1913), i början av vintern”, skriver han, ”fick jag ett andra brev från Stalin... En artikel om den nationella frågan som Stalin bad mig skicka vidare utomlands till Lenin bifogades i kuvertet.” Essän kunde inte ha varit särskilt omfattande om den rymdes i ett vanligt kuvert. Men vad blev det av artikeln? Under hela 1913 fortsatte Lenin att utveckla och fastställa det nationella programmet. Han kunde inte ha avstått från att glupskt kasta sig över Stalins nya ansträngningar. Tystnaden om artikeln öde bevisar helt enkelt att den inte dög för publicering. Hans ansträngningar att självständigt fortsätta i de tankebanor som föreslagits honom i Krakow hade uppenbarligen fört Stalin in på fel väg, så Lenin fann det omöjligt att bearbeta artikeln. Bara så kan man förklara det häpnadsväckande faktum att den sårade Stalin under de följande tre och ett halvt åren i förvisning inte gjorde några fler försök att skriva i bolsjevikpressen.

Under förvisning, liksom i fängelse, verkar stora händelser särskilt otroliga. Enligt Sjumjatskij, ”chockade nyheten om kriget vårt folk, av vilka några tog fullständigt felaktig ställning...”. ”Försvarsvänliga tendenser var starka bland de förvisade, alla var handlingsförlamade”, skriver Gaven. Det är inte att undra på: till och med i Petersburg, som nyligen bytt namn till Petrograd, var revolutionärer förvirrade. ”Men Stalins auktoritet bland bolsjevikerna var så stor”, förklarar Schweitzer, ”att hans allra första brev till de förvisade satte stopp för alla tvivel och stärkte de vacklande”. Vad blev det av det brevet? Sådana dokument kopierades då de gick från hand till hand och cirkulerade i de förvisades kolonier. Alla kopior kunde inte ha försvunnit. De som föll i polisens händer skulle ha hittats i deras arkiv. Om Stalins historiska ”brev” inte är tillgängligt, beror det bara på att det aldrig skrivits. Trots alla dess banaliteter, är Schweitzers berättelse ett tragiskt mänskligt dokument. Hon skrev sina memoarer 1937, ett kvarts sekel efter händelserna, som ett tvångsuppdrag. Den politiska insats hon tvingades tillskriva Stalin tillhörde faktiskt, fastän i en mer blygsam skala, hennes man, den okuvlige Spandarjan, som dog i förvisningen 1916. Schweitzer vet naturligtvis mycket väl vad som hände i verkligheten, men förfalskningsmekanismen är automatisk.

Närmare fakta är Sjumjatskijns memoarer, publicerade 13 år före Schweitzers artikel. Sjumjatskij tillskriver Spandarjan den ledande rollen i kampen mot patrioterna. ”Han var en av de första att anta en ståndaktig ‘defaitistisk’ position, och vid de sällsynta mötena med kamraterna klandrade han sarkastiskt socialpatrioterna... ”Även i en mycket senare upplaga behöll Sjumjatskij, som karaktäriserar den allmänna idéförvirringen, frasen: ”Den framlidne Spandarjan såg frågan klart och distinkt... ”De andra såg uppenbarligen frågan mindre klart. Det är sant att Sjumjatskij, som aldrig besökte Kurejka, skyndade sig att tillägga att ”Stalin, som var helt isolerad i sin eremitgrotta, utan någon tvekan genast intog en defaitistisk linje”, och att Stalins brev ”stödde Suren i hans kamp mot motståndarna.” Men trovärdigheten i detta tillägg, som avser att säkra en andraplats för Stalin bland ”defaitisterna”, försvagas betänkligt av Sjumjatskij själv. ”Först mot slutet av 1914 och i början av 1915”, skriver han vidare, ”efter att Stalin lyckats besöka Monastirskoje och gett stöd till Spandarjan, slutade den sistnämnde att vara föremål för attacker från de oppositionella grupperna.” Hade Stalin antagit sin internationalistiska position öppet först efter han besökt Spandarjan snarare än vid krigets början? Faktum är, att i sitt försök att dölja Stalins förlängda tystnad, understryker han därigenom det mer än någonsin. I den senare upplagan tog Sjumjatskij bort alla hänvisningar till det faktum att Stalins besök i Monastirskoje inträffade ”bara vid slutet av 1914 och början av 1915.” Faktum är, att resan ägde rum i slutet av februari 1915, när inte bara de vacklande utan även aktiva ”patrioter” hade lyckats återhämta sig från opiumet, tack vare sju månaders erfarenhet av kriget. Faktum är att det inte hade kunnat vara annorlunda. De ledande bolsjevikerna i Petersburg, Moskva och provinserna mottog Lenins teser med chock och oro. Inte en enda av dem godtog dem i ursprungligt skick. Det fanns därför inte den minsta

anledning att förvänta sig att Stalins slöa och konservativa sinne självständigt skulle dra de slutsatser som innebar en fullständig omvälvning inom arbetarrörelsen.

Från hela hans period i förvisningen finns bara två dokument kända där Stalins syn på kriget återspeglas. Dessa var ett personligt brev från honom till Lenin och hans underskrift på en gemensam deklARATION från bolsjevikgruppen. Det personliga brevet, skrivet den 27 februari [1915] från byn Monastirskoje, är Stalins enda direkta kommunikation med Lenin under hela kriget. Vi citerar det i sin helhet:

”Mina hälsningar till dig, kära Iljitj, varma, varma hälsningar. Hälsningar till Zinovjev, hälsningar till Nadezjda Konstantinova. Hur har du det, hur mår du? Jag lever, som tidigare, tuggar mitt bröd, har fullgjort halva min tid. Det är ganska tråkigt, men det kan inte hjälpas. Men hur är det hos dig? Det måste vara mycket livligare där ni är... Jag läste nyligen Kropotkins artiklar – den gamle dåren måste helt ha tappat förståndet. Jag läste också en kort artikel av Plechanov i Rjetj – en omöjlig gammal skvallerbytta. Ekh-mah! Och likvidatorerna med sina dumagenter för Fritt ekonomiskt samhälle? Det finns ta mig djävulen ingen som slår dem! Är det möjligt att de går i land med detta ostraffade? Gör oss glada och låt oss höra att i den närmaste framtiden kommer en tidning som ska piska dem i deras trynen, och göra det regelbundet och utan att tröttna. Om det skulle falla dig in att skriva, gör det till adressen: Turuchanskterritoriet, Jenisejskprovinsen, byn Monastirskoje, för Suren Spandarjan. Din Koba. Timofei (Spandarjan) frågar om hans sura gratulationer kan förmedlas till Guesde, Sembat, och Vandervelde för deras ärorika – ha-ha – ministerposter.”

Detta brev, uppenbart influerat av diskussioner med Spandarjan, erbjuder väldigt lite substans för en utvärdering av Stalins politiska ställningstaganden. Den åldrade Kropotkin, den rena anarkins teoretiker, blev en rabiät chauvinist vid krigsutbrottet. Plechanov, som även mensjevikerna fullständigt tog avstånd ifrån, utgjorde ingen bättre figur. Vandervelde, Guesde och Sembat var också tydliga mål i deras roller som borgerliga ministrar. Stalins brev innehåller inte den minsta antydning om de nya problem som vid den tiden dominerade tankarna hos revolutionära marxister. Inställningen till pacifismen, parollerna om ”defaitismen” och att ”förvandla det imperialistiska kriget till ett inbördeskrig”, frågan om att bygga en ny international – dessa var de centrala frågorna i oräkneliga diskussioner. Lenins idéer var långt ifrån populära. Vad skulle ha varit mer naturligt än att förklara för Lenin att han höll med honom, om han nu gjorde det? Om man ska tro Schweitzer var det här i Monastirskoje, som Stalin först blev bekant med Lenins teser. ”Det är svårt att uttrycka”, skriver hon med Berijastil, ”med vilken glädje, självkänsla och triumf Stalin läste Lenins teser, vilka bekräftade hans egna tankar... ” Varför gjorde han då inte den minsta antydning om dessa teser i sitt brev? Hade han arbetat självständigt med den nya internationalens problem, skulle han inte ha avstått från att dela åtminstone några få ord med sin lärare om sina egna slutsatser eller frågat honom om någon av de mest brännande frågorna. Men det finns inget bevis för det. Från Lenins idéer tog Stalin till sig det som passade hans egen inställning. Resten framstod för honom som framtidens tvivelaktiga musik, om inte en utländsk ”storm i ett vattenglas”. Det var med denna syn han så småningom kom till februarirevolutionen.

Brevet från Monastirskoje, torftigt till innehållet och med dess konstlade ton av käckt skryt (”ta mig djävulen”, ”ha-ha” etc), avslöjar mycket mer än dess författare avsåg att göra. ”Det är ganska tråkigt, men det kan inte hjälpas”. En man som är kapabel till ett intensivt intellektuellt liv skriver inte så. ”Om det skulle falla dig in att skriva, gör det till adressen... ” En man som verkligen värderar utbyte av teoretiska tankar, skriver inte på det sättet. Brevet bär det trefaldiga kännetecknet: slöhet, dumhet och vulgaritet. Ingen regelbunden korrespondens utvecklades med Lenin under Stalins fyra år i förvisningen, trots den vikt Lenin lade vid kontakter med likasinnade människor och hans förkärlek för korrespondens.

På hösten 1915 frågade Lenin emigranten Karpinskij: ”Jag vill be om en stor tjänst: ta reda på... ‘Kobas’ efternamn (Josef Dzij... ?? vi har glömt). Mycket viktigt!!” Karpinskij svarade:

”Josef Dzjugasjvili.” Vad gällde saken: nya penningförsändelser, eller ett brev? Frågan om hans efternamn visar utan tvivel att det inte pågick någon regelbunden korrespondens.

Det andra dokumentet som bär Stalins signatur är en insändare från en grupp arbetare till redaktionen för en legal tidskrift för arbetarförsäkringar

”Voprosij Strachovanija borde också ägna all sin flit och möda till att försäkra arbetarklassen i vårt land med idéer mot det helt korrumpade anti-proletära predikandet från herrar Potresovar, Levitskijar och Plechanovar som går helt emot internationalismens principer.”

Detta var utan tvekan ett ställningstagande emot socialpatriotismen, men än en gång, helt inom ramarna för ståndpunkten hos inte bara bolsjeviker utan även vänstermensjeviker. Att döma av stilen torde brevet ha skrivits av Kamenev. Det är daterat den 12 mars 1916 – alltså vid en tid då de revolutionära stämningarna redan hade fått betydlig fart, medan det patriotiska trycket hade minskat kraftigt.

Kamenev och de dömda dumaledamöterna anlände till sin förvisning i Turuchansk på sommaren 1915. Ledamöternas agerande vid rättegången fortsatte att vara en källa till stor debatt bland partimedlemmar. Omkring 18 bolsjeviker, inklusive fyra medlemmar i centralkommittén – Spandarjan, Sverdlov, Stalin och Kamenev – träffades i Monastirskoje. Petrovskij gav en rapport om rättegången och Kamenev kompletterade den. Samojlov skildrar hur deltagarna i diskussionen ”pekade på misstagen vi hade gjort vid rättegången: Spandarjan gjorde det särskilt skarpt, alla andra uttryckte sig mer överseende.” Samojlov nämner överhuvudtaget inte Stalins deltagande i diskussionen. Men sedan blev Spandarjans änka tvingad att tillskriva Stalin det som i verkligheten gjordes av hennes man. ”Efter diskussionen”, fortsätter Samojlov, ”antogs en resolution som, på det hela taget, godkände fraktionens agerande under rättegången.” Sådant överseende var väldigt långt ifrån Lenins oförsonlighet. Lenin kritiserade offentligt Kamenevs agerande som ”ovärdigt en revolutionär socialdemokrat”. På Lenins begäran skrev Sjklovskij från Bern till Samojlov i Monastirskoje, i indirekta ordalag: ”Jag är väldigt glad att du inte har någon önskan att bråka med min familj, men så mycket otrevligheter han (Kamenev) orsakade oss (och inte bara han)... Varje människa kan begå ett misstag eller göra något dumt, men han måste rätta sitt misstag åtminstone genom en offentlig ursäkt, om han och hans vänner sätter värde på min och mina släktingars heder.” Samojlov förklarar att orden ”min familj” och ”mina släktingar” skall förstås som ”partiets centralkommitté”. Brevet hade karaktären av ett ultimatum. Varken Kamenev eller dumaledamöterna gjorde dock den deklaration Lenin krävde av dem. Och det finns ingen anledning att tro att Stalin stödde detta krav, fastän Sjklovskijs brev nådde Monastirskoje strax före konferensen.

Stalins tolerans mot ledamöterna beteende var i huvudsak ett diskret uttryck för solidaritet. Inför en rättegång genomsyrad av obehagliga konsekvenser måste Lenins skarpa formuleringar verkat dubbelt malplacerade: vad är det för mening med att offra sig för något man anser vara ett misstag? Tidigare hade Stalin inte visat någon lust att använda den åtalades bås som en revolutionär tribun. När rättegången mot Baku-demonstranterna närmade sig, tog han till ganska tveksamma knep för att skilja sig från de andra åtalade. Han såg Kamenevs taktik vid rättegången som en list snarare än ett tillfälle för politisk agitation. Han förblev i alla fall nära vän med Kamenev genom hela perioden av exil och under revolutionen. De står tillsammans på grupp fotografiet från Monastirskoje. Det skulle gå tolv år innan Stalin förde fram Kamenevs agerande under rättegången som en förödande anklagelse mot honom, inte för principens skull, utan snarare som ett vapen i den personliga kampen om makten. Tönen i Sjklovskijs brev borde emellertid ha fått Stalin att inse att frågan var långt mer avgörande än han trott och att han inte längre kunde fortsätta att avvakta. Det var just därför han skrev det

ovan citerade brevet till Lenin; dess fria och lättsamma stil avsåg att dölja hans ovilja att ta ställning.

1915 försökte Lenin publicera en legal marxistisk antologi i Moskva, för att åtminstone i undertoner kunna uttrycka bolsjevikpartiets syn på kriget. Antologin stoppades av censuren, men artiklarna bevarades och publicerades efter revolutionen. Förutom Lenin finner vi bland författarna 'litteraten' Stepanov, Olminskij (som vi redan känner till), den jämförelsevis färskare bolsjeviken Miljutin, försoningsmakaren Nogin, samtliga emigranter. Där finner vi också en artikel med titeln Om den tyska socialdemokratins splittring, av Sverdlov. Men det fanns inget bidrag till denna antologi från Stalin, som levde under samma förhållanden i förvisning som Sverdlov. Det kan förklaras antingen av Stalins rädsla för att han inte skulle vara i nivå med de andra eller av hans irritation över misslyckandet med artikeln om nationaliteterna. Lättretlighet och nyckfullhet var lika mycket en del av honom som försiktighet.

Sjumjatskij förklarar att Stalin kallades in till det militära medan han befann sig i förvisningen, uppenbarligen 1916 då de i högre åldrar mobiliserades (Stalin var då 37), men inte blev inkallad på grund av sin stela vänsterarm. Tålmodigt bidade han sin tid bortom polcirkeln, fiskade, gillrade fällor för harar, läste och kanske skrev han också. "Det är ganska tråkigt, men det kan inte hjälpas." Som enstöring, tystlåten och kolerisk, var han långt ifrån centralpersonen bland de förvisade. "Klarare än många andra", skriver Sjumjatskij, en Stalinanhängare, "i Turuchaniternas minne är Suren Spandarjans monumentala gestalt... den oförsonlige revolutionäre marxisten och magnifike organisatören". Spandarjan nådde Turuchansk på randen till kriget, ett år senare än Stalin. "Vad lugnt och tyst här är!" brukade han sarkastiskt anmärka. "Alla håller med varandra om allting – SR:arna, bolsjevikerna, mensjevikerna, anarkisterna... Vet ni inte att Petersburgproletariatet lyssnar på de förvisades röst?..." Suren var den förste att inta en antipatriotisk ståndpunkt och fick alla att lyssna. Men när det gällde personligt inflytande på sina kamrater innehade Sverdlov förstaplatsen. "Livlig och social", utåtriktad och i sig utan förmåga att vara självcentrerad, samlade Sverdlov alltid de övriga, skaffade sig viktiga nyheter och cirkulerade bland olika kolonier av förvisade. Han organiserade ett kooperativ bland de förvisade förutom att han skötte systematiska observationer vid den meteorologiska stationen. Relationerna mellan Spandarjan och Sverdlov blev ansträngda. De förvisade grupperade sig runt dessa personer. Fastän båda grupperna kämpade tillsammans mot administrationen, så slutade aldrig "rivaliteten om inflytelsesfärer", som Sjumjatskij uttrycker det. Det är svårt att idag fastställa kampens principiella grunder. Som motståndare till Sverdlov stödde Stalin diskret Spandarjan, på armslängds avstånd.

I den första upplagan av sina memoarer skrev Sjumjatskij: "Administrationn i regionen insåg att Suren Spandarjan var den mest aktive av revolutionärerna och ansåg att han var deras ledare." I en senare upplaga utökades denna mening till att inkludera två personer: Sverdlov såväl som Spandarjan. Konstapel Kibirov, med vilken Stalin antagligen hade etablerat vänskapliga relationer, hade börjat snoka på Spandarjan och Sverdlov, som han såg som "de förvisades upprorsledare". När han vid ett tillfälle tappade den officiella tråden, glömde Sjumjatskij helt att nämna Stalin i det sammanhanget. Anledningen är inte svår att förstå. Den generella nivån på de förvisade i Turuchansk låg betydligt över genomsnittet. Här kvarhölls samtidigt de människor som utgjorde den huvudsakliga kärnan i den ryska centrala ledningen: Kamenev, Stalin, Spandarjan, Sverdlov, Golosjtjekin och många andra framstående bolsjevik. Det fanns ingen officiell partiapparat i förvisningen och det var omöjligt att leda anonymt, att bakom kulisserna dra i trådarna. Alla befann sig under full insyn från de andra. Slughet, fasthet och envishet var otillräckligt för att vinna dessa mycket erfarna människor; man måste vara bildad, en självständig tänkare och skicklig debattör. Spandarjan kännetecknades uppenbarligen av sin överlägsna djärvhet i sitt tänkande, Kamenev av sin breda

skolning och större vidsynthet i perspektiven, Sverdlov av sin större mottaglighet, initiativ och flexibilitet. Det var av den anledningen som Stalin ”blev självcentrerad”, nöjd med enstaviga kommentarer, vilka Sjumjatskij kom på att beskriva som ”skarpa” endast i en senare upplaga av hans komposition.

Studerade Stalin i förvisningen och vad studerade han? Han hade sedan länge passerat den ålder då man är tillfredsställd av mållöst och slumpmässigt läsande. Han kunde utvecklas endast genom att studera särskilda frågor, anteckna, försöka formulera sina egna idéer i skrift. Frånsett hänvisningen till hans artikel om nationella frågan, har ingen någonting att säga om Stalins intellektuella liv under dessa fyra år. Sverdlov, som inte på något sätt var någon litterärt eller teoretiskt lagd person, skrev fem större arbeten (uppsatser, essäer) under dessa år, översatte från utländska språk och bidrog regelbundet till den sibiriska pressen. ”I det avseendet är livet inte så dåligt”, skrev han i optimistisk ton till en av sina vänner. Efter Ordzjonikidzes död skrev hans fru om fängelseåren för denne man, som absolut inte hade någon förkärlek för teori: ”Han studerade och läste utan ände. Långa utdrag från det han läst under den perioden förvarades i den tjocka oljeduksbundna bok som gavs till Sergo av fängelsemyndigheterna.” Varje revolutionär förde med sig sådana oljeduksbundna böcker från fängelserna och förvisningen. Visst, mycket förlorades under flykter och visiteringar. Men från sin sista exil kunde Stalin under de bästa förhållanden ha fört med sig vad han ville. Under de följande åren var det inte han som var föremål för visiteringar utan, tvärtom, han som utsatte andra för dem. Det är meningslöst att söka några spår av hans intellektuella liv under hela denna period i avskildhet och ledighet. Det var fyra år: den revolutionära rörelsens återuppvaknande i Ryssland, av världskriget, den internationella socialdemokratins kollaps, häftiga strider om de socialistiska idéerna, grunderna lades för den nya internationalen – det är omöjligt att Stalin under hela den perioden inte fattade pennan någon enda gång. Ända verkar bland allt han då skrev inte funnits en enda rad som på senare dagar skulle kunnat förbättra hans rykte. Krigsåren och åren då grunden för oktoberrevolutionen lades är en vit fläck i Stalins idéhistoria.

Revolutionär internationalism fann sitt fulländade uttryck i ”emigranten” Lenins penna. Inget enstaka land, och allra minst det efterblivna Ryssland, innebar en tillräcklig arena för att möjliggöra en ordentlig värdering av ett världsomfattande perspektiv. Precis som emigranten Marx behövde London, som under hans dagar var kapitalismens medelpunkt, för att föra samman tysk filosofi och franska revolutionen med engelsk ekonomi, så behövde Lenin under kriget vara nära Europas och världshändelsernas brännpunkt för att på marxistisk grundval kunna dra de avgörande revolutionära slutsatserna. Manuilskij, den officiella ledaren för den Kommunistiska internationalen efter Bucharin och senare Dimitrov, skrev 1922: ”... Sotsial-Demokrat (Socialdemokraten), som gavs ut i Schweiz av Lenin och Zinovjev, och Golos (Rösten), Nasje Slovo (Vår värld), som gavs ut i Paris av Trotskij, kommer för framtida historiker att utgöra de bitar som tillsammans bildade det internationella proletariats nya revolutionära ideologi.” Det kan villigt medges att Manuilskij överdrev Trotskij's roll. Han hade emellertid inte minsta anledning att nämna Stalin. Åratal senare skulle han dock komma att göra sitt yttersta för att rätta till den försummelsen.

Lugnade av den monotona rytmen hos den snöiga vildmarken, var de förvisade långt ifrån beredda på de händelser som utspelades i februari 1917. De togs alla med överraskning, trots att de alltid levte enligt sin övertygelse om revolutionens oundviklighet. ”I början”, skriver Samojlov, ”verkade vi plötsligt ha glömt våra meningsskiljaktigheter... politiska åsiktskillnader och ömsesidiga antipatier verkade plötsligt ha försvunnit...” Denna intressanta bekräftelse bekräftas av alla publikationer, tal och praktiska åtgärder vid den tiden. Barriären mellan bolsjevikerna och mensjevikerna, mellan internationalisterna och patrioterna, föll. Hela landet flödade av livlig men kortsynt och vältalig försoningsanda. Folk vältrade sig i

heroiska fraser, det huvudsakliga draget hos februarirevolutionen, i synnerhet under dess första veckor. Grupper av förvisade startade från alla hörn av Sibirien, fördes ihop till en enda ström och flöt västerut i en atmosfär av exalterad berusning.

Det berättades senare att Kamenev, som satt i presidiet tillsammans med liberaler, populisterna och mensjeviker vid ett av mötena i Sibirien, undertecknade ett telegram med hälsningar till storhertigen Michail Romanov till dennes förmodat ädelmodiga men i själva verket fega avsägelse från tronen, i avvaktan på beslut om en konstituerande församling. Det är inte omöjligt att Kamenev dränkt i sentimentalitet ansåg det bäst att inte oro sina kolleger i presidiet med en respektlös vägran. I den stora förvirringen under dessa dagar brydde sig ingen det minsta om detta, och Stalin, som ingen hade minsta tanke på att inkludera i presidiet, protesterade inte mot Kamenevs vanära förrän en skoningslös kamp började dem emellan.

Krasnojarsk var den första stora anhalten på vägen med ett betydande antal arbetare. Här existerade redan en sovjet. De lokala bolsjevikerna som var medlemmar av den allmänna organisationen tillsammans med mensjevikerna inväntade direktiv från ledarna som reste igenom. Helt uppslukade av enhetsvågen, krävde dessa ledare inte ens etablerandet av en självständig bolsjevikorganisation. Vad var meningen med en sådan? Bolsjevikerna liksom mensjevikerna stod för stöd till den provisoriska regeringen som leddes av den liberala prins Lvov. Olikheterna i åsikter neutraliserades också i frågan om kriget: det var nödvändigt att försvara det revolutionära Ryssland! I denna stämning fortsatte Stalin, Kamenev och de andra mot Petrograd. "rutten längs järnvägen", minns Samojlov, var "märkvärdig och tumultartad, massor av välkomstdemonstrationer, möten och liknande." Vid de flesta stationer möttes de förvisade av de jublande människorna med militörorkestrar som spelade Marseljåsen; Internationalens dag hade ännu inte grytt. På de större järnvägsstationerna pågick galabanketter. De som fått amnesti var tvungna att "tala, tala utan slut". Många tappade sina röster, blev sjuka av utmattning, vägrade lämna sina vagnar; "men inte ens i vagnarna lämnades vi i fred".

Stalin förlorade inte rösten, för han höll inte några tal. Det fanns många andra, skickligare talare, bland dem den klene Sverdlov med sin kraftfulla basröst. Stalin stannade kvar i utkanten, surmulen, skrämde av naturens flöde under vårfloden och, som alltid, illvillig. Återigen blev han undanskuffad av personer av avsevärt mindre kaliber. Han hade redan etablerat en diger meritlista med flera års revolutionär aktivitet, som avbrutits av oundvikliga arresteringar och återupptagits efter rymningar. Nästan tio år hade gått sedan Koba hade övergivit Tiflis "stillastående träsk" för det industrialiserade Baku. Han hade arbetat i oljeindustrins huvudstad i nästan åtta månader, han hade tillbringat nästan sex månader i Bakus fängelse, stannat nio månader i Vologdaexilen. En månads underjordisk aktivitet fick betalas av med två månaders straff. Efter att ha rymt hade han återigen arbetat underjordiskt i nästan nio månader, tillbringat omkring sex månader i fängelse, stannat nio månader i förvisning, en något gynnsammare fördelning. I slutet av förvisningen följde mindre än två månader av illegalt arbete, nästan tre månaders fängelse, nästan två månader i Vologda-provinsen två och en halv månads straff för en månads aktivitet. Återigen två månaders underjordiskt arbete, nästan fyra månader i fängelse och förvisning. Ännu en rymning. Mer än ett halvårs revolutionär aktivitet, sedan fängelse och förvisning, denna gång i fyra år fram till februarirevolutionen. Sammanlagt tillbringade han 2,75 år i fängelse och 5,75 år i förvisning under 19 år i den revolutionära rörelsen. Det var ingen dålig proportion; de flesta yrkesrevolutionärer tillbringade mycket längre perioder i fängelse.

Under dessa 19 år framträdde inte Stalin som en person av vare sig primär eller ens sekundär rang. Han var okänd. Med hänvisning till Kobas 1911 uppsnappade brev från Solvytjegodsk till Moskva, skrev Tiflis-ochranans chefen detaljerad rapport om Josef Dzjugasjvili. Den

innehöll varken noterbara fakta eller påfallande kännetecken, kanske bortsett från att det nämdes att "Soso", alias "Koba" hade börjat sin karriär som mensjevnik. Om Gurgen (Tschakaja), som nämdes i förbigående i samma brev, anmärkte polisen att han "under längre tid varit en av de viktiga revolutionärerna..." Enligt rapporten arresterades Gurgen "tillsammans med den kända revolutionären Bogdan Knunjants". Den sistnämnde var inte bara en georgisk landsman utan var även i samma ålder som Koba. Vad gäller "kändisskapet" hos Dzjugasjvili själv finns inte ens den minsta antydning till det.

Då bolsjevikpartiets struktur och dess generalstab beskrevs i detalj två år senare, anmärkte chefen för polismyndigheten i förbigående att Sverdlov och "en viss Josef Dzjugasjvili" hade blivit koopterade till centralkommitténs byrå. Uttrycket "en viss" indikerar att Dzjugasjvilis namn ännu inte betydde någonting för polischefen 1913, trots en sådan informationskälla som Malinovskij. Till nyligen var Stalins revolutionära biografi fram till mars 1917 ganska oansenlig. Tjogvis med yrkesrevolutionärer, om inte hundratals, hade utfört samma sorts arbete som han, somliga bättre, somliga sämre. Flitiga Moskvautesetare har räknat ut att under de tre åren 1906-1909 skrev Koba 67 appeller och tidningsartiklar, eller färre än två i månaden. Inte en enda av dessa artiklar, som blott var hopkok av andra människors idéer för hans kaukasiska läsare, blev någonsin översatta från det georgiska språket eller omtryckta i partiets eller fraktionens huvudorgan. Det finns ingen artikel av Stalin eller någon referens till honom i någon lista över medverkande i publikationer producerade i Petersburg, Moskva eller utlandet från denna period, lagliga såväl som olagliga, tidningar, tidskrifter eller antologier. Han fortsatte att betraktas, inte som en marxistisk skribent, utan som organisatör och en propagandist i liten skala.

1912, då hans artiklar började dyka upp mer eller mindre regelbundet i den bolsjevikiska pressen i Petersburg, gav Koba sig själv pseudonymen Stalin. Han tog det från ordet för stål, precis som Rosenfeld före honom hade tagit pseudonymen Kamenev från ordet för sten. Det var modernt bland unga bolsjeviker att välja hårda pseudonymer. Artiklar med Stalins underskrift fångade ingens uppmärksamhet: de saknar personlighet, trots rätt uttrycksätt. Bortom den snäva cirkeln av ledande bolsjeviker visste ingen vem författaren till artiklarna var, och knappast någon undrade. I januari 1913, skrev Lenin i en försiktigt övervägd notis om bolsjevismen till Rubakins kända bibliografiska uppslagsbok: "De huvudsakliga bolsjevikförfattarna är: G Zinovjev, V Iljin, Ju Kamenev, P Orlovskij med flera." Det kunde inte ha fallit Lenin in att nämna Stalin bland bolsjevismens "huvudsakliga författare" fastän han just då befann sig utomlands och arbetade på sin artikel om "nationaliteterna".

Pjatsnitskij, som var förknippad med partiets hela historia, med dess utländska personal såväl som med dess underjordiska verksamhet i Ryssland, med författarna såväl som med de illegala transporterna, diskuterar i sina omsorgsfulla och på det hela taget samvetsgranna memoarer, som omfattar perioden 1896-1917, alla mer eller mindre prominenta bolsjeviker men nämner inte Stalin en enda gång. Namnet är inte ens med i registret i slutet av boken. Detta faktum förtjänar ännu mer uppmärksamhet därför att Pjatsnitskij var långt ifrån fiendlig till Stalin; han kvarstår tvärtom ännu idag som en andra rangens följeslagare. I en stor antologi med material från ochranan i Moskva, som täcker bolsjevismens historia från 1903 till 1917, nämns Stalin tre gånger: med anledning av hans adjungering till centralkommittén, med anledning av att han utsågs till centralkommitténs byrå och med anledning av hans deltagande i Krakowkonferensen. Där finns ingenting om hans arbete, inte ett ord av utvärdering, där nämns inte ett enda utmärkande personligt drag.

Stalin framträder för första gången i både polisens och partiets synfält inte som en individ utan som medlem av bolsjevikernas centrala ledning. I polisrapporterna, liksom i revolutionära memoarer, nämns han aldrig personligen som en ledare, en initiativtagare, som en skribent med sina egna idéer eller handlingar, utan alltid som en del av partiapparaten –

som en medlem i den lokala kommittén, som en medlem i centralkommittén, som en som medverkat i en tidning, som en bland många i en uppräknig av namn, och dessutom aldrig den främste. Det var ingen händelse att han fann sin väg till centralkommittén betydligt senare än andra av samma ålder, och inte genom val utan genom adjungering.

Detta telegram sändes från Perm till Lenin i Schweiz: ”Vänliga hälsningar. Åker idag till Petrograd. Kamenev, Muranov, Stalin.” Idén att sanda ett telegram kom naturligtvis från Kamenev. Stalin skrev under sist. Denna trojka hölls samman av solidaritetens band. Amnestin hade befriat partiets bästa krafter och Stalin tänkte med bävan på den revolutionära huvudstaden. Han behövde Kamenevs relativa popularitet och Muranovs titel som dumaledamot. Så anlände de tre tillsammans till det av revolution skakade Petrograd. ”Hans namn” skriver C Windecke, en av hans tyska levnadstecknare, ”var vid den tiden bara känt inom snäva partikretsar. Han hyllades inte som Lenin en månad senare... av en entusiastisk folkmassa med röda fanor och musik. Han blev inte hyllad som Trotskij två månader senare efter att ha skyndat sig från Amerika, av en delegation som välkomnade honom halvvägs och som bar honom på sina axlar. Han anlände utan ett ljud och utan något väsen, och satte sig ned för att arbeta... Utanför Rysslands gränser hade ingen en aning om hans existens.”

7. Året 1917

Detta var det viktigaste året i landets historia och för Josef Dzjugasjvilis generation av yrkesrevolutionärer. Året var ett elddop för idéer, partier och människor.

I Petersburg, som fått namnet Petrograd, fann Stalin ett tillstånd han inte hade väntat sig. Bolsjevismen hade dominerat arbetarrörelsen strax före krigsutbrottet, särskilt i huvudstaden. I mars 1917 var bolsjevikerna en obetydlig minoritet i sovjeten. Hur hade detta skett? Den imponerande massa som deltagit i rörelsen 1911-1914 var i själva verket inte mer än en bråkdel av arbetarklassen. Revolutionen hade satt fart på miljoner, inte endast hundratusentals. På grund av krigsmobiliseringen var nästan 40 procent av dessa arbetare nya. De erfarna var vid fronten där de fungerade som den revolutionära jätten; deras platser i fabriker hade tagits av anonyma nykomlingar direkt från landsbygden, av bondpojkar och bondkvinnor. Dessa nybörjare måste gå igenom samma politiska erfarenheter som den föregående periodens förtrupper, om än på kort tid. Februarirevolutionen i Petrograd leddes av klassmedvetna arbetare, mestadels bolsjevik, men inte av bolsjevikpartiet. Gräsrotsbolsjevik i upprorets ledning gjorde att segern säkrades men inte att partiet fick den politiska makten.

Än mindre gynnsamt var tillståndet i provinserna. Vågen av jublande illusioner och okritisk förbrödring, förenat med de nyligen uppväckta massornas politiska naivitet, förde med sig en naturlig grogrund för att småborgerlig socialism, mensjevism och populism, skulle blomstra. Till sovjeterna valde arbetarna – och även soldaterna som följde dessa – representanter som, åtminstone i ord, inte bara var emot monarkin utan även mot bourgeoisien. Mensjevikerna och populisterna hade dragit till sig så gott som alla intellektuella och hade ett oräkneligt antal agitatorer till sitt förfogande. Alla dessa förespråkade behovet av enhet, broderskap och andra lika sympatiska medborgerliga förtjänster. Arméns talesmän var vanligen SR:are, böndernas traditionella beskyddare, något som i sig självt räckte för att förstärka detta partis auktoritet bland proletariatets senare årgångar. Följaktligen verkade de kompromissvilliga partiernas dominans säkrad – åtminstone i deras egna ögon.

Det värsta var att händelseutvecklingen hade tagit bolsjevikpartiet på sängen. Ingen av partiets erfarna och betrodda ledare befann sig i Petrograd. Centralkommitténs byrå i huvudstaden bestod av två arbetare, Sjljapnikov och Zalutskij, och en student, Molotov. I det ”manifest” de utfärdade i centralkommitténs namn efter segern i februari uppmanade de ”arbetarna i

fabrikerna, och även de upproriska soldaterna, att omedelbart välja sina representanter till den provisoriska revolutionära regeringen”. Författarna till detta ”manifest” fäste dock ingen praktisk betydelse vid sin uppmaning. De var långt ifrån villiga lansera en oberoende kamp för att ta makten. Istället förberedde de sig på att under flera år acceptera den betydligt blygsammare rollen som vänsteropposition.

Från första början förkastade massorna den liberala borgerligheten. Denna uppfattades inte som annorlunda än adeln och byråkratin. Det var till exempel uteslutet att vare sig arbetare eller soldater skulle rösta på en kadet (det liberala partiet). Makten låg helt och hållet hos kompromissvilliga socialister som hade stöd från ett beväpnat folk. Men utan tro på sig själva överlämnade kompromissmakarna makten till borgerligheten, som var avskydd av massorna och politiskt isolerade. Regimen byggde på tjänster och gentjänster. Arbetarna, och inte enbart bolsjevikerna, betraktade den provisoriska regeringen som sin fiende. Resolutioner med krav på att regeringsmakten skulle överföras till sovjeterna antogs nästan enhälligt på fabriksmöten. Bolsjeviken Dingelstead som senare föll offer för utrensningarna bedyrade: ”Inte ett enda arbetarmöte skulle röstat emot en sådan resolution från vår sida...”. Men bolsjevikpartiets Petrogradkommitté vek sig för kompromissmakarna och stoppade denna kampanj. De medvetna arbetarna försökte till det yttersta att kasta av sig detta förmyndarskap från ovan, men de visste inte hur de skulle parera de inlärdade argumenten om revolutionens borgerliga karaktär. Olika åsiktsriktningar kolliderade inom bolsjevismen, men dispyterna ledde inte till de slutsatser som krävdes. Partiet befann sig i ett avgrundsdykt kaos. Antonov, den framstående bolsjeviken från Saratov, sade efteråt att ”Ingen kände till bolsjevikernas paroller”, ”Det var ett ytterst motbjudande spektakel.”

De 22 dagar som förflöt mellan Stalins återkomst från Sibirien [söndagen den 12 mars] och Lenins ankomst från Schweiz [måndagen den 3 april] är synnerligen viktiga för den politiska bild de ger av Stalin. Han kastades plötsligt in på en vidöppen arena där handling krävdes. Varken Lenin eller Zinovjev hade kommit till Petrograd. Kamenev var där, den Kamenev som var komprometterad av sitt uppträdande i rätten nyligen och allmänt känd för sina opportunistiska tendenser. Där fanns också den unge Sverdlov som var tämligen okänd inom partiet och mer organisatör än politiker. Den hetlevrade Spandarjan fanns inte med dem längre: han dog i Sibirien. Precis som 1912 var Stalin återigen, om inte den ledande så åtminstone en av två ledande bolsjeviker i Petrograd. Det vilsna partiet förväntade sig tydliga instruktioner. Det var inte längre möjligt att undvika ta ställning genom att avvakta. Stalin var tvungen att besvara de mest akuta frågorna – om sovjeterna, om regeringen, kriget och landet. Hans svar publicerades; de talar för sig själva.

Så snart Stalin nådde Petrograd, som då var ett enda stort massmöte, åkte han direkt till bolsjevikernas högkvarter. De tre medlemmarna i centralkommitténs byrå bestämde med hjälp av flera skribenter Pravdas karaktär. Trots att partiledningen var i deras händer tog de sig hjälplöst an sina uppgifter. Stalin förskansade sig i högkvarteret och lät andra tala sig hessa på arbetarnas och soldaternas möten. Över fyra år tidigare, efter Pragkongressen, hade han koopterats in i centralkommittén. Efter det hade mycket vatten flutit under broarna. Men den förvisade från Kurejka kunde konsten att hålla sitt grepp om partiapparaten. Han betraktade fortfarande sitt mandat som giltigt. Först av allt avlägsnade han med stöd från Kamenev och Muranov den ”vänster”-orienterade centralkommittébyrån från partiledningen och från Pravdas redaktion. Han tog sig an detta tämligen bryskt och det så mycket mer eftersom han inte var orolig för motstånd och hade bråttom att visa vem som bestämde.

Sjljapnikov skrev senare att ”De kamrater som anlände hade en kritisk och negativ inställning till vårt arbete.” De hade inga invändningar när det gällde färglösheten och obeslutsamheten, utan istället mot de ihärdiga ansträngningarna att dra en tydlig linje mellan sig själva och kompromissmakarna. Stalin stod liksom Kamenev närmare sovjetmajoriteten. Pravda

förklarade så tidigt som den 15 mars efter att ha hamnat i den nya redaktionens händer att bolsjevikerna beslutsamt skulle stödja den provisoriska regeringen ”i den utsträckning den kämpar mot reaktion och kontrarevolution.” Paradoxen i detta uttalande var att kontrarevolutionens enda företrädare av någon vikt var den provisoriska regeringen själv. Stalins inställning till kriget uppvisade samma natur: så länge den tyska armén var underordnad kejsaren skulle den ryska soldaten ”trofast stå på sin post, besvara kula med kula och skottsälva med skottsälva.” Som om det enda problemet med imperialismen var kejsaren! Artikeln var Kamenevs, men Stalin hade inte någon enda invändning mot den. Om han överhuvud taget skilde sig från Kamenev under dessa dagar var det genom att vara ännu mer undflyende än sin kollega. Pravda förklarade att ”All defaitism, eller snarare vad den korrumpade pressen under skydd av tsarens censur brännmärkt som defaitism, dog i det ögonblick det första revolutionära regementet syntes på Petrograds gator.” Detta var ett fullständigt avståndstagande gentemot Lenin, som utom räckhåll för tsarens censur hade predikat defaitism. Det var dessutom en upprepning av Kamenevs uttalande vid dumafraktionens rättegång, men denna gång också med Stalins underskrift. Det enda det ”första revolutionära regementet” innebar var ett kliv från bysantinskt barbari till imperialistisk civilisation.

Sjljapnikov erinrade sig senare att ”Den dag den omvandlade Pravda kom ut var en triumfens dag för försvarsanhängarna. I hela Tauriska palatset, från affärsmännen i dumakommittén till exekutivkommittén, den revolutionära demokratins verkliga hjärta, surrade en enda nyhet – de måttfulla och resonabla bolsjevikernas seger över extremisterna. I själva exekutivkommittén hälsades vi med skadeglada leenden... När detta nummer av Pravda nådde fabrikena skapade det förvirring och upprördhet bland våra partimedlemmar och sympatisörer, illvillig tillfredsställelse bland våra motståndare... Stämningen i kransdistrikten var enormt upprörd och när arbetarna förstod att Pravda tagits över av tre av dess tidigare redaktörer, nyanlända från Sibirien, krävde de att dessa skulle uteslutas ur partiet.”

Sjljapnikov retuscherade och mjukade upp sin beskrivning 1925 under trycket från Stalin, Kamenev och Zinovjev, det ”triumvirat” som då styrde partiet. Ändå återger den tillräckligt tydligt Stalins inledande steg på revolutionens arena och de klassmedvetna arbetarnas reaktion. Viborgiternas starka protest som Pravda snart tvingades trycka i sina egna spalter pressade redaktionen att därefter formulera sina åsikter försiktigare, men inte att ändra sin politik.

Politiskt genomsyrades sovjeten av kompromisser och dubbeltydighet. Massorna behövde framförallt hitta någon som kunde nämna saker och ting vid deras rätta namn. Detta är förstås den revolutionära politikens A och O. Alla undvek detta av rädsla för att störa dubbelmaktens delikata struktur.

Störst var falskheten i krigsfrågan. Den 14 (27) mars fick sovjeten exekutivkommitténs utkast till manifestet Till världens arbetande folk. Detta dokument uppmanade arbetarna i Tyskland och Österrike-Ungern att vägra ”tjäna som ett verktyg för erövring och våld i händerna på kungar, godsägare och bankirer.” Men sovjetledarna hade själva inte den ringaste avsikt att bryta med Storbritanniens och Belgiens kungar, kejsaren i Japan eller med bankirerna och godsägarna, varken de egna eller de i ententens länder. Utrikesministern Miljukovs tidning anmärkte med glädje att ”appellen blommar ut i en ideologi som delas av oss och våra allierade.” Detta var sant – och helt i de franska socialistiska ministrarnas anda sedan krigsutbrottet. Samtidigt skrev Lenin i ett brev via Stockholm att revolutionen hotades av faran med en gammal imperialistisk politik dold bakom nya revolutionära fraser. ”Jag skulle hellre bryta med vem som helst i vårt parti än att ge vika för socialpatriotismen.” Men vid den tidpunkten hade Lenins idéer ingen förespråkare.

Att detta manifest antogs enhälligt i Petrogradsovjeten innebar, förutom imperialisten Miljukovs seger över de småborgerliga demokraterna, även Stalins och Kamenevs triumf över vänsterbolsjevikerna. Alla böjde sig för det patriotiska hyckleriets disciplin. ”Vi välkomnar helhjärtat”, skrev Stalin i Pravda, ”gårdagens appell från sovjeten... Denna appell kommer om den når de breda massorna otvivelaktigt att föra hundratusentals arbetare tillbaka till den glömda parollen: Arbetare i alla länder, förena er!” Det råde verkligen ingen brist på liknande appeller i Väst, och allt de innebar var att underlätta för de härskande klasserna att bevara illusionen av ett krig för demokratin.

Stalins artikel om manifestet avslöjar inte bara hans hållning i denna fråga, utan också hans tänkande i allmänhet. Hans organiska opportunism, som ibland av tidpunkt och omständigheter tvingas söka tillfälligt skydd bakom abstrakta revolutionära principer, gjorde processen kort med dessa principer när det blev allvar. Han inledde artikeln med att nästan ordagrant upprepa Lenins resonemang att till och med efter tsarväldet störtats skulle Rysslands deltagande i kriget fortsätta att vara imperialistiskt. När han skulle dra de praktiska slutsatserna välkomnade han dock inte bara det socialpatriotiska manifestet med tvetydiga förbehåll. Han förkastade dessutom utan vidare, i Kamenevs släptåg, revolutionär massmobilisering mot kriget. ”Först av allt”, skrev han, ”är utan tvivel enbart parollen 'Ned med kriget!' totalt omöjlig som praktisk lösning... ” Och hans föreslagna lösning var: ”tryck på den provisoriska regeringen med kravet att den omedelbart ska förklara sin beredskap att starta fredsförhandlingar... ”. Stalin ville uppnå fred ”med nationernas självbestämmande som grundval”, med hjälp av vänligt ”tryck” på bourgeoisien, för vilka erövring var krigets hela syfte. Sedan krigets början hade Lenin riktat sina kraftigaste angrepp mot precis detta slags kälkborgerliga utopism. Inget slags ”tryck” kan hindra borgarklassen från att vara borgarklass: den måste störtas. Men Stalin gjorde av ren rädsla halt inför denna slutsats – precis som kompromissmakarna.

Inte mindre betydelsefull var Stalins artikel Om avskaffandet av nationella begränsningar (25 mars). Hans grundläggande syn, hämtad från propagandistiska pamfletter från så långt tillbaka som seminarietiden i Tiflis, var att nationellt förtryck var en kvarleva från medeltiden. Imperialism, betraktad som starka nationers dominans över svagare, var ett begrepp som definitivt övergick hans förstånd. ”Det nationella förtryckets samhälleliga grund, den kraft som vägleder den”, skrev han, ”är den degenererade jordägande aristokratin... I England där den jordägande aristokratin delar sin makt med bourgeoisien (...) är det nationella förtrycket mildare, inte lika omänskligt, förutsatt att vi inte beaktar den särskilda omständigheten att under kriget, då makten gick över till godsägarna, så ökade det nationella förtrycket avsevärt (förföljelse av irländarna, hinduerna).” De absurda påståenden som hans artikel är full av – att förment rasmässig och nationell jämlikhet är säkra i demokratierna; att godsägarna fick makten i England under kriget; att störlandet av den feodala aristokratin skulle innebära slutet på nationellt förtryck – genomsyras av en anda av vulgär demokratisering och inskränkt trögtänkthet. Inte ett ord om att imperialismen var ansvarig för nationellt förtryck i en omfattning som feodalismen var helt oförmögen till, om blott på grund av dess slöa och provinsiella karaktär. I fråga om teori hade han inte utvecklats sedan början av århundradet. Han verkade till och med helt ha glömt sitt eget verk om den nationella frågan, skrivet tidigt 1913 under Lenins överinseende.

”I den utsträckning den ryska revolutionen har segrat”, fortsatte artikeln, ”har den redan skapat förutsättningarna [för nationell frihet] genom att ha störtat feodalismens och livegenskapens överhöghet ... ” För vår författares vidkommande var revolutionen helt och hållet i det förgångna. Framtidsutsikterna, helt i Miljukovs och Tseretelis anda, var ”upprättandet av lagar” och ”deras författningsenliga bekräftelse.” Ändå var inte bara det kapitalistiska utsugandet – vars störtande Stalin inte ens kommit att tänka på – orört, utan

även adelns jordägande, något han själv hade förklarat vara grunden för nationellt förtryck. Regeringsmakten sköttes av storgodsägare som Rodzianko och prins Lvov. Sådan var – det är svårt att tro t o m idag – Stalins historiska och politiska syn på saken blott tio dagar innan Lenin lade fram kursen mot den socialistiska revolutionen.

Bolsjevikernas allryska konferens som sammankallats av centralkommittébyrån inleddes den 28 mars i Petrograd, parallellt med en konferens med representanter från Rysslands viktigaste sovjeter. Trots att det gått en hel månad sedan revolutionen var partiet fortfarande i ett tillstånd av fullständig förvirring, något som förvärrats av de två föregående veckornas ledarskap. De politiska åsiktsriktningarna hade ännu inte utkristalliserats. I exil hade denna process krävt Spandarjans ankomst. Nu var partiet tvunget att vänta på Lenins ankomst. Rabiata chauvinister som Vojtinskij och Jeliava med flera fortsatte att kalla sig bolsjeviker och deltog på partikonferensen sida vid sida med dem som betraktade sig själva som internationalister. Patrioterna uttryckte sina känslor långt tydligare och djärvare än halvpatroterna som ständigt backade och bad om ursäkt. Eftersom en majoritet av delegaterna tillhörde 'träsket' var Stalin deras naturliga talesman. ”Vi tycker alla detsamma om den provisoriska regeringen”, sade Saratovdelegaten Vasiljev. ”Det finns inga praktiska skillnader mellan Stalin och Vojtinskij”, klämde Krestinskij glatt i med. Redan nästa dag anslöt sig Vojtinskij till mensjevikerna och sju månader senare ledde han en trupp kosacker mot bolsjevikerna.

Det verkar som om Kamenevs uppträdande vid rättegången inte hade glömts bort. Det är möjligt att delegaterna också diskuterade det mystiska telegrammet till storhertigen. Kanske var det Stalin som bemödade sig om att påminna andra om dessa felsteg från hans vän. I vilket fall var det inte Kamenev utan den mycket mindre kände Stalin som fick i uppdrag att presentera den främsta politiska rapporten om hållningen gentemot den , provisoriska regeringen. Protokollet för den rapporten har bevarats; det är ett oskattbart dokument för historiker och levnadstecknare. Ämnet för rapporten var revolutionens centrala problem – relationerna mellan sovjeterna som stöddes direkt av de beväpnade arbetarna och soldaterna, och den borgerliga regeringen som endast fanns till på sovjetledarnas nåder. ”Styret”, sade Stalin, ”är delat i två organ varav inget har full suveränitet... Sovjeten har verkligen tagit initiativet när det gäller revolutionära förändringar; sovjeten är den enda revolutionära ledaren för det upproriska folket – det organ som kontrollerar den provisoriska regeringen. Den provisoriska regeringen har tagit på sig att faktiskt befästa det revolutionära folkets landvinningar. Sovjeten mobiliserar styrkorna och utövar kontroll medan den provisoriska regeringen motvilligt och klåparaktigt tar sig an rollen som försvarare av de landvinningar som folket faktiskt redan uppnått.” Detta utdrag är värt ett helt program!

Inledaren presenterade förhållandet mellan samhällets två grundläggande klasser som en arbetsfördelning mellan två ”organ”. Sovjeterna, d v s arbetarna och soldaterna genomför revolutionen; regeringen, d v s kapitalisterna och de liberala godsägarna, ”befäster” den. 1905-1907 skrev Stalin själv gång på gång i en upprepning av Lenin: ”Den ryska bourgeoisien är antirevolutionär; den kan inte vara drivkraften, än mindre ledare för revolutionen; den är revolutionens svurna fiende och en envis kamp måste föras mot den.” Denna bolsjevismens vägledande politiska idé vederlades heller inte på något sätt av utvecklingen under februarirevolutionen. Miljukov, den liberala borgerlighetens ledare, sade vid sitt partis kongress några dagar innan upproret: ”Vi vandrar på en vulkan... Vilken karaktär regeringen än har – vare sig den är god eller ond – behöver vi nu mer än någonsin en stabil regering.” När upproret började trots bourgeoisins motstånd, återstod inget annat att göra för liberalerna än att anpassa sig till segerns villkor. Dagen efter att Miljukov förklarat att en Rasputinmonarki var att föredra framför ett vulkanutbrott, var det ingen mindre än han som ledde den provisoriska regering, som enligt Stalin skulle ”befästa” revolutionens

erövringar men som i själva verket gjorde sitt bästa för att strypa den. För de upproriska massorna låg revolutionens betydelse i avskaffandet av de gamla ägandeförhållandena, just de förhållanden som den provisoriska regeringen försvarade. Stalin framställde den oförsonliga klasskampen, som trots alla ansträngningar från kompromissmakarna dagligen hotade att övergå till ett inbördeskrig, som enbart en arbetsfördelning mellan två politiska maskiner. Inte ens vänstermensjeviken Martov skulle ha presenterat frågan på detta sätt. Detta var Tseretelis teori – och Tsereteli var kompromissmakarnas orakel – i dess mest vulgära form: ”måttfulla” respektive ”mer beslutsamma” krafter uppträder på en arena kallad ”demokrati” och fördelar rollerna, några ”erövrar” och andra ”befäster”. Här har vi en färdiggjord formel för framtida stalinistisk hållning i Kina (1924-1927), Spanien (1934-1939) liksom allmänt i alla Stalins olycksaliga ”folkfronter”.

”Det ligger inte i vårt intresse att nu påskynda händelseförloppet”, fortsatte inledaren, ”och accelerera de borgerliga skiktens avskiljande... Vi måste vinna tid genom att hejda brytningen med de borgerliga mellanskikten, för att hinna förbereda oss för kampen mot den provisoriska regeringen.” Delegationerna lyssnade till dessa argument med vaga farhågor. ”Skräm inte bort bourgeoisien” hade alltid varit Plechanovs paroll, och i Kaukasus var det Jordanias. Bolsjevismen uppnådde sin mognad i häftig strid med denna tankegång. Det är omöjligt att ”hejda brytningen” med bourgeoisien utan att hejda proletarietets klasskamp; i grund och botten är de båda två aspekter i samma process. ”Allt prat om att inte skräm bort bourgeoisien...”, hade Stalin skrivit 1913 före arresteringen, ”framkallade bara leenden, för det var uppenbart att socialdemokratins uppgift inte bara var att ’skräm bort’ just denna bourgeoisie, utan att fördriva den i form av kadeterna, dess förespråkare.” Det är till och med svårt att förstå hur någon gammal bolsjevik kunde ha glömt sin egen fraktions fjortonåriga historia så till den grad och hur han vid en så avgörande tidpunkt kunde hemfalla till den mest avskyvärda av mensjevikernas formler. Förklaringen ligger i Stalins sätt att tänka: han är inte mottaglig för generella teorier, och hans minne håller inte kvar dessa. Han använder dem från tid till annan när de behövs och slänger dem åt sidan utan att blinka, nästan som en reflex. I artikeln från 1913 hänvisade han till dumavalet. ”Att fördriva” bourgeoisien innebar enbart att erövra liberalernas mandat. Den nuvarande hänvisningen var till det revolutionära störtandet av bourgeoisien. Det var en uppgift som Stalin hänsköt till framtiden. För tillfället bedömde han i likhet med mensjevikerna att det var nödvändigt att ”inte skräm bort dem.”

Efter att ha läst upp centralkommitténs resolution som han hade hjälpt till att formulera förklarade Stalin rätt oväntat att han inte var helt överens med den och att han hellre skulle stödja den resolution som Krasnojarsksovjeten föreslagit. Den hemliga innebörden i denna manöver är otydlig. På väg från Sibirien kan Stalin ha varit med om att formulera Krasnojarsksovjetens resolution. Det är möjligt att han efter att ha känt stämningen bland delegationerna ansåg det var bäst att distansera sig en aning från Kamenev.

Krasnojarskresolutionen var dock av ännu sämre kvalitet än Petersburgdokumentet: ”...att göra det fullständigt klart att den provisoriska regeringens enda källa till styrka och auktoritet är folkets vilja, det folk den provisoriska regeringen helt måste underställa sig, och att endast stödja den provisoriska regeringen... i den utsträckning som dess kurs tillfredsställer arbetarklassens och de revolutionära böndernas krav.” Patentlösningen hämtad från Sibirien visade sig vara tämligen enkel: bourgeoisien ”måste underställa sig” folket och ”dess kurs tillfredsställa” arbetarklassen och bönderna. Flera veckor senare blev formeln att stödja bourgeoisien ”i den utsträckning” måltavla för skämt bland bolsjeviker överallt. Men redan protesterade flera delegater mot att stödja prins Lvovs regering; blotta idén gick stick i stäv med hela bolsjevismens tradition. Socialdemokraten Steklov, själv en anhängare av ”i den utsträckning”-formeln och samtidigt medlem i ”kontaktkommissionen” som stod de styrande kretsarna nära, var nästa dag vårdslös nog att vid sovjetkonferensen teckna en så dyster bild

av den provisoriska regeringens intriger, motstånd mot sociala reformer, ansträngningar å monarkins vägnar samt annekteringar, att bolsjevikerna oroade ryggade tillbaka från formuleringar om stöd. ”Det står nu klart”, som den moderate delegaten Nogin uttryckte mångas känslor, ”att det inte är stöd utan motstånd vi borde diskutera”. Vänsterdelegaten Skrypnik uttryckte samma tanke: ”Mycket har förändrats sedan Stalins rapport från i går... Den provisoriska regeringen konspirerar mot folket och mot revolutionen (...) ändå talar resolutionen om stöd.” Den nedslagne Stalin, vars bedömning av läget inte klarade tidens prövning ens 24 timmar, föreslog nu att ”instruera kommittén att ändra stycket om stöd.” Men konferensen fortsatte än bättre: ”Med en majoritet med bara fyra röster emot stryks stycket om stöd från resolutionen.”

Man skulle nu kunna tro att inledarens hela schema om arbetsfördelning mellan proletariat och bourgeoisie från och med detta skulle falla i glömska. I själva verket blev det bara frasen som ströks från resolutionen, inte tanken. Rädslan för att ”skrämma bort bourgeoisien” fanns kvar. Resolutionens innehåll var en uppmaning till den provisoriska regeringen att föra ”den mest energiska kamp för det totala avskaffandet av den gamla regimen”. Detta vid en tid när den förde ”den mest energiska kamp” för att återupprätta monarkin. Konferensen vågade inte gå längre än till vänligt tryck på liberalerna. Inget nämndes om en oberoende kamp för att erövra makten – om så bara för demokratiska måls skull. Som om hans avsikt var att ställa den sanna andan bakom de resolutioner som antagits i sämsta möjliga dager, förklarade Kamenev vid sovjetkonferensen som pågick samtidigt att han när det gällde frågan om makten var ”glad” över att lägga bolsjevikernas röst till den resolution som högermensjeviken Dan lagt fram. I ljuset av dessa fakta måste splittringen 1903, som blev permanent vid Pragkongressen 1912, ha verkat vara ett rent missförstånd.

Följaktligen var det ingen tillfällighet att bolsjevikgruppen under sessionen nästa dag övervägde högermensjeviken Tseretelis förslag att slå ihop de två partierna. Stalin reagerade på ett synnerligen välvilligt sätt: ”Vi måste göra det. Det är nödvändigt att definiera våra förslag till villkor för en förening. En förening är möjlig i linje med Zimmerwald-Kienthal.” Hänvisningen var till ”linjen” vid två socialistkonferenser i Schweiz där moderata pacifister dominerat. Molotov som två veckor tidigare hade straffats för sin vänsterlinje förde fram timida invändningar: ”Tsereteli vill förena element som drar åt olika håll... Enhet på denna grund är fel...” Mer bestämd var Zalutskijs protest: ”Endast en kälkborgare kan drivas av blotta önskan efter enhet, inte en socialdemokrat... Det är omöjligt att enas på den ytliga troheten till Zimmerwald-Kienthal... Det är nödvändigt att föra fram en klart avgränsad plattform.” Men Stalin som hade korats till kälkborgare stod på sig: ”Vi borde inte gå i förväg och föregripa meningsskiljaktigheter. Partilivet är omöjligt utan meningsskiljaktigheter. Vi kommer att klara av dessa obetydliga meningsskiljaktigheter inom partiet.” Det är svårt att tro sina ögon: Stalin förklarade att skillnaderna mellan honom och Tsereteli, inspiratören bakom det dominerande sovjetblocket, var små skillnader som skulle ”klaras av” inom partiet. Diskussionen ägde rum den 1 april. Tre dagar senare skulle Lenin förklara krig intill döden mot Tsereteli. Två månader senare skulle Tsereteli avvärja och arrestera bolsjevikerna.

Konferensen i mars 1917 är oerhört viktig för insikt i sinnesstämningen hos bolsjevikpartiets ledande medlemmar direkt efter februarirevolutionen – och i synnerhet hos Stalin efter hans återkomst från Sibirien och fyra års grubblande på egen hand. Han framträder i protokollens knapphändiga krönikor som en plebejisk demokrat och drumlig landsortsbo som av tidsandan tvingats att anta en marxistisk anstrykning. Hans artiklar och tal under dessa veckor belyser ofelaktigt hans position under krigsåren: skulle han ha dragits det minsta till Lenins idéer under tiden i Sibirien – som memoarer skrivna 20 år senare skulle försäkra – hade han inte fastnat så ohjälpligt i opportunistens trask i mars 1917. Lenins frånvaro och Kamenevs inflytande gjorde det möjligt för Stalin att vid revolutionens utbrott visa upp sig sådan han

verkligen var. Detta avslöjade hans mest grundläggande drag – ingen tilltro till massorna, totalt fantasilös, kortsiktig och en förkärlek för minsta motståndets lag. Dessa karaktärsdrag fortsatte att visa sig under senare år närhelst Stalin hade tillfälle att spela en framträdande roll under viktiga händelser. Detta är orsaken till att marskonferensen där Stalin avslöjade sig så fullständigt som politiker, idag är utraderad ur partihistorien och dokumenten hålls bakom lås och bom. 1923 gjordes tre kopior i ordning för medlemmarna av ”triumviratet” – Stalin, Zinovjev, Kamenev. Först 1926 när Zinovjev och Kamenev hade anslutit sig till oppositionen mot Stalin lyckades jag få fram detta anmärkningsvärda dokument, vilket gjorde det möjligt att publicera det utomlands på ryska och engelska.

Protokollet skiljer sig i vilket fall som helst inte på något avgörande sätt från artiklarna i Pravda utan kompletterar dessa. Inte en enda deklARATION, förslag eller protest där Stalin mer eller mindre uttryckligt ställde upp bolsjevikernas hållning mot de småborgerliga demokraternas politik har nått oss från dessa dagar. Ett ögonvittne från denna tid, vänstermensjevikerna Suchanov – författare till det tidigare nämnda manifestet Till världens arbetare – skrev i sina ovärderliga Anteckningar om revolutionen: ”Bolsjevikerna hade i exekutivkommittén förutom Kamenev även Stalin... Under hans anonyma period (...) gav ett intryck – och det var inte bara mitt – av att vara en grå fläck som ibland framträdde vagt och som försvann utan spår. Det finns egentligen inget mer att säga om honom.” För denna beskrivning, som onekligen var rätt ensidig, pliktade Suchanov senare med sitt liv.

Den 3 april passerade Lenin, Krupskaja, Zinovjev och andra den finska gränsen på väg mot Petrograd efter att ha färdas genom det krigförande Tyskland... En grupp bolsjevikerna med Kamenev i spetsen hade åkt till Finland för att möta Lenin. Stalin var inte bland dem, och detta lilla faktum visar bättre än något annat att det inte fanns någonting som ens avlägset påminner om personlig förtrohet mellan honom och Lenin. ”Så fort Vladimir Iljitj kom och satte sig på soffan”, berättar Raskolnikov som då var officer i flottan och senare blev sovjetisk diplomat, ”kastade han sig över Kamenev: ’Vad är det ni skriver i Pravda? Vi har sett flera nummer och blev rasande på er... ’” Under tiden då Kamenev arbetade utomlands med Lenin hade han blivit van vid sådana kallduschar. Det avhöll honom inte från att älska Lenin, till och med att dyrka honom, hela hans person, hans passion, djup, anspråkslöshet och hans kvickheter som fick Kamenev att skratta innan de hade uttalats, handstilen som han ofrivilligt härmade. Många år senare kom någon ihåg att Lenin under resan hade frågat om Stalin. Denna naturliga fråga (Lenin frågade förstås om alla medlemmar i den gamla bolsjevikstaben) fick senare tjäna som utgångspunkt för handlingen i en sovjetisk biografifilm.

En observant och samvetsgrann rapportör av revolutionen skrev följande om Lenins första öppna framträdande inför de samlade bolsjevikerna: ”Jag kommer aldrig att glömma detta tal som liksom åska skakade och förvånade inte bara mig, en kättare som av en slump vandrat in, utan även de rättrogna. Detta var avgjort något ingen hade väntat sig.”

Det var inte fråga om ett oratoriskt åskväder, som Lenin var måttlig med, utan om hela hans tankegång. ”Vi vill inte ha en parlamentarisk republik, vi vill inte ha en borgerlig demokrati, vi vill inte ha någon annan regering än arbetarnas, soldaternas och fattigböndernas sovjetdeputerade.” I koalitionen mellan socialister och den liberala bourgeoisien –m a o i dåtidens ”folkfront” – såg Lenin inget annat än ett förräderi mot folket. Han hånade häftigt modefrasen ”revolutionär demokrati” som klumpade ihop arbetare och småborgare, populisterna, mensjevikerna och bolsjevikerna till ett. Kompromisspartierna som styrde i sovjeterna var inga av Lenins allierade utan oförsonliga fiender. ”Det räckte”, skrev Suchanov, ”för att få åhörarnas huvuden att börja snurra.”

Partiet var lika oförberett på Lenin som det hade varit på februarirevolutionen. Alla rättesnören, paroller och ordvändningar som ackumulerats under de fem revolutionsveckorna

slogs i spillror. ”Han angrep beslutsamt ledande partigrupper och individuella kamraters taktik före hans ankomst”, skrev Raskolnikov, med en hänvisning till först och främst Stalin och Kamenev. ”De mest ansvariga partiarbetarna fanns till hands. Ändå var Iljitjs tal något helt nytt även för dem.” Ingen diskussion uppstod. Alla var alldeles för häpnadslagna för det. Ingen ville utsätta sig för denne desperata ledares angrepp. I hörnen viskades det om att Iljitj hade varit utomlands för länge, att han tappat kontakten med Ryssland, att han inte begrep situationen, och värre än så, att han gått över till trotskisternas ståndpunkt. Stalin som dagen innan talat på partikonferensen var nu tyst. Han insåg att han gjort ett fruktansvärt misstag som var betydligt allvarligare än när han på Stockholmskongressen försvarat jordfördelning, eller ett år senare när han ett tag var en av bojkottanhängarna. Det avgjort bästa var att göra sig osynlig. Ingen brydde sig om Stalins åsikter i frågan. Följaktligen kunde ingen i sina memoarer minnas någonting om vad Stalin gjorde de följande veckorna.

Under tiden var Lenin långt ifrån sysslolös: han undersökte situationen med sina skarpa ögon, plågade sina vänner med frågor, lyssnade på arbetarna. Redan nästa dag presenterade han en kort sammanfattning av sina idéer för partiet. Dessa kom att bli revolutionens viktigaste dokument, kända som Aprilteserna. Lenin var inte bara obekymrad över att liberaler kunde ”skrämmas bort” utan det gällde t o m medlemmar i bolsjevikpartiets centralkommitté. Han lekte inte kurragömma med de pretentiösa ledarna i bolsjevikpartiet. Han blottlade klasskriget logik. Han kastade den feiga och fåfänga ”i den utsträckning”-formeln åt sidan, och ställde därmed partiet inför uppgiften att ta regeringsmakten. Men först och främst var det nödvändigt att ta reda på vem fienden var. Monarkisterna i de svarta hundradena som hukade i sina vrår och skrymslen hade ingen som helst betydelse. Den borgerliga kontrarevolutionens stab utgjordes av kadetpartiets centralkommitté och dess skapelse, den provisoriska regeringen. Men den senare fanns till på nåder av SR och mensjevikerna som i sin tur satt vid makten tack vare massornas godtrogenhet. Under dessa förhållanden var revolutionärt våld uteslutet. Först måste massorna vinnas över. Istället för att enas med och fraternisera med populisterna och mensjevikerna var det nödvändigt att inför arbetarna, soldaterna och bönderna avslöja dem som bourgeoisiens agenter. ”Den verkliga regeringen är arbetardelegaternas sovjet... Vårt parti är i minoritet i sovjeten... Det kan inte hjälpas! Det är upp till oss att förklara – tålmodigt, uthålligt, systematiskt – det felaktiga i deras taktik. Så länge vi är i minoritet är det vår uppgift att kritisera för att öppna ögonen på massorna.” Allting i detta program var enkelt och tillförlitligt och varje spik var rejält indriven. Dessa teser hade endast en undertecknare: ”Lenin.” Varken partiets centralkommitté eller Pravdas redaktion ville skriva under detta explosiva dokument.

Just denna 4 april framträdde Lenin på samma partikonferens där Stalin hade utvecklat sin teori om fredlig arbetsfördelning mellan den provisoriska regeringen och sovjeterna. Kontrasten var alltför grym. För att mildra den utsatte Lenin tvärtemot sina vanor inte de antagna resolutionerna för analys utan vände dem ryggen. Han lyfte konferensen till ett mycket högre plan. Han tvingade den att se nya perspektiv – perspektiv som de temporära ledarna inte ens hade kunnat gissa sig till. ”Varför tog ni inte makten?”, frågade den nye talaren, och fortsatte med att rekapitulera de gängse förklaringarna: revolutionen ansågs vara borgerlig; den var endast i ett inledande stadium; kriget skapade oförutsedda svårigheter och liknande. ”Det är nonsens alltihop. Poängen är att proletariatet inte är tillräckligt medvetet och inte tillräckligt organiserat. Det måste erkännas. Den verkliga kraften ligger i proletariatets händer, men bourgeoisien är klarvaken och redo.” Lenin sköt över frågan från pseudoobjektivismens sfär där Stalin, Kamenev och andra försökte gömma sig undan revolutionens uppgifter till medvetenhetens och handlingens sfär. Proletariatet misslyckades att ta makten i februari, inte därför att maktövertagande var förbjudet av sociologiska skäl utan därför att deras misslyckande att ta makten gjorde det möjligt för kompromissmakarna att i

bourgeoisins intresse bedra proletariatet – och det var allt! ”Till och med våra bolsjeviker” fortsatte han utan att ännu nämna några namn, ”uppvisar förtroende för regeringen. Det kan bara förklaras med revolutionens berusning. Detta är slutet för socialismen... Om så är fallet kan inte jag vara med. Då föredrar jag att vara i minoritet.” Det var inte svårt för Stalin och Kamenev att se hänvisningarna till sig själva. Hela konferensen förstod vilka talet syftade på. Delegaterna tvivlade inte på att Lenins hot att bryta inte var ett skämt. Detta var lång väg från ”i den utsträckning”-formeln och från den allmänt hemvävda politiken från de föregående dagarna.

Synen på kriget försköts minst lika resolut. Nikolaus Romanov hade störtats. Den provisoriska regeringen hade gett ett halvt löfte om republik. Men förändrade detta krigets karaktär? Frankrike hade varit en republik länge, och det mer än en gång. Ändå förblev Frankrikes deltagande i kriget imperialistiskt. Krigets natur avgörs av den härskande klassens natur. ”När massorna förklarar att de inte vill ha några erövringar så tror jag dem. När Gutjov och Lvov säger att de inte vill ha några erövringar – så ljuger de.” Detta enkla kriterium är djupt vetenskapligt och samtidigt begripligt för varje soldat i skyttegravarna. Lenin slog sedan ett direkt slag mot Pravda och kallade den vid dess rätta namn. ”Att kräva av en kapitalistisk regering att den ska tillbakavisa annektering är nonsens, ett flagrant hån... ” Dessa ord slog direkt mot Stalin. ”Det är omöjligt att få ett slut på detta krig utan en våldsam fred om inte kapitalismen störtas.” Ändå stödde kompromissmakarna regeringen, och Pravda stödde kompromissmakarna. ”Sovjetens appell – inte ett enda ord har den blekaste likhet med klassmedvetande. Allt är frasmakeri.” Hänvisningen gäller själva det manifest som Stalin välkomnat som internationalismens röst. Pacifistiska fraser – medan de gamla allianserna bevaras, liksom de gamla fördragen och de gamla målen – är endast avsedda att bedra massorna. ”Vad som är unikt för Ryssland är den otroligt snabba övergången från okontrollerbart våld till det subtilaste bedrägeri.” För tre dagar sedan hade Stalin förklarat sig redo att gå ihop med Tseretelis parti. ”Jag hör”, sade Lenin, ”att en tendens till enande är i görningen i Ryssland: enhet med en försvarsvän är förräderi mot socialismen. Jag tycker att det är bättre att som Liebknecht förbli ensam, en mot 110.” Det var inte längre tillrådligt att bära samma namn som mensjeviker, det socialdemokratiska namnet. ”Jag för min del föreslår att vi byter partinamn, att vi kallar oss kommunistpartiet.” Inte en enda av konferensdeltagarna, inte ens Zinovjev som anlant tillsammans med Lenin stödde detta förslag som tycktes vara ett vanhelgande brott med deras eget förflutna.

Pravda som fortsatte att redigeras av Kamenev och Stalin förklarade att Lenins teser var hans personliga uppfattning, att centralkommittébyråen inte höll med och att Pravda själv stod fast vid sin gamla linje. Deklarationen skrevs av Kamenev. Stalin stödde honom i det tysta. Han skulle tvingas förbli tyst en längre tid. Han tyckte att Lenins idéer var en emigrants hallucinationer, men han avvaktade ändå för att se hur partiapparaten skulle reagera. ”Det måste öppet erkännas”, skrev senare bolsjevikern Angarskij som hade gått igenom samma utveckling som de andra, ”att ett stort antal gamla bolsjeviker (...) höll fast vid bolsjevikernas gamla inställning från 1905 om karaktären hos 1917 års revolution, och att förkastandet av dessa idéer inte var lätt att uppnå.” I själva verket var det inte ”ett stort antal gamla bolsjeviker”, utan alla utan undantag. Vid marskonferensen då partikadrer från hela landet träffades hördes inte en enda röst som förespråkade att man skulle sträva efter att vinna makten för sovjeterna. Alla var tvungna att omskola sig. Endast två av 16 medlemmar i Petrogradkommittén stödde teserna, och inte ens dessa två gjorde det med en gång. ”Många kamrater pekade på”, skrev senare Tschon, ”att Lenin hade tappat kontakten med Ryssland, att han inte tog hänsyn till de nuvarande förutsättningarna och så vidare.” Provinsbolsjevikern Lebedev berättar hur bolsjevikerna till att börja med fördömde Lenins agitation, ”som verkade utopisk och som förklarades med att han under lång tid stått utan kontakt med ryskt liv.” En

av inspiratörerna bakom sådana omdömen var otvivelaktigt Stalin, som alltid hade sett ner på "emigranterna". Flera år senare berättade Raskolnikov att "Vladimir Iljitjs ankomst markerade att Rubicon passerades vad gällde partiets taktik. Det måste erkännas att före hans ankomst rådde totalt kaos i partiet... Uppgiften att ta statsmakten uppfattades som ett avlägset ideal... Det ansågs tillräckligt att stödja den provisoriska regeringen med ett eller annat förbehåll... Partiet saknade ledare med auktoritet nog att svetsa samman det till en enhet och leda det." 1922 kunde Raskolnikov inte ha kommit på tanken att se Stalin som en "ledare med auktoritet". Arbetaren Markov från Ural, som revolutionen hade hittat vid sin svarv, skrev "Våra ledare trevade sig fram innan Vladimir Iljitjs ankomst... Vårt partis hållning klarnade med hans berömda teser." "Minns det mottagande Vladimir Iljitjs aprilteser fick", sade Bucharin strax efter Lenins död, "när en del av vårt parti praktiskt taget betraktade dem som ett förräderi mot accepterad marxistisk ideologi." Denna "del av vårt parti" omfattade hela ledningen utan ett enda undantag. "Med Lenins ankomst till Ryssland 1917", skrev Molotov 1924, "började vårt parti känna fast mark under fötterna... Fram till dess hade det enbart famlat sig fram vagt och osäkert... Partiet saknade den klarhet och beslutsamhet som krävdes i det revolutionära ögonblicket... Tidigare än andra, mer precist och tydligare, definierade Ludmila Stahl den förändring som ägt rum: "Före Lenins ankomst vandrade alla kamrater omkring i mörker...", sade hon den 4 april, då partiets kris var som djupast. "Ställda inför folkets oberoende kreativitet kunde vi inte låta bli att ta hänsyn till detta... Våra kamrater var nöjda med blott parlamentariska förberedelser för den konstituerande församlingen och övervägde inte ens möjligheten att gå längre. Genom att acceptera Lenins paroller ska vi göra det livet självt uppmanar oss att göra."

Partiets återupprustning i april blev ett kraftigt slag mot Stalins prestige. Han hade kommit från Sibirien med en gammelbolsjeviks auktoritet, med rang som centralkommittémedlem och med stöd från Kamenev och Muranov. Också han påbörjade sitt eget slags återupprustning, och förkastade de lokala ledarnas hållning som alltför radikal. Han förband sig till denna linje i ett antal artiklar i Pravda, en rapport på konferensen och i resolutionen från Krasnojarsksovjeten. Mitt i dessa aktiviteter som till sin karaktär var en ledares uppgift kom Lenin. Han kom in på konferensen som en inspektör träder in i ett klassrum. Efter att ha hört ett antal meningar vände han ryggen mot läraren och suddade med en blöt svamp bort alla hans futtiga klotter från tavlan. Känslorna av förvåning och protest bland delegaterna förbyttes i en känsla av beundran. Men Stalin hade ingen beundran att komma med. Han kände sig sårad, en känsla av hjälplöshet och grön avund. Han hade inför hela partiet blivit mycket mer förödmjukad än vid den slutna Krakowkonferensen efter sitt olycksaliga ledarskap av Pravda. Det var meningslöst att kämpa emot. Även han skådade nya horisonter som han inte ens hade kunnat gissa sig till dagen innan. Det enda han kunde göra var att gnissla tänder och hålla tyst. Minnet av den revolution som Lenin hade framkallat i april 1917 var för evigt ingraverat i hans medvetande. Det låg och gnagde. Han fick tag på protokollen från marskonferensen och försökte gömma dem för partiet och historien. Men det var ingen lösning. Samlingar av Pravda från 1917 fanns kvar i biblioteken. Dessutom gavs dessa nummer av Pravda ut i ett särtryck – och Stalins artiklar talade för sig själva. Under Sovjetregimens första år fylldes alla historiska tidskrifter och tidningarnas jubileumsutgåvor med oräkneliga påminnelser om aprilkrisen. Allt detta måste gradvis tas ur omlopp, förfalskas och ersättas med nytt material. Själva ordet "återupprustning" av partiet som jag använde i förbigående 1922 blev efter en tid måltavla för tilltagande våldsamma angrepp från Stalin och hans satellithistoriker.

Det är sant att Stalin så sent som 1924 bedömde det som klokast att, med frikostigt överseende gentemot sig själv, medge sina egna felsteg vid revolutionens utbrott: "Partiet...", skrev han, "accepterade linjen att sovjeterna skulle utöva påtryckningar på den provisoriska

regeringen i frågan om freden, och beslutade sig inte omedelbart att ta ett steg framåt (...) till den nya parollen om makt åt sovjeterna... Det var en i grunden felaktig hållning. Den mångdubblade pacifistiska illusioner, gav försvarsvännerna vatten på sin kvarn och hämmade massornas revolutionära skolning. Jag delade vid denna tidpunkt denna felaktiga åsikt med andra partikamrater och förkastade den fullständigt först under mitten av april efter att ha anammat Lenins teser." Detta offentliga erkännande, nödvändigt för att skydda Stalins rygg i den då inledda kampen mot trotskismen, visade sig två år senare ha varit alltför frikostigt. 1926 förnekade Stalin kategoriskt sin politiska opportunistik i mars 1917 – "Detta är inte sant, kamrater, det är skvaller!" – och erkände endast att han känt "viss tvekan (...) men vilka bland oss kände inte övergående tvivel?" Fyra år senare utsattes Jaroslavskij, som i egenskap av historiker nämnde det faktum att Stalin hade antagit en "felaktig hållning" vid revolutionens inledning, för ursinnig förföljelse från alla håll. Det var inte längre tillåtet att så mycket som nämna de "övergående tvivlen". Prestigens avgud är ett omätligt monster! Slutligen, i den partiets "historiebok" som Stalin själv redigera de tillskrivs Lenins hållning honom själv, och Stalins åsikter reserveras för hans fiender. "Kamenev och vissa arbetare i Moskva-organisationen som till exempel Rykov, Bubnov och Nogin", förklaras i denna anmärkningsvärda historieskrivning, "stod för den halv-mensjevnikiska ståndpunkten med villkorligt stöd till den provisoriska regeringen och en försvarsvänlig politik. Stalin, som just anlänt från exilen, Molotov och andra försvarade tillsammans med partiets majoritet linjen om inget förtroende för den provisoriska regeringen, angrep försvarsvänligheten" o s v På detta sätt förvandlades svart till vitt genom gradvis förändring från fakta till fiktion. Denna metod som Kamenev kallade "portionera ut lögnen" löper genom Stalins hela biografi och når sin klimax och samtidiga kollaps i Moskvarättegångarna.

I en analys gjord 1909 av de grundläggande idéerna hos socialdemokratins två fraktioner skrev jag: "Mensjevismens antirevolutionära aspekter är redan tydliga i all sin kraft; bolsjevismens antirevolutionära särdrag är ett hot av yttersta fara endast i händelse av en revolutionär seger." I mars 1917, efter att tsaren störtats, förde de gamla partikadrerna dessa bolsjevismens antirevolutionära särdrag till dess extrema uttryck: själva skiljelinjen mellan bolsjevism och mensjevism verkade ha försvunnit. En radikal återupprustning av partiet var absolut nödvändig. Lenin, den ende stor nog för uppgiften, åstadkom detta under april. Tydligt ville inte Stalin offentligt kritisera Lenin. Men han stödde honom inte heller. Utan vidare väsen skakade han av sig Kamenev, precis som han tio år tidigare hade övergivit bojkottanhängarna och precis som han på Krakowkonferensen i det tysta lämnade försoningsivrarna åt sitt öde. Han hade inte för vana att försvara idéer som inte utlovade omedelbar framgång.

Petrogradorganisationens konferens sammanträdde 14-22 april. Trots att Lenins inflytande redan då enormt blev debatterna då och då hårda. Bland deltagarna fanns Zinovjev, Tomskij, Molotov och andra välkända bolsjeviker. Stalin dök inte ens upp. Han försökte uppenbarligen bli bortglömd ett tag.

Den allryska konferensen sammanträdde i Petrograd den 24 april. Den var tänkt att reda ut de frågor som återstod efter marskonferensen. Omkring 150 delegater representerade 79 000 partimedlemmar av vilka 15 000 fanns i huvudstaden. Det var ett långt ifrån dåligt resultat för ett anti-patriotiskt parti som hade tagit sig upp från underjorden dagen innan. Lenins seger visade sig tydligt från första början, i valen till det femhövdade presidiet. Bland de valda fanns varken Kamenev eller Stalin, de två ansvariga för den opportunistiska politiken i mars. Kamenev var modig nog att kräva att få hålla en minoritetsrapport på konferensen. "På grund av att lantadelns jordägande – feodalismens klassiska rest – faktiskt och formellt ännu inte har avskaffats (...) är det för tidigt att hävda att den borgerliga demokratin har uttömt alla sina möjligheter." Sådana var Kamenevs grundläggande tankar, liksom Rykovs, Nogins,

Dzerzjinskijs, Angarskijs m fl. ”Impulsen för en social revolution”, sade Rykov, ”skulle ha kommit från väst.” Den demokratiska revolutionen är inte över, insisterade oppositionens talare till stöd för Kamenev. Det var sant. Den provisoriska regeringens uppdrag var dock inte att fullborda revolutionen utan att vända den i motsatt riktning. Av detta följde således att den demokratiska revolutionen endast kunde fullbordas under arbetarklassens styre. Debatterna var livliga men fredliga eftersom frågan i allt väsentligt redan var avgjord och eftersom Lenin gjorde allt han kunde för att underlätta sina opponenter reträtt.

Under dessa debatter kom Stalin med ett kort uttalande mot sin forna allierade. I sin minoritetsrapport var Kamenevs argument att eftersom vi inte förespråkade det omedelbara störtandet av den provisoriska regeringen måste vi kräva kontroll över den; annars skulle massorna inte förstå oss. Lenin protesterade: proletariats ”kontroll” över en borgerlig regering, särskilt under revolutionära omständigheter, skulle antingen vara fiktiv eller uppgå till inget annat än samarbete med den. Stalin bestämde sig för att detta var ett lämpligt tillfälle att markera oenighet gentemot Kamenev. För att ge något som liknade en förklaring till sin ändrade inställning utnyttjade han en not utfärdad den 19 april av utrikesministern Miljukov. Den senares extremt uppriktiga imperialism drev bokstavligen ut soldaterna på gatorna och orsakade en regeringskris. Lenins uppfattning om revolutionen grundades på förhållandet mellan klasserna, inte på någon isolerad diplomatisk not som skilde sig föga från regeringens övriga handlingar. Men Stalin var inte intresserad av allmänna idéer. Allt han behövde var någon slags förevändning så att han kunde ändra sig utan att fullständigt tappa ansiktet. Han höll på att ”portionera ut” sin reträtt. Inledningsvis sade han att ”det var sovjeten som drog upp programmet, medan det nu är den provisoriska regeringen.” Efter Miljukovs not ”flyttar regeringen fram sina positioner gentemot sovjeten, medan sovjeten slår till reträtt. Att efter detta tala om kontroll är smörja.” Det lät både ansträngt och falskt. Men det dög: Stalin lyckades på detta sätt i tid avskärma sig från oppositionen som bara fick sju röster vid omröstningen.

I sin rapport om de nationella minoriteterna gjorde Stalin allt han kunde för att överbrygga sprickan mellan sin marsrapport där han såg lantadeln som enda källan till nationellt förtryck, och den nya hållning som partiet började anamma. ”Nationellt förtryck”, sade han i en tydlig själv motsägelse, ”stöds inte bara av lantadeln utan också av en annan kraft – de imperialistiska grupper som tillämpar den metod för förslavande av nationer de lärt sig i kolonierna också i sina egna länder...” Dessutom följs storborgerligheten av ”småborgerligheten, delar av de intellektuella och delar av arbetararistokratin som även dessa njuter av frukterna från denna plundring.” Det var detta tema som Lenin så ihärdigt slagit an under krigsåren. ”Alltså”, fortsatte rapporten, ”hör vi en hel kör av sociala krafter som stöder nationellt förtryck.” För att sätta stopp för detta förtryck var det nödvändigt att ”avlägsna denna kör från den politiska scenen.” Genom att sätta den imperialistiska bourgeoisie vid makten lade februarirevolutionen verkligen inte grunden för de nationella minoriteternas frigörelse. Den provisoriska regeringen motsatte sig exempelvis sålunda med all kraft varje försök att utvidga Finlands autonomi. ”På vems sida står vi? Givetvis måste vi stå på det finska folkets sida...” Pjatakov från Ukraina och polacken Dzerzjinskij angrep programmet för nationellt självbestämmande som utopiskt och reaktionärt. ”Vi borde inte ta upp den nationella frågan”, sade Dzerzjinskij naivt, ”eftersom det hämmar utvecklingen av den sociala revolutionen. Jag föreslår därför att frågan om Polens självständighet stryks i resolutionen.” Stalin svarade att ”socialdemokratien måste i den utsträckning som den följer en kurs i riktning mot en socialistisk revolution stödja nationaliteternas revolutionära rörelse mot imperialismen.” Detta var första gången i sitt liv Stalin talade om ”en kurs i riktning mot en socialistisk revolution.” Almanackan i den julianska kalendern visade denna dag datumet 29 april 1917.

Efter att ha upphöjt sig till kongress valde konferensen en ny centralkommitté som bestod av Lenin, Zinovjev, Kamenev, Miljutin, Nogin, Sverdlov, Smilga, Stalin, Fedorov; och suppleanterna: Teodorovitj, Bubnov, Glebov-Avilov och Pravdin. Av de 133 delegaterna deltog av någon anledning bara 109 i den hemliga omröstningen; det är möjligt att några av dem redan hade lämnat staden. Lenin fick 104 röster (var Stalin måne en av de fem delegater som vägrade att rösta på Lenin?), Zinovjev fick 101, Stalin 97, Kamenev 95. För första gången valdes Stalin in i centralkommittén på det vanliga partisättet. Han skulle fylla 38 år. Rykov, Zinovjev och Kamenev var omkring 23 eller 24 när de för första gången valdes in i bolsjevikernas generalstab av partikongressen.

Vid kongressen gjordes ett försök att ställa Sverdlov utanför centralkommittén. Lenin berättade om detta efter Sverdlovs död och behandlade det som sitt eget grova misstag. ”Lyckligtvis”, tillade han, ”blev vi rättade underifrån”. Lenin kan knappast ha haft någon anledning att vara emot Sverdlovs kandidatur. Han kände honom endast per korrespondens, som en outröttlig yrkesrevolutionär. Det är inte osannolikt att motståndet kom från Stalin som inte hade glömt hur Sverdlov tvingades reda ut saker och ting efter honom i Petersburg och omorganisera Pravda. Deras gemensamma liv i Kurejka hade bara förstärkt hans antagonism. Stalin förlät aldrig något. Han försökte tydligen hämnas vid kongressen och på något sätt, vi kan bara gissa hur det gick till, fick han Lenins stöd. Men försöket lyckades inte. Om Lenin mötte motstånd när han 1912 försökte få in Stalin i centralkommittén så var det inte mindre motstånd nu när han försökte utestänga Sverdlov. Av dem som valdes in i centralkommittén vid aprilkongressen var det bara Sverdlov som lyckades dö en naturlig död. Alla andra – med undantag av Stalin själv – liksom de fyra suppleanterna blev antingen officiellt skjutna eller inofficiellt undanröjda.

Utan Lenin hade ingen vetat vad de skulle tycka om denna nya oemotsvarade situation; alla var fångna i gamla formler. Detta trots att ett fasthållande av parollen om demokratisk diktatur i detta läge, som Lenin sade, betydde ”att faktiskt gå över till småbourgeoisien.” Stalins fördel gentemot andra kan mycket väl ha varit hans brist på skrupler över att byta sida och hans beredvillighet till närmande med kompromissmakarna och sammanslagning med mensjevikerna. Han hindrades inte det minsta av respekt för gamla formler. Ideologisk fetischism var helt främmande för honom: sålunda förkastade han utan den minsta ånger den gamla teorin om den ryska bourgeoisins kontrarevolutionära roll. Som vanligt agerade Stalin empiriskt under trycket från sin naturliga opportunist som alltid hade drivit honom att söka minsta motståndets lag. Men han hade inte varit ensam i denna syn; under tre veckor före Lenins ankomst hade han uttryckt den dolda övertygelsen hos de flesta ”gamla bolsjevikerna”.

Det ska inte förglömmas att bolsjevikpartiets politiska apparat framförallt utgjordes av intellektuella med småborgerlig bakgrund och livssituation, som var marxister i tanken och i relation till proletariatet. Arbetare som blev yrkesrevolutionärer anslöt sig ivrigt och förlorade sin identitet i denna grupp. Partiapparatens märkliga sociala struktur och dess auktoritet över proletariatet (där vare sig det ena eller andra är tillfälligheter utan styrs av historisk nödvändighet) gav mer än en gång upphov till vacklan i partiet och blev till slut källan till dess urartning. Partiet vilade på den marxistiska läran som uttryckte proletariatets historiska intressen i stort; men de enskilda människorna i partiapparatens tog endast till sig vissa delar av denna lära i enlighet med sina egna relativt begränsade erfarenheter. Ofta lärde de sig, vilket Lenin beklagade, färdiggjorda formler utantill och blundade för nya förutsättningar. Som regel saknade de både oberoende daglig kontakt med arbetarklassen och en allsidig förståelse för den historiska processen. På så sätt stod de öppna för främmande klassers inflytande. Under kriget påverkades partihöjderna i stor utsträckning av kompromissandan som härstammade från borgerliga kretsar, medan bolsjevikernas gräsrotsarbetare uppvisade långt större stabilitet i att stå emot den patriotiska hysteri som svepte över landet.

Genom att släppa loss demokratiska processer i stor skala blev revolutionen mycket mer tillfredsställande för ”yrkesrevolutionärer” i alla partier än för soldater i skyttegravarna, för bönder i byarna och för arbetarna i krigsmateriefabrikerna. Gårdagens obemärkta underjordiska aktivister blev plötsligt ledande politiska personligheter. Istället för parlament hade de sovjeter där de fritt kunde argumentera och styra. Så vitt de kunde se hade själva de klassmotsättningar som orsakat revolutionen börjat smälta bort under den demokratiska solens strålar. Detta var orsaken till att bolsjeviker och mensjeviker i så gott som hela Ryssland tog varandra i hand. Till och med där partierna förblev åtskilda som i Petrograd var strävan efter enhet pressande i båda organisationerna. Samtidigt, i skyttegravarna, byarna och fabrikerna, antog de kroniska motsättningarna en allt mer intensiv karaktär som förebådade inbördeskrig snarare än enighet. Som så ofta öppnades en djup spricka mellan klasserna i rörelse och partiapparaternas intressen. Till och med bolsjevikkadrerna som hade fördelen av en enastående revolutionär träning var från den dag monarkin störtades avgjort benägna att bortse från massorna och att identifiera sina egna särskilda intressen med apparatens intressen. Vad kunde då förväntas av dess kadrer när de blev en allsmäktig statsbyråkrati? Det är knappast troligt att Stalin ägnade denna fråga någon tankemöda. Han var ett med apparaten.

Men med vilket slags mirakel kunde Lenin på några få veckor vända partiets kurs? Svaret måste sökas på två olika håll – Lenins personliga egenskaper och den objektiva situationen. Lenin var stark inte bara för att han förstod klasskampens lagar utan för att han ofelbart lyssnade på den levande massrörelsen. Han representerade proletarietets förtrupp snarare än partiapparaten. Han var fullkomligt övertygad att tusentals av de arbetare som betalat priset för att stödja det underjordiska partiet skulle stödja honom nu. Massorna var vid denna tid mer revolutionära än partiet, och partiet var mer revolutionärt än apparaten. Redan i mars hade den verkliga inställningen hos arbetare och soldater blivit uppenbar, och den inställningen överensstämde verkligen inte med instruktionerna från samtliga partier, bolsjeviker och medräknade. Lenin hade inte någon absolut auktoritet, men den var enorm eftersom all tidigare erfarenhet gett honom rätt. Å andra sidan var apparatens auktoritet, liksom dess konservatism, ännu i sin linda. Lenin utövade inflytande därför att han förkroppsligade klassens inflytande på partiet och partiets inflytande på dess apparat. Vem som än försökte göra motstånd förlorade under sådana omständigheter fotfästet. De vacklande anslöt sig till de övertygade, de försiktiga anslöt sig till majoriteten. Lenin kunde således med ganska små förluster rikta in och förbereda partiet i tid för den nya revolutionen.

Varje gång bolsjevikedarna måste agera utan Lenin hamnade de snett, och oftast gick de åt höger. Då kom Lenin som ”sänd från ovan” och visade på den rätta vägen. Betyder det att Lenin var allt och de andra intet i bolsjevikpartiet? En sådan slutsats som är tämligen vanlig i demokratiska kretsar är extremt vinklad och sålunda felaktig. Detsamma kan sägas om vetenskap. Fysiken utan Newton och biologin utan Darwin syntes länge inte innebära någonting. Detta är både sant och falskt. Det krävde tusentals vanliga vetenskapsmäns arbete för att samla in fakta, gruppera dessa, formulera frågan och bereda vägen för Newtons och Darwins omfattande slutsatser. Dessa slutsatser påverkade i sin tur tusentals nya forskares arbete. Genier skapar inte vetenskap ur sig själva; de sätter högre fart på de kollektiva tankeprocesserna. Bolsjevikpartiet hade en genialisk ledare. Det var ingen tillfällighet. En revolutionär med Lenins natur och bredd kunde bara vara ledare i det mest orädda parti kapabelt att föra sina tankar och handlingar till deras logiska konsekvenser. Men genialitet i sig självt är det mest sällsynta av undantag. En genialisk ledare orienterar sig snabbare, värderar situationen grundligare och ser längre än andra. Det var oundvikligt att en klyfta skulle utvecklas mellan den genialiske ledaren och hans närmaste medarbetare. Det kan till och med medges att just Lenins styrka i viss utsträckning hämmade hans medarbetares självtillit. Ändå betyder detta inte att Lenin var ”allt” och att partiet intet utan Lenin. Utan

partiet hade Lenin varit lika hjälplös som Newton och Darwin utan kollektivt vetenskapligt arbete. Det är följaktligen inte en fråga om bolsjevismens särskilda synder, som lär ska ha orsakats av centraliseringen, disciplinen o s v, utan en fråga om geniet i den historiska processen. Skribenter som försöker nedvärdera bolsjevismen på grundval av att bolsjevikpartiet lyckligt nog hade en genialisk ledare vittnar blott om sin egen mentala vulgaritet.

Bolsjevikpartiet skulle ha hittat den rätta linjen utan Lenin, men långsamt och till priset av friktioner och interna strider. Klasskonflikterna skulle ha fortsatt att fördöma och förkasta det gamla bolsjevikgardets meningslösa paroller. Stalin, Kamenev och andra bifigurer hade att välja mellan att ge konsekvent uttryck för den proletära förtruppens strävan eller helt enkelt desertera till andra sidan barrikaderna. Vi får inte glömma att Sjljapnikov, Zalutskij och Molotov försökte anta en mer vänsterinriktad linje vid revolutionens inledning.

Detta betyder dock inte att den rätta vägen hade hittats i vilket fall som helst. Tidsfaktorn spelar en avgörande roll i politik – i synnerhet i en revolution. Klasskampen bidar knappast sin tid hur länge som helst till dess att de politiska ledarna kommer fram till vad som ska göras. Den genialiske ledaren är viktig för att med exempel från konkreta erfarenheter förkorta lärotiden och därmed göra det möjligt för partiet att i rätt ögonblick påverka händelseutvecklingen. Hade Lenin inte kommit i början av april så hade partiet tveklöst till slut trevat sig fram till den linje som lades fram i hans teser. Men kunde någon annan ha förberett partiet i tid för upplösningen i oktober? Denna fråga kan inte besvaras kategoriskt. En sak är säker: i denna situation – som krävde att den tröga partiapparaten skulle konfronteras med massornas och idéernas rörlighet – kunde Stalin inte ha handlat med den kreativa initiativförmåga som var nödvändig. Han skulle ha varit en broms snarare än en propeller. Hans makt uppstod först när det blev möjligt att tämja massorna med hjälp av apparaten.

Det är svårt att spåra Stalins aktiviteter under de följande två månaderna. Han förpassades plötsligt till en tredje rangens position. Lenin ledde själv direkt Pravdas redaktion dag ut och dag in – inte bara på avstånd som före kriget – och Pravda satte tonen för hela partiet. Zinovjev var herre och mästare inom agitationens område. Stalin talade fortfarande inte på några offentliga möten. Kamenev, halvhjärtad inför den nya linjen, representerade partiet i sovjetens centrala exekutivkommitté och på sovjetens möten. Stalin praktiskt taget försvann från scenen och syntes knappt ens i Smolnij. Sverdlov tog sig an högsta ledarskapet för den viktigaste organisatoriska verksamheten, tilldelade partiarbetare uppgifter, skötte kontakt med folk från provinserna och löste konflikter. Förutom hans rutinuppgifter på Pravda och närvaron vid centralkommitténs sessioner gavs Stalin tillfälliga administrativa, tekniska eller diplomatiska uppdrag. De var långt ifrån många. Stalin, av naturen lat, kan bara arbeta under press när hans personliga intressen står på spel. I annat fall föredrar han att suga på sin pipa och bida sin tid. Ett tag kände han akut obehag. Överallt blev han undanträngd av viktigare eller mer begåvade män. Hans fåfänga hade sårats in i märgen av minnet från mars och april. Genom att kränka sin egen integritet vände han långsamt sina tankemönster. Men i slutänden var det bara en halvhjärtad vändning.

Under de stormiga ”april dagarna”, när soldaterna gick ut på gatorna i protest mot Miljukovs imperialistiska not, var kompromissmakarna som vanligt fullt upptagna med uppmaningar riktade till regeringen och med lugnande löften till massorna. Den 21 sände den centrala exekutivkommittén ett av sina pastorala telegram signerat av Tjcheidze till Kronstadt och andra garnisoner. Telegrammet medgav att Miljukovs not inte förtjänade stöd, men med tillägget att ”förhandlingar har inletts mellan exekutivkommittén och den provisoriska regeringen men ännu inte avslutats” (p g a sin natur kunde dessa förhandlingar aldrig

avslutas). [Telegrammet fortsatte] ”med hänsyn till skadan av alla spridda och oorganiserade offentliga framträdanden, ber exekutivkommittén er att lägga band på er” o s v.

I de officiella protokollen kan vi med häpnad notera att texten i telegrammet satts ihop av en kommission bestående av två kompromissmakare och en bolsjevik, och att denna bolsjevik var Stalin. Det är en mindre episod (vi kan inte hitta några viktiga episoder med beröring till Stalin under hela perioden) men avgjort typisk. Det lugnande telegrammet var ett klassiskt litet exempel på den ”kontroll” som var ett oundgängligt element i dubbelmaktens dynamik. Minsta bolsjevikisk kontakt med denna meningslösa linje fördömdes av Lenin med särskild kraft. Om Kronstadtmatrosernas offentliga framträdanden inte var opportuna så skulle kommissionen förklarat detta i partiernas namn, med sina egna ord, och inte tagit på sig ansvaret för ”förhandlingarna” mellan Tjcheidze och prins Lvov. Kompromissmakarna placerade Stalin i kommissionen eftersom enbart bolsjevikerna hade någon auktoritet i Kronstadt. Desto större anledning att avböja utnämningen. Men Stalin avböjde inte. Tre dagar efter telegrammet talade han vid partikongressen mot Kamenev, och valde just striden kring Miljukovs not som ett särskilt bindande bevis på att ”kontroll” var meningslös. Logiska kullerbyttor störde aldrig denne empiriker.

På kongressen för bolsjevikernas militärorganisationer i juni, efter Lenins och Zinovjevs inledande politiska tal, rapporterade Stalin om ”den nationalistiska rörelsen i de nationella regementena.” I den aktiva armén, påverkad av de förtryckta nationaliteternas uppvaknande, hade en spontan omgruppering av arméenheter grundad på nationalitet ägt rum. Det uppstod alltså ukrainska, muslimska, polska regementen med flera. Den provisoriska regeringen motarbetade öppet denna ”desorganisering av armén”, medan bolsjevikerna även i detta fall försvarade de förtryckta nationaliteterna. Stalins tal bevarades inte. Men det kunde knappast ha tillfört något nytt.

Den första allryska sovjetkongressen som öppnades den 3 juni drog ut i nästan tre veckor. Ett par, tre dussin bolsjevikdelegater från provinserna försvann i mängden av kompromissmakare. Bolsjevikerna utgjorde en långt ifrån homogen grupp och var fortfarande påverkade av stämningarna i mars. Det var inte enkelt att leda dem. Det var till denna kongress en intressant hänvisning gjordes av en populist som redan är känd för oss, han som iakttog Koba i ett fängelse i Baku. ”Jag försökte på alla sätt förstå Stalins och Sverdlovs roll i bolsjevikpartiet”, skrev Veresjtjak 1928. ”Medan Kamenev, Zinovjev, Nogin och Krylenko satt vid kongresspresidiets bord och Lenin, Zinovjev och Kamenev var huvudtalare, styrde Sverdlov och Stalin i tysthet bolsjevikpartiets fraktion. De var den taktiska styrkan. Det var då som jag för första gången insåg denne mans fulla betydelse.” Veresjtjak misstog sig inte. Stalin var mycket värdefull bakom scenen för att förbereda fraktionen för omröstningarna. Han höll sig inte alltid till principargument. Han hade dock kläm på att övertyga de genomsnittliga ledarna, och i synnerhet dem från provinserna. Men till och med på detta jobb var den överordnade positionen Sverdlovs, som var ständig ordförande för bolsjevikfraktionen under kongressen.

Under tiden höll armén på att ”moraliskt” förberedas inför offensiven, något som oroade såväl massorna hemma som vid fronten. Bolsjevikfraktionen protesterade kraftfullt mot detta militära vågspel och förutspådde en katastrof. Kongressens majoritet stödde krigsminister Kerenskij. Bolsjevikerna bestämde att kontra med en gatudemonstration, men medan detta övervägdes uppstod meningsskiljaktigheter. Volodarskij, som var en stöttepelare i Petrogradkommittén, var inte säker på att arbetarna skulle gå ut på gatorna. Militärorganisationernas representanter insisterade på att soldaterna inte skulle delta utan vapen. Stalin ansåg det vara ”ett faktum att det jäser bland soldaterna, medan sådana stämningar inte kan skönjas bland arbetarna”. Ändå antog han att det var nödvändigt att bjuda regeringen motstånd. Det bestämdes att demonstrationen skulle äga rum på söndagen den 10

juni. Kompromissmakarna blev oroliga och förbjöd i kongressens namn demonstrationen. Bolsjevikerna vek sig. Men av rädsla för att förbudet gav ett dåligt intryck utlyste kongressen en allmän demonstration den 18 juni. Resultatet var oväntat: alla fabriker och alla regementen kom ut med bolsjevikernas plakat. Kongressens auktoritet hade lidit ett förkrossande bakslag. Arbetarna och soldaterna i huvudstaden upplevde sin egen styrka. Två veckor senare försökte de slå mynt av det. Så utvecklades ”julidagarna”, den viktigaste gränslinjen mellan de två revolutionerna.

Den 4 maj skrev Stalin i Pravda: ”Revolutionen växer på bredden och djupet... Provinserna marscherar i rörelsens första led. Precis som Petrograd marscherade längst fram under revolutionens första dagar men nu börjar komma på efterkälken.” Exakt två månader senare bevisade ”julidagarna” att provinserna släpade rejält efter Petrograd. Det Stalin avsåg i sin bedömning var organisationerna, inte massorna. ”Sovjeterna i huvudstaden”, observerade Lenin så tidigt som vid aprilkonferensen, ”är politiskt mer beroende av den borgerliga centralregeringen än vad sovjeterna i provinsen är.” Den centrala exekutivkommittén försökte med all sin kraft koncentrera makten i regeringens händer medan sovjeterna i provinserna, huvudsakligen sammansatta av mensjevikerna och SR, tog över den lokala regeringsmakten – i många fall mot sin vilja – och t o m försökte styra det ekonomiska livet. Men ”efterblivenheten” i huvudstadens sovjetinstitutioner berodde på att Petrograds proletariat hade kommit så långt att dess radikala krav skrämde de småborgerliga demokraterna. När junidemonstrationen diskuterades hävdade Stalin att arbetarna inte var beredda på striden. Det påståendet motbevisades av julidagarna när proletariatet trotsade kompromissmakarnas förbud och t o m bolsjevikpartiets varningar och strömmade ut på gatorna, sida vid sida med garnisonen. Stalins båda misstag är påfallande typiska för honom: han andades inte luften från arbetarmöten, hade ingen kontakt med massorna och litade inte på dem. Den information han hade att tillgå kom från apparaten. Men massorna var ojämförligt mer revolutionära än partiet som i sin tur var mer revolutionärt än sina kommittémän. Precis som vid andra tillfällen uttryckte Stalin partiapparatens konservativa böjelser och inte massornas dynamiska kraft.

I början av juli var Petrograd redan på bolsjevikernas sida. Journalisten Claude Anet som visade den nye franske ambassadören huvudstaden pekade över Neva mot Viborgdistriktet där de största fabriker låg. ”Där härskar Lenin och Trotskij”. Garnisonens regementen var antingen bolsjevikiska eller vacklade åt bolsjevikernas håll. ”Om Lenin och Trotskij skulle vilja ta över Petrograd, vem skulle hindra dem?” Beskrivningen av läget var korrekt. Men det var ännu inte möjligt att ta makten, för oavsett vad Stalin skrivit i maj släpade provinserna rejält efter huvudstaden.

Den 2 juli på bolsjevikernas stadskonferens, där Stalin representerade centralkommittén, dök två upphetsade maskingevärsskyttar upp och berättade att deras regementen hade bestämt att fullt beväpnade gå ut på gatorna. Konferensen tog beslut mot detta drag. Stalin försvarade i centralkommitténs namn konferensens beslut. Pestkovskij, senare en av Stalins kollaboratörer och ångerfull medlem i vänsteroppositionen, erinrade sig konferensen 13 år senare. ”Där träffade jag för första gången Stalin. Rummet där konferensen hölls rymde inte alla närvarande: en del av åhörarna följde debatterna från korridoren genom den öppna dörren. Jag tillhörde den delen av åhörarna, och därför kunde jag inte höra anförandet särskilt bra ... Stalin representerade centralkommittén. Eftersom han talade lågt förstod jag inte mycket av det han sade ute i korridoren. Men en sak lade jag märke till: alla Stalins meningar var skarpa och koncisa, hans åsikter utmärkte sig genom att vara så klart formulerade...”

Konferensens deltagare skildes åt och for till sina regementen och fabriker för att hålla tillbaka massorna från en offentlig demonstration. ”Vid pass klockan fem,” rapporterade Stalin i efterhand, ”förklarade jag vid den centrala exekutivkommitténs session officiellt i centralkommitténs namn att vi på konferensen beslutat att inte gå ut.” Ändå utvecklade sig

demonstrationen kring klockan sex. ”Hade partiet rätt att svära sig fritt (...) och stå vid sidan av? ...Som proletariatets parti skulle vi ha ingripit i dess offentliga demonstration och gett den en fredlig och organiserad karaktär, utan att sikta på ett väpnat maktövertagande.” Något senare beskrev Stalin julidagarna vid en partikongress: ”Partiet var emot demonstrationen, partiet ville avvakta till dess att frontoffensiven hade misskrediterats. Ändå ägde demonstrationen rum, framkallad av kaoset i landet, av Kerenskijs order, av ivägskickandet av enheter till fronten.” Centralkommittén beslöt att göra demonstrationen fredlig. ”Vi sade nej till soldaternas fråga om det var tillåtet att gå ut beväpnade. Men soldaterna sade att de inte kunde delta obeväpnade (...) att de bara skulle ta med sina vapen för självförsvar.”

Nu kom vi emellertid över Djemjan Bjednijs gåtfulla vittnesbörd. I en exalterad ton berättade hovpoeten 1929 att Stalin på Pravdas kontor kallades till ett telefonsamtal från Kronstadt och på frågan om ifall de skulle gå ut med eller utan vapen svarade: ”Gevär? (...) Ni kamrater vet bäst! (...) Vi skrivare tar våra vapen, pennorna, med oss överallt... När det gäller er och era vapen så vet ni bäst!” Berättelsen är antagligen tillrättalagd. Men man kan ana ett korn av sanning i den. I allmänhet var Stalin benägen att underskatta massornas och soldaternas beredskap att kämpa: han misstrodde alltid massorna. Men varhelst en strid uppstod, vare sig det var på ett torg i Tiflis, i fängelset i Baku eller på Petrograds gator strävade han alltid efter att göra stridens karaktär så skarp som möjligt. Centralkommitténs beslut? Det kunde alltid försiktigt vändas upp och ned med liknelsen om pennorna. Man får dock inte överdriva betydelsen i denna historia. Frågan kom antagligen från partiets Kronstadtkommitté. När det gällde matroserna skulle de ha gått ut beväpnade i vilket fall som helst.

Julidagarna gick utöver ramarna för en ren demonstration, utan att utveckla sig till ett uppror. Provocerande skott kom från fönster och hustak. Många sårades och dödades i väpnade sammanstötningar utan plan eller klart syfte. Peter Paulfästningen erövrades oavsiktligt av Kronstadts matrosar, och det Tauriska palatset belägrades. Bolsjevikerna visade sig vara huvudstadens verkliga herrar, och ändå förkastade de avsiktligt upproret som ett äventyr. ”Vi kunde ha tagit makten den 3 och 4 juli”, sade Stalin vid Petrogradkonferensen. ”Men mot oss skulle fronterna, provinserna, sovjeterna ha rest sig. Utan stöd i provinserna skulle vår regering ha varit utan händer och fötter.” Rörelsen, utan direkt mål, började ebba ut. Arbetarna gick tillbaka till fabriker, och soldaterna till sina kaserner. Problemet kvarstod med Peter Paulfästningen som fortfarande var under Kronstadtmatrosernas ockupation. ”Centralkommittén skickade mig till Peter Paul-fästningen,” har Stalin sagt, ”där jag lyckades övertala matroserna att inte acceptera strid... Som representant för den centrala exekutivkommittén gick jag med [mensejviken] Bogdanov till [befälhavande officeren] Kozmin. Han var redo för strid... Vi övertalade honom att inte ta till vapen... Det stod klart för mig att högern ville se blod för att lära arbetarna, soldaterna och matroserna en 'läxa'. Vi hindrade dem att uppnå sitt mål.” Stalin kunde utföra detta delikata uppdrag bara för att han inte var en förhatlig figur för kompromissmakarna: deras hat riktades mot andra. Dessutom kunde han som ingen annan i dessa förhandlingar anta tonen hos en nykter och måttfull bolsjevik som undvek överdrifter och var kompromissbenägen. Han nämnde säkert inte sitt råd om ”pennorna” till matroserna.

Kompromissmakarna proklamerade trots uppenbara fakta att julidemonstrationen varit ett väpnat uppror och anklagade bolsjevikerna för konspiration. När rörelsen redan var över anlände reaktionära trupper från fronten. I pressen spreds nyheter grundade på justitieminister Perevertsevs ”dokument” om att Lenin och hans medarbetare var agenter för den tyska generalstaben. Så inleddes dagar av förtal, förföljelse och härjningar. Pravdas lokaler förstördes. Myndigheterna utfärdade en order om gripande av Lenin, Zinovjev och andra som ansvariga för ”upproret”. Som ett olycksbådande tecken krävde den borgerliga och kompromissvänliga pressen att de skyldiga skulle överlämna sig till rättvisans händer. I

bolsjevikernas centralkommitté överlades det: skulle Lenin träda fram inför myndigheterna för att ta öppen strid med förtalarna eller skulle han gömma sig? Skulle det hela gå så långt som till en rättegång? Det fanns ingen brist på vacklan, vilket var oundvikligt mitt i en så abrupt vändning.

Frågan om vem som ”räddade” Lenin och vem som ville ”störta honom i fördärvet” under dessa dagar upptar en betydande plats i den sovjetiska litteraturen. Djemjan Bjednij berättade för en tid sedan hur han skyndade sig med bil till Lenin och pläderade för att han inte skulle härma Jesus som ”överlämnade sig själv i sina fienders händer”. Bontj-Brujevitj, Sovnarkoms (Folkkommisariernas råd) tidigare kontorschef, motsade sin vän genom att berätta i pressen hur Djemjan Bjednij tillbringade de kritiska timmarna på sitt lantställe i Finland. Innebörden av detta, att äran av att ha övertygat Lenin ”tillföll andra kamrater” visar klart att Bontj kände sig tvungen att förarga sin nära vän för att tillfredsställa någon som var mer inflytelserik.

I sina minnen skrev Krupskaja: ”Den 7 juli besökte jag tillsammans med Maria Iljitjna [Lenins syster] Iljitj där han bodde i Allilujevs våning. Det var just då Iljitj tvekade. Han räknade upp argument för det nödvändiga i att framträda i rätten. Maria Iljitjna argumenterade starkt emot honom. ‘Gregorij [Zinovjev] och jag har bestämt oss för att träda fram. Gå och berätta det för Kamenev,’ sade Iljitj till mig. Jag fick bråttom. ‘Låt oss ta farväl’, sade Vladimir Iljitj till mig, ‘vi kanske aldrig ses igen’. Vi omfamnade varandra. Jag for till Kamenev och gav honom Vladimir Iljitjs meddelande. På kvällen övertalade Stalin och andra honom att inte framträda i rätten och räddade därigenom hans liv.”

Denna prövningens stund beskrevs mer utförligt av Ordzjonikidze. ”Den våldsamma förföljelsen av partiets ledare började... Några av våra kamrater antog ståndpunkten att Lenin inte skulle gömma sig, att han måste träda fram... Så resonerade många framstående bolsjevik. Jag mötte Stalin i Tauriska palatset. Vi for tillsammans för att träffa Lenin... ” Det första som slår en är att just under den ”våldsamma förföljelsen av partiets ledare” så möts Ordzjonikidze och Stalin lugnt vid Tauriska palatset, fiendens högkvarter, och går därifrån ostraffat. Samma debatt upprepades i Allilujevs våning: att ge upp eller gömma sig? Lenin antog att det inte skulle bli en öppen rättegång. Mer kategorisk än någon annan mot att ge upp var Stalin: ”Junkrarna [militärstudenter] kommer inte ta dig så långt som till fängelset, de dödar dig på vägen... ” I det ögonblicket kom Stasova och berättade om ett nytt rykte – att Lenin enligt polisdepartementets dokument var en provokatör. ”Dessa ord framkallade en oerhört stark reaktion hos Lenin. En nervös ryckning for över hans ansikte, och han förklarade med största bestämdhet att han måste gå i fängelse.” Ordzjonikidze och Nogin skickades till Tauriska palatset föratt försöka övertala partierna vid makten att garantera ”att Iljitj inte skulle lynchas (...) av junkrarna”. Men de uppskrämda mensjevikerna ville ha garantier för egen räkning. Stalin å sin sida sade vid Petrogradkonferensen: ”Jag personligen ställde frågan om att utfärda en deklARATION till Lieber och Anisimov [mensjevik och medlemmar av sovjetens centrala exekutivkommitté], och de svarade att de inte kunde ge några som helst garantier”. Efter denna trevare i fiendeläget bestämdes att Lenin skulle lämna Petrograd och gå under jorden. ”Stalin tog sig an att organisera Lenins avresa.”

Hur rätt de hade som motsatte sig att Lenin skulle överlämna sig till myndigheterna visades senare av den ansvarige general Polovtsevs berättelse: ”Officeren som skulle till Terijoki [i Finland] med förhoppning om att fånga Lenin frågade mig om jag ville ha denne gentleman hel eller i bitar... Jag svarade med ett leende att det väldigt ofta händer att folk i arrest försöker fly.” För upphovsmännen till juridiska konspirationer var det inte en fråga om ”rättvisa” utan om att fånga och döda Lenin, likt morden två år senare i Tyskland på Rosa Luxemburg och Karl Liebknecht. Stalin var mer övertygad än de andra om det oundvikliga i en blodig vedergällning; en sådan lösning var helt i linje med hans eget tankesätt. Dessutom var han inte alls benägen att oroa sig över vad den ”allmänna opinionen” skulle säga. Andra, inklusive

Lenin och Zinovjev, vacklade. Nogin och Lunatjarskij blev under dagen motståndare till att ge upp efter att först ha varit för. Stalin höll fast mer envist än andra och visade sig få rätt.

Låt oss nu se vad den senaste sovjetiska historieskrivningen har gjort av denna dramatiska episod. ”Mensjeviker, SR och Trotskij som senare blev en fascistisk bandit”, står det i en officiell skrift från 1938, ”krävde att Lenin frivilligt skulle framträda i rätten. Bland dem som förespråkade detta var också de som senare avslöjades som folkets fiender: de fascistiska lakejerna Kamenev och Rykov. Stalin kämpade mot dessa med näbbar och klor,” och så vidare. I själva verket tog jag personligen inte del i dessa överläggningar eftersom jag var tvungen att själv gå under jorden. Den 10 juli skrev jag till mensjevikernas och SR:s regering och förklarade min fullständiga solidaritet med Lenin, Zinovjev och Kamenev, och den 22 juli arresterades jag. I ett brev till Petrogradkonferensen bedömde Lenin det som nödvändigt att särskilt anmärka att ”under de svåra julidagarna visade sig (Trotskij) motsvara stundens krav.” Stalin arresterades inte och begärdes inte ens åtalad av den enkla anledningen att han var politiskt icke-existerande för myndigheterna och den allmänna opinionen. Under den våldsamma förföljelsen av Lenin, Zinovjev, Kamenev, jag själv och andra, nämndes Stalin knappt i tidningarna fastän han var Pravdas redaktör och undertecknade sina artiklar. Ingen brydde sig det minsta om dessa artiklar och ingen var intresserad av deras upphovsman.

Lenin gömde sig först i Allilujevs våning och flyttade sedan till Sestroretsk där han bodde hos arbetaren Emeljanov som han litade obetingat på och som han, utan att nämna honom vid namn, respektfullt hänvisar till i en av sina artiklar. ”När Vladimir Iljitj skulle resa till Sestroretsk – det var på kvällen den 11 juli – följde kamrat Stalin och jag Iljitj till Sestroretsk-stationen”, berättar Allilujev. ”Under hans vistelse i tältet i Razliv, och senare i Finland, skickade Vladimir Iljitj då och då via mig anteckningar till Stalin. Meddelandena skickades till mig i min lägenhet; och eftersom det var nödvändigt att besvara dem omedelbart flyttade Stalin in hos mig i augusti och bodde med mig i samma rum som Vladimir Iljitj hade gömt sig i under julidagarna.” Här mötte han tydligen sin framtida fru, Allilujevs dotter Nadesjda som då bara var en tonåring. En annan av de erfarna bolsjevikarbetarna, Rahia, en russifierad finländare, skrev hur Lenin vid ett tillfälle instruerade honom ”att ta med sig Stalin nästa kväll. Jag skulle hitta Stalin på Pravdas redaktion. De talade väldigt länge.” Tillsammans med Krupskaja var Stalin under denna period en viktig förbindelselänk mellan centralkommittén och Lenin, som otvivelaktigt litade på honom helt och fullt som en försiktig konspiratör. Dessutom tvingade omständigheterna in Stalin i denna roll: Zinovjev hade gått under jorden, Kamenev och jag satt i fängelse, Sverdlov ledde det organisatoriska arbetet. Stalin var friare än andra och mindre intressant i polisens ögon.

Under reaktionen efter julirörelsen växte Stalins roll avsevärt i betydelse. Pestkovskij skrev i sina ursäktande minnen om Stalins arbete under sommaren 1917: ”Arbetarklassen i Petrograd kände då till Stalin väldigt lite. Inte heller strävade han efter folkligt bifall. Eftersom han inte var någon talangfull talare undvek han att tala vid massmöten. Men ingen partikonferens, inget viktigt organisatoriskt rådslag klarade sig utan ett politiskt tal av Stalin. Därför var han välkänd bland partiaktivisterna. På initiativ av partiaktivisterna sattes Stalins kandidatur på en av de främsta platserna bland Petrogradbolsjevikernas kandidater till den konstituerande församlingen.” Stalins namn var på sjätte plats på Petrogradlistan... Så sent som 1930 bedömdes det ännu nödvändigt att påpeka att Stalin saknade ”talartalang”, som förklaring till hans bristande popularitet. Idag skulle ett sådant uttryck vara helt omöjligt; Stalin har förklarats vara Petrogradarbetarnas avgud och en klassisk talare. Men det är sant att Stalin vid sidan av Sverdlov utförde extremt viktiga uppgifter vid högkvarteret, vid enskilda rådslag och konferenser, i kontakter med Petrogradkommittén och liknande, även om han inte framträdde inför massorna.

Lunatjarskij skrev 1923 om partiets ledarskap under denna period: ”Fram till julidagarna var Sverdlov tillsammans med Lenin, Zinovjev och Stalin så att säga ledningen för allt som hände vid bolsjevikernas högkvarter. Under julidagarna steg han fram till frontlinjen.” Det var sant. Mitt i den grymma ödeläggelse som drabbade partiet betedde sig denne lille mörke man med glasögon som om inget motigt hade inträffat. Han fortsatte att tilldela folk olika uppgifter, att uppmuntra dem som behövde uppmuntran, ge råd, och order när så behövdes. Han var revolutionsårets verkliga ”generalsekreterare” fast han inte hade den titeln. Men han var sekreterare i ett parti vars oomstridda ledare, Lenin, förblev under jord. Från Finland skickade Lenin artiklar, brev och utkast till resolutioner i alla de grundläggande politiska frågorna. Det faktum att han befann sig på avstånd, vilket ibland förde honom till taktiska felsteg, möjliggjorde ändå för honom att desto säkrare utmejsla partiets strategi. Den dagliga ledningen sköttes av Sverdlov och Stalin, de mest inflytelserika medlemmarna i centralkommittén fortfarande på fri fot. Massrörelsen hade under tiden försvagats avsevärt. Halva partiet hade gått under jorden. Apparaten roll hade på motsvarande sätt stärkts. Inom apparaten växte Stalins roll automatiskt. Denna lag gäller oförändrat under hela hans politiska bana och utgör dess drivfjäder.

Det var arbetarna och soldaterna i Petrograd som led nederlag i juli. I sista hand var det deras otålighet som slogs i spillror mot provinsernas relativa efterblivenhet. Nederlagsstämningarna var därför starkare bland huvudstadens massor än någon annanstans. Men detta varade bara några veckor. Öppen agitation återupptogs i mitten av juli när tre modiga revolutionärer talade på små möten i olika delar av staden: Slutskij som senare dödades av de vita vid Krim; Volodarskij som dödades av SR-medlemmar i Petrograd; och Jevdokimov som dödades av Stalin 1936. Efter att förlorat tillfälliga medresenärer lite varstans började partiet att växa igen under slutet av månaden.

Den 21 och 22 juli hölls i Petrograd en oerhört viktig konferens, som förblev okänd för myndigheterna och pressen. Efter den äventyrliga offensivens tragiska nederlag började delegater från fronten allt oftare komma till huvudstaden med protester mot undertryckandet av friheter i armén och mot att kriget fortsatte. De släpptes inte in till den centrala exekutivkommittén eftersom kompromissmakarna inte hade något att säga dem. Frontsoldaterna bekantade sig med varandra i korridorerna och vid mottagningarna och utbytte i livliga soldattermer åsikter om den centrala exekutivkommitténs höga herrar. Bolsjevikerna som hade förmågan att lägga sig i överallt gav de förbryllade och vredgade delegaterna rådet att överlägga med huvudstadens arbetare, soldater och matrosar. På den konferens detta ledde till deltog representanter för 29 frontregementen, 90 Petrogradfabriker, Kronstadtmatroserna och flera garnisoner i omgivningen. Frontsoldaterna berättade om den vansinniga offensiven, om blodbadet, och om samarbetet mellan kompromissmakarnas kommissarier och de reaktionära officerarna som åter började bli styva i korken. Trots att de flesta frontsoldater fortsatte att betrakta sig som SR:are antogs den skarpa bolsjevikresolutionen enhälligt. Från Petrograd åkte delegaterna tillbaka till skyttegravarna som makalösa agitatorer för en arbetar- och soldatrevolution. Det verkar som om Sverdlov och Stalin spelade de ledande rollerna i organiserandet av denna märkliga konferens.

Petrogradkonferensen, som förgäves försökt avhålla massorna från att demonstrera, drog ut på tiden och avslutades efter talrika avbrott på kvällen den 20 juli. Dess utveckling belyser Stalins roll och position i partiet mycket väl. Det organisatoriska ledarskapet för centralkommitténs räkning bars av Sverdlov som opretentiöst och utan falsk blygsamhet lämnade teorier och viktiga politiska frågor till andra. Konferensen ägnade sig huvudsakligen åt att bedöma den politiska situationen som den utvecklade sig efter ödeläggelsen i juli. Volodarskij, ledande medlem i Petrogradkommittén, förklarade redan vid inledningen: ”Zinovjev är den ende som kan hålla rapporten om det nuvarande läget... Det vore bra att få

höra Lenin.” Ingen nämnde Stalin. Konferensen, som avbröts av julidagarna, återupptogs först den 16 juli. Då hade Zinovjev och Lenin gått under jorden, och den grundläggande politiska rapporten blev Stalins uppgift, som ersättare för Zinovjev. ”Det står klart för mig”, sade han, ”att i nuläget har kontrarevolutionen besekrat oss. Vi är isolerade och har förrått av mensjevikerna och SR, och lögner om oss sprids... ”Talarens främsta tes var den borgerliga kontrarevolutionens seger. Det var dock inte någon stabil seger; så länge kriget fortsatte, så länge den ekonomiska krisen inte hade övervunnits; så länge bönderna inte fått sin jord ”måste det bli kriser, massorna kommer återigen att gå ut på gatorna, och mer än så, djävare strider kommer att föras... Revolutionens fredliga period är över... ” Därför var parollen ”All makt åt sovjeterna” inte längre praktisk. De kompromissande sovjeterna hade understött den militaristiska borgerliga kontrarevolutionen i att krossa bolsjevikerna och att avvärja arbetarna och soldaterna, och på så sätt hade de gett upp den makt de haft. Så sent som dagen innan hade de kunnat avlägsna den provisoriska regeringen med ett enkelt dekret; inom sovjeterna hade bolsjevikerna kunnat säkra makten i fyllnadsval. Men detta var inte längre möjligt. Kontrarevolutionen hade beväpnat sig med hjälp från kompromissmakarna. Sovjeterna var numera bara ett kamouflage för kontrarevolutionen. Det vore enfaldigt att kräva makt åt dessa sovjeterna! ”Det är inte institutionen som sådan, utan den klasspolitik en institution för som avgör.” Ett fredligt maktövertagande var nu uteslutet. Det återstod inget annat att göra än att förbereda för ett väpnat uppror, något som skulle bli möjligt så snart de enklaste bybor, och med dem soldaterna vid fronterna, vände sig till arbetarna. Men detta djärva strategiska perspektiv följdes av ett extremt försiktigt taktiskt direktiv för den kommande perioden. ”Vår uppgift är att samla styrkorna, att stärka de befintliga organisationerna och att avhålla massorna från omogna demonstrationer... Det är centralkommitténs allmänna taktiska linje.”

Även om rapporten var enkel till formen innehöll den en genomgripande analys av den situation som uppstått under de senaste dagarna. Debatterna gav förhållandevis lite utöver det som sades i rapporten. 1927 skrev redaktionen för protokollen: ”De grundläggande idéerna i rapporten hade tagits fram tillsammans med Lenin och utvecklats i linje med Lenins artikel Tre kriser som ännu inte hunnit utkomma i tryck.” Dessutom visste delegaterna, troligen genom Krupskaja, att Lenin hade skrivit särskilda teser för den som skulle hålla rapporten. ”Konferensdeltagarna”, står det i protokollet, ”krävde att Lenins teser skulle offentliggöras, Stalin hävdade att han inte hade teserna med sig... ” Delegaternas krav är alltför förståeligt: omläggningen i orientering var så radikal att de ville höra sin ledares egen röst. Men Stalins svar är obegripligt: om han hade lämnat teserna hemma kunde han ha presenterat dem vid nästa session; teserna visades dock aldrig upp. Detta gav därmed intrycket att de doldes för konferensen. Än mer otroligt är det faktum att ”Juliteserna” till skillnad från alla andra dokument Lenin skrev från gömstället ännu idag inte har publicerats. Eftersom Stalin hade det enda exemplaret måste vi anta att han tappat det. Han sade dock inget själv om att han skulle ha tappat dem. Protokollredaktionen uttrycker antagandet att Lenins teser hade satts ihop av honom i samma anda som artiklarna Tre kriser och Om paroller som skrevs före konferensen men publicerades efter densamma i Kronstadt där pressfrihet fortfarande rådde. En jämförelse av texterna visar faktiskt att Stalins rapport inte var mer än en enkel redogörelse för dessa artiklar utan en enda formulering från honom själv. Tydligt hade Stalin inte läst artiklarna och misstänkte inte att de fanns till; men han använde dessa teser som var identiska i sin innebörd, och denna omständighet visar tillräckligt tydligt varför han ”glömde” att ta med sig Lenins teser till konferensen och varför dokumentet inte bevarades. Stalins personlighet gör denna hypotes inte bara möjlig utan oundviklig.

Inom konferenskommittén där en våldsamt strid pågick samlade Volodarskij, som vägrade erkänna att kontrarevolutionen hade vunnit en avgörande seger i juli, en majoritet. Den

resolution som nu kom från kommittén försvarades inför konferensen inte längre av Stalin utan av Volodarskij. Stalin krävde inte någon minoritetsrapport och deltog inte i debatten. Förvirring uppstod bland delegaterna. Volodarskij's resolution stöddes slutligen av 28 delegater med 3 emot och med 28 som avstod från att rösta. Viborgdelegaterna ursäktade att de avstod med det faktum att "Lenins teser inte hade offentliggjorts och resolutionen inte försvarats av den föredragande". Antydningen att teserna hade gömts undan på ett otillbörligt sätt var tydlig nog. Stalin sade ing-er. Han hade fått utstå ett dubbelt nederlag eftersom han hade framkallat missnöje över de undångömda teserna och inte lyckats få en majoritet för dem.

Vad gäller Volodarskij fortsatte han att försvara kärnan i bolsjevikernas schema för 1905 års revolution: först kom den demokratiska diktaturen; sedan den oundvikliga brytningen med bönderna; och slutligen, i händelse av en seger för proletariatet i Väst, kampen för den socialistiska diktaturen. Stalin, som stöddes av Molotov och andra, försvarade Lenins nya uppfattning: endast proletariatets diktatur med stöd från fattigbönderna kan lösa den demokratiska revolutionens uppgifter och samtidigt inleda den socialistiska omvandlingens era. Stalin hade rätt mot Volodarskij, men han visste inte hur han skulle bevisa det. Å andra sidan visade Volodarskij sig ha rätt gentemot både Lenin och Stalin genom att vägra erkänna att den borgerliga kontrarevolutionen hade vunnit en avgörande seger. Debatten skulle komma upp igen på partikongressen några dagar senare. Konferensen avslutades med antagandet av ett upprop Stalin hade skrivit: Till alla arbetande" där det bland annat stod att: "De korrupta lakejerna och fege förtalarna vågar öppet anklaga våra partiledare för 'förräderi'... Aldrig tidigare har våra ledares namn varit så kära och så nära arbetarklassen som idag när det oförskämda borgerliga packet smutskastar dem!". Förutom Lenin var målet för förföljelserna i huvudsak Zinovjev, Kamenev och jag själv. Dessa namn var särskilt kära för Stalin när "det borgerliga packet" smutskastade dem.

Petrogradkonferensen var ett slags repetition inför partikongressen som sammanträdde den 26 juli. Då var nästan alla distriktssovjeter i Petrograd i bolsjevikernas händer. Vid fackföreningarnas högkvarter, liksom i fabriks- och verkstadskommittéer, hade bolsjevikernas inflytande blivit dominerande. De organisatoriska förberedelserna för kongressen var samlade i Sverdlovs händer. De politiska förberedelserna leddes av Lenin från sitt gömställe. I brev till centralkommittén och till bolsjevikpressen som åter börjat komma ut belyste han den politiska situationen från olika vinklar. Det var han som skrev utkasten till alla de grundläggande resolutionerna för kongressen. På hemliga möten med de olika föredragandena gick han noggrant igenom alla argument.

Kongressen kallades "förenad" eftersom partiet då skulle gå samman med Petrograds interdistriktsorganisation [mezrasjontsij]. Dit hörde Joffe, Uritskij, Rjazanov, Lunatjarskij, Pokrovskij, Manuilskij, Jurenjev, Karachan och jag, liksom andra revolutionärer som på ett eller annat sätt kom in i den sovjetiska revolutionens historia. "Under krigsåren", står det i en fotnot till Lenins verk, "stod interdistriktarna [mezrajontsij] bolsjevikernas Petrogradkommitté nära." Vid kongressen samlade organisationen omkring 4 000 arbetare.

Kongressen, som samlades halvlegalt i två olika arbetar-klassområden, omnämndes i pressen. I regeringskretsar talades det om att stoppa den. Men när det kom till en kraftmätning bestämde Kerenskij att det nog var bäst att hålla sig borta från Viborgdistriktet. För allmänheten var de som ledde kongressen okända. Bland de bolsjeviker som senare blev kända fanns Sverdlov, Bucharin, Stalin, Molotov, Vorosjilov, Ordzjonikidze, Jurenjev, Manuilskij... Presidiet bestod av Sverdlov, Olminskij, Lomov, Jurenjev och Stalin. Även här, när bolsjevikernas mest framstående namn var frånvarande, fanns Stalins namn på sista plats. Kongressen beslöt att skicka hälsningar till "Lenin, Trotskij, Zinovjev, Lunatjarskij,

Kamenev, Kollontaj och alla andra gripna och förföljda kamrater”. Dessa valdes till hederspresidiet. I 1938 års upplaga nämns bara Lenins namn.

Sverdlov rapporterade om centralkommitténs organisatoriska arbete. Partiet hade sedan aprilkongressen ökat från 80 000 till 240 000 medlemmar, dvs tredubblats. Tillväxten, vid tiden för juliattackerna, var ett friskhetstecken. Förvånansvärt låg var bolsjevikpressens totala upplaga – endast 320 000 exemplar i ett så gigantiskt land! Men de revolutionära förutsättningarna är elektriska: bolsjevikernas idéer spreds till miljoners medvetande.

Stalin upprepade två av sina rapporter – om centralkommitténs politiska aktivitet och om läget i landet. I en hänvisning till de lokala valen, där bolsjevikerna fick omkring 20 procent av rösterna i huvudstaden, sade Stalin: ”Centralkommittén (...) gjorde inte bara sitt yttersta för att bekämpa kadeterna, kontrarevolutionens huvudstyrka, utan även mensjevikerna och SR, som utan undantag följde efter kadeterna.” Mycket vatten hade flutit under broarna sedan marskonferensen, då Stalin hade ansett att mensjeviker och SR tillhörde ”den revolutionära demokratin” och hade förlitat sig på att kadeterna skulle ”befästa” revolutionens erövringar.

Tvärtemot vad som var brukligt togs frågor om krig, socialpatriotism, Andra internationalens kollaps och världssocialismens olika grupperingar ut ur den politiska rapporten och tilldelades Bucharin eftersom Stalin varken visste ut eller in i internationella frågor. Bucharin hävdade att kampanjen för fred genom ”tryck” på den provisoriska regeringen och regeringar i ententens övriga länder hade kollapsat fullständigt. Enbart störtandet av den provisoriska regeringen kunde skynda på ett demokratiskt slut på kriget. Efter Bucharin gav Stalin sin rapport om partiets uppgifter. Diskussionerna om båda rapporterna genomfördes samtidigt, även om det snart blev tydligt att de två föredragandena inte var överens.

”Somliga kamrater har hävdat”, sade Stalin, ”att eftersom kapitalismen är så outvecklad i vårt land är det utopiskt att resa frågan om den socialistiska revolutionen. De skulle ha haft rätt om det inte varit för kriget, för kollapsen, om inte den nationella ekonomins själva grundvalar hade slagits i bitar. Men idag ställs dessa frågor om att ingripa i den ekonomiska sfären som avgörande frågor i alla länder... ” Dessutom ”har proletariatet ingenstans så breda organisationer som sovjeterna... Allt detta utesluter möjligheten att arbetarklassen ska avhålla sig från att ingripa i det ekonomiska livet. Här ligger den realistiska grunden för att ställa frågan om den socialistiska revolutionen i Ryssland.”

Det är otroligt hur osammanhängande hans huvudargument var: om kapitalismens svaga utveckling gör den socialistiska revolutionens program utopiskt så skulle inte krigets förstörelse av produktivkrafterna föra socialismens era närmare utan tvärtom göra den mer avlägsen än någonsin. I själva verket är tendensen att omvandla den demokratiska revolutionen till den socialistiska inte grundad i krigets förstörelse av produktivkrafterna utan i den ryska kapitalismens sociala struktur. Dessa drag kunde uppfattas före kriget – vilket också var fallet – och oberoende av kriget. Förvisso påskyndade kriget den revolutionära processen till ett ojämförligt högre tempo, men detta förändrade inte revolutionens sociala innehåll. Det ska dock tilläggas att Stalin plagierade sina argument på några lösryckta och utvecklade anmärkningar från Lenins sida, vars syfte var att få de gamla kaderna att vänja sig vid behovet av återupprustning.

Under diskussionerna försökte Bucharin delvis försvara bolsjevikernas gamla schema: i den första revolutionen marscherar det ryska proletariatet sida vid sida med bönderna i demokratins namn; i den andra – sida vid sida med det europeiska proletariatet i socialismens namn. ”Vad är meningen med Bucharins perspektiv?” svarade Stalin. ”Enligt honom arbetar vi alla under det första stadiet för en bonderevolution. Men det kan inte (...) undgå att sammanfalla med arbetarnas revolution. Det är omöjligt att arbetarklassen, revolutionens förtrupp, skulle kunna låta bli att kämpa för sina egna krav. Därför anser jag att Bucharins

schema är lättsinnigt.” Detta var helt korrekt. Bonderevolutionen kunde inte segra annat än genom att placera proletariatet vid makten. Proletariatet kunde inte ta makten utan att inleda den socialistiska revolutionen. Stalin tog till samma reflektioner mot Bucharin som stämplats som ”utopiska” när de uttrycktes för första gången i början av 1905 och ända fram till april 1917. Inom några år skulle Stalin ha glömt dessa argument som han yttrade vid den sjätte kongressen; istället skulle han tillsammans med Bucharin återuppliva den ”demokratiska diktaturens” formel, som fick en central roll i Komintern och blev ödesdiger i Kinas och andra länders revolutionära rörelser.

Kongressens grundläggande uppgift var att byta grundtanke från en fredlig överföring av makten till sovjeterna till förberedelser för ett väpnat uppror. För att åstadkomma detta var det först av allt nödvändigt att förstå den förändring i styrkeförhållandena som ägt rum. Dess allmänna riktning var uppenbar – från folket till bourgeoisien. Det var avsevärt svårare att uppskatta förändringens omfattning: endast ytterligare en öppen konfrontation mellan klasserna kunde fastställa de nya styrkeförhållandena. Konfrontationen inträffade mot slutet av augusti med general Kornilovs revolt. Direkt visades att borgarklassen fortsatte att sakna stöd både hos folket och i armén. Förändringen i juli var alltså ytlig och övergående; likafullt var den verklig nog. Det var alltså otänkbart att tänka sig en fredlig övergång av makten till sovjeterna. I sin formulering av den nya linjen ville Lenin framförallt göra partiet berett att så resolut som möjligt möta de ändrade styrkeförhållandena. I en viss mening hemföll han till medvetna överdrifter: det är farligare att underskatta sina fiender än att överskatta dem. Men en överdriven värdering skulle ha fått kongressen att backa, precis som hade skett på Petrogradkonferensen – särskilt på grund av Stalins överförenkling av Lenins idéer.

”Situationen är klar”, sade Stalin. ”Ingen talar längre om dubbelmakten. Sovjeterna var en gång en verklig kraft men är nu blott kraftlösa organ för att samla massorna.” Vissa delegater hade helt rätt när de protesterade och sade att reaktionens seger i juli var temporär, att kontrarevolutionen inte hade segrat och att dubbelmakten ännu inte hade avskaffats till bourgeoisiens fördel. Stalin svarade precis som han hade gjort vid konferensen med standardfrasen: ”Reaktion inträffar inte under revolution”. I själva verket utgörs varje revolutions förlopp av exceptionella upp- och nedgångar. Motstötter från fienden eller massornas efterblivenhet gör regimen mer acceptabel utifrån den kontrarevolutionära klassens behov, framkallar en reaktion, utan att ännu avsätta dem som sitter vid makten. Men kontrarevolutionens seger är något helt annat: denna är otänkbar utan att makten går över till en annan klass. Ingen sådan avgörande förändring skedde i juli. Än idag fortsätter sovjetiska historiker och kommentatorer att kopiera Stalins formel från bok till bok utan att ställa sig följande fråga: om makten hade gått över till bourgeoisien i juli, varför skulle den då behöva ta till ett uppror i augusti? Under dubbelmaktens regim fram till julihändelserna var den provisoriska regeringen blott en skugga medan den verkliga makten fanns hos sovjeten. Efter julihändelserna övergick en del av makten från sovjeten till bourgeoisien, men bara en del: dubbelmakten upphörde inte. Det var följaktligen precis detta som bestämde oktoberrevolutionens karaktär.

”Om kontrarevolutionärerna håller ut en eller annan månad”, sade Stalin vidare, ”skulle det bara ske på grund av att koalitionsprincipen inte avskaffats. I takt med att revolutionens styrkor växer till kommer explosioner att äga rum, och ögonblicket kommer då arbetarna reser sig, samlar skikt av fattigbönder kring sig, höjer arbetarrevolutionens fana och inleder den socialistiska revolutionens era i Väst.” Lägga märke till följande: det ryska proletariatets uppgift är att inleda ”den socialistiska revolutionens era i Väst.” Detta var partiformeln under de följande åren. I allt väsentligt gav Stalins rapport en korrekt bedömning av situationen och en korrekt prognos – Lenins bedömning och prognos. Men som vanligt saknade hans rapport ytterligare förklaringar. Föredraganden påstår och tillkännager; han bevisar eller argumenterar

aldrig. Hans bedömningar är alltid tumregler eller övertas i färdigt skick; de går aldrig igenom den analytiska tankens laboratorium och beskrivningarna saknar tecken på det organiska samband som genererar de nödvändiga argumenten, liknelserna och bilderna. Som polemiker hemfaller Stalin åt att återupprepa påståenden som redan uttryckts, ibland med hjälp av visdomsord som bygger på att det som behöver bevisas redan är bevisat. Ofta kryddas argumenten med oförskämtheter, särskilt i avslutningen när det inte finns någon risk att en opponenter går i svaromål.

I en skrift från 1938 om den sjätte kongressen kan vi läsa: "Lenin, Stalin, Sverdlov, Dzerzjinskij och andra valdes in i centralkommittén." Förutom Stalin nämns endast tre döda män. Kongressprotokollen visar dock att 21 medlemmar och 10 suppleanter valdes in i centralkommittén. Eftersom partiet var halv-legalt offentliggjordes inte namnen under kongressen, med undantag av de fyra som hade fått flest röster. Lenin: 133 av 134 möjliga, Zinovjev: 132, Kamenev: 131, Trotskij: 131. Förutom dessa valdes följande: Nogin, Kollontaj, Stalin, Sverdlov, Rykov, Bubnov, Artem, Uritskij, Miljutin, Berzin, Dzerzjinskij, Krestinskij, Muranov, Smilga, Sokolnikov och Sjaumjan. [Bucharin saknas på listan]. Namnen är ordnade efter hur många röster de fick. Namnen på åtta ersättare har bekräftats: Lomov, Joffe, Stasova, Jakovleva, Dzjaparidze, Kiselev, Preobrazjenskij och Skrypnik.

Kongressen avslutades den 3 augusti. Nästa dag släpptes Kamenev ur fängelset. Därefter talade han regelbundet i sovjetinstitutionerna, men utövade också ett omisskännligt inflytande över partiets allmänna politik och över Stalin personligen. Trots att de båda i olika grad hade anpassat sig till den nya linjen var det inte lätt för dem att göra sig av med sina politiska vanor. Närhelst det var möjligt urvattnade Kamenev Lenins linje. Stalin hade inga invändningar mot detta; han höll sig endast ur vägen. En öppen konflikt blossade upp kring frågan om socialistkonferensen i Stockholm som de tyska socialdemokraterna hade tagit initiativet till. De ryska patrioterna och kompromissmakarna, benägna att gripa varje halmstrå, såg konferensen som en viktig möjlighet att "kämpa för fred". Men Lenin som hade anklagats för förbindelser med den tyska generalstaben gick bestämt emot deltagande i projektet som uppenbart bekostades av den tyska regeringen. Vid den centrala exekutivkommitténs möte den 6 augusti förespråkade Kamenev öppet ett deltagande på konferensen. Det föll inte ens Stalin in att försvara partilinjen i

Proletären (som var Pravdas namn då). Istället höll Stalin inne med publicerandet av Lenins skarpt formulerade artikel mot Kamenev. Den publicerades först efter tio dagar och då enbart på grund av författarens envetna begäran, som förstärktes av att han begärde stöd från andra centralkommittémedlemmar. Likafullt gick Stalin inte ens nu ut och försvarade Kamenev öppet.

Direkt efter att Kamenev släppts ut ur fängelset spred den demokratiska justitieministern ut ett rykte i pressen om att han hade vissa förbindelser med tsarens hemliga polis. Kamenev krävde en utredning. Centralkommittén utsåg Stalin att "diskutera med Gotz [en SR-ledare] om en kommission kring Kamenevs fall." Han hade tidigare fått liknande uppdrag: "att diskutera med mensjeviken Bogdanov om Kronstadtmatroserna", "att diskutera" med mensjeviken Anisimov om garantier för Lenins säkerhet. Eftersom han höll sig bakom kulisserna var Stalin mer lämpad än andra för all slags delikata uppdrag. Dessutom var centralkommittén säker på att Stalins opponenter inte skulle kunna bedra honom.

"Kontrarevolutionens reptilliknande väsande", skrev Stalin den 13 augusti om förtalet mot Kamenev, "hörns återigen starkare. Reaktionens motbjudande orm med sina gifttänder ska till att hugga. Den kommer att bita och slinka tillbaks till sin mörka håla..." och så vidare i "Tifliskameleontens" typiska stil. Men artikeln är intressant, inte bara stilistiskt. "Den skändliga hetsen, störtfloden av lögn och förtal, det skamlösa bedrägeriet, förfalskningen

och förvrängningen på lägsta nivå”, fortsatte författaren, ”har antagit en omfattning som aldrig skådats i historien... Till en början försökte de smutskasta de erfarna revolutionära kämparna som tyska spioner, och när det hade misslyckats vill de få dem till tsarens spioner. De försöker således brännmärka dem som ägnat hela sitt medvetna liv åt den revolutionära kampen mot tsarens regim som (...) tsaristiska skurkar... Den politiska innebörden i allt detta är uppenbar: kontrarevolutionens herrar har bestämt sig för att till vilket pris som helst oskadliggöra Kamenev och att utplåna honom som en av det revolutionära proletariats erkända ledare.” Det är synd att denna artikel inte fanns med i åklagare Vysjinskijs material under rättegången mot Kamenev 1936.

Den 30 augusti publicerade Stalin utan reservation en osignerad artikel av Zinovjev, *Vad som inte bör göras*, som uppenbarligen var direkt riktad mot förberedelserna för uppror. ”Det är nödvändigt att inse sanningen: i Petrograd är förutsättningarna gynnsamma för ett uppror i stil med Pariskommunen 1871.” Utan att nämna Zinovjev skrev Lenin den 3 september: ”Hänvisningen till kommunen är mycket ytlig och till och med enfaldig... Kommunen kunde inte direkt erbjuda folket allt det bolsjevikerna kan erbjuda när de utgör regeringen; nämligen jord till bönderna, omedelbara fredsförslag.” Detta angrepp mot Zinovjev slog tillbaka på tidningens redaktör. Men Stalin förblev tyst. Han var redo att anonymt stödja vilken högerpolemik som helst mot Lenin. Men han var försiktig nog att inte själv delta. Vid första tecken på fara klev han åt sidan.

Det finns praktiskt taget ingenting att säga om Stalins tidningsarbete under denna period. Han var huvudorganets redaktör, inte för att han var en boren skribent, utan för att han inte var någon talare och helt enkelt inte passade i några offentliga aktiviteter. Han skrev inte en enda anmärkningsvärd artikel; tog inte upp en enda ny fråga till diskussion; introducerade inte en enda paroll för allmän spridning. Hans kommentarer om händelseutvecklingen var opersonliga och föll strikt inom ramarna för partilinjens. Han var en partifunktionär som tilldelats en tidning, inte en revolutionär publicist.

Massrörelsens återuppvaknande och återkomsten av de centralkommittémedlemmar som tillfälligt varit avskurna från verksamheten, innebar naturligtvis att Stalin kastades ut från den ledande position han hade haft under julikongressen. Från och med denna tid arbetade han i det fördolda, okänd för massorna, obemärkt för fienden. 1924 publicerade kommissionen för partiets historia en omfattande krönika i flera band om revolutionen. De 422 sidorna i den fjärde volymen där augusti och september avhandlades dokumenterar alla tilldragelser, händelser, bråk, resolutioner, tal, artiklar som på något sätt var värda att lägga märke till. Sverdlov, vid tiden praktiskt taget okänd, nämndes tre gånger i volymen; Kamenev 46 gånger; jag själv, som satt i fängelse i augusti och början av september, 31 gånger; Lenin, som gått under jorden, 16 gånger; Zinovjev, som delade Lenins öde, 6 gånger; Stalin nämndes inte ens en gång. Stalin finns inte ens i namnregistret med ungefär 500 namn. Med andra ord, pressen lade under dessa två månader inte märke till något han gjorde eller ett enda tal han höll, och inte en enda av de mer eller mindre namnkunniga deltagarna i dessa dagars händelser nämnde någonsin hans namn.

Det är lyckligtvis möjligt att spåra Stalins roll i partiets liv, eller snarare i högkvarterets stab, mer eller mindre noggrant i centralkommitténs protokoll under sju månader (augusti 1917 till februari 1918), som bevarats om än i ofullständigt skick. Under de politiska ledarnas frånvaro bemyndigades Miljutin, Smilga, Glebov och andra figurer med ringa inflytande men bättre lämpade för offentliga framträdanden än Stalin att representera på olika konferenser och kongresser. Stalins namn nämns sällan i partibeslut. Uritskij, Sokolnikov och Stalin fick i uppdrag att organisera en kommitté för valen till den konstituerande församlingen. Samma trio fick i uppdrag att utarbeta ett utkast till en resolution om Stockholmskonferensen. Stalin skulle förhandla med ett tryckeri om att på nytt utge huvudorganet. Han fanns med i

ytterligare en kommitté för att utarbeta ett utkast till resolution, och så vidare. Efter julikongressen antogs Stalins motion om att organisera centralkommitténs arbete enligt ”strikt arbetsfördelning”. Denna motion var emellertid lättare att skriva än att verkställa: händelserna skulle under en tid fortsätta att trotsa och omintetgöra beslut. Den 2 september utsåg centralkommittén redaktioner för vecko- och månadstidskrifterna, och Stalin deltog i båda dessa. Den 6 september – efter det att jag släppts ut ur fängelset – ersattes Stalin och Rjazanov av Kamenev och mig i redaktionen för den teoretiska tidskriften. Men även detta beslut fanns bara i protokollen. I själva verket kom båda tidskrifterna bara ut med ett nummer var, och den verkliga redaktionen var helt annorlunda.

Den 5 oktober utsåg centralkommittén en kommitté för att förbereda ett förslag till partiprogram för den kommande partikongressen. Denna kommitté utgjordes av Lenin, Bucharin, jag själv, Kamenev, Sokolnikov och Kollontaj. Stalin ingick inte, inte för att någon var emot hans namn, utan helt enkelt för att ingen tänkte på honom när det gällde att utarbeta ett teoretiskt partidokument av största betydelse. Men programkommittén sammanträdde aldrig – inte en enda gång. Helt andra uppgifter stod på dagordningen. Partiet vann upproret och kom till makten utan ett färdigt program. Till och med i rena partiangelägenheter fanns det på grund av händelseförloppet inte alltid folk att avvara i enlighet med partihierarkins utsikter och planer. Centralkommittén utsåg redaktioner, utskott, grupper om tre, fem, eller sju personer, grupper som innan de kunde sammanträda omkullkastades av nya händelser, och alla glömde gårdagens beslut. Dessutom gömdes protokollen undan av säkerhetsskäl, och ingen hänvisade någonsin till dem.

Stalin var märkligt nog jämförelsevis ofta frånvarande. Han uteblev från sex av 24 centralkommittémöten under augusti, september och första veckan i oktober. Listor med deltagarna från de övriga sex sessionerna är inte tillgängliga. Denna bristande punktlighet är så mycket mer oförlätlig i Stalins fall, eftersom han inte tog del i arbetet i sovjeten och dess centrala exekutivkommitté och aldrig talade på offentliga möten. Själv fäste han uppenbarligen inte samma betydelse vid sin egen närvaro på centralkommitténs möten som nuförtiden tillskrivs honom. Vid ett flertal tillfällen kan hans frånvaro tveklöst förklaras med sårade känslor och irritation: närhelst han inte kan hävda sig är han benägen att sura och drömma om hämnd. Det är värt att notera protokollens ordning på centralkommittémedlemmarnas mötesnärvaro: 13 september: Trotskij, Kamenev, Stalin, Sverdlov, och andra; 15 september: Trotskij, Kamenev, Rykov, Nogin, Stalin, Sverdlov, och andra; 20 september: Trotskij, Uritskij, Bubnov, Bucharin, och andra (Stalin och Kamenev frånvarande); 21 september: Trotskij, Kamenev, Stalin, Sokolnikov, och andra; 23 september: Trotskij, Kamenev, Zinovjev, och så vidare (Stalin frånvarande). Namnens ordningsföljd var förstås inte reglerad och blev ibland överträdd. Ändå var det ingen tillfällighet, särskilt när vi beaktar att under den föregående perioden då Trotskij, Kamenev och Zinovjev var frånvarande så nämndes Stalin emellanåt först. Detta är förstås futtiga detaljer. Men det går inte att hitta något större med koppling till Stalin; dessutom speglar dessa futtiga detaljer partiets liv dag för dag och Stalins roll i detta.

Ju större rörelse, desto mindre är Stalins roll i den och desto svårare är det för honom att märkas bland centralkommitténs vanliga medlemmar. I oktober, den avgörande månaden detta avgörande år, var Stalin mindre synlig än någonsin. Den stympade centralkommittén, hans enda bas av värde, agerade inte självständigt under dessa månader. Dess beslut revs alltför ofta upp genom initiativ utifrån. På det hela taget kände sig partiapparaten aldrig på fast mark i det revolutionära kaoset. Ju bredare och djupare inflytande bolsjevismens paroller fick, desto svårare var det för kommittémännen att förstå rörelsen. Ju mer sovjeterna påverkades av partiet, desto mindre plats fann partiapparaten åt sig själv. Sådana är revolutionens paradoxer.

Många historiker, även ganska samvetsgranna sådana, överför till år 1917 villkor som klarnade först senare, när tidvattnet hade stannat inom vallarna, som om det var centralkommittén som ledde Petrogradsovjeten sedan denna blivit bolsjevikisk i början av september. Detta var i själva verket inte fallet. Protokollen visar ofelbart att med undantag av de plenarsessioner då Lenin, Zinovjev och jag deltog, spelade centralkommittén inte någon politisk roll i sovjeten. Den tog inte initiativet i en enda betydelsefull fråga. Många av centralkommitténs beslut under denna period hängde i luften när de kom i konflikt med sovjetens beslut. Sovjetens viktigaste resolutioner omvandlades till handling innan centralkommittén hann överväga dem. Först efter maktövertagandet, slutet på inbördeskriget och upprättandet av en stabil regim kunde centralkommittén bit för bit börja koncentrera ledningen för sovjetens aktiviteter i sina händer. Då kom Stalins tur.

Den 8 augusti inledde centralkommittén en kraftfull kampanj mot den regeringskonferens som Kerenskij sammankallat i Moskva, och som utnyttjades grovt i bourgeoisiens intresse. Konferensen inleddes den 12 augusti under trycket från Moskvaarbetarnas proteststrejk. Bolsjevikerna tilläts inte delta vid konferensen, och fann ett mer effektivt uttryck för sin makt. Bourgeoisien var rädd och rasande. Överbefälhavaren Kornilov som hade gett upp Riga till tyskarna den 21 inledde sin marsch mot Petrograd den 25, besluten att själv bli diktator. Kerenskij som hade bedragits i sina beräkningar om Kornilov förklarade att överbefälhavaren var "en fäderneslandets förrädare". Till och med i detta avgörande ögonblick, den 27 augusti, visade sig Stalin inte vid sovjetens centrala exekutivkommitté. Där framträdde Sokolnikov i bolsjevikernas namn. Han tillkännagav att bolsjevikerna var beredda att komma överens med sovjetmajoritetens organ om militära åtgärder. Mensjevikerna och SR tackade ja till erbjudandet med gnisslande tänder, eftersom soldaterna och arbetarna nu följde bolsjevikerna. Det snabba och oblodiga tillintetgörandet av Kornilovs myteri återgav sovjeterna all den makt de delvis tappat i juli. Bolsjevikerna väckte åter liv i parollen "All makt åt sovjeterna!"

I pressen föreslog Lenin en kompromiss med kompromissmakarna: låt sovjeterna ta makten och garantera fullständig propagandafrihet, så skulle bolsjevikerna verka helt inom sovjeternas lagliga ramar. Kompromissmakarna förkastade stridslystet en kompromiss med bolsjevikerna. De fortsatte att söka allierade högerut.

Kompromissmakarnas arroganta vägran stärkte bara bolsjevikerna. Precis som 1905 ledde stämningarna av skärpt klasskamp till att mensjevikernas övervikt från den första revolutionsvågen smälte samman. Men till skillnad från tendensen under den första revolutionen sammanföll bolsjevismens tillväxt nu med massrörelsens uppgång. Samma process antog en annan form i byarna: en vänsterflygel bröt sig loss från SR som dominerade bland bönderna, och denna vänster försökte gå i takt med bolsjevikerna. Garnisonerna i de stora städerna var så gott som helt på arbetarnas sida. "Bolsjevikerna arbetade verkligen hårt och oförtröttligt", återgav Suchanov, en vänstermensjevik. "De befann sig bland massorna vid svarven, dagligen, konstant... Massan levde och andades med bolsjevikerna. Den var i händerna på Lenins och Trotskijs parti." Den var i händerna på partiet, men inte i händerna på partiapparaten.

Den 31 augusti antog Petrogradsovjeten för första gången en politisk resolution från bolsjevikerna. Kompromissmakarna beslöt sig, i ett försök att inte ge vika, för ett nytt styrkeprov. Nio dagar senare ställdes frågan på sin spets i sovjeten. Det gamla presidiet och koalitionspolitiken fick 414 röster med 519 mot och 67 som avstod. Mensjevikerna och SR skördade frukterna av sina kompromisser med bourgeoisiens. Sovjeten hälsade borgarnas nya koalitionsregering med en resolution som jag, som dess nya ordförande, presenterade. "Den nya regeringen (...) kommer att gå till revolutionshistorien som inbördeskrigets regering... Den all-ryska sovjetkongressen kommer att organisera en alltigenom revolutionär regering."

Detta var en ren krigsförklaring mot kompromissmakarna som hade avfärdat vår ”kompromiss”.

Den så kallade demokratiska konferensen som sammankallats av sovjetens centrala exekutivkommitté, skenbart för att neutralisera regeringskonferensen men i praktiken för att sanktionera samma gamla ruttna koalition, öppnades i Petrograd den 14 september. Kompromissmakarna började bli utom sig av desperation. Några dagar tidigare hade Krupskaja åkt på en hemlig resa till Lenin i Finland. I en tågagn full av soldater talades inte alls om koalition utan om uppror. ”När jag berättade för Iljitj om soldaternas diskussion fick han ett eftertänksamt uttryck; senare, oavsett vad som diskuterades, satt detta uttryck kvar. Det var tydligt att han sade en sak och tänkte på något annat – upproret och hur detta skulle förberedas på bästa sätt.”

Samma dag som den demokratiska konferensen öppnade – (det enfaldigaste av alla demokratins pseudoparlament) – skrev Lenin sina berömda brev till partiets centralkommitté, Bolsjevikerna måste ta makten och Marxismen och upproret. Nu krävde han omedelbar handling: regementen och fabriker på krigsfot, arrestering av regeringen och den demokratiska konferensen, maktövertagande. Planen kunde självklart inte utföras samma dag; men den ledde in centralkommitténs tänkande och handlingar i nya banor. Kamenev insisterade på ett kategoriskt avvisande av Lenins förslag – som katastrofalt! Kamenev var rädd för att dessa brev skulle spridas i partiet förutom i centralkommittén, och samlade sex röster för att alla kopior skulle förstöras utom ett som skulle arkiveras. Stalin föreslog att ”skicka breven till de viktigaste partiorganisationerna och föreslå att de skulle diskuteras.” Den senaste versionen förklarar att syftet med Stalins förslag var ”att organisera det inflytande de lokala partikommittéerna hade på centralkommittén och att uppmana denna att genomföra Lenins förslag.” Om så vore skulle Stalin ha försvarat Lenins förslag och mot Kamenevs resolution ställt – sin egen! Men detta var inte alls hans uppsåt. De flesta kommittémännen i provinserna stod till höger om centralkommittén. Att skicka ut Lenins brev utan centralkommitténs stöd var liktydigt med att uttrycka sitt ogillande. Stalins förslag var tänkt att vinna tid för att vid en debatt säkra möjligheten att hävda att de lokala kommittéerna konstrade. Centralkommittén blev handlingsförlamad av vacklan. Frågan om Lenins brev sköts upp till nästa möte. Lenin väntade i vild otålighet på svar. Men Stalin visade sig inte ens vid nästa möte som samlades först fem dagar senare, och frågan om breven fanns inte ens med på dagordningen. Ju hetare atmosfär, desto kyligare Stalins manövrerande.

Den demokratiska konferensen beslöt att tillsammans med bourgeoisien organisera något som åtminstone liknade en representativ församling och Kerenskij lovade den konsultativ rätt. Hur bolsjevikerna skulle ställa sig till detta ”Republikens råd” eller förparlament blev direkt en avgörande taktisk fråga bland bolsjevikerna: skulle de delta, eller skulle de strunta i det på väg till upproret? Som centralkommitténs föredragande vid den kommande partifraktionerna på den demokratiska konferensen föreslog jag bojkott. Centralkommittén, som delades i två nästan lika stora delar i denna fråga (nio för bojkott, åtta mot), hänsköt beslutet till fraktionen. För att förklara de motsägande synpunkterna ”lades två rapporter fram: Trotskij och Rykovs.” ”Det fanns”, insisterade Stalin 1925, ”i själva verket fyra föredragande: två för bojkott av förparlamentet (Trotskij och Stalin) och två för deltagande (Kamenev och Nogin).” Detta stämmer nästan: när fraktionen bestämde att debatten skulle avslutas, beslöt man att tillåta Ytterligare en representant att tala för varje sida: Stalin för bojkottanhängarna och Kamenev (dock inte Nogin) för förespråkarna av deltagande. Rykov och Kamenev fick 77 röster, Stalin och jag 50. Nederlaget för bojkottaktiken berodde på provinsrepresentanterna som i många delar av landet först nyligen brutit med mensjevikerna.

Ytligt sett kan dessa skillnader verka vara av smärre betydelse. I själva verket gällde frågan ifall partiet skulle förbereda sig för att spela oppositionsrollen i en borgerlig republik eller

ställa sig uppgiften att ta makten. Stalin återkom senare till sin roll som föredragande på grund av den vikt denna episod har antagit i den officiella historieskrivningen. Den tillmötesgående redaktören lade på eget bevåg till att jag föreslog ”en medelväg”. I senare redigeringar har mitt namn helt strukits. Den nya historieboken förkunnar: ”Stalin gick bestämt emot deltagande i förparlamentet.” Men till protokollens vittnesbörd kommer också Lenins. ”Vi måste bojkotta förparlamentet”, skrev han den 23 september. ”Vi måste gå ut (...) till massorna. Vi måste ge dem en tydlig och korrekt paroll: sparka ut det bonapartistiska Kerenskijgänget och hans falska förparlament.” Så en fotnot: ”Trotskij var för bojkott. Bravo, kamrat Trotskij!” Men Kreml har givetvis officiellt beordrat eliminering av alla sådana synder ur den nya upplagan av Lenins samlade verk.

Den 7 oktober tågade bolsjevikfraktionen demonstrativt ut ur för-parlamentet. ”Vi appellerar till folket. All makt åt sovjeterna!” Detta var liktydigt med att uppmana till uppror. Samma dag bestämdes vid centralkommitténs möte att man skulle bilda en informationsbyrå för kampen mot kontrarevolutionen. Det medvetet diffusa namnet dolde en konkret uppgift: sondering och förberedelse för upproret. Sverdlov, Bubnov och jag utsågs till att organisera byrån. Med tanke på protokollets lakoniska karaktär och frånvaron av andra dokument måste författaren på denna punkt förlita sig på sitt eget minne. Stalin avböjde att delta i byrån, och föreslog istället Bubnov, en man med ringa auktoritet. Hans attityd var reserverad, eller t o m skeptisk, till hela idén. Han var för uppror. Men han trodde inte att arbetarna och soldaterna var redo för handling. Han levde isolerat inte bara från massorna, utan även från deras representanter i sovjeten, och nöjde sig med partiapparatusens förvridna intryck. Vad massorna anbelangade hade julierfarenheterna inte passerat utan spår. Det blinda trycket hade försvunnit och ersatts av försiktighet. Å andra sidan färgades förtroendet för bolsjevikerna redan av farhågor: kommer de att hålla vad de lovat? Bolsjevikernas agitatorer klagade ibland på att de blev en smula kyligt behandlade av massorna. I själva verket började massorna tröttna på att vänta, på obeslutsamhet, på enbart ord. Men inom apparaten beskrevs denna trötthet ofta som ”frånvaro av kampanda”. Därav den skepsis som fanns hos många kommittémän. Dessutom känner även den modigaste kylan i maggropen precis innan upproret. Detta erkänns sällan, men likafullt är det så. Stalin var själv i en tvetydig sinnesstämning. Han glömde aldrig april då hans visdom som ”praktiker” blev så grymt utskämd. Å andra sidan litade Stalin långt mer på apparaten än på massorna. Vid alla de viktigaste ögonblicken försäkrade han sig genom att rösta med Lenin. Men han visade inga initiativ till stöd för de resolutioner som antogs, avstod från att direkt gå till handling, skyddade reträttvägarna, sänkte humöret på andra och missade i slutänden oktoberrevolutionen eftersom han kom i otakt.

Det är sant att byrån för kamp mot kontrarevolutionen inget åstadkom, men det var inte massornas fel. Den 9 oktober hamnade Smolnij i en ny skarp konflikt med regeringen som hade utfärdat en order om att de revolutionära trupperna i staden skulle flyttas till fronten. Garnisonen drog sig ännu närmare sin beskyddare sovjeten. Förberedelserna för upproret erhöll genast en konkret grund. Gårdagens initiativtagare till byrån överförde hela sin uppmärksamhet till att bygga upp en militärstab i själva sovjeten. Det första steget togs just denna dag, den 9 oktober. Exekutivkommittén beslöt att upprätta den militärrevolutionära kommittén ”som motåtgärd mot försöken från generalstaben att leda de revolutionära trupperna ut ur Petrograd.” Så ledde alltså händelsernas egen logik, utan någon diskussion i centralkommittén, närmast oväntat till att upproret inleddes på sovjetens arena och att man där började rekrytera dess generalstab, vilket var mycket effektivare än byrån från den 7 oktober.

Centralkommitténs nästa möte, där Lenin deltog iförd peruk, ägde rum den 10 oktober. Det fick historisk betydelse. Den springande punkten i diskussionen var Lenins motion som förordade ett väpnat uppror som den akuta praktiska uppgiften. Svårigheten låg, även för upprorets mest övertygade anhängare, i frågan om tidpunkten. Så långt tillbaks som under den

demokratiska konferensen hade kompromissmakarnas centrala exekutivkommitté under påtryckningar från bolsjevikerna fastslagit den 20 oktober som datum för sovjetkongressen. Nu var det helt säkert att bolsjevikerna skulle få majoritet på denna kongress. Åtminstone i Petrograd var det nödvändigt att upproret skulle ske innan den 20 oktober; annars skulle kongressen inte kunna ta över regeringsmakten och den skulle riskera att skingras. Det bestämdes vid centralkommittémötet, utan att det skrevs ned på papper, att upproret skulle inledas i Petrograd omkring den 15:e. Det fanns alltså ungefär fem dagar kvar för förberedelser. Alla kände att detta inte räckte. Men partiet var fånge hos det datum det självt vid ett annat tillfälle påtvingat kompromissmakarna. Mitt tillkännagivande att exekutivkommittén hade beslutat att på egen hand upprätta en militärstab gjorde inget större intryck eftersom det var mer en fråga om planer än fakta. Allas uppmärksamhet koncentrerades på polemiken mot Zinovjev och Kamenev som resolut argumenterade mot upproret. Det verkar som om Stalin antingen inte talade alls vid mötet eller höll sig till någon kort anmärkning. I vilket fall som helst finns det inga spår i protokollen av något han kunde ha sagt. Motionen antogs med tio röster mot två. Men alla som deltog på mötet hade farhågor kring datumet.

Mot slutet av mötet som höll på till långt efter midnatt, beslutades på Dzerzjinskijs tämligen oplanerade initiativ att man skulle ”upprätta en byrå för den politiska ledningen av upproret bestående av Lenin, Zinovjev, Kamenev, Trotskij, Stalin, Sokolnikov och Bubnov.” Detta viktiga beslut ledde dock ingenstans: Lenin och Zinovjev förblev i underjorden, Zinovjev och Kamenev blev oförsonliga motståndare till beslutet från den 10 oktober. ”Byrån för den politiska ledningen av upproret” samlades inte en enda gång. Enbart dess namn har bevarats i en efterskrift i bläck i det osammanhängande protokollet som skrevs med blyerts. Under förkortningen ”de sju” kom denna spökbyrå in i den officiella historievetenskapen.

Arbetet med att organisera sovjetens militärrevolutionära kommitté fortsatte. Sovjetdemokratis tröga maskineri gjorde det omöjligt att spurta. Men det var knappt med tid kvar till kongressen. Lenin befarade, inte utan anledning, att det hela skulle försenas. På hans begäran sammankallades ett andra centralkommittémöte den 16 oktober, där de viktigaste organisatörerna i Petrograd fanns med. Zinovjev och Kamenev höll fast vid sin opposition. Formellt var deras ställning starkare än någonsin: sex dagar hade gått och upproret hade inte börjat. Zinovjev krävde att beslutet skulle skjutas upp tills sovjetkongressen samlades för att ”konferera” med delegaterna från provinserna: innerst inne hoppades han på deras stöd. Känsloerna svallade högt under debatten. För första gången deltog Stalin i denna diskussion. ”Lämplighet är det som måste avgöra när det är dags för upproret”, sade han, ”Endast detta är andemeningen med resolutionen. Kamenevs och Zinovjevs förslag leder objektivt till en möjlighet för kontrarevolutionen att organisera sig; om vi fortsätter att backa kommer revolutionen att gå förlorad. Varför skulle vi inte själva bestämma datum och omständigheter så att vi inte ger kontrarevolutionen en möjlighet att organisera sig?” Han försvarade partiets abstrakta rätt att välja tidpunkten för attack – när problemet var att fastställa ett bestämt datum. Om den bolsjevikdominerade sovjetkongressen visat sig oförmögen att ta makten där och då så hade det komprometterat parollen ”All makt åt sovjeterna!” genom att göra den till en tom fras. Zinovjev insisterade: ”Vi måste ärligt erkänna att vi inte kommer att försöka oss på ett uppror under de kommande fem dagarna.” Kamenev drev samma linje. Stalin tog inte direkt upp denna fråga; istället avslutade han med de förvånande orden: ”Petrogradsovjeten har redan slagit in på upprorets väg genom att vägra gå med på att trupperna flyttas.” Han upprepade helt enkelt den formulering, utan att det hade något att göra med hans eget abstrakta tal, som nyss hade förespråkats av ledarna i den militärrevolutionära kommittén. Men vad betydde egentligen ”har redan slagit in på upprorets väg”? Var det fråga om dagar eller veckor? Stalin avstod försiktigt från att precisera sig. Han visste inte själv vad han tyckte om situationen.

Resolutionen från den 10 oktober antogs med en majoritet på 20 mot två där tre avstod. Ingen hade dock besvarat den avgörande frågan ifall beslutet att upproret i Petrograd måste ske före den 20 oktober fortfarande gällde. Det var svårt att få svar på detta. Politiskt var inställningen att genomföra upproret innan kongressen fullständigt korrekt. Men det återstod för lite tid för att kunna genomföra det. Mötet den 16 oktober lyckades inte lösa denna motsättning. Men plötsligt kom kompromissmakarna till vår räddning: nästa dag beslöt de av egna skäl att skjuta fram kongressen, som de helst inte velat genomföra över huvud taget, till den 25 oktober. Bolsjevikerna mottog detta oväntade besked med en öppen protest, men i hemlighet med tacksamhet. Fem extra dagar löste den militärrevolutionära kommitténs svårigheter helt och hållet.

I centralkommitténs protokoll och Pravdas nummer under veckorna före upproret kan vi tydligt nog spåra Stalins politiska karriär mot bakgrund av upproret. Precis som han före kriget formellt anslöt sig till Lenin samtidigt som han försökte få försoningsmakarnas stöd mot emigranten som ”klättrade på väggarna”, var han nu på samma sida som centralkommitténs officiella majoritet medan han samtidigt stödde högeroppositionen. Som vanligt handlade han försiktigt; händelserna och konflikternas skärpa tvingade honom emellertid från tid till annan att gå längre än han hade önskat.

Den 11 oktober publicerade Zinovjev och Kamenev ett brev mot upproret i Maxim Gorkijs tidning. Bland partiets ledare blev läget nu extremt akut. Lenin rasade och kokade av ilska i sitt gömställe. För att kunna uttrycka sina åsikter om upproret fritt avgick Kamenev ur centralkommittén. Frågan diskuterades vid mötet den 20 oktober. Sverdlov offentliggjorde Lenins brev som skarpt kritiserade Kamenev och Zinovjev som strejkbrytare och krävde att de skulle uteslutas ur partiet. Krisen blev oväntat komplicerad på grund av att Pravda samma morgon publicerade ett uttalande från redaktionen till Kamenevs och Zinovjevs försvar: ”Den skarpa tonen i kamrat Lenins artikel ändrar inte det faktum att vi stort delar hans åsikter.” Partiets huvudorgan såg det lämpligt att kritisera den ”skarpa tonen” i Lenins protest snarare än två centralkommittémedlemmars offentliga ställningstagande mot partibeslutet om upproret och uttryckte dessutom sin enighet med Zinovjev och Kamenev ”i grundläggande frågor”. Som om det i detta ögonblick fanns något mer grundläggande än frågan om upproret! Centralkommitténs medlemmar gnuggade sina ögon i häpnad.

Stalins enda allierade i redaktionen var Sokolnikov, den framtida sovjetdiplomaten och följaktligen offer för ”utrensningarna”. Sokolnikov förklarade dock att han inte haft något att göra med den redaktionella tillrättavisningen av Lenin och att han ansåg den vara felaktig. Det var alltså Stalin själv – i opposition mot centralkommittén och sin egen redaktionskollega – som stödde Kamenev och Zinovjev så sent som fyra dagar innan upproret. Centralkommittén var återhållsam bara av oro för att krisen skulle förvärras.

I fortsatt manövrerande mellan förespråkarna och motståndarna till upproret gick Stalin ut öppet mot att acceptera Kamenevs avgång, med argumentet att ”hela vår situation är motsägelsefull.” Kamenevs avgång accepterades med fem röster mot Stalins och två andras. En resolution antogs med sex röster, återigen mot Stalin, där Kamenev och Zinovjev förbjöds att kämpa mot centralkommittén. I protokollet står att: ”Stalin deklarerade att han skulle lämna redaktionen.” I hans fall betydde det att han skulle överge den enda post han klarade av under revolutionära omständigheter. Men centralkommittén accepterade inte Stalins avgång, och förhindrade på detta sätt att ytterligare en spricka seglade upp.

Stalins uppförande kan synas oförklarligt i ljuset av den legend som har skapats kring honom; men i själva verket är det helt i linje med hans inre karaktär. Misstro mot massorna och misstänksam försiktighet tvingar honom att i tider av historiska beslut backa in i skuggan, bida sin tid, och om möjligt försäkra sig om möjligheten att komma och gå. Hans försvar av

Zinovjev och Kamenev motiverades givetvis inte av sentimentala skäl. I april hade Stalin ändrat sin offentliga hållning men inte sin mentala karaktär. Trots att han röstade med Lenin stod han i sitt inre mycket närmare Kamenev. Dessutom var han missnöjd med sin egen roll och därför benägen att ansluta sig till andra missnöjda, även om han politiskt inte var helt överens med dem.

Hela veckan före upproret manövrerade Stalin mellan Lenin, Sverdlov och mig å ena sidan, och Kamenev och Zinovjev å andra. På centralkommitténs möte den 21 oktober räddade han den nyligen rubbade balansen genom att föreslå att Lenin skulle utses att förbereda teserna till den kommande sovjetkongressen och att jag skulle utses att förbereda den politiska rapporten. Båda dessa motioner antogs enhälligt. Om det hade funnits den minsta oenighet mellan mig och centralkommittén – en tidningsanka som uppfanns flera år senare – skulle då centralkommittén på Stalins initiativ ha anförtrott mig med den viktigaste rapporten vid det mest avgörande tillfället? Genom att på detta sätt ha sökt fred med vänstern återgick Stalin till skuggorna och avvaktade.

En levnadstecknare kan hur gärna han än vill inte säga något om Stalins deltagande i oktoberrevolutionen. Han nämns ingenstans – varken i dokument eller i talrika memoarer. För att på något sätt fylla denna lucka antyder den officiella historieskrivningen hans deltagande i upproret genom att koppla upproret till ett mystiskt ”particentrum” som påstås ha förberett detta. Ingen berättar dock om detta ”centrums” aktiviteter, tid och plats för dess möten eller med vilka medel det ledde upproret. Och inte att undra på: det fanns aldrig något sådant ”centrum”. Men beskrivningen av denna legend är anmärkningsvärd.

Vid centralkommitténs möte den 16 oktober med några av de ledande partiorganisatörerna i Petrograd bestämdes att organisera ”ett militärt revolutionärt centrum” bestående av fem centralkommittémedlemmar. ”Detta centrum”, står det i resolutionen som skrevs ihop i all hast av Lenin i ett hörn av salen, ”kommer att bli en del av den revolutionära sovjetkommittén.” Detta ”centrum” var alltså i beslutets direkta mening inte avsett att självständigt leda upproret utan att komplettera sovjetens stab. Liksom många andra improvisationer under dessa febriga dagar drabbades denna idé av ödet att aldrig förverkligas. Under de timmar när centralkommittén, i min frånvaro, organiserade ett nytt ”centrum” på en papperslapp lanserade Petrogradsovjeten under mitt ordförandeskap den militärrevolutionära kommittén, som från första början hade full kontroll över alla förberedelser för upproret. Sverdlov, vars namn stod först (inte Stalins som det falskeligen står i nutida sovjetiska skrifter) på listan av medlemmarna i detta ”centrum”, arbetade både före och efter resolutionen från den 16 oktober tätt tillsammans med ordföranden för den militärrevolutionära kommittén. Tre andra medlemmar i ”centrumet”, Uritskij, Dzerzjinskij och Bubnov, drogs in i den militärrevolutionära kommitténs arbete, var och en individuellt, så sent som den 24 oktober, som om resolutionen från den 16 oktober aldrig hade antagits. Vad Stalin anbelangar lät han envist bli att ansluta sig till vare sig Petrogradsovjetens exekutivkommitté eller den militärrevolutionära kommittén, och deltog inte vid ett enda av dess möten, i linje med hela sitt uppförandemönster under denna period. Alla dessa omständigheter framgår tydligt i offentliga protokoll.

Vid centralkommittémötet den 20 oktober skulle det ”centrum” som upprättats fyra dagar tidigare lägga fram en rapport om sitt arbete eller åtminstone nämna att det hade börjat arbeta. Det var bara fem dagar kvar till sovjetkongressen, och upproret var tänkt att ske före kongressen öppnades. Stalin var för upptagen. Till försvar av Zinovjev och Kamenev meddelade han vid just detta möte att han skulle avgå ur Pravdas redaktion. Men ingen av de andra medlemmarna i ”centrumet” som var närvarande vid mötet – Sverdlov, Dzerzjinskij och Uritskij – brydde sig om att ens nämna det. Protokollet från den 16 oktober hade uppenbarligen gömts undan för att dölja alla spår av Lenins ”olagliga” deltagande, och under de kommande fyra dramatiska dagarna var det lätt att glömma ”centrumet”. Den militär-

revolutionära kommitténs intensiva aktivitet gjorde att behovet av en kompletterande institution försvann.

Vid nästa möte, den 21 oktober, då Stalin, Dzerzjinskij och Sverdlov var närvarande, gavs inte heller någon rapport om "centrumet". Det nämndes inte ens. Centralkommittén fortsatte som om den aldrig hade antagit en resolution om ett "centrum". Av en händelse var det vid detta möte som det beslutades att ytterligare tio framstående centralkommittémedlemmar, däribland Stalin, skulle sättas in i Petrogradsovjetens exekutivkommitté för att förbättra dess aktivitet. Men detta var ytterligare en resolution som stannade på papper.

Förberedelserna för upproret fortsatte, men genom en helt annan kanal. Den verkliga herren över huvudstadens garnison, den militärrevolutionära kommittén, försökte finna en förevändning för att öppet bryta med regeringen. Denna förevändning gavs den 22 oktober av den officer som hade befälet över distriktets trupper när han vägrade låta kommitténs kommissarier kontrollera hans stab. Vi var tvungna att smida medan järnet var varmt. Den militärrevolutionära kommitténs byrå, där Sverdlov och jag deltog, beslöt att betrakta brytningen med garnisonens stab som ett fullbordat faktum och att gå till offensiv. Stalin var inte med på denna konferens. Det var ingen som tänkte på att tillkalla honom. När det var dags att bränna alla broar nämnde ingen det så kallade "centrumet".

Det centralkommittémöte som direkt satte igång upproret hölls i Smolnij, som nu förvandlats till en fästning, morgonen den 24 oktober. Alldeles i början antogs en motion av Kamenev: "Ingen av centralkommitténs medlemmar får avvika från Smolnij idag utan särskilt tillstånd." På dagordningen stod den militärrevolutionära kommitténs rapport. I det ögonblick när upproret inleddes nämndes inte det så kallade "centrumet". I protokollet står det: "Trotskij föreslog att två av centralkommitténs medlemmar skulle ställas till den militärrevolutionära kommitténs förfogande för att upprätthålla kontakten med post- och telegrafarbetarna och järnvägsarbetarna; en tredje skulle hålla ett öga på den provisoriska regeringen." Dzerzjinskij tilldelades post- och telegrafarbetarna, Bubnov järnvägsarbetarna. Sverdlov fick i uppdrag att hålla ett vakande öga på den provisoriska regeringen. Vidare: "Trotskij föreslog att en reservstab skulle upprättas i Peter Paulfästningen och att en av centralkommitténs medlemmar skulle få i uppdrag att vara där. Beslut: 'Sverdlov avdelad att hålla konstant kontakt med fästningen'". Tre av "centrumets" medlemmar ställdes alltså för första gången till den militärrevolutionära kommitténs förfogande. Detta hade givetvis inte varit nödvändigt om "centrumet" hade existerat och varit upptaget med att förbereda upproret. I protokollet sägs att en fjärde av "centrumets" medlemmar, Uritskij, kom med några praktiska förslag. Men var fanns den femte medlemmen, Stalin?

Mest förvånande i allt detta är det faktum att Stalin inte ens var närvarande vid detta avgörande möte. Centralkommitténs medlemmar förpliktade sig att inte lämna Smolnij. Men Stalin dök överhuvud taget inte upp. Detta är obestridligt bevisat i protokollen som publicerades 1929. Stalin förklarade aldrig sin frånvaro, varken muntligt eller skriftligt. Ingen gjorde någon affär av det, antagligen för att inte förorsaka onödiga bekymmer. Alla de viktigaste besluten om ledningen av upproret togs utan Stalin, utan att han ens deltog indirekt. När rollerna skulle delas ut till de olika aktörerna i detta drama nämnde ingen Stalin eller föreslog någon slags uppgift åt honom. Han lät helt enkelt bli att vara med i spelet. Styrde han sitt "centrum" från ett hemligt gömställe? Men alla andra medlemmar i "centrumet" befann sig kontinuerligt i Smolnij.

När upproret redan hade inletts vädjade Lenin, som var på bristningsgränsen av otålighet i sin isolering, till distriktets ledare: "Kamrater! Jag skriver dessa rader på kvällen den 24:e... Jag försäkrar er av all min kraft att allt nu hänger på en tråd, att vi står inför frågor som inte kan avgöras i konferenser eller kongresser (inte ens sovjetkongresser), utan enbart av de

beväpnade massornas kamp... ” Det framgår helt klart i detta brev att Lenin inte visste någonting om den militärrevolutionära kommitténs offensiv förrän på kvällen den 24 oktober. Kontakten med Lenin upprätthölls huvudsakligen via Stalin, eftersom han var en av dem som polisen inte brydde sig det minsta om. Den oundvikliga slutsatsen är att Stalin, som inte kom till centralkommitténs möte den morgonen och som uteblev från Smolnij hela den dagen, inte förrän tämligen sent den kvällen visste om att upproret redan hade inletts och var i full gång. Det var inte det att han var feg. Det finns ingen grund för att anklaga Stalin för feighet. Han var helt enkelt politiskt avvaktande. Den försiktige intrigmakaren föredrog att stå på sidlinjen i det avgörande ögonblicket. Han väntade på att få se hur upproret artade sig innan han skulle ta ställning. I händelse av misslyckande skulle han kunna säga till Lenin, mig och alla våra anhängare: ”Alltihop är ert fel!” Man måste återskapa den glödheta stämningen från dessa dagar för att efter förtjänst fullt ut förstå mannens kyliga kurage eller om man så vill, hans lömskhet.

Nej, Stalin ledde inte upproret – vare sig personligen eller genom något slags ”centrum”. I de protokoll, minnen, otaliga dokument, uppslagsverk och historiska böcker som publicerades medan Lenin levde, och även senare, nämndes aldrig detta ”centrum” och Stalin omnämndes aldrig av någon varken som ledare eller som på något annat sätt framträdande i upproret. Partiets minne gick honom förbi. Det var först 1924 som kommittén för partiets historia, under insamling av all slags information, grävde upp anteckningarna från mötet den 16 oktober med resolutionen att upprätta ett ”centrum”. Kampen mot vänsteroppositionen och mot mig personligen som då rasade förutsatte en ny version av partiets och revolutionens historia. Jag minns att Serebrjakov, som hade vänner och kontakter överallt, en gång sade att man i Stalins sekretariat gladdes mycket över upptäckten av ”centrumet”.

”Vilken betydelse kan det ha?” frågade jag förvånat.

”De kommer att sno ihop något kring den tråden”, svarade den sluge Serebrjakov.

Ändå ledde frågan om ”centrumet” då inte längre än till ett nytryck av protokollet och vaga hänvisningar till det. Händelserna 1917 var fortfarande för färska i allas minne. Deltagarna i revolutionen hade ännu inte likviderats. Dzerzjinskij och Bubnov, som satts upp som medlemmar i ”centrumet”, levde fortfarande. Dzerzjinskij var förstas av ren fraktionsfanatism beredd att gå med på att tillskriva Stalin bedrifter som denne inte hade äran av; men han kunde inte tillskriva sig själv sådana bedrifter: det var utom hans makt. Dzerzjinskij dog i sinom tid. En av orsakerna till Bubnovs fall och likvidering var tveklöst att han vägrade att vittna falskt. Ingen annan mindes någonting om ”centrumets” existens. Protokollets spöke fortsatte att leva ett protokollets liv – utan kött eller ben, utan öron eller ögon.

Det kunde dock omvandlas till kärnan i en ny version av oktoberrevolutionen. Redan 1925 sade Stalin, ”Det är märkligt att kamrat Trotskij, upprorets ‘inspiratör’, huvudfigur’, och ‘enda ledare’ inte var medlem av det centrum som i praktiken var det som fick i uppdrag att leda upproret. Hur är det möjligt att få ihop detta med den nuvarande uppfattningen om kamrat Trotskij:s särskilda roll?” Argumentet var uppenbarligen ologiskt: enligt den direkta betydelsen i resolutionen skulle ”centrumet” bli en del av den militärrevolutionära kommittén som jag var ordförande för. Stalin visade tydligt sin avsikt att kring detta protokoll ”sno ihop” en ny historieskrivning av upproret. Men det han inte kunde förklara var ursprunget till ”den nuvarande uppfattningen om Trotskij:s roll”. Det kan dock vara värt att beakta.

Följande ryms under mitt namn i noterna till första upplagan av Lenins samlade verk: ”Valdes till ordförande efter det att Petersburgsovjeten gått över i bolsjevikernas händer och som sådan organiserade han och ledde upproret den 25 oktober”. ”Legenden” fann alltså sin plats i Lenins verk så länge författaren levde. Fram till 1925 tänkte ingen på att ifrågasätta detta. Dessutom hyllade Stalin själv en gång denna ”nuvarande uppfattning.” I den första

jubileumsartikeln 1918 skrev han: ”Allt arbete med praktisk organisering av upproret utfördes under direkt ledning av ordföranden för Petersburgsovjeten, kamrat Trotskij. Det kan sägas med säkerhet att för garnisonens snabba ställningstagande på sovjetens sida och det djärva utförandet av arbetet i den militärrevolutionära kommittén, har partiet huvudsakligen och framförallt att tacka kamrat Trotskij. Kamraterna Antonov och Podvojskij var kamrat Trotskij's främsta medhjälpare.” Idag låter dessa ord som ett överdrivet lovprisande. Det författaren i själva verket hade i bakhuvudet var att påminna partiet om att under upprorsdagarna så fanns förutom Trotskij även centralkommittén som Stalin var medlem av. Men eftersom Stalin var tvungen att ge sken av åtminstone något slags objektivitet kunde han 1918 inte undvika att säga det han sade. I vilket fall som helst tillskrev han på sovjetregeringens första årsdag ”det praktiska organiseringen av upproret” till Trotskij. Vilken roll hade då det mystiska ”centrumet”? Stalin nämnde det inte ens; det var ännu sex år kvar till upptäckten av protokollen från den 16 oktober.

1920 framställde Stalin, utan att nämna Trotskij, Lenin som författaren till den plan för upproret som förkastades av centralkommittén. Detta upprepades 1922, men då med Lenin utbytt mot ”en del av kamraterna” och med försiktiga antydningar om att han (Stalin) skulle haft något att göra med att rädda upproret från den felaktiga planen. Ytterligare två år gick, och då verkade det som om Trotskij var den som illvilligt hade upfunnit tidningsankan om Lenins felaktiga plan; det var till och med Trotskij som själv hade föreslagit den felaktiga planen som lyckligtvis förkastades av centralkommittén. Till slut beskrivs Trotskij i partiets ”historiebok” som publicerades 1938 som en rabiat motståndare till oktoberrevolutionen, som i själva verket hade utförts av Stalin. Samtidigt med detta mobiliserades alla konster: lyrik, målning, teater och film upptäckte plötsligt den starka längtan att ge livskraft åt det mytiska ”centrumet”, även om de mest ihärdiga historikerna inte kunde hitta några spår av det ens med förstoringsglas. Idag framträder Stalin som oktoberrevolutionens ledare på världens filmdukar, för att inte nämna i Kominterns alster.

Historiens fakta gjordes om på samma sätt, även om det inte alltid var så flagrant, med alla de gamla bolsjevikerna, om och om igen, beroende på de växlande politiska kombinationerna. 1917 försvarade Stalin Zinovjev och Kamenev i ett försök att använda dem mot Lenin och mig, och som en förberedelse för hans kommande ”triumvirat”. 1924, när ”triumviratet” kontrollerade den politiska apparaten, hävdade Stalin i pressen att meningsskiljaktigheterna mellan honom och Zinovjev och Kamenev före oktober hade varit av en flyktig och sekundär karaktär. ”Skillnaderna höll bara i sig några dagar på grund av, och bara på grund av att Zinovjev och Kamenev var leninister, bolsjevikar.” Efter det att ”triumviratet” fallit sönder utgjorde Zinovjevs och Kamenevs uppträdande 1917 under flera år den huvudsakliga anledningen att fördöma dem som ”bourgeoisens agenter”, och slutligen togs detta med i det fatala åtal som förde dem inför exekutionsplutonerna.

Man kan inte annat än stanna upp i ren förvåning inför den kyliga, lugna och samtidigt grymma envisheten för att uppnå ett undantagslöst personligt mål. Precis som den unge Koba en gång i Batumi envetet underminerat de medlemmar i Tifliskommittén som var överlägsna honom själv; precis som han i fängelset eggat tölpar mot sina rivaler, så konspirerade han oförtröttligen även nu i Petrograd mot människor och omständigheter för att trycka undan, smutskasta, svärta ner, förringa vem som helst på något sätt förmörkade livet för honom eller kom i vägen för hans ärelystnad.

Oktoberrevolutionen har naturligtvis som källan för den nya regimen intagit en central ställning i de nu styrande kretsarnas ideologi. Hur gick den till? Vilka stod i ledningen centralt och lokalt? Stalin behövde nästan 20 år för att tvinga på landet ett historiskt panorama, där han bytte ut upprorets faktiska organisatörer och tillskrev dem rollen som revolutionens förrädare. Det vore fel att tro att han från början hade en färdig plan för personlig upphöjelse.

Extrema historiska omständigheter försåg hans ärelystnad med en kraft som till och med överraskade honom själv. På sätt och vis förblev han hela tiden konsekvent: oberoende av alla andra överväganden använde han varje konkret situation för att stärka sin egen position på bekostnad av sina kamrater – steg för steg, sten för sten, tålmodigt, utan lidelse, men också utan nåd! Det är i detta oavbrutna intrigmakeri, i att försiktigt portionera sanning och lögn, i den organiska rytmen i hans falsarier som Stalin bäst kan förstås som person och som ledaren för ett nytt privilegierat skikt som måste hitta på nya beskrivningar av sig själva.

Efter att ha fått en dålig start i mars, som inte förbättrades i april, stannade Stalin bakom kulisserna under hela revolutionsåret. Han hade aldrig någon direkt anknytning till massorna och han kände sig aldrig ansvarig för revolutionens öde. I vissa ögonblick var han chef för staben, aldrig överbefälhavare. Eftersom han föredrog att hålla sig för sig själv och ta det lugnt väntade han på andras initiativ, lärde sig deras svagheter och misstag, och släpade själv efter utvecklingen. Han behövde ett visst mått av stabila relationer och mycket tid till sitt eget förfogande för att lyckas. Revolutionen berövade honom bådadera.

Eftersom han aldrig var tvungen att analysera revolutionens problem under den mentala press som bara kan orsakas av en omedelbar ansvarskänsla fick Stalin aldrig någon närmare förståelse för oktoberrevolutionens inneboende logik. Det är därför hans minnen är så empiriska, splittrade och osammanhängande, hans senare dagars bedömningar av upprorets strategi så motsägelsefulla, hans misstag i så många senare revolutioner (Tyskland, Kina, Spanien) så monstruösa. Revolution är verkligen inte det rätta elementet för denne före detta ”yrkesrevolutionär”.

Trots detta var 1917 ett avgörande stadium i framväxten av den framtida diktatorn. Han sade själv senare att i Tiflis var han skolpojke, i Baku blev han lärling, i Petrograd blev han yrkesman. Efter fyra år av politisk och intellektuell vinterdvala i Sibirien, där han sänkte sig ner till vänstermensjevnikisk nivå, hade revolutionsåret, under vilket han stod under Lenins direkta ledning, i cirkeln av högt kvalificerade kamrater, en oerhörd betydelse i hans politiska utveckling. För första gången hade han möjlighet att lära sig mycket som hittills varit utom räckhåll för honom. Han lyssnade och observerade illvilligt, men skärpt och vaket. Det politiska livets kärna var frågan om makt. Den provisoriska regeringen, stödd av mensjevikerna och populisterna, gårdagens kamrater i det underjordiska arbetet, i fängelse och förvisning, gjorde det möjligt för honom att ta en närmare titt i det laboratorium där, som alla vet, det inte är gudar som polerar krukorna. Det ouppnåeliga avstånd, som under tsarens tid avskilde de underjordiska revolutionärerna från regeringen, krympte till intet. Regeringen blev till något nära, ett välkänt begrepp. Koba slängde av sig mycket av sin provinsialism, om ej i vanor och seder, så åtminstone i sitt politiska tänkande. Han kände – intensivt, förbittrat – vad han saknade som individ, men samtidigt kände han makten hos en tätt sammansvetsad samling av begåvade och erfarna revolutionärer som var redo att kämpa till det bittra slutet. Han blev en erkänd medlem av partiets högsta ledning som massorna bar fram till makten. Han upphörde att vara Koba. Han blev definitivt Stalin.

Ordförklaringar

CM står för den amerikanske översättaren Charles Malamuth. Rb står för Rättviseböcker.

Andra internationalen Internationell socialistisk sammanslutning av socialdemokratiska partier bildad i Paris 1889. Internationalen stod från början på en marxistisk grund med tyska SPD som det ledande partiet. Från slutet av 1890-talet fram till första världskriget ägde en gradvis övergång till reformismen rum. Men medan internationalen fortfarande i ord var marxistisk anpassade sig särskilt SPD:s ledning till det kapitalistiska systemet och parlamentarismen. Kulmen på denna process var när alla internationalens partier utom det ryska (bolsjevikerna) och det serbiska aktivt stödde det egna landets militärer vid första världskrigets utbrott 1914. Lenin drog av detta slutsatsen att en ny tredje international måste byggas. Den Kommunistiska internationalen bildades 1919. Rb.

Aprilteserna Lenins syn på revolutionens uppgifter när han återkom till Ryssland i april 1917. Han vann efter debatter majoritet inom bolsjevikerna för att bryta med den tidigare samarbetslinjen gentemot mensjevikerna och den provisoriska regeringen. Aprilteserna betydde att 'tålmodigt förklara' för att vinna majoritet för ett andra uppror, där arbetarna genom sovjeterna skulle ta makten. Rb.

Atavism Uppträdande eller arv av egenskap från långt tidigare släktled. Augiasstall Ytterst vanvårdad inrättning, ur sagan om kung Augias. Augustiblocket Kortlivad samling 1912 av alla andra riktningar inom den ryska socialdemokratien mot bolsjevikerna: Bund, gruppen kring tidningen Vperjod, mensjevikerna och Trotskijs anhängare. Rb.

Belletristisk Skönlitterär. Ur franskans 'belle litterature'.

Blodiga söndagen Den 22 januari 1905 (8 januari enligt den dåvarande ryska almanackan) går till den ryska historien som den "Blodiga söndagen". Ett tåg av lojala och obehäpnade arbetare från Petersburg ledda av prästen Gapon möttes med gevärssalvor när de kom för att överlämna en skrivelse till tsar Nikolaus II. Hundratals dödades. Mer än någon annan enskild händelse undergrävde denna den genomsnittlige ryssens tro på "lille fars" goda vilja och fick horder av arbetare att ansluta sig till de revolutionära partierna. Denna dag kom att markera inledningen på Rysslands första revolutionära år – 1905. CM.

Bolsjevikerna Majoritetsflygel i ryska socialdemokratien från 1903. Leddes från starten av Lenin. Eget parti 1912. Bröt vid första världskrigets start 1914 med de s-partier som stödde sina respektive länder i kriget. Vann under loppet av 1917 överväldigande stöd inom arbetarklassen. Ledde arbetarnas maktövertagande i Ryssland i oktober 1917. Bytte 1918 namn till kommunistpartiet. Bildade Kommunistiska internationalen (Komintern) 1919, för internationell socialism. Dess lära kallas också leninism. Rb.

Bourgeoisie Borgarklassen, kapitalistklassen, borgerligheten. Populär benämning borgarna. Den klass som tog makten i de borgerliga revolutionerna som t ex den franska 1789-1815. På grund av Rysslands sena utveckling genomförde den ryska bourgeoisien aldrig någon motsvarande revolution. I det kapitalistiska samhället, som dagens Sverige, utgör borgarklassen en liten minoritet. Den behåller sin roll som härskande klass därför att den äger produktionsmedlen och lever på arbetarnas arbete. Dess klassintressen dominerar staten och genomsyrar samhället under kapitalismen. Rb.

Bund Judisk arbetarorganisation som ingick i det ryska socialdemokratiska partiet. Tillhörde partiets högerflygel och stod mensjevikerna nära. Rb.

Centralkommitté Bolsjevikpartiets (senare kommunistpartiets) partistyrelse.

Curia Valförsamling enligt ståndsindelning i valen till duman, tsarens ”parlament”. Varje stånd röstade för sig: storgodsägare, bönder, arbetare, stadsborgare. En storgodsägares röst kunde vara 45 gånger mer värd än en arbetares. Varje stånd valde en curia, som i sin tur utsåg dumaledamöterna. Bolsjevikerna fick åtta gånger fler röster i arbetarcurian än mensjevikerna (1,1 miljoner respektive 136 000) i valen till fjärde duman 1912. Valen skedde på arbetsplatserna. Rb.

Defaitism Lenins linje under första världskriget kallades revolutionär defaitism, att arbetare i alla länder måste stå för den egna regeringens nederlag. Rb.

Duma Det ryska ”parlament” tsaren tvingades införa. Den 17 oktober 1905 utfärdade den tsaristiska regeringen på initiativ av S Y Witte ett förslag till författning som lovade att ingen lag i fortsättningen kunde stiftas i Ryssland utan ett godkännande av duman. Denna formliga kapitulation från en-våldsstyrets sida initierades av Witte för att vinna de liberala grupperna till regimens sida, och deras stöd mot den annalkande revolutionen. Witte blev liksom sin efterträdare kortlivad som regeringschef innan tsaren utsåg Stolypin.

Det liberala kadetpartiet dominerade den första duman, som öppnades av tsaren den 10 maj 1906 och stängdes genom hans dekret den 21 juli. Valen till den andra duman, som inte bojkottades av de socialistiska partierna, fick en ännu mer uttalat oppositionell karaktär. Vänstern bestod av 180 socialister, inklusive bolsjevik. Tsaren upplöste den andra duman den 15 juni 1907 tre månader efter det att den tillträtt. Den tredje duman öppnades 14 november 1907 sedan regeringen hade ändrat vallagen så att en majoritet av reaktionära och konservativa ledamöter var säkrad, med liberaler och socialister som en minoritet. Denna дума satt hela mandatperioden fram till 1912. Den följdes samma år av den fjärde duman som fortsatte fram till 1917. CM

Duchan Krog eller taverna i Kaukasien. CM.

Folkkommisrarier Beteckning på ministrarna i den första sovjetregeringen efter oktoberrevolutionen. Rb.

GPU Stalins hemliga polis, senare KGB.

Iskra Den ryska socialdemokratins första landsomfattande tidning. Dess linje sammanfattades av Lenin i Vad bör göras? Iskra lade under de första åren på 1900-talet grunden till de första verkliga partistrukturerna inne i Ryssland. Oenighet i valet till redaktion för tidningen var en av orsakerna till splittringen mellan mensjevik och bolsjevik på partikongressen 1903. Lenins förslag – Martov, Plechanov och han själv – vann, men Lenin avgick senare, sedan Plechanov åter inbjudit den gamla redaktionens tre avsatta medlemmar. Nya Iskra blev därmed mensjevikisk. Rb.

Kadeter Det liberala partiet kallades kadetpartiet efter den ryska förkortningen av konstitutionella demokrater. Rb.

Koopering Att en vald styrelse själv kan välja in nya fullvärdiga styrelseledamöter. Stalin kooperades till bolsjevikernas centralkommitté 1912.

Kosmogoni Läran om himlakropparnas uppkomst.

Likvidatorer Mensjevik och andra inom den ryska socialdemokratins som under reaktionsåren 1907-12 argumenterade för nedläggning av partiet till förmån för fackföreningar, försäkringskassor etc. Rb.

Lutj (Strålen). Likvidatorisk tidning.

Mahorka Rysk tobak.

Marseljäsen Kampsång gemensam för alla oppositionella mot tsarens aristokrati, i den stora franska revolutionens patriotiska och republikanska tradition. Internationalen (skriven av Eugene Pottier 1871) tillhörde däremot enbart socialisterna. CM.

Mensjevikerna Högerriktning inom den ryska socialdemokratin. Kända ledare var Martov, Dan, Axelrod och Plechanov. Rb.

Moskvarättegångarna De fruktansvärda skenrättegångar Stalin arrangerade 1936-38 för att slutgiltigt krossa all opposition. Alla gamla bolsjevikledare – Kamenev, Zinovjev, Bucharin, Rykov osv – avrättades efter att ha dömts som fascistiska förrädare. Huvudanklagade i sin frånvaro var Leo Trotskij och dennes son Leon Sedov. Stalin avrättade också hela ledningen för Röda armén. Rb.

Narodnikerna Revolutionärer med förankring främst på landsbygden i Ryssland. Narod betyder 'folk' på ryska. Förespråkade bondeuppror och genomförde terroråd. Slogs sönder av tsarens repression och förlorade inflytande när den marxistiska socialdemokratin och arbetarkampen växte på 1890-talet och början av 1900. Fick sin fortsättning i SR, som bildades 1903. Rb.

Nevskij Prospekt Huvudgatan i Petersburg. CM.

Nävrätt Samhällstillstånd präglad av våld och övergrepp.

Ochranan Den politiska hemliga polisen inom tsarens polisdepartement, som var den viktigaste delen inom inrikesministeriet som grundats 1881. Ochranan var uppdelad i en extern och en intern avdelning, grundad på vilka arbetsmetoder man använde. Den förstnämnda bestod av en kår av detektiver, den senare av angivare och provokatörer som planterats i de revolutionära organisationerna. Ochranan fick hjälp i sitt arbete riktat mot den revolutionära rörelsen av en annan del av polisen, nämligen specialkåren inom gendarmeriet. Förutom att ochranan hade kontor i de viktigare ryska städerna fanns också en utlandsavdelning på alla platser där det fanns ryska revolutionära emigranter. CM.

Permanent revolutionen Teori för den ryska revolutionen utarbetad av Trotskij 1904-05. Visar att den demokratiska revolutionen (nationella frågan, jordfrågan etc) i sent utvecklade länder bara kan lösas genom att revolutionen under arbetarnas ledning går över i de socialistiska uppgifterna. Betonar att revolutionen måste vara internationell. Teorin bekräftades av händelseförloppet 1917, då bolsjevikerna i praktiken följde den. Motstånd och hetskampanjer mot teorin om den permanenta revolutionen blev en av stalinismens grundvalar. Rb.

Politbyrå Ledande utskott inom kommunistpartiets centralkommitté.

Pravda Bolsjevikernas dagstidning i Petersburg 1912-14. Överlägsen mensjevikernas press vad gällde inflytande och stöd bland arbetare. Åren före 1912 drev Trotskij en tidning med samma namn i Wien. Rb.

RSDAP Den ryska socialdemokratiska arbetarpartiet, bildat 1898. Officiellt namn för både bolsjeviker och mensjeviker. 1918 bytte RSDAP(b) namn till Rysslands kommunistiska parti och 1922 till Sovjetunionens kommunistiska parti, SUKP.

Röda Armén Den försvarsarmé som under Trotskij's ledning byggdes upp för att försvara sovjetregeringen mot de vita tsaristiska generalerna och de utländska invasionerna. Rb.

Satrap Tyrannisk ståthållare.

Sovjeter Arbetarråd som först uppstod i den ryska revolutionen 1905 och sedan på nytt i februari 1917. Demokratiskt valda delegater företrädde utan privilegier sin arbetskamrater, som när som helst kunde byta ut sina representanter. Sovjeten i Petrograd var efter tsarens

störtande den verkliga makthavaren i Ryssland, men dess ledning lämnade makten vidare till den provisoriska regeringen. Under 1917 bildades också sovjetorgan bland soldater, matroser och bönder. Rb.

Sovjetunionen Grundades 1922 som en frivillig union mellan sovjetstater (Ryssland, Ukraina osv). Blev stalinismens huvudland. Kollapsade 1991 efter en utdragen ekonomisk kris, flera nationella uppror, och till sist ett kupp försök mot dåvarande ledaren Gorbatsjov.

SR Socialistrevolutionärerna. Landsbygdsbaserat parti som bildades 1903. Dominerade tillsammans med mensjevikerna sovjeterna från februari till augusti 1917. Splittrades i två flyglar efter oktoberrevolutionen. Under 1918 tog dock båda till vapen mot sovjetregeringen. Rb.

Stalinism Politisk kontrarevolution inom Sovjetunionen och bolsjevikpartiet. Diktatur ledd av privilegierad byråkrati. Systemet spreds till Östeuropa och Kina, och fortsatte efter Stalins död. Stalinismen tog också över den Kommunistiska internationales och de etablerade kommunistiska partierna i Väst, som svenska SKP (som bytte namn till först vpk och sedan vänsterpartiet). Rb.

Svarta hundraena Rasistisk föregångare till fascismen. Fanatiska tsaranhängare. Förenade nationalistisk och reaktionär politik med våldsaktioner mot judar, arbetarorganisationer och socialister. Hette egentligen Folkets Union. Rb.

Triumviratet Betecknar de tre – Stalin, Zinovjev och Kamenev – som tog över makten efter Lenins död.

Trotskism Den vetenskapliga socialismen, marxismen, som vidareutvecklats av Leo Trotskij och dagens trotskister. Ursprungligen ett stalinistiskt skällsord mot Leo Trotskij, som tillsammans med Lenin ledde oktoberrevolutionen. Rb.

Vendéupproret Kontrarevolutionärt väpnat uppror under den franska revolutionen.

Viborg Petrograds viktigaste industri- och arbetarområde där bolsjevikerna hade sitt starkaste stöd.

Vita Militära styrkor som med hjälp av utländska arméer och kapital 1918 startade inbördeskrig mot den ”röda” sovjetmakten. Rb.

Zemstvo Halvofficiell lokal förvaltning som framförallt fanns i provinserna i det centrala Ryssland. Infördes under tsar Alexander II 1864, strax efter beslutet att avskaffa liv-egenskapen. De saknade verklig politisk makt men liknade till det yttre ett provinsstyre. En zemstvo ansvarade för vägarna, offentlig sjukvård, brandförsäkring, fattigvård, undervisning och ekonomiska funktioner. I extremt begränsad och blygsam form blev zemstvos också ett forum för liberala politiska stämningar. CM (förkortad av Rb).

Personer

CM står för den amerikanske översättaren Charles Malamuth. Rb står för Rättvisböcker.

Allilujev Sergo. Stalins svärfar i andra giftermålet. Bolsjevik.

Berija Lavrentij Pavlovitj (1899-1954). Inrikesminister, chef för Sovjetunionens politiska polis, GPU. Under många år chef för GPU i Georgien. Från att bara varit känd som skoningslös förtryckare fick han plötslig berömmelse som historiker i och med publiceringen av hans föreläsning Om den bolsjevikiska organisationens historia i Transkaukasien, som ursprungligen hölls för kommunistpartiaktivister i Tiflis den 21 och 22 juli 1935. I föreläsningarna

fabricerar han en romantiserad historik över den tidiga delen av Stalins revolutionära karriär. Idag en av Stalins mest betrodda hantlangare. CM.

Bogdanov A (Alexandr Alexandrovitj Malinovskij) (1873-1928). Ledande bolsjevik åren kring den första revolutionen 1905. Drev i debatt mot Lenin linjen för bojkott av duman. Ställd utanför bolsjevikerna 1909. Därefter egen riktning inom socialdemokratien kring tidningen Vperjod. Rb.

Bucharin Nikolaj Ivanovitj (1888-1938). Bolsjevik sedan 1906. I ledande positioner från 1917. Vänsterkommunist och motståndare till sovjetregeringens fredsavtal med Tyskland 1918. Kallades ”partiets favorit” i Lenins s k testamente. Blev under 20-talet ledande i regimens högerflygel. Skapare av många av stalinismens teorier under denna tid. Utsågs av Stalin till ledare för den Kommunistiska internationalen. Kom i onåd när Stalin 1928-29 genomförde en skarp vänstersväng. Åtalad i den tredje stora Moskvarättegången 1938 och avrättad som ”trotskist-fascist”. Rb.

Dzerzjinskij Felix (1877-1926). Polsk socialdemokrat i Rosa Luxemburgs parti. Från 1917 bolsjevik i Ryssland. Chef för tjeikan, den nya sovjetregeringens säkerhetsstyrkor. På Stalins sida under partistriderna. Rb. Dzugasjvili Josef, ‘Soso’. (1879 - 1953) Stalins verkliga namn. Dzjaparidze Prokofij Aparsionovitj (1880-1918). Bolsjevikisk ledare i Baku. Avrättades av brittiska ockupationsstyrkor 1918. Rb.

Engels Friedrich (1820-1895). Vid sidan av Karl Marx grundare av den vetenskapliga socialismen. Författade tillsammans med Marx Kommunistiska Manifestet 1848. Skrev en rad grundläggande teoretiska verk som Anti-Dühring och Familjens, privategendomens och statens ursprung. Sammanställde efter Marx död Kapitalet för utgivning. Rb.

Germanov (M Frumkin). Bolsjevik som stod för försoning mellan bolsjevikerna och mensjevikerna. Försvann under Stalins utrensningar.

Gorkij Maxim (1868-1936). Berömd rysk författare, med verk som En mor och Min barndom. Stod under en tid bolsjevikerna och Lenin nära. Kritisk till oktoberrevolutionen.

Guesde Jules (1845-1922). Ledare för franska socialistpartiets vänsterflygel som under första världskriget blev krigsanhängare. Minister utan portfölj augusti 1914 - oktober 1915. Rb

Iremasjvili Josef, den andre ‘Soso’. Skolkamrat med Stalin och georgisk mensjevik. Senare i exil nationalsocialist. Rb.

Jordania Noa (1870-1953). Också känd som Kostrov. Medlem i det ryska socialdemokratiska partiets centralkommitté från 1907. Försvarede Rysslands deltagande i första världskriget. Den georgiska republikens president från 1918 till 1921, när landet invaderades av den Röda armén. Jordania flydde till Frankrike. CM.

Kamenev Leo Borisovitj (1883-1936). Efter studier i juridik och en tid i fängelse undervisade han som aktiv iskrait i Tiflis två cirklar med arbetare. På hösten 1902 åkte han till Paris. Där träffade han många av Iskras ledare och skrev artiklar om studentrörelsen för Iskra. När Lenin flyttade från London till Genève flyttade den unge Kamenev från Paris till Genève. I Paris träffade Kamenev Trotskijs syster Olga som senare blev hans hustru. CM.

Tillägg: Kamenev tillhörde bolsjevikledningens högerflygel under hela 1917 och debatterade mot Lenins aprilteser såväl som mot oktoberrevolutionen. Bildade tillsammans med Stalin och Zinovjev det triumvirat som tog makten efter Lenins död. Från 20-talets slut tvingades Kamenev av Stalin till en rad förnedrande avböner och vistades i flera perioder i exil. Han avrättades omedelbart efter den första stora Moskvarättegången i augusti 1936, där han totalt

nedbruten anklagades för att ha planerat att mörda Stalin, att vilja återupprätta kapitalismen och för att vara i allians med Hitlers nazister. Rb.

Kerenskij Alexandr (1881-1970). SR-medlem. Som ende ”socialist” medlem i den provisoriska regeringen direkt efter februarirevolutionen 1917. Krigsminister och ansvarig för den katastrofala militära offensiven i juni. Därefter premiärminister. Sedan han störtats av oktoberrevolutionen gav han stöd till kriget mot sovjetregeringen.

Ketschoveli Vladimir Zacharjevitj (1877-1903). Sköts till döds av en fångvaktare den 17 augusti 1903. CM.

Krasin Leonid (1870-1926). Tillhörde bolsjevikernas ledning 1905 och de följande åren. Ansvarig för de väpnade gruppernas beväpning. Borta från politiken 1907-17. Återkom som ledamot i försvarsrådet efter oktoberrevolutionen. Ambassadör i Paris 1924 och London 1925. Rb.

Kropotkin Pjotr Alexejevitj (1842-1921). Rysk anarkist av adlig familj, under lång tid i exil i London. Stödde Ryssland under första världskriget. Rb. Krupskaja Nadezjda (1869-1939). Lenins fru och nära kamrat. Deltagare på bolsjevikkonferenser och kongresser. Medansvarig för bolsjevikernas utlandscenters korrespondens med ombud, aktivister och partigrupper inne i Ryssland. Skrev biografi om Lenin 1933, då Stalin redan var diktator, vilket sätter sina spår i boken. Rb.

Lenin Vladimir Iljitj (1870-1924). Från 1890-talets andra hälft ledande inom den ryska socialdemokratin. Efter splittringen på socialdemokraternas andra kongress 1903 ledare för bolsjevikerna som 1912 blev ett eget parti. Försvarade och utvecklade Marx idéer i kamp mot högern och centerfalangen inom socialdemokratin i Ryssland och internationellt, härvid viktiga verk om imperialismen, första världskriget, staten och partiets roll. Ledde tillsammans med Trotskij oktoberrevolutionen och var därefter ledare för sovjetregeringen. Mycket kritisk mot byråkratiska och nationalistiska defekter efter revolutionen. Inledde från sjuksängen sin sista strid, mot Stalin och den begynnande stalinismen. Rb.

Lunatjarskij Anatolij Vasiljevitj (1875-1933). Stödde Bogdanov i debatter med Lenin 1907-08. Tillhörde liksom Trotskij mezhrajontzigruppen som i juli 1917 gick upp i bolsjevikerna. Kommissarie för utbildning i den första regeringen efter oktoberrevolutionen. Rb.

Luxemburg Rosa (1871-1919). Ledare för tyska socialdemokraternas (SPD:s) vänsterflygel. Också ledare för den polska socialdemokratin, speciellt aktivt under revolutionen 1905. På Lenins sida på flera internationella kongresser. Oenig med Lenin framför allt i den nationella frågan. Ledde motståndet mot SPD-ledningens förräderi vid krigsutbrottet 1914. Tillsammans med Karl Liebknecht grundare av det tyska kommunistpartiet i december 1918. Mördad den 15 januari 1919 av tyska inrikestrupper under socialdemokraten Noskes befäl. Rb.

Martov Julius (1873-1923). Ingick vid 1900-talets början tillsammans med bl.a. Lenin i redaktionen för Iskra. Kom efter kongressen 1903 att bli en av mensjevikernas främste ledare och teoretiker.

Marx Karl (1818-1883). Grundare av den vetenskapliga socialismen, som han utvecklade som en syntes ur analyser av tysk filosofi, de franska revolutionerna och av kapitalismens ekonomiska utveckling i England. Skrev tillsammans med Friedrich Engels Kommunistiska Manifestet 1848. Andra viktiga verk: Kapitalet, Pariskommunen, Filosofins elände, Inbördeskriget i Frankrike, Kritik av Gothaprogrammet och Louis Bonapartes 18:e brumaire. På svenska finns också en antologi med hans brevväxling med Engels. Marx var inte bara teoretiker utan deltog fullt ut i organiserandet av arbetarrörelsen och dess kamp och revolutioner. Rb.

Molotov Vjatjeslav (1890-1986). Tillhörde 1912 bolsjevtidningen Pravdas redaktion, som då hårt kritiserades av Lenin. I bolsjevikernas ledning direkt efter februarirevolutionen 1917. Tidigt en av Stalins närmaste allierade och nummer två efter denne under de stora utrensningarnas år. Utrikesminister 1939, skrev under Hitler-Stalin-pakten. Försvarede Stalin under 'avstaliniseringen' efter dennes död 1953. Rb.

Ordzjonikidze Grigorij, 'Sergo' (1886-1937). Georgisk bolsjevik och medhjälpare till Stalin. Lenin föreslog hans utslutning ur partiet sedan han 1922 tagit till fysiskt våld i en debatt mot georgiska bolsjevikerna. Dog under mystiska omständigheter 1937 när Stalin inlett massutrensningar bland sina medarbetare. Nikita Chrusjtjev, som 1955-56 tog över makten i Sovjetunionen, hävdade att Ordzjonikidze begått självmord. Rb.

Plechanov Georgij Valentinovitj (1856-1918). Pionjär och grundare av den första ryska marxistiska organisationen Arbetets frigörelse och senare RSDAP (Rysslands socialdemokratiska arbetarparti) 1898. Publicerade en rad verk om marxistisk filosofi. Blev mensjevik efter den andra RSDAP-kongressen 1903. Rysk chauvinist under första världskriget. Rb.

Radek Karl (1885-1939). Under första världskriget aktiv bland tyska marxister och krigsmotståndare i Bremen. Kom till Ryssland under revolutionen och fick en ledande roll i den Kommunistiska internationalen. Tillhörde Trotskij's vänsteropposition på 20-talet, men kapitulerade inför Stalin. Verksam som kuvad skribent under Stalin på 30-talet. Försvann under utrensningarna. Rb.

Rykov Aleksej Ivanovitj (1881-1938). Som ung arbetare invald i den första bolsjevikiska centralkommittén. Folkkommisarie för inrikes frågor, inklusive ekonomi, i den första sovjetregeringen. Tillhörde högerflygeln under 20-talet. Avrättades efter den tredje Moskvarättegången 1938. Rb.

Sembat Marcel (1862-1922). Fransk reformistisk socialist, minister i regeringen 1914-1916. CM.

Sjaumjan Stepan Grigojevitj (1878-1918). Ledare för bolsjevikerna i Baku. Ordförande i stadens sovjet efter februarirevolutionen. Avrättad av den brittiska militärens ockupationsstyrkor. Rb.

Sjljapnikov Alexandr (1885-1937). Arbetare och bolsjevik i Petersburg. Folkkommisarie för arbete i den första sovjetregeringen.

Spandarjan Suren (d.1916). Bolsjevik och arbetarledare från Baku. Den främste bland de förvisade i Sibirien som drev Lenins linje i fråga om första världskriget. Dog under förvisningen. Hans hustru tvingades senare tillskriva Stalin den roll hennes man spelat. Rb.

Stolypin Pjotr (1862-1911). Från 1906 tsarens utvalde regeringschef. Ledde den hårda reaktionen mot arbetarorganisationer och oppositionen i allmänhet 1907-1910. Mördad av en av sina livvakter. Rb.

Svanidze Jekaterina. Stalins första fru. Hennes namn var inte känt när Trotskij skrev boken. Rb.

Sverdlov Jakov Michajlovitj (1885-1919). Ledande bolsjevik och lysande organisatör. Efter oktoberrevolutionen ordförande för sovjeternas centrala exekutivkommitté. Bolsjevikernas partisekreterare från 1917 till sin död 1919. Medlem i partiet sedan 1901. När Pravda under Stalins ledning 1912 förde en försoningslinje mot likvidatorerna var Sverdlov den som fick Lenins uppdrag att omorganisera tidningen. Rb.

Tjcheidze Nikolaj Semjonovitj (1864-1926). Mensjevikledare. Petrogradsovetens förste ordförande efter februarirevolutionen, stödde den provisoriska regeringen och kriget.

Tsereteli Iraklij Georgievitj (1882-1959). Georgisk mensjevikledare. Efter februarirevolutionen en av den provisoriska regeringens talesmän och ledare. Rb.

Trotskij Leo (Lev Davidovitj Bronstein) (1879-1940). Trotskij röstade med minoriteten på RSDAP:s andra kongress 1903, men bröt med mensjevikerna redan 1904. Ordförande i Petrogradsoveten och ledande socialdemokratisk politiker 1905. Stod nära bolsjevikerna politiskt i synen på arbetarklassens ledande roll, internationalismen, motståndet mot första världskriget mm. Gick 1917 med i partiet. Ledde efter Lenins död kampen mot stalinismen. Uteslöts ur kommunistpartiet 1927 och utvisades 1929. Försvarade och utvecklade marxismen i analysen av och kampen mot fascismen, som främste kritiker och analytiker av Stalins Sovjet, samt i uppbygget av en ny, fjärde international. Levde i exil i Turkiet, Frankrike, Norge och slutligen Mexiko. Mördades av en stalinistisk agent i Mexiko 1940. Alla hans barn och de släktingar och medarbetare som Stalins agenter kunde nå mördades dessförinnan. Rb.

Vandervelde Emile (1866-1938). Belgisk reformistisk socialist, ordförande för internationella socialistiska byrån. Statsminister under första världskriget. CM.

Zinovjev Grigorij (1883-1936). Ledande bolsjevik och nära medarbetare till Lenin under emigrationsåren. Gick tillsammans med Kamenev ut offentligt mot oktoberrevolutionen. Innehade många ledande poster 1917-26: ledamot i politbyrån, ordförande för Petrogradsoveten och ordförande för den Kommunistiska internationalen. Förenade sig 1926 med Trotskij i opposition mot Stalin, men kapitulerade och gjorde avbön. Åtalad som ledare för det "trotskist-zinovjevistiska centret" i den första Moskvarättegången och omedelbart därefter avrättad. Rb